לאתחדשא
על ידו דמשה

בעניין
חיבור ספר הזוהר
זמנו ומחברו

קיץ תשפ״ד

אמר רבי שמעון: חברייא בודאי קב"ה אסתכם עמנא עילאין ותתאין למהוי בהאי חבורא זכאה דדא דהאי אתגלייא ביה דעתיד כוליה האי לאתחדשא ע"י דמשה בדרא בתראה לקיימא קרא מ"ה שהי"ה הוא שיהיה.

גירסת ביקורת

הקובץ מתעדכן מעת לעת לפי ההערות שמתקבלים

להארות והערות<kopolovi000@gmail.com

יוסף רוזנבוים

https://drive.google.com/file/d/1oKLPRUcmKnKeV2pySmh8YpFDENiwKymD/view?usp=drive

תוכן הענינים

פתיחה ..... א

מבוא ..... ב

פרק א: בענין זמן כתיבת ספר הזוהר ..... יא

תיקוני הזוהר ..... טו

תיקוני זוהר חדש ..... כה

רעיא מהימנא ..... כז

סדר המצוות ..... לב

מדרש הנעלם ..... לג

ספר הזוהר ..... לז

זוהר חדש ..... סג

משניות ובריתות המצוטטים בזוהר ..... עא

ערבוב סדר תנאים ואמוראים בזוהר ..... עה

שיבושים במקראות בספר הזוהר ..... עז

דיוקים דחוקים בפסוקים ..... עט

ראיות שמחבר הזוהר לא היה בארץ ישראל ..... פ

סתירות בין המובא במדרשי חז"ל למובא בזוהר בשם רשב"י ..... פא

השוואות הזוהר והשערי אורה ..... פה

השוואות הזוהר ורבינו בחיי ..... פט

פרק ב': הרמד"ל מחבר הזוהר ..... צד

השוואות כתבי הרמד"ל לזוהר ..... צד

דוגמאות בכתבי הרמד"ל להיתלות במדרשים שאינם ..... צו

הישענות על מקורות קדומים ופיתוחם ..... צז

מסכת אצילות – הזוהר כמענה למורה נבוכים של הרמב"ם 98

מסכתא דגן עדן ..... קה

צוואת ר' אליעזר הגדול ..... קח

תליית הזוהר ברשב"י ..... קיד

ספר קדמות הזוהר לר' דוד לוריא ..... קטז

הרמ"מ כשר ..... קיט

פרק ג': הזוהר נכתב בהשפעת הרב אברהם אבולעפיה וכתביו ..... קכ
רבי אברהם אבולעפיה ..... קכ
הרב אבולעפיה לימד סדר השבעת הקולמוס ..... קכה
תגובת הרשב"א על הרב אבולעפיה וכתביו ..... קכז
פרק ד: הנהגות מאשכנז שבזמן הראשונים בזוהר ..... קל
תשובות הגאונים ..... קלז
פרק ה: חכמה יוונית וספרי הרפואות שבזוהר ..... קמט
היתכן שרשב"י כתב כן לשבח את החכמה יוונית? ..... קמט
הרופא מקרטינא ..... קנ
פרק ו: חבורת המסתורין של הרמד"ל וסודות הניקוד ..... קנח
חבורת המסתורין של הרמד"ל- "תבץ". ..... קנח
פרק ז: הארמית בזוהר ..... קסז
'רזא דשבת' ..... קסז
ולא על בר אלהין סמיכנא ..... קסח
שיבושים לשוניים ודקדוקיים ארמיים ..... קסט
כתביו העבריים של הרמד"ל ועל תרגומם בארמית זוהרית ..... קעח
פרק ח: הזוהר ושם הכותב ..... קצג
רבי יצחק אייזיק מקאמארנא: ..... קצג
היעב"ץ ..... קצד
ר' יצחק מן עכו ..... קצה
ומכאן ראיות ברורות שהתיקונים נכתבו בשם הכותב: ..... קצח
מחבר תיקוני הזוהר-ו"שם הכותב" ..... קצט
פרק ט: בעל התיקונים הוא עצמו מחבר הזוהר ..... רח
הרע"מ - גלגול משה ..... רט
קץ הזוהר והתיקונים ..... רכ
מסעות הצלב בראי הזוהר ..... רלא
השוואות בין ספר הזוהר לתיקוני זוהר ..... רלג
השוואות בין ספר המלכות - לשאר כתבי הרמד"ל ..... רלז
סיכום אריכות הדברים ..... רמ

פתיחה

רַבִּי מֹשֶׁה דִּי לְאוֹן, חָכָם וְבוּצִינָא דְּנַהֲרָא

בְּעִמְקֵי הַהִסְטוֹרְיָה הַיְּהוּדִית בִּסְפָרַד, בִּתְחִלָּתוֹ שֶׁל הָאֶלֶף הַשִּׁשִּׁי, חַי לוֹ רַבִּי מֹשֶׁה דִּי לִיאוֹן, אִישׁ הָאֶשְׁכּוֹלוֹת, גָּאוֹן בַּתּוֹרָה וְחָכָם בַּנִּסְתָּר. יָדָיו רַבָּה לוֹ בַּחָכְמוֹת רַבּוֹת, אַךְ נוֹדַע בִּפְרָט בִּזְכוּת גִּלּוּי סֵפֶר הַזֹּהַר אוֹתוֹ יִיחֵס לְרַבִּי שִׁמְעוֹן בַּר יוֹחַאי.

סִפּוּרִים רַבִּים נִקְשְׁרוּ בְּשֵׁם רַבִּי מֹשֶׁה, וּסוֹדוֹת רַבִּים לָחַשׁ מְסַפְּרִים כִּי רַבִּי מֹשֶׁה הָיָה בְּקִיא בְּכָל רָזֵי הַתּוֹרָה, יָדַע אֶת שֵׁם הַמְּפוֹרָשׁ וְיָכוֹל לִבְרוֹא עוֹלָמוֹת.

אַךְ לֹא כָּל אֶחָד קִבֵּל אֶת חָכְמָתוֹ. הָיוּ שֶׁקָּרְאוּ לוֹ הוֹזֶה, וְאַחֵרִים טָעֲנוּ שֶׁהַזֹּהַר כָּתַב בְּעַצְמוֹ וְלֹא קִבֵּל מֵרַבִּי שִׁמְעוֹן בַּר יוֹחַאי.

אך רַבִּי מֹשֶׁה לֹא שָׁת לִבּוֹ לָרִינוּנִים, יָדַע אֵת גֹּדֶל מַעֲשֵׂהוּ. יָדַע שֶׁחִבֵּר סֵפֶר עָצוּם, סֵפֶר שֶׁעָתִיד לְשַׁנּוֹת אֶת פְּנֵי הַיַּהֲדוּת, סֵפֶר שֶׁיִּהְיֶה אוֹר לְעוֹלָם. וּמַהוּ גָּדוֹל מִזֶּה לְהַעֲנִיק לְעוֹלָם סֵפֶר קָדֵשׁ, סֵפֶר שֶׁיָּעִיר נְשָׁמוֹת, יָבִיא יְשׁוּעָה וִיגַלֶּה סוֹדוֹת נִסְתָּרִים.

לֹא חָשַׁב רַבִּי מֹשֶׁה עַל כְּבוֹדוֹ, לֹא עַל דַּעֲתָּם שֶׁל אֲחֵרִים. יָדַע שֶׁעָשָׂה אֵת הַמּוּטָל עָלָיו. יָדַע שֶׁהֵבִיא לָעוֹלָם אוֹצָר יָקָר מִפָּז. כָּל כָּךְ הָיָה חֶשְׁקוֹ שֶׁל רַבִּי מֹשֶׁה לְהָבִיא אֶת הַגְּאֻלָּה לְעוֹלָם, הָיָה מִתְעַנֶּה וּמְסַגֵּף עַצְמוֹ כָּל חַיָּיו, וּמְבַקֵּשׁ לְגַלּוֹת גְּנָזֵי נִסְתָּרוֹת כְּדֵי לְטַהֵר הָעוֹלָם וְלַהֲכִינָהּ לְבִיאַת הַמָּשִׁיחַ, אַךְ לֹא צָלְחָה בְּיָדוֹ. אַךְ תּוֹרָתוֹ נִשְׁאֲרָה עִמָּנוּ, סֵפֶר הַזֹּהַר הק', זִכָּה רַבִּים וְזָכָה, אַשְׁרֵי יוֹלַדְתּוֹ.

מבוא

ב"ה, חקר קדמות הזוהר הינו ותיק בשנים וטעמו וריחו כיין ישן נושן, המשתבח בחלוף הזמן, ומעניק לנו תובנות חדשות בכל פעם שאנו מעמיקים בו. וכבר נכתבו בו כל השיטות והחקירות. בחיבורינו זה ישנה חזרה קצרה על עיקר הטענות לאיחור הזוהר, עם גלויים חדשים של השנים האחרונות ממש, עם "מאות ראיות חדשות" בהם נווכח מעבר לכל ספק סביר שזמן חבור הזוהר הוא בראשית האלף הששי, וכל הראיות והכת"י שחלקם טרם נדפסו מובילים אל המסקנא כי מחבר הזוהר המרכזי הוא הרב משה די לאון בספרד (להלן הרמד"ל), בין השנים ה' מ' לסוף חייו ה' סה-סו'[1].

כת"י וראיות אלו מסתמא לא היו לעיני גדולים וטובים שחקרו פשר הזוהר זמנו ומחברו החל מזמן גילויו, וביותר מזמן הוצאתו לאור בדפוס לפני כ-450 שנה, ורובם קיבלו את היותו של הזוהר תורת התנא רשב"י, ותרצו בכל מיני אפנים טענות המתמיהים. לבד מהיעב"ץ החתם סופר[2] ובאופן יותר נחרץ הנודע ביהודה שסברו

[1] החלק הקדום ביותר הוא המדרש הנעלם שנכתב בערך בשנת ה' מ', בשנת ה' מ"ג נמצאו ציטוטים מהרב יצחק בן סוהילה בפירושו על שה"ש משם. הזוהר נכתב בערך משנת ה' מ'-ה'נ"ג', שאז מצינו השוואות בספריו של הרמד"ל לזוהר, רמד"ל כתב רוב ספריו משנת ה' מ"ו – ה'-נ"ד לערך, בספרו משכן העדות משנת ה' נ"ג רומז על פרסום הזוהר ושלא היתה לו ברירה אלא לגלות סתרי קדמונים אשר הסתירוהו חכמי התלמוד למשכילים. והרב מנחם רקאנטי כתב בספרו על טעמי המצוות שיצא לערך בשנת ה' נ'-נ"ו ביאורים לזוהר. אם כי הזוהר לא נכתב כספר שלם אלא יצא בקונטריסים. ונדפס לראשונה בשנת שי"ט. ואילו התיקונים ורע"מ נכתבו סביב שנת ס"ה-ס"ו, אז גם כתב את "ספר המלכות", עיין בסוף החיבור. (להלן כתביו וזמן חיבורם: שושן עדות ה' מ"ו, ספר הרימון ה' מ"ז, אור זרוע, ספר המשקל – הנפש החכמה ה' נ', שקל הקודש ה' נ"ב, משכן העדות ה' נ"ג, הנעלם, משכיות כסף)

[2] 'החתם סופר ותלמידיו' הביא את דברי החתם סופר (ח"ו, סנ"ט) שכתב: "הנה נמצא בשכונתך ספר 'מטפחת ספרים' למהריעב"ץ תמצא שם כי דבר גדול דבר הנביא וכו'", כך שנראה שיחסו של החתם סופר לא היה שלילי ל'מטפחת ספרים', אלא כ"דבר גדול דבר הנביא".

שאולי מעט מהכתבים הם מזמן רשב"י והשאר תוספות מאחרות.[3] היעב"ץ מכח עיונו הגיע למסקנא בחלק התקונים והרע"מ שהם מתאימים למנהגים ולשונות שהיו שגורים בפיהם של ראשוני ספרד באותו הדור של הרמד"ל, ותלאם בו. בקובץ זה נווכח שגם ספר הזוהר המרכזי רובו ככולו מעשי ידי הרמד"ל להתפאר.[4]

משנכנס לפרד"ס, ירד הגרנה וליקט מן פסוקי התנ"ך, ועימר מכל מרחבי התלמוד והמדרש, דברי אמוראים נתנם בפי תנאים, וטחנם אפאם והטעימם בדברי פרשני המקרא; רש"י, רד"ק, אבן עזרא, רמב"ן. והמליצם בדברי הכוזרי, אבן גבירול, אבן תיבון, רבי יהודה הלוי. ומשם פנה לכרם אל בית היין - סודות התורה, עלה מעלות רמות , בפרקי ההיכלות והמלאכים שבסוף

נוכל ללמוד את משנתו של החתם סופר לזהות מחבר הזוהר הקדוש, מאמרה ביקורתית שכתב תלמידו רא"ל נייזאץ בשמו: "אלו היה יכולת להעמיד מדרשי רשב"י על טהרתן... לא יהיה כולו רק ספר קטן הכמות מאוד מחזיק דפים מועטים", ('מי מנוחות' פרעסבורג, תרמ"ד עמ' מג). וכן התבטא החתם סופר 'ערבים עלי דברי דודים שבספר מטפחות סופרים ממענות הבר יוחאי'.

[3] הנה זה לא יכחישו כל בעלי הזוהר ובעלי כתבי האר"י, שאין הזוהר מקובל ביד האומה הישראלית דור אחר דור איש מפי איש, כמו שמקובל בידינו במשנה והתלמוד בבלי וירושלמי וספרי וספרא ותוספתא ומכילתא מפי התנאים והאמוראים, דור אחר דור, עד חכמי המשנה והתלמוד בעצמם, והם מפי כנה"ג מפי הנביאים איש מפי איש, עד משה מפי הגבורה, ומעתה נדון ק"ו, אם במה שמקובל בידינו אמרו כלל גדול, כל ברייתא דלא מתניי' בי' ר' חייא ור' אושעי' לא מותבינן מינה, הרי שחששו שלא נמלטו מן הטעות והשיבוש, וכמה פעמים אמרו אטו מתרצתא היא משבשתא היא, ואיך נסמוך על כתובים הנמצאים כמה מאות שנה אחר מיתת רשב"י, ולא רשב"י חתום על דבר ודבר, ואם הרבה דברים יצאו ממנו מי יודע כמה נתוספו עליהם, ואפילו באותן שיצאו ממנו מי יודע אם לא נשתבשו (מדרשות הגאון רבי יחזקאל לנדא, "אהבת ציון")

[4] ולמעשה אנו הולכים בדרכו של היעב"ץ אשר ציווה לכל מעיין לחקור כל דבר בזוהר מקורו, וז"ל סוף פ"א: "צריך שלא יהא ערום־גם מחכמה אנושית... ובעל שכל טוב לחקור ולדעת טוב ורע, ולהבדיל בין האמת והשקר, שלא לומר על שמאל ימין", ובח"ב אות מז': "ומלבד שבושים קשים שנטמעו בתרומת ספר הזוהר, וכבר גלינו דעתינו בפשר דבר, ועל המעיין לבור את כל זה, הבוחר הראוי אשר יבחר ויקרב לזרות ולהבר התבן מן הבר".

בית שני, ספר יצירה בסוף ימי האמוראים, שם נתגלו שבעת ההיכלות, עשר ספירות, ל"ב נתיבות חכמה קדומה, והציץ בספרי אסף הרופא, ושבתי דונולו - "הרופאים הקרטינאים", שנכתבו בזמן הגאונים, מהם שאב סודות נעשה אדם מלא מדע וחכמה, ולשדה תפוחים כתבי הרמב"ם ורס"ג ודעימיה ללקוט בו מרקחים פלאות מרכבות עשרת הגלגלים והנפשות השכליים וארבעת יסודות עולם, ובא בסוד תורת "ספר הבהיר" אשר תורת הגלגול הבהיר, והתהלך בחסידות במשעולי ר' יהודה החסיד, והרווה צמאונו מיין סודי רזי הרקח - קו ירוק מחדש חדשים, ושאר מקובלי אשכנז בעלי הקבלה האמיתית, והיו פניו מאירים מזיו ה"צחצחות ואוירא קדמאה", של חכמי העיון, ושקל ומדד ופלס קבלת ר' יצחק סגי נהור סוד "המתקלא", ו"אין סוף", ונעזר בתורת ר' עזרא, ור' עזריאל מייסד כוונות התפילה, ולמד דרכי הנבואה מהרב אברהם אבולעפיה מצרף אותיות החכמה, הכיצד להשביע הקולמוס לשלוף אותה כחרב מתערה נגד צוררין, וגם מ"קבלת יעקב ויצחק הכהנים" קיבל מלוא חופניים להשביח טעמי ונקודות כתרי תורה. ומרבי אבולעפיה טודרוס טובים מאורות, וגם דלה דלה משה ממשה מי באר בדרך האמת לרבינו משה ב"ר נחמן, וכשנפתחו "השערי אורה" ירד לראות ב"גנת אגוז" ממנו ליקט שושנים ורמונים סוד עשרת הספירות מאירים כפנינים, ובפרט סודות הניקוד הטבריני עשה אותה סולת נקיה, ועליהם הוסיף כיד ה' הטובה עליו ציצים ופרחים שמן משחת קדש מחבריו בעולמות והפרצופים העליונים, ומדורי גן העדן והגיהינום מי ישורך, וגם במדרש הכתובים דרש משה כל תעלומות וכולם הם בחיבור הזוהר ערוכות כמדרש רשב"י וחבריו, המפלפלים בדבריהם ושמחים בגילויים כנתינתם מסיני. מסוד ה' ליראיו.

יודעים אנו שהנושא שאנו דנים בו הוא רגיש מאין כמותו, כי כבר רוב עם ישראל מכל החוגים, פשוטי עם וגדולים, עמדו וקדשו את ספר הזוהר כמפי רבי שמעון עצמו, אשר עשה שבעים תקונים יקרים מפנינים, ותורתו היא מגן לנו, וכלם חוגגים את יום ל"ג בעמר בדיצה, ויעלו להר מרון בערגה, אשר נחוג קודם רק להיותו יום שבו הפסיקו [5]

[5] אולם מאות רבות בשנים קודם היה מירון וקברי הצדיקים אשר שם כאבן שואבת לעולים מהגולה ולתושבי הגליל בשבוע שחל בו ל"ג בעומר החל מפסח שני מחמת נס המעיין שהיה נובע אז במערת הלל.

למות תלמידי ר"ע בהם רשב"י, עקב קריאת הזוהר "עולו ואתכנשו להלולא דרשב"י", ביום פטירתו שגילה בו סודות התורה, ונתערבה שמחה בשמחה.

ובאמת רבים מגדולי ישראל התייחסו אל הקשיים שבספר הזוהר, וכל אחד תרץ לפי דרכו:

החתם סופר סבר שרק דפים מעטים הם ממדרש רשב"י. וכנראה אזיל בשיטת **היעב"ץ** שמסיק (מטפחת סופרים פרק ז') שהחלקים והסודות המובאים בשם "סתרי תורה" "מתניתא", "תוספתא" הם הותיקים ביותר שנכתבו בזמן האמוראים וקבלתם מסיני ועברו מהתנאים אל האמוראים, ורשב"י הנזכר בהם אפשר והוא הרשב"י התנא. הסד"צ והאדרות[6] כן הסודות שמובאים על סדר הפרשיות הם כנראה מאמורא בשם רשב"י[7] או אחד בזמן הגאונים שזכה לגלוי נשמות התנאים. כי גם בשאר חלקי הזוהר מצא היעב"ץ ראיות לאיחורם והוספות ושבושים רבים שנתוספו בו ודברי אמוראים, ועל כן הסיק ש"משה" (רמד"ל) הוסיף מדעתו, "ואולי נשמות התנאים נתגלו למחבר הזוהר". והרע"מ והתיקונים נתחברו דייקא בדורו של הרמד"ל וכנראה על ידו וקרא לחיבור רעיא מהימנא על שמו "משה, ויתכן שזכה להשראת הנשמות שמזכיר שם אלא שדינו כדברי מגיד שמימי

---

[6] שם מובאים עיקר יסודות הקבלה, אך גם שם היעב"ץ מתקשה בהבאת דברי רב המנונא סבא שהיה אמורא.

[7] וכבר הקשו איך עלתה על היעב"ץ לתרץ כן כי יצטרך לומר שגם לאביו של רשב"י האמורא קראו יוחאי וגם לו בן ר"א וחתן פנחס בן יאיר, וכל חבורה דיליה היו אמוראים. ובכלל קשה שהרי כל הכתבים יצאו מביתו של הרמד"ל כאשר העיד הר"י מן עכו והביאו גם היעב"ץ. ואיך שיך לחלק שחלק זה מרשב"י תנא וחלק מאמורא רשב"י ונכתב בזמן האמוראים או הגאונים, וחלק זה מהרמד"ל שנתלה ברשב"י, ובדיוק אצלו נמצאו כל הכתבים המדברים כמעט אותם סודות.

שמתערבים בו קצת פסולת[8]. ונתלה ברשב"י כדי שיתקבלו דבריו. ומדרש הנעלם ניכר בו זיופו מתוכו שמערב דברי תנאים ואמוראים יחדיו ולשונו זר.[9]

[8] וכמו המגיד של הב"י שהבטיחו שימות על קידוש ה' ולא נתקימה. ואע"פ שבעיקרו גילוי המגידים אמת הוא, אבל הכל הוא לפי כלי המקבל. ויש לכך מקורות בגמ' וראשונים, לדוגמא:

בספר מגיד מישרים של רבינו הב"י פרשת האזינו יש דרוש שמדבר המלאך על פסוק, ובאמצע הגילוי מתערב ר' שלמה אלקבץ ושואל שהרי הפסוק אינו כן כלל. ועונה לו המגיד עצמו דאה"נ. אלא שכיוון שבאותה שעה טעה הב"י וחשב שכך כתוב בפסוק נתגלה לו ע"פ השגתו באותה שעה.

אז הגיה ה"ר שלמה. ישראל אין כתיב כאן אלא ראשיכם שבטיכם זקניכם (ולא כתוב שופטיכם כפי שדורשו שם) והנה כנור מנגן מאליו ואומר הלא אעפ"י שלפעמים אני מפרש שום פירוש על פסוק שאינו כן הלא לפי מאי דאיהו ברעותך אני אומר ומ"מ פירושא דאמינא קושטא איהו ועלך רמי ליתובי ליעל פסוקא כדכתיב והיינו דכתיב אכן רוח היא באנוש כלומר לפום מאי דאית ברעותא דבר נש הכי מחזיין ליה.

וזה לשונו של רבי חיים וויטאל בשערי קדושה חלק ג' שער ז':

והנה באזנינו שמענו ובעינינו ראינו יחידי סגולה השיגו למדריגת רוח הקודש בזמנינו זה, והיו מגידים עתידות, ומהם בעלי חכמה, לא נתגלית בדורות שלפנינו.

ותחילה נבאר כמה דברים בעניני ההשגה וכו':

האחד; הוא שימשוך על נפשו אור עליון משרש נפשו העליונה כנזכר לעיל בשער החמישי ותתגלה אליו וזה הוא רוח הקודש גמור.

השני; הוא שעל ידי עסקו בתורה או קיומו איזה מצוה אשר נתבאר בדברי רבותינו ז"ל כל העושה מצוה אחת קנה לו פרקליט אחד ונוצר ממנה מלאך ממש, אך בתנאי שיקימנה תמיד וברב כונה כהלכתה, ואז יתגלה אליו המלאך ההוא, וזהו ענין מה שנמצא כתוב בספרים ענין המלאכים הנקראים מגידים, אלא שאם לא תהיה המצוה כהלכתה יהיה המגיד ההוא מעורב טוב ברע אמת ושקר.

השלישי; הוא שעל ידי חסידות כנזכר לעיל יתגלה אליו אליהו זכור לטוב וכפי חסידותו תגדל גלויו אליו.

אולם בחיבורו על השולחן ערוך שנכתב לאחר מכן כבר הכריח שכל הזוהר מאוחר מאוד וחלקו אפילו אחרי זמן הגאונים, מור וקציעה כ"ה: "מבואר הדבר למי שרגיל בס' הזהר שהרשב"י לא כ' בדברים שבו, אך **כלול מכמה חבורים שחוברו בזמן הגאונים ובדור שאחריהם** ואולי בימי רבנן סבוראי חובר הספר הקדוש ההוא כמעט אין לי ספק בדבר, וגם יש לידע שהכניסו בתוכו דברים הרבה שאינם מגוף הספר כלל רק הגהות מאחרונים מאד והמה רבו כמו רבו ואוכל להכריח ולהוכיח זה במופתים חותכים וחברתי ספר לזה קראתיו מטפחת ספרים."

רבי חיים ויטאל: כולו נתחבר על ידי רשב"י בזמנו שראה הכל ברוח קדשו גם את האמוראים מה שיאמרו. כשם שתנאים ידעו את הויות דאביי ורבא.

הרמ"ק: דברי האמוראים הם גם מזמן רשב"י שכלם נתנו מסיני, ואלו המימרות של האמוראים ידעו גם התנאים, אלא שיש גם הרבה הגהות מבחוץ כגון היכן שנזכרים שמות האמוראים, כי ס"ל להרמ"ק שגם האמוראים לא ראו הזוהר.

מהגר"א משמע שעיקרו הוא מזמן רשב"י ותנא הוא ופליג, ונשלמה כתיבתו קודם זמן חתימת התלמוד, וזה ההסבר למה שמצינו בזוהר דברי אמוראים. (רד"ל קדמות הזוהר ד').[10]

הרביעי; היא גדולה מכולם והוא כי יזכה לשיגלה אליו איזה נפש מן הצדיקים הנפטרים הראשונים, אם מאותן שהם משרש נפשו כנודע, או מזולתם אלא מפני שעשה איזו מצוה כתקונה כמהו, והזוכה למעלה זו ישיג לשיודיענו חכמות וסודות גנוזים שבתורה עד להפליא וכל זה כפי מעשיו.

החמישי; והיא הגרועה מכולם כי יראה בחלומותיו עניני עתידות וחכמה קרובים אל רוח הקודש, עכ"ל.

[9] ובאוצר חיים מהר"י מן עכו שחקר הזוהר הסיק שכל היכא שכתוב בזוהר לשון קודש הוא מזוייף ורק בארמית הוא אמיתי, ומדרש הנעלם נכתב בלשון קודש, ועיין לקמן פרק ז' לגבי ארמית הזוהר.

[10] יהל אור: (בראשית ל ע"ד) דבכל דור ודור ניצוץ ממשה רבע"ה מאיר לחד בדור, והוא מאיר

בעל התניא[11] **והרה"ק מזידיטשוב**[12]: הזוהר חובר בגן עדן.

הרבי מקאמרנא: חבור הרע"מ, וכן הסדר של התקונים בראשית זמן הגאונים ע"י צדיק שזכה לנשמת משה, עם הוספות וחידושים של המחבר, והזוהר נכתב ע"י "רב" - רב אבא שלדבריו היה תלמיד רשב"י וחי ש' שנה, וממנו נמסר לגאונים וכו', והמחבר הנ"ל סדרם לפי סדר הפרשיות וכתב הקדמת הזוהר.

הוה אומר: לא היתה קבלה לעם ישראל איש מפי איש כיצד נתחבר הזוהר, וכל אחד פירש לפי השגתו ועיונו.

יהיה איך שיהיה, רוב גדולי ישראל והמקובלים ראו בדברי הזוהר אמת נצחית, ומצאו בה עומק וחכמה אין סופית, עד כדי כך ש"בעל הסולם" קבע שאפילו יווכח שהרמד"ל חיבר הזוהר, תהיה חשובה בעיניו מעלת הרמד"ל יותר מרשב"י ואף יותר מכל התנאים! (הקדמת הסולם לזהר אות ס'). ואף היעב"ץ כתב שחכמת הזוהר המה מעשה המרכבה שעקרם "מסיני", כי אין אדם חשוד לחדש כאלו דברים נשגבים מדעתו. ובהכרח שאת עיקר סודות הזוהר קיבל הרמד"ל מדורי דורות ועל פיהם ערך התיקונים, והיעב"ץ אף חיבר ספר "ציצים ופרחים" בהם אסף ועימר כל הסודות של הזוהר ועוד וסידרם לפי אותיות א"ב, וגם בסידורו הביא הרבה הנהגות וכוונות מהזוהר ואפילו ציטט מהתיקונים, שמע מינה דסבר שממקור קדוש ונכון יהלכון. וגם החת"ם סופר עם זאת שקבע בשו"ת שלו דאין הלכה כזוהר כנגד הש"ס, בדרשותיו לא נמנע מלהזכירו לשבח. וגם היהודי הישר והתמים כשלומד בזוהר הק' מרגיש שאין זה כי אם בית

לכל בני דורו, אך דהרשב"י זכה לדבר עמו היינו עם הניצוץ וכל העומדים אצלו בשעה שסדרו התיקונים, כי רעיא מהימנא שייך לתיקונים, וגם עניין המגיד שבא לאדם הוא נשמתו בעצמו, אך שדרכה לדבר עם נשמתו פא"פ שמתלבשת במצוותיו שעשה.

[11] הרה"ק רבי הלל מפאריטש "פלח הרימון" מאמרים ורשימות עמ' נח. הזוהר חובר ע"י רשב"י בגן עדן ולכן ראה כל דברי האמוראים.

[12] עטרת צבי בהגהות זוהר פ' שמות (כא:) "כמו שאמרו הקדמונים בעסק חיבור הזהר **שנתחבר בזמן הגאונים בג"ע במתיבתא עליונה** בהצטרפות כל אלו הנשמות המבוארים בזהר".

אלקים ומטייל בגן עדן העליון, וניכר שחיבור הזוהר היא יצירה שמיימית ממחבר שחכמתו כמעין המתגבר ולאו כל איניש אשר בחומר יסודו זוכה לכך.

וכנראה, שזה מסתרי הבורא שגלגל כך שתורתו של הרמד"ל תתקבל בעם ישראל כמרשב"י עצמו, ואולי יש להם קשר נשמתי, ורוחו של רשב"י האירה בנפשו כשכתב ספר הזוהר וכו', ואין לנו היכולת להבין דבר נשגב זה בשכלנו הקט, וכבר אמר "הבני יששכר" (בספרו על הזוהר ריש שמות) אחר שהתקשה בדברי הזוהר שם בענין התנא ריב"ל שהביאו לפני רשב"י דבריו ופלפל בהם, והסתירה עם הידוע בתלמוד שנפטר רשב"י הרבה לפניו, והגדת התרוץ שכתבו הקדמונים שהזוהר חובר בגן עדן שלמעלה מהזמן, הסיק שבענין חבור הזוהר רק משיח יביננו האמת האיך נתחבר. ובפרט אחר ההוכחה שנביא בקובץ שהרמד"ל השתמש בהשבעות ו"שם הכותב", ואת קולמוסו הניף ושלף כחרב ביד גבור, בו תכן ותקן העליונים. וכנראה גם שסבר שזכה כשחיבר התקוני זוהר והרע"מ להשראת נשמת שיל"ה דא מש"ה שהוא מקדים לביאת התרי משיחין בכח סודות התורה שמגלה. וכדברי הרה"ק מקאמרנא שמחבר התקונים ורע"מ זכה לעיבור נשמת משה, וכדלהלן פרק ג' ח, בהרחבה.

עוד יש לציין, כי על פי הידוע הרמד"ל היה אדם נכבד וירא חטא מאוד, ופיזר כל ממונו לצדקה כעדות הר"י מן עכו, ובספר "משכן עדות" רומז כי היה מענה ומסגף עצמו כל ימי חייו כדי שיזכה לגלות נסתרות. וגם בשאר ספריו ניכרת יראתו שקדמה לחכמתו. וניכר מכתביו שהיה גאון ועילוי בקבלה ובכל חלקי התורה בפרט באגדות. וגם ספר הזוהר רובו הם דברי חכמה ויראה מוסר וחסידות כתובים בלשון מדרש מתובלים בדברי קבלה, ומקשר ומאחד חכמת הנגלה עם חכמת הקבלה כפתור ופרח. והמעיין בכתביו של הרמד"ל; "שקל הקדש, נפש החכמה", "שושן ומשכן עדות", אור זרוע, ספר הנעלם, ספר המלכות ועוד רבים יראה שהיתה לו משנה סדורה ועמוקה בקבלה, ובחלק מהדברים ציטט "מדרשי רשב"י" ו"קדמונים", וכהנה. וחלקם הביאם סתם מפי עצמו, ולפעמים הביאם בשם ראשונים ומקובלים ובזוהר נמצאו כולם מפי רשב"י. וגם לרבות בספר "תשובות הגאונים" הניף קולמוסו, ואזן ותקן תשובות חדשות והנהגות על בסיס סתרי הקבלה נעשו. וגם שאל ונענה ממרומים, תשובות חדשות ב'שו"ת מן

השמים'. גם ערך כמה משניות בהם מסכת אצילות, ואת צוואת ר"א הגדול להורקנוס בנו דרכי חיים לימדו כל תוכנו.

ואין בכוונתינו בחבור זה חלילה לדבר סרה בעדו שניכר שהיה איש מרומם, אלא לברר האמת מי כתב הזוהר ומתי. וכבר הוא עצמו רמז בתקונים ובספרו "משכן העדות" ש"משה" דדרא בתראה כתבו ע"פ השראת נשמות וכפי שהרחבנו בפרק ט'. ונקבל את האמת ממי שאמרו.

אולם כ"כ היה ברור לו שהוא ממש גלגול משה שצריך לתקן החטא שקירב הערב רב כשיצאו ממצרים, עד שהיתה לו שנאת מות לרבנים והדיינים המבקשים כבוד ובונים בנינים בשביל להתפאר, ונגד אלו שלומדים רק נגלות התורה שלא לשמה, וכתב שהנגלה הוא עץ הדעת טוב ורע והקבלה הוא עץ החיים, וכ"ש ששנא את הבעלי עברות חמורות, ואת העשירים שלא תומכים בת"ח, עד שכינה כלם יחד בשם "ערב רב", שלא ישארו כשיבוא משה לגואלם. ובספר המלכות הוסיף שאף מצוה להורגם כקריאת משה בשעתו: "הרגו איש את אחיו ואיש את קרובו", ודי בזה למבין, ואוי לו למי שמרחם עליהם, לא יזכה לראות בבנין בית המקדש.

וכבר אמרו חכמים; "האומר דבר בשם אמרו מביא גאולה לעולם", וגם בזהר כתב שבדור שיתגלה הזוהר מיד תבוא הגאלה ברחמים, ובדרך צחות יש לומר שכאשר נדע מי מחברו "בעלמא הדין" נקרב יותר הגאולה. "וכדאי הוא ר"ש לסמוך עליו אף בשעת הדחק".

בפרק הראשון ריכזנו את הראיות הידועות לאיחור הזוהר, עם הוספות נכבדות וראיות שלא נתפרסמו עד היום שהזוהר התחבר דוקא בזמן הראשונים והרמד"ל, והקושי במה שתירצו הקדמונים. בשאר הפרקים נתמקד בגילויים חדשים של השנים האחרונות אשר מביאים אותנו אל המסקנה הברורה כי המחבר העיקרי של הזוהר היה הרמד"ל. ותשואות חן לכמה ת"ח שעמלו ויגעו בסוגיא זו בבירור מקורות ספר הזוהר בדברי חז"ל, מפרשי התורה, והמקובלים הקדמונים, וכן לסופר אבישי בר אשר – אשר חלקם הגדול של הכת"י ותלייתם ברמד"ל התפרסמו לאחרונה על ידו, ולהם מסורה מאתנו תודתנו העמוקה. בתקוה שלא תצא תקלה מתחת ידינו, ואם שגינו ה' הטוב יכפר בעדנו, וישלח לנו תשבי אשר יתרץ קושיות ואבעיות, עם בן דוד משיחנו בב"א.

פרק א: בענין זמן כתיבת ספר הזוהר

הנה היעב"ץ בספרו מטפחת ספרים האריך בראיות רבות שספר תיקוני הזוהר ורע"מ נכתבו ע"י אחד מהראשונים בספרד, וגם בספר הזוהר עצמו שמקורו הוא מדברי רשב"י – נכנסו דברים מדברי הראשונים. וכ"כ בשו"ת תשובה מאהבה ס' כ"ו באורך וזת"ד:

אבל אני אומר הריני נשבע בתורת ה' שבספר הזוהר נמצאו כמה זיופים וקלקולים אשר הוסיפו וכו', ואין אני חלילה מטיל דופי ופגם בכבוד התנא אלוהי רשב"י, כי הוא היה מחסידי עליון אלא אני אומר לאו גושפנקא דרשב"י ועזקתיה חתום עליה, 'ומי שיש לו חצי דעת יגיד כן' וכו', והארכתי בזה במקום אחר מפי סופרים ומפי ספרים כמבואר בספר מטפחת ספרים להגאון יעב"ץ שגזר אומר שחלו בו ידים מזייפים וכו' עי"ש. וכ"כ עוד בסי' ס"ב וז"ל: ובלא"ה כבר כתבתי פעמים רבות שאין ראיה מזוהר שלא נודע ברור מי הוא המאסף והמלקט ספר הזוהר והרבה הוסיפו עי"ש.

והנה חלק מהשגות היעב"ץ אינם מוכרחות, וכבר חוברו ספרים להשיב על דבריו ולהצדיק דבריו, אולם ראיות רבות ממה שהביא ועוד רבים אחרים יש להנחה זו שעכ"פ חלקים גדולים מהנ"ל חוברו בזמן הראשונים, וכמו שנבאר להלן. והנה כבר כתבו כעין זה כמה מחברים לפני היעב"ץ, ומהם הר"א גאלנטי בספרו זהרי חמה דף קס"ח ע"א (והובא באור החמה שם) אהא דאיתא שם שר' אלעזר אמר שצדיקים לא מטמאים במיתתם, כמה דתנינן יום שמת רבי בטלה כהונה, כלומר דאתעסקו ביה ולא שרא עלייהו רוח מסאבא, וז"ל:

אלו אינם דברי ר' אלעזר כי קודם נפטר ר' אלעזר, שאחר פטירת ר' אלעזר שלח רבי לאשתו שתנשא לו ואמרה לו כלי שנשתמש בו קדש וכו', אלא הם דברי מחבר הספר בימי הגאונים או חכמים אחרים שחברו כל המימרות יחד

שכתב ר' אבא שהיה סופר של הרשב"י, והם חלקום לפרשיות כל פסוק בפרשה שלו והם אמרו משלהם האי כמא דתנינן וכו', וכיוצא בזה יש רבים בזוהר וכולהו מתרצי בהכי עי"ש, הרי שהרגיש בהרבה קשיים שיש בזוהר, ותירץ שבאמת בימי הגאונים או חכמים אחרים התחברו כל המאמרים, והם הוסיפו דברים משלהם.

ובספר משנת חכמים למהר"ם חאגיז סי' של"ב כתב וז"ל:

נקבל האמת ממי שאמרו כי האמת יורה דרכו דמסדר ומחבר ספר הזוהר הקדוש דודאי אדם גדול היה דבאו לידו הקונטריסים, ומן השמים זיכו אותו להוציא לאור תעלומות חכמה רמה ונעלמה, והוא סידר הקונטריסים על סדר הפרשיות, אך לא חלילה רשב"י או רבי אבא עשו סדר זה הנמצא בידינו, כי זה טעות ושטות מפורסם כעין אותם הסוברים שאנו מאמינים דבר שאינו, שהתלמוד כמו שהוא מסודר אצלינו היה אצל אברהם אבינו, דבר שלא עלה במחשבה אצל עם ה' נושא משך הזרע וכו' עי"ש. ובסי' של"ד כתב וז"ל: אוף הכי בחיבור נורא זה מספר הזוהר אין להסתפק בעיקרן של דברים כהוייתן שיצאו מפי רשב"י וחבריו, ולכן המהרהר אחריו כמהרהר אחר השכינה, אך המסדר עשה התקשרות הדברים כאשר עלו ובאו לידו על נכון כדחזי במאמר שהבאתי לעיל בסעיף שכ"ט עי"ש.

הרי שגם עמד בקשיים שיש בספר הזוהר, אלא שהגביל הענין שרק הקישורים נעשו ע"י המחבר. וע"ע בספר נתיב מצותיך סוף שביל ראשון כעין דברים אלו.

והנה הרמ"ק ומהרח"ו תירצו באופנים אחרים את הקשיים שיש בספר הזוהר:

הרמ"ק בספרו אור יקר על תיקוני הזוהר ח"ב עמ' קל"ד גבי הא דאיתא בהקדמת תיקוני הזוהר בתחלתו, ועל האי צפור קא רמיזו רבנן בהגדה דבתרא בררב"ח וכו', האריך בזה ונעתיק לשונו משום שאינו מצוי כ"כ;

ענין זה וכיוצא בו הנמצא בתיקונים ובזוהר ומה גם ברעיא מהימנא הבהילו רעיוני המעיינים ופתח פיהם של דוברי שקר לדבר על צדקות הספר בגאוה

ובוז, ולזה אומר לך כי מצאתי ענינים אלו בספר הזה על ג' בחינות; הא' הם מאמרים רבים הביאום סתם והם בתלמוד בשם ריש לקיש או ר' יוחנן וכיוצא, ומזה אין ראוי ליפול לב אדם עליו שאפשר היות אותם המאמרים מסורים בקבלה איש מפי איש, ולכך יתייחסו בספר הזה למ"מ וכיוצא, ובתלמוד דידן לא שלשלו השמועה איש מפי איש עד למשה מסיני וכיוצא, אבל אמרו ההגדה ההיא מפי האומר, שכך הדין אם אתה יכול לשלשל השמועה עד למשה מסיני שלשל, ואם לאו אמור הדברים מפי אומרם, ועם שאמרו א"ר יוחנן היינו שלמד מרבו ורבו מרבו עד כמה דורות.

הב': הם דברים רבים שהם הגהה מבחוץ ואינם מכלל דברי הזוהר, וענין זה אני אבאר אותו, והיינו שהגיה בו אחד מן החכמים שהבין דבר מתוך דבר והגיהו מבחוץ, והמעתיקים העתיקוהו בתוך הגירסא, וענין זה יבחן מתוך הלשון בעצמו ויבחן על ידי שינויי הנוסחאות בספרים וכמוהו רבים. ואני אפרש בע"ה והם שתים אלו מבוארות. אמנם האי דשמעתין וכן ר' אלעזר בן פדת הכתוב במקום אחר וכיוצא, יהיה הענין על הדרך הזה שההגדה שסיפר רבה בר חנא הם דברי חכמה מסורים לו ע"ד משל ומליצה, וכך מסרם לחז"ל וכך נכתבו משמו, אמנם היו מימי קדם מסורים איש מפי איש, והכא היה כתוב בספרים כלשון הזה ועל האי צפור קא רמיזו רבנן דימא מטי עד קרסולוי, והמעיין הגיה מבחוץ בהגדה דבתרא ברבה בר חנא דהוה קא אזיל בספינתא וחזא להא צפרא דימא וכו' והועתק בספרים על פי המעתיקין, וכן ענין ר' אלעזר בן פדת כשבאו המעיינים וראוי שאותו דרוש יתייחס לעובדא דר' פדת העתיקוהו שם וכיוצא, ואין לומר שיהיה הספר ביד הגאונים או האמוראים או רבנן סבוראי והוסיפו בו תוספות, שהרי בימי הרמב"ן בדקו אחריו ושמעו שימעו ואותו לא ראו, וענין גלויו זה חדש שחדשו הקב"ה וגלהו לדורות אלו, והקדמונים לא ראוהו, וכל מה שניתוסף הוא מיום גילויו ועד עתה, וקודם זמן הרמב"ן לא נשמע מציאותו כלל, ולא הוזכר בשם אפילו לגאונים המעתיקים עניני הקבלה כגון רב חמאי גאון רב שרירא גאון רב האי גאון, כולם כתבו בעניני הספירות והזכירו ברייתות ועניינים וספר זה לא העלו בפיהם עכ"ד.

והנה שמעינן מיניה שהגאונים וביניהם רה"ג לא היה להם ספר הזוהר, ודלא כמ"ש הרד"ל בספרו קדמות ספר הזוהר. ועכ"פ לדעתו הדברים המאוחרים הנמצאים בספר

הזוהר הם הגהה מבחוץ שמזמן התגלות הזוהר ואילך. גם בזוהר עצמו (ויחי רי"ז) משמע שרשב"י או ר' אבא כתב הספר וכשנסתלק נגנז ולקחו לשמים:

וסליק רבי שמעון עלייהו, וספר תורה עמיה. ולא שביק כל ספרי רזין עלאין ואגדתא, דלא סליק לון בהדיה. וסליק להון (ס"א וסליקן ליה) לרקיעא, וחמא דמתכסיא מעינא, ולא אתגליא אתא לגביה דרבי אבא, סח ליה. סליק רבי אבא ידוי על רישיה, ובכה ואמר, רבי שמעון ריחייא דטחנין מניה מנא טבא כל יומא, ולקטין ליה. כמה דכתיב, (במדבר יא) הממעיט אסף עשרה חמרים, והשתא ריחייא ומנא אסתלקו ולא אשתאר בעלמא מיניה, בר כמה דכתיב, (שמות טז) קח צנצנת אחת ותן שמה מלא העומר מן והנח אותו לפני ה' למשמרת. ואלו באתגלייא לא כתיב, אלא למשמרת, "לאצנעותא. השתא מאן יכיל לגלאה רזין, ומאן ינדע לון.

וכן בזוהר כמה פעמים כתוב שלא תתגלה כי אם בדרא דמשה בתראה. וגם הרמד"ל כתב כיו"ב בספרו משכן עדות, שהסודות שגילו הקדמונים והתנאים נסתמו "והעלימו אותם" ורק הוא מגלה אותם בדור האחרון כדלקמן באריכות פרק ז'. וממילא לא שייך לומר שעבר מדור לדור או שהוסיפו בו במשך הדורות כפי שרבים תירצו האיחורים והתוספות.

ומהרח"ו בהקדמה לעץ חיים כתב בזה"ל:

והנה יש מוציאי דבה על ספר הזוהר באומרם כי הנה בריש הקדמת התקונים בדף ב' ע"ב כתב שם ההוא מאמר של אותו אמורא שהיה נקרא רבה בר חנה דהוה קאזל בחדא ספינתא וחזא חד צפור וכו', וכן בפרשת פנחס בר"מ דף רפ"ג ע"ב וז"ל: והא אתמר דאיהו צפרא דבר בר חנה וכו', עוד שם בפרשה פנחס דף רי"ו ע"ב ענין ר' אלעזר בן פדת האמורא וכאלה רבות, ומי פתי יסור הנה ישגיח ויראה כי כל דברי הרשב"י ע"ה הם ברוח הקודש, והיה רואה בעיניו כל נשמות החכמים אף אותם העתידים להבראות. וכמעשה שאירע גם לר' ישמעאל בברייתות דפרקי היכלות ע"ש, וזה ג"כ ענין ריב"ז ע"ה שאמרו עליו שלא הניח מקרא ומשנה וכו' והויות דאביי ורבא עם שהיו אמוראים, ושים לבך והבן בדברים אלו, עי"ש.

ולדבריו רשב"י חיבר בעצמו את כל ספר הזוהר אלא שראה ברוח קדשו גם דברים העתידים להיות, ולכן אין להקשות איך מופיעים בספר הזוהר דברים מאוחרים יותר.

והנה תירוץ זה קשה טובא, דהא לא מצינו כן אף בדברי הנביאים שיתנבאו בלשון האמורה להיות בזמן התנאים או האמוראים או הגאונים והראשונים וכדומה, אלא אמרו בלשונם וברמזים וגם בספרי שאר התנאים לא נמצא כן, והספר היחיד שבו נמצאים דברי נבואה בלשונות ממש העתידים להיות הוא ספר הזוהר, אתמהא. ועוד נווכח להלן שיש מקומות רבים שלא עמדו עליהם הרבנים הנ"ל שבהם א"א לתרץ באף אחד מהתירוצים הנ"ל, וע"כ יש לומר כדברי היעב"ץ וסיעתו. חלק קטן מההשוואות דלקמן הם מהיעב"ץ והשאר מכמה ת"ח שלמדו הסוגיות ותשו"ח להם. בחלק מהמקומות כאן ובשאר הקובץ העתקנו דברי הזוהר בתרגום לשה"ק כדי שיקל על הקורא להבין ההקשר והמכוון.

תיקוני הזוהר

א. הנה בתקוני הזוהר (וכן בשאר החלקים – עי' לקמן) מופיע כמה פעמים הביטוי 'כוכבי לכת' – עי' בהקדמה דף ד' ע"ב, י"ג ע"ב, תיקון כ"א דף ל"ו ע"ב ועוד, והנה שם זה הומצא לכוכבים אלו בתקופת ר"ש אבן גבירול ולאחריו ר' אברהם בר חייא הנשיא, וכן האבן עזרא והרמב"ם ועוד, אבל בתלמוד ובמדרשים ובגאונים וכן רש"י לא הוזכר שם זה כלל (עי' בספר אוצר המונחים הפילוסופיים ח"ג עמ' 68), וא"כ ברור שמחבר התיקונים היה בזמן הראשונים שכבר נודע שם זה, ואין לומר שרשב"י ידע זאת ברוה"ק, דלמה יכתוב שם זה ומה יגרע אם ישתמש בשמות שהיו מקובלים בדורו, ודוק היטב.

ב. וכן המלה 'קמצן' בהטיות שונות מופיעה מספר פעמים בתקונים (וכן בשאר החלקים – עי' לקמן) ומהם בהקדמת הזוהר דף ב' ע"א פעמיים, וכן בדף ל"ו ע"ע עי"ש, ומלה זו לא נמצאת בספרי חז"ל כלל וגם לא בגאונים, אלא ברש"י כתובות ס"ח ע"א וברמב"ם פעמים רבות, וא"כ מוכח שמחבר התקונים השתמש במלה

זו והיתה שגורה על לשונו, וגם בזה אין טעם לומר שרשב"י כתב זאת ברוה"ק דלמה לו לכתוב כן, ולמה לא ישתמש במלים שהיו שגורות על לשון הדור ההוא.

ג. וכן הביטוי 'עלת העלות' המוזכר בתיקונים ובזוהר הרבה מאוד, ומהם בהקדמת התקונים בדף ח' ע"א ובדף י"ז ע"א בפתיחת אליהו כנודע, ובתיקון ה' דף י"ט ע"ב, ובתיקון ח"י דף ל"ב ע"ב, ובתיקון י"ט דף מ"ב ע"א ועוד, וביטוי זה מקורו בלשון ערב שבה כתבו חכמי ספרד בימי הבינים כמו חובות הלבבות וספר הכוזרי ועוד – עי' באוצר המונחים הפילוסופים ח"ג עמ' 134, וא"כ מוכח כנ"ל שהיה לאחר שהתקבל והתפשט מושג זה, וג"כ אין לומר שאמרו ברוה"ק דלמה לו להמציא מילים ומי סני ליה להשתמש במילים שהיו קיימות בזמן חז"ל.

דקדוק בתיקונים

ד. תיקו"ז דף ד: חמש אור דיומא קדמאה לקבל ה' קדמאה כלילא מחמש אור דאיהו אָאֵאֹאִאֶ פתוחי חותם קדש.

הוזכר כאן הסימן "פיתוחי חותם" לתנועות גדולות.[13] ועיין עוד בדבריו על 'והמשכילים' שהזכיר חמש תנועות גדולות לעומת חמש תנועות קטנות. ובדף ז. כתב שהקמץ הוא תנועה גדולה בשמם של "בעלי דקדוק": ועוד קמ"ץ, אוקמוהו מארי דקדוק דאיהו תנועה גדולה". וחלוקה זו לתנועות גדולות וקטנות היא משל הרד"ק ואביו, ולא נודעה כלל לפניהם, וכל שכן שהמושג תנועה גדולה וקטנה לא היה קיים.

[13] כן פירש הגר"א בתיקונים. המגן אברהם הוא הראשון שמביא זה הסימן, ומקורו של הזוהר הוא מסתבר מכתבי אבולעפיה, וזה לשונו לגבי נקודת החול"ם: מין הטעמים ומישב המתנועע ושם נק' העליונה חל"ם וסוד והוא חתום כמ' **"פתוחי חותם קודש ליי"** (שמות לט' ל'). ומסתברא שהוא לימד את בעל ה"גינת אגוז" יסודות תורת הניקוד שמשם לקח הרמד"ל כדלהלן פרק ג וח'.

ה. ובהקדמת התיקונים דף ו' ע"א: דהכי אוקמוהו אם לא כיון בברכה ראשונה חוזר לראש וכו' עי"ש.

ואין זה בתלמוד אלא דיוק חלק מהראשונים מדברי הגמ', ואין זה מוסכם, דהמאורות ושה"ל ועוד פליגי וס"ל שא"צ לחזור – עי' בסי' ק"א.

ו. ובהקדמת התיקונים דף ט' ע"א: אוקמוה מארי דתלמודא ירושלמי הויות באמצע. ובדף ט' ע"ב שם: הויה ד' פרשיות וכו' (כרש"י) ואית דאמר הויות באמצע וכו'. ובדף ק"א שם: מסיטרא דאימא אינון הויות באמצע ובגין דלא בקיאין אלין דדרא בתראה שויין תרי זוגין דתפלין מספיקא (דלא ידעין ברזא דא דתרוייהו אצטריכו) ע"כ.

מבואר שמחבר התיקונים היה בזמן הראשונים שכבר נהגו להניח לפחות חלק מהאנשים ב' זוגות, כדעת הסמ"ג הר"י מקורביל ועוד, וכל מעיין ישר יראה שכן הוא, וכבר עמד בזה היעב"ץ במטפחתו. וראה לקמן מה שהעלינו בכוונת הזוהר.

ז. ובהקדמת התיקונים דף י"ג ע"א: ובגין דא אמרין בקדיש ועתה יגדל נא כח ה' לקבל כ"ח אתוון אחרנין דאית באלין שבע תיבין דאינון יהא שמיה רבא וכו' עי"ש.

וזהו כמנהג שהביאו המחזור ויטרי, הטור בסי' נ"ו, ארח"ח ועוד לומר פסוק זה כשאומרים הקדיש, ובהגהות הרמ"ז שם כתב בשם האר"י שזה הפסוק אינו מן התקונים אלא שחכם אחד היה כותב גם הפסוק ואח"כ הדפיסו בתוך הפנים וכו' עי"ש.

ח. ושם בדף ט"ז ע"א: ובההוא זמנא יתקיים כל פה וכל לשון יתנו הוד והדר למלכותך.

זהו נוסח הספרדים לפני תפלת מוסף המובא באבודרהם, וכן הארח"ח בשם יש מקומות, וא"כ לקח זאת המחבר ממנהגו לומר כן עפ"י הספרדים, דהא לא נזכר זה בשום מקום קדמון אחר.

ט. בתיקון ה' דף י"ט ע"א: איתא ובגינה איתמר לגבי כלה תהא לי מקודשת בטבעת זו, וכן בתיקון כ"א דף נ"ה ע"ב: ועלה איתמר תהא לי מקודשת בטבעת זו.

והנה נוסח זה נמצא בדברי הרוקח בסי' שנ"א ובדברי אבודרהם, אולם בדברי שאר הגאונים והראשונים הנוסח הוא כמו שאנו אומרים הרי את מקודשת לי וכו' (וכבר עמד בזה בספר כתר שם טוב (גאגין) עמ' תר"י עי"ש), וא"כ נראה להדיא שמחבר ספר התיקונים היה לפניו נוסח זה ולכן כתבו ודרשו, ובזה א"א לומר שרשב"י ידע ברוח קדשו וכו' דהא אדרבה נוסח שאר הראשונים הוא לא כנוסח זה, ודבר זה ברור לכל מעיין, וגם אין זה הגהה בדברי הזוהר וכמו שגם הרמ"ק לא כתב במקומות הנ"ל, אע"כ כדאמרן.

י. ובתיקון י' דף כ"ה ע"ב איתא: ובגין דטבעת איהי י' וכו' בה אתקדשת כלה וכו'.

וכתב הרמ"ק באור יקר תיקונים ח"ד עמ' צ"ט וז"ל: ועם היות שהוא מנהג (לקדש בטבעת) - המנהג הזה יש בו סוד וכו' עי"ש, ובאמת שמנהג זה הוא מזמן הגאונים והראשונים – עי' בחילופי מנהגים בין בני בבל לבני א"י אות כ"ה אנשי מזרח אין מקדשין את האשה בטבעת, ובני א"י מקדשין בטבעת, וכן בתקופת הראשונים מצאנו כן ברוקח ובעוד כמה ראשונים, אבל במשנה ובתלמוד לא נמצא כן, ובתיקונים מבואר שהיה מנהג פשוט כן בימיו, וא"כ נכתב בזמן הראשונים.

יא. עוד איתא שם: ואיהי כלילא מד' פרשיין דק"ש דאינו רמ"ח עם אל מלך נאמן, ובגין דלא עבדין הפסקה תקינו לאחזרא ש"צ ה' אלוהיכם אמת.

וכתב הרמ"ק באור יקר תיקונים ח"ד עמ' ק"ה וז"ל: ואפשר שכל זה הגהה מבחוץ, ועכ"ז פרשתיה דאפשר שבימיהם נחלקו המנהגים ג"כ ע"כ. אולם אינו

נכון שבזמן חז"ל נחלקו המנהגים, דהא כבר האריך לנכון הפר"ח בסי' ס"א שמהגמ' מוכח שלא היו אומרים כלל ה' אלוהיכם אמת לא היחיד ולא הש"צ, וכן הגאונים והרמב"ם לא הזכירוהו, ורק עפ"י הזוהר אנו נוהגים כן, ולומר שהוא הגהה מבחוץ ג"כ קשה דהא ניכרים הדברים שזהו המשך דברי התיקונים דלעיל, וגם לומר שרשב"י ידע ברוח הקדש וכו' – זהו דבר שאינו, דהא המחלוקת היא לדידן האם לומר אמ"נ או ה' אלוהיכם אמת, אבל לפי האמת (אם צריך לומר זה אחד משניהם) או זה או זה, ואיך יאמר רשב"י כמסתפק וכאינו יודע הדבר האם צריך לומר זה או זה, ולמה לא יכריע ויאמר לנו האמת, אע"כ שהם דברי אחד הראשונים בזמנו שראה המחלוקת ודעתו כדעת חכמי ספרד שאין לומר אמ"נ אלא ה' אלוהיכם אמת. ולקמן סוף פרק ד' נווכח שהם ממש מדברי רמד"ל שהכניסם לתיקונים.

יב. תיקון ט"ז: ורזא דמלה עץ החיים מהלך חמש מאות שנה.

הוא מדברי רבי טודרוס אבולעפיה בספרו אוצר הכבוד סוף מסכת ברכות.

יג. ובתיקון י"ח דף ל"ג ע"א: דאמרינן וכתוב לחיים וכו'.

וזהו דברי מסכת סופרים וחלק מהגאונים, אולם רה"ג כתב דלא נהיגי במתיבתא לומר זה, ורק בזמן הראשונים התקבל המנהג כדבר פשוט לאומרו, ומחבר התיקונים דורשו כדבר פשוט, וע"כ שהיה בזמן הראשונים וכנ"ל.

יד. ושם בדף ל"ג ע"ב: דאמרין בכל יומא צו את בני ישראל וכו'.

וזוהי תקנת הגאונים לומר פרשת התמיד בכל יום, וכבר עמד בזה היעב"ץ.

טעמי המקרא

טו. בתיקונים (כא, נ"ו) וזוהר חדש: **זרקא, מקף, שופר הולך, סגולתא.**

נקט בשמות הטעמים של בני ספרד. ולא עוד אלא צירוף הטעמים המוזכרים בסדר זה התחבר בספרד בימיו של הרמד"ל. ונזכר בראשונה ב"קבלת הכהנים" רבי יעקב ורבי יצחק ב"ר יעקב הכהן שמסדר (ר' יצחק) סדר זה ע"פ קבלה. והיה בזמנו של הרמד"ל בדור לפניו. ועיין לקמן פרק ו' שנחלק הרמד"ל עליו בצורת האות ה"א הנכונה על פי קבלה, ובזוהר הכריע דייקא כהרמד"ל. ועיין בספר "אוצר הכבוד" של ר' טודרוס הלוי "שער הרזים", שהיה גם באותו הדור שכותב ג"כ סודות טעמי המקרא ומפרשם על ענין אחרית הימים, שם כותב שאין סדר לטעמי המקרא. וז"ל רבי יצחק הכהן:

זהו סדר טעמי הטעמים על פי הקבלה אשר קבלו הכמים קדמונים אשר נקבו בשמיהם שהיו משתמשים בשמושא דרום רקיעא מקיבלים במסורת התעלומות ובסודות השמים וזהו הסדר המקובל תלשא, אולא, גריש, רביע, שני גרישין, יתיב, זקף, הרגא, תביר, מאריך, טרחא אתנח, זקף גדול, שני טעמים, זרקא, מקף, שופר הולך, סגולה, פזר גדול, ירח בן יומו, רבי פרה, שלשלת, ובכולם ובכללם סוף פסוק, וביאורים על פי הקבלה היא יד. הרשא ת יד

הלכות דרב אבא / אפשטיין, יעקב נחום בן חיים הלוי / עמוד 118
הודפס מאתר אוצר החכמה

כמו כן הרבה מסודות האותיות והניקוד והטעמים בהקדמת הזוהר ותיקו"ז לקוחים משם. ומוסיף או חולק. כגון:

טז. תיקון י"ג: בינתים בא הרועה הנאמן בכמה צאן ושורים ותישים, ומטה בידו, העלה עיניו למגדל, וראה איש אחד, עלם צדיק שמו, שהיה יושב על המגדל, וקשת בידו, והיה זורק חצים לנחש, וזהו פזר גדול, והנחש לא היה מחשיב אותם. זה ירח בן יומו (ציור), הלבנה הקדושה, מטרה היא ודאי לבת עין, נקדה קטנה

מבפנים, אליה הוא שולח חצים באהבת העינים, מטרה ודאי השכינה, שהיא מגנה על ישראל מהנחש הרע סמא"ל.

הכתוב (ישעיה כ"ה, י"ג) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו'. פזר גדול ירח בן יומו בקבוץ הסגולה מעלה ומטה יתפזרו חיילי מרום המקטרגים עליה הם חיל גדול מסמאל השר הגדול המקטרג על הסגולה ואז יזעקו ויבישו ויהתו מגבורתם ב"ב השרים וכל חייליהם ויתקבצו ב"ב שבטי יה והקיבוץ שלם. וצורת פזר גדול כ"שני זוין למספר ב"ב מחנות סמאל ולמספר ב"ב שבטי יה. ואז ירח בן יומו שראשו כתם פז מעוטרת ירח איזו בהיום הראשון אשר ירח

יז. תיקון כ"ב נ"ד ב: בההוא זמנא שופ"ר מהופ"ך קדמ"א זקף קט"ן, אתהפך ממשלה דאומין דעלמא, וישראל דאינון מזרעא דההוא דאתמר ביה (בראשית לב יא) קטנתי מכל החסדים אסתלק ואזדקף, ואתמר ביה זק"ף גדו"ל, בימינא אסתלקו מן גלותא... וביה מארי"ך טרח"א, ביה מאריך קודשא בריך הוא דאיהו ארך אפים על בינוניים, ורשיעיא דאינון ערב רב אתמר בהון סו"ף פסו"ק ועלייהו אתמר סו"ף פסו"ק, דפסיק לון קודשא בריך הוא לסוף יומיא מעלמא ומיד יתפסקון עמלקים מן עלמא, וקודשא בריך הוא יתיב על כרסייה, ודא איהו שופ"ר הול"ך אתנ"ח יתי"ב, בההוא זמנא דיתמחון עמלקים מעלמא, יהא קודשא בריך הוא נח נייחא לישראל, ויתיב על כרסייה, כמה דאתמר ביה (דניאל ז ט) ועתיק יומין יתיב, לבושה כתלג חור, לקיימא אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (ישעיה א יח).

שופ"ר מהופ"ך קדמא. פ"רוש השופ"ר שהוא מהופך בעבור עון ישראל בעוד שממשלת סמאל קיימת וכשישובו ישראל בתשובה ישוב השופ"ר המהופך לאחור לשופ"ר הולך לפנים ותשוב המלכה לקדמיתה עם רעותיה שהם ששה כתרים והיא בכללם. על כן בקדמא צורת ואו (ההלים מ"ה, מ"ו) לרקמות תובל למלך אחריה רעותיה תובלנה בשמחות וגיל וגו'. וזהו מה

מאריך הגלות והוא שר אחד מיוחד בכל מחנהו שר סמאל ארכיאל. מאריך מרחא לסובלי עול. מאריך מרחא ארכות טורח הגלות. אתנח אתן חן אתן חנינה. אתרי אנחה תקות נחמה. זקף גדול הוא יגלה. פסק פזק יגלה זמן קץ פלאות. גדול חשבון גדו יג ולמד דגדול

יח. ובתיקון כ"א דף מ"ו ע"א, דרש את דברי ר"ש הנגיד במבוא התלמוד הצרכה התקפתא וכו' עיש"ב, וכבר עמד בזה היעב"ץ.

יט. שם נ"ח ע"ב: וליחדא לון במהלך האמצעי". לשון זה לא נמצא לו שום רמז בגמ' ולקחו מה' קדה"ח ברמב"ם.

כ. ושם דף נ"ט ע"א איתא: דאתמר בהון דגים וחגבים אינן טעונין שחיטה וכו' דעלייהו אתמר אסיפתן הא המתרת אותן עי"ש.

והם דברי הרמב"ם פ"א משחיטה ה"ג עי"ש.

כא. ושם בדף מ"ו ע"ב: 'רבי' – מארץ ישראל עי"ש.

וזהו מדברי רב שרירא גאון באיגרתו ובסתמא בערוך ערך אבא ועוד.

כב. ושם בדף נ"ו ע"ב: וכד נטלא משימא אלאה דאיהי שמחת תורה שמחת בית השואבה ואיהי חופה דיליה אתקריאת שמיני חג עצרת.

הנה שם החג 'שמחת תורה' הוא מתקופת סוף הגאונים ותחלת הראשונים כמו שמופיע בריצ"ג בשם רה"ג, וכן בחלופי מנהגים בין בני בבל לבני א"י סי' מ"ח עי"ש, אולם בדברי הגאונים הקדמונים לא מוזכר שם זה, ורס"ג בסידורו קרא לו 'יום אלתבריך' (הברכה), ורב נסים גאון במגלת סתרים קרא לו 'יום סיום', וא"כ מוכח שמחבר התיקונים היה בתקופת שבה כבר נקרא בפשיטות שם זה בתקופת הראשונים.

כג. ושם בדף נ"ט, וכן בדף ק"ב ע"א איתא: בשבת ויו"ט ור"ח אומרים בקדושה כתר יתנו לך עי"ש.

וזה כמנהג ספרד המובא באבודרהם, דבסדר רבי עמרם גאון איתא כתר בכל יום, וברמב"ם איתא נקדישך ונעריצך בכל יום, וברוקח ובאו"ז איתא נקדש בכל יום ונעריצך ונקדישך במוסף, וא"כ חזינן שהמחבר היה בספרד בתקופה שבה נהגו לחלק בין שחרית למוסף וכנ"ל.

כד. ובתיקון כ"ד דף ס"ט ע"א: גבי קידוש איתא וצריך למימר סברי מרנן ואינון הוו אמרי לחיי עי"ש.

והנה ענין זה נזכר בספר המנהיג ובארח"ח בשם מנהג ספרד עי"ש, וכן נמצא בסדור רש"י בשם ר' יוסף הגדול (טוב עלם- עמ' 211) אלא שלא נזכר שם שעונים לחיי או לחיים עי"ש, והברכ"י באו"ח סי' קע"ה הביא שמפורש במדרש תנחומא פרשת פקודי שאומר סברי מרנן ועונים לחיים עי"ש, אולם עי' במבוא לתנחומא של בובר פרק ג' שהנדפס בפרשת פקודי הוא העתקה מאוחרת ואינו מעיקר המדרש עיי"ש, ובאמת שאף אחד מהראשונים לא ציין למדרש זה כראיה למנהג הנ"ל, וא"כ גם מזה מוכח שהמחבר הנ"ל היה בספרד ודרש את המנהג הנהוג בימיו לפי הסוד.

כה. ובתיקון ס"ט צ"ט ע"ב: אבל בר נש דטרח עליה קודשא בריך הוא בגלגולא ולא אצלח באתריה, אעקר ליה מאתריה ושוי ליה באתר אחרא, ושני ליה אתר, ורזא דמלה ועפר אחר יקח וטח את הבית (ויקרא יד מה), ודא שנוי מקום, (כאן חסר והוא בתיקוני ז"ח) אם אצלח מוטב, ואם לא אצלח אעקר ליה מתמן וארכיב ליה באתר אחרא, ושני שמיה ודא שנוי השם, אם אצלח מוטב ואי לא אצלח אעקר ליה מתמן, ודא ונתץ את הבית את אבניו ואת עציו (שם מח ז), ונטע ליה באתר אחרא, ושני עובדוי מכל מה דהוה בקדמיתא, ומכל ציורין דיליה, משנה פניו ותשלחהו.

הוא מספר הבהיר אות קצ"ה: מפני מה צדיק וטוב לו צדיק ורע לו, מפני שהצדיק הזה כבר היה רשע לשעבר ועתה נענש... אמרו לו חביריו עד מתי תסתום דבריך, אמר להם צאו וראו משל למה"ד לאדם שנטע בגנו כרם ויקו לעשות ענבים ויעש באושים, ראה שלא הצליח נטעו גדרו ופרצו ונקה הגפנים מן הבאושים ונטעו עוד שנית ראה שלא הצליח גדרו נטעו אחר שנקה וראה שלא הצליח ועקרו ונטעו עד כמה, א"ל לאלף דור דכתיב (תהלים ק"ה ח) דבר צוה לאלף דור, והיינו דאמרו, תתקע"ד דורות חסרו ועמד הקב"ה ושתלן בכל דור ודור.

כו. ובתיקון ס"ט ק' ע"ב: גבי ר' (אלעזר בן) פדת בתענית כ"ה שדנו בו הרמ"ק ומהרח"ו הנ"ל, הנה יש בזה ראיה ברורה וחותכת שלא כדבריהם מנוסח דברי התיקונים דאיתא שם שאמר לו הקב"ה בעית דאחריב לעלמא והדר אבריה ואפשר 'דנפלת' בשעתא דמזוני עי"ש, והנה נוסח זה כצורתו ממש איתא בכת"י מינכן בדק"ס שם, וכ"ה גירסת חכמי ספרד ומהם ר' עזריאל מגירונא בפירושי האגדות, וכן ספר מאירת עינים, ר' בחיי והאברבנאל בפרשת ואתחנן עי"ש, אולם אין נוסח זה בגרסאות קדמוניות יותר, כי באוה"ג שבת עמ' 160 איתא 'דמתרמית', ובר"ח בתענית איתא 'דמתילדת', ובכתה"י ועוד ראשונים שהביא הדק"ס איתא 'דמברית' עי"ש, וא"כ חזינן שמחבר התיקונים היה לפניו הנוסח הכתוב של חלק מהראשונים הנ"ל.

כז. ושם בדף ק"ט ע"ב: תלת מצות בפסח וכו'.

זוהי מחלוקת גדולה בגאונים ובראשונים כנודע האם מביאים ב' מצות או ג' מצות, ובדברי חז"ל ובגמ' אין הכרע לזה, ומחבר התיקונים נהג כדעה שמביאים ג' מצות וכתב ע"ז טעם בסוד.

כח. תיקוני זוהר ס"ט דף קי"ג: פתח רבי שמעון ואמר מאי מקץ ימים אלא מההוא אתר דעתיד למימר ביה קץ כל בשר בא לפני קץ שם לחשך ותרגם יונתן בן עוזיאל קץ כל בשר חבילו דכל בשרא.

אומר שתרגום התורה הוא מיונתן בן עוזיאל וכידוע שיונתן בן עוזיאל תרגם רק הנ"ך, והוא תרגום מאוחר מזמן הגאונים.

כט. שם: דאיהו נביעו דאילנא דחיי דאיהו אור קדמון ואור צח ואור מצוחצח.

מקורו בחוג העיון, בתשובה המיוחסת לרב האי גאון בענין הצחצחות. וכן סוד "אווירא קדמאה" מקורו שם.

ל. ובתיקון ע' דף ק"כ ע"ב: אל מסתתר מעיני כל חי.

לקוח משירי ר' יהודה הלוי – עי' בדיואן ברלין תר"צ עמ' 147.

לא. ושם בדף קכ"ז ע"א: ואחרנין דאתקריאו גאונים באורייתא עי"ש.

לא נמצא תואר זה בחז"ל ליודעי ותופסי התורה עד תקופת הגאונים, הרי שחי המחבר לאחר תקופת הגאונים ודרש את שמם (ועי' בפירוש בניהו לבעל הבא"ח שם, ולפי מה שכתבנו אין בדבריו יישוב, ודוק).

תיקוני זוהר חדש

לב. בדף קי"ח ע"ב: ואיהי משמעתא, שיטה, תיותא וכו' הצרכה וכו'.

וזהו מדברי ר"ש הנגיד במבוא התלמוד וכמו שכתבנו לעיל.

לג. ובדף קכ"א ע"ב: חמור נושא ספרים.

ביטוי זה מקורו בספר בן משלי לר"ש אבן גבירול, וכ"ה בחובות הלבבות, והמאירי בחה"ת כתב כן בשם חכמי המוסר, ומבואר כנ"ל שמחבר זה היה לאחר תקופה זו וידע מביטוי זה.

לד. שם: ובגין דלא בקיאין אלין דדרא בתראה שוין תרי זוגין דתפלין מספיקא דלא ידעין ברזא דא, והארכנו בזה לעיל עי"ש.

לה. בדף קכ"ב ע"א: ובגיניהו איתמר וכמה פנים לפנים הנראים וכו'.

זהו מדברי ר' יהודה הלוי בסדר קדושה שאומרים בני ספרד בחזרת הש"ץ ביוה"כ עי"ש. (ועי' בפירוש אהלי יעקב למחזור, ולפי הנ"ל אין דבריו נכונים, ולא ידע מכל המקומות הנ"ל שמורים על איחור התיקונים).

לו. ובדף קכ"ה ע"ב: אלין תרין גלגלין אקרון מסורת זעירא ומסורת רברבא עי"ש.

הרי שמאוחר לבעלי המסורה שהיו לפני כ1100 שנה.

לז. ובתיקוני זהר חדש דף ק"מ: ת"ח צריך דלא יהא דבק אות באות ולא יהא חסר או מן התבה ולא משנין מפתוחות לסתומות ומסתומות לפתוחות ואי לאו ס"ת פסול עי"ש.

והוא עפ"י לשון הרמב"ם בפ"ז מס"ת ה"ט וז"ל: הואיל ולא הדביקן אות באות ולא חיסר ולא הותיר ולא הפסיד צורת אות אחת ולא שינה בפתוחות וסתומות ה"ז ספר כשר עי"ש.

לח. ועוד שם: אלין תגין דס"ת דאינון בד"ק חי"ה שעטנ"ז ג"ץ וכו', וכתב בשער ההקדמות שכ"ה בזוהר כת"י, וכן בעץ חיים כתב שכ"ה בתקונים ובזוהר.

אולם מקור ר"ת אלו הוא מדברי המנהיג בתשובתו לחכמי ארגון [בסוף הספר] שכתב וז"ל ותגי ביתין וכו' 'וציינתי להן לאות ולזכרון בד"ה חק"י עי"ש, וכן הביא הרשב"ץ בח"א סי' נ"א שכ"ה במנהיג עי"ש, ובאמת שלא נמצא לפני כן סימן זה כלל אלא שלמדוהו הראשונים עפ"י המדרשות ונתנו להם סימן, אבל אין זה מדברי תנאים ואמוראים כלל אלא מדברי הראשונים ממש.

לט. ועוד שם: ואמרי מארי מתניתין אלין תגין אינון זיינין כאדם שאוחז כלי זיין בידיה ומניע ליה לימינא ולשמאלא (ולקדושה) [ולקמי'].

מקורו הוא מדברי הסמ"ג עשין כ"ה בשם רש"י וז"ל: וכן כתב רש"י בפירושיו בכתב ידו. שעטגז גץ כאדם שאוחז זיינו בידו ומניף בימין ובשמאל ולפניו ויש שמזיינין אותו כך שעטנז גץ.

מ. וכן הביטוי עלת העלות נמצא גם בתקוני זהר חדש, והמעיין יראה עוד דברים מעין אלו שמוכיחים על איחור החיבור.

רעיא מהימנא

מא. הנה הביטוי 'כוכבי לכת' שהזכרנו לעיל מופיע גם ברע"מ כמה פעמים ומהם בפרשת פינחס דף רנ"א ע"א ורנ"ו ע"א עי"ש, ובפרשת עקב דף עד"ר ע"א עי"ש.

מב. וכן הביטוי 'בעין השכל' מופיע פעמים מספר ברע"מ ומהם בפרשת משפטים קט"ז ובפרשת בהר דף ק"ט ובפרשת פינחס דף רל"א ובפרשת כי תצא דף ר"פ עי"ש, והוא ביטוי מחודש מזמן הראשונים בספרד (ומקורו מהפילוסופים), ולא נמצא בחז"ל ביטוי זה.

מג. ובפרשת בא דף מ"ב: לעולם יראה אדם עצמו כאלו כל העולם כולו תלוי בו, הארכנו בזה לעיל.

מד. זוהר רע"מ ח"ב קטז א: בגין דשבועה, איהו בניינא דעלמא דא, לית ליה קיומא בלא יסוד, דבר שיש בו ממש. נדר, דאיהו עלמא דאתי, על גבי שבועה סליקת, ואיהי חלה על דבר שאין בו ממש, דלא צריכה יסוד לקיימא עליה.

כבר עמד בזה היעב"ץ שהוא היפך דברי הגמ' בנדרים יג ב, שלפיו דווקא הנדר הוא שחל רק על דבר שיש בו ממש, ואילו השבועה חלה גם על דבר שאין בו ממש. ואותו שיבוש מצוי בספרו העברי של בעל תיקו"ז ספר המלכות.

מה. זוהר רע"מ ח"ב קי"ט א: ובוידוי הכי יימא איהו אין לי פה להשיב ולא מצח להרים ראש.

הוא לשון וידוי הר"ן.

מו. ובפרשת תרומה דף קנ"ח ע"ב: חציה תחת המפה לאפיקומן וכו'.

זהו מדברי התוס' ומנהג צרפת, ולא היה בזמן חז"ל והגאונים והרמב"ם. ובספר המלכות מהרמד"ל (מ"ד ג) תלה זאת באמת בדברי ר' מנחם מווינא המובא בתוס' ברכות (לט:) בהאי סוגיא.

מז. ובפרשת צו דף כ"ז ע"א: וכל תיקו דאיסורא לחומרא עי"ש.

הוא מכללי הגאונים והראשונים בתלמוד.

מח. ועוד שם: הביטוי 'דוק ותשכח', ביטוי מחודש מזמן הראשונים.

מט. ועוד שם: בדף כ"ט ע"א: 'נפש השכלית', המופיע בחובות הלבבות ועוד.

נ. ובפרשת קדושים דף פ"ב ע"ב: דאית אדון עליהם מחשיך מאוריהם.

הוא מדברי ר"ש אבן גבירול בכתר מלכות שלו ליום הכפורים, וכמו שכבר עמד בפירוש אהלי יעקב למחזור יוה"כ בתחלת כתר מלכות זה עי"ש.

נא. ובפרשת אמור דף פ"ט ע"א: לאדלקא להון (לנרות המקדש) בכל יומא תרין זמנין וכו'.

הוא עפ"י דברי הרמב"ם פ"ג מתמידין הי"ב כנודע. וכן בפי' ר' עזרא על שיה"ש שהיתה לו גירסא בתרגום להיטיב-לאדלקא, וכן הציטוט כאן לאדלקא כנראה לקוח משם.

נב. פרשת בהר דף קט ע"ב: כד אתגשמו בכרסיין.

הלשון 'אתגשמו' הוא מחודש ולקוח מהמושג 'התגשמות'. מקורו בספרות הפילוסופיה של ימי הביניים בעקבות המילה הערבית המקבילה ג'סם.

נג. רעיא מהימנא נשא קכד: "בהאי **חבורא** דילך דאיהו ספר הזוהר מן זוהרא דאימא עלאה תשובה.

מילה 'חיבור' לספר מגיע מהערבית והתחיל בימי הביניים.

נד. רע"מ רי"ט: תשר"ת תש"ת תר"ת, שהיא תקנת רבי אבהו, לא די בזאת נכתב שם קשר"ק! קשר"ק קש"ק קר"ק איהו דשוי קש"ר תקיעה שברים תרועה, דאתעבר ביה שקר מן עלמא, וכן מופיע עשר פעמים בזוהר.

הביטוי קשר"ק נכתב לראשונה בימי רש"י. לא ניתן לומר שזה מהמדפיסים כי דורש שם את קשר"ק מלשון קשר.

נה. שם רכ"ו ע"ב: שהיא תכלית של עשר ספירות, ובו ותכל כל עבדת [משכן] אהל מועד, **והיא לשון כלה. זהו שכתוב ויהי ביום כלת משה להקים את המשכן. ופרשוה רבנן, כלת כתוב**, והיא תכלת הנר, שאוכלת חלבים ועולות . והאי איהו נוהג בד' חיון, דאינון ד', ואיהו כליל (מלכים א י) שש מעלות לכסא, דאינון ו'. ובגין דאיהו כליל עשר, מתלבשין ביה עשר ספיראן, י'. וביה הוה אתחזי קודשא בריך הוא בשכינתיה, דאיהי כלילא מעשר ספיראן, לנביאי. ומסטרא דשכינתא דאיהי עשיראה, תכלת שבציצית, **איהו תכלת דכל גוונין**. ואינון מיכאל גבריאל נוריאל רפאל. מטטרון (מלכים א י) שש מעלות לכסא, **דסלקין שית מאה, ציצית בתרין יודי"ן. ואי חסר יוד, הא חירק באתריה, הכי סלקא.** בכל סטרא בד' כנפי, ציצית ותלת עשר חליין דציצית, אינון תרי"ג.

אוצר הכבוד מהרב טודרוס אבולעפיה: ענין ציצית עמוק הוא מאוד וארמוז לך בזה רמזים" דע כי מצות ציצית שקולה כנגד כל המצות **ופירשו המפורשים ציצי"ת גימטריא שית מאה הוו ושמונה חוטין וחמשה קשרים הרי הם תרי"ג מצות וזהו נאה ומשובח אלא שאינו נכון אלא לפרפראות כי ציצית בתורה חסר י' כתיב** ועל דרך האמת היא שקולה כנגד כל המצות כי היא מדת הכל והכל בה וזהו התכלת שבציצית כי התכלת דומה לים וים דומה לרקיע והרקיע דומה אל

כסא הכבוד **ולמה נקרא שמו תכלת לפי שהוא תכלית וסוף לכל הגוונים המתאחדים. ועוד תכל"ת מלשון כלה** והכלה הכלולה שבשיר השירים שהיא שקולה כנגד כל העולם וכל המצוות. י"ג וזהו סוד גדול ועמוק והארבע כנפות הם כנגד ארבע מחנות שכינה הסובבת אל הכסא וכנגד ארבע מעלות אשר על הכסא וכנגד שם הוי"ה בארבע אותיות והתכלת סוד ה"א אחרונה של שם הוי"ה, עיי"ש.

נו. ושם בפרשת פינחס דף רכ"ח ע"ב: שיעור אורך הציצית י"ב אצבעאן בגודל וכו' עי"ש.

וכדעת חלק מהראשונים, ודעת הגאונים והרמב"ם ועוד אינה כן. וגם המילה "שיעור הציצית", היא מחודשת.

נז. ובדף ר"ל: קורא לבני ט' מדות 'ממזרי דרבנן'.

ולא נמצא כן בחז"ל [עי' פרישה או"ח סי' ר"מ אות ו] אלא בספר המנהיג בהלכות פרישות טהרה וקדושה לגבי נדה וכן בפירושו למסכת כלה כתב כן לגבי בני ט' מדות כמה וכמה פעמים עי"ש.

נח. ובפרשת פינחס דף רמ"ו ע"א: ויאת מרבנן דאמרי דאחרונים משום מלח סדומית שלא תסמא את העינים אפ"ה אפקין לו מחובה וסתרין מילין אלין דאמרי עלייהו חובה ולאו אורח ארעא לסתרא גאונים מלין וכו' עי"ש.

כונתו לדעת התוס' שבזמנינו אין נוהג מים אחרונים דאין מצוי מלח סדומית בינינו, ועי' באור יקר כרך ט"ז עמ' ס"ה שכתב שהוא הגהה מבחוץ, ולשיטתו אזיל וכנ"ל.

נט. ובדף רמ"ז ע"ב איתא בתפלת מוסף כתר יתנו לך עי"ש, וכבר כתבנו בזה לעיל.

ס. ושם בדף רנ"ד ע"א: 'כלות' מלא באוריתא עי"ש.

ובחז"ל במדרשים מבואר שכלת חסר ולכן דורשים לשון כלה, ובעלי המסורה נחלקו בזה ובספרי הראשונים כתבו שהוא מלא – עי' במנחת שי שם, וא"כ מבואר שאין מחבר הרע"מ מבעלי המשנה והתלמוד אלא מזמן הראשונים.

סא. ושם ג"כ איתא לשם 'שמחת תורה', וכבר כתבנו למעלה בענין זה.

סב. זוהר - רעיא מהימנא פרשת פנחס דף רנו ב: ודאי כען אתיישבת מלה בלבאי על בורייה".

הביטוי "מתיישב על הלב הוא חדש, והקדום ביותר שמצאתיו משתמש בביטוי הזה הוא רש"י (בראשית לד, ג). יש לציין גם שבארמית צריכים לומר 'אתייתבת', ולא 'אתיישבת'.

סג. הביטוי 'אבי אבות הטומאה' אינו מופיע בשום ספר מספרי חז"ל[14], ואפילו לא אצל הראשונים הספרדיים (הרמב"ן כמדומה הראשון שמזכיר את הביטוי הזה). המשנה במסכת כלים מדברת על 'אבות הטומאות' ומונה בהן דרגות חומרה, ומסכמת (משנה ד) 'חמור מכולם המת' אבל גם הוא מוגדר כאב הטומאה, וכך מתייחס הרמב"ם אל המת בכל מקום, כאב הטומאה.

הביטוי 'אבי אבות הטומאה' שגור בפי רש"י ורבותיו (מופיע גם כן בפירוש רבינו גרשום), ומקורם בסילוקו של הקליר לפרשת פרה 'אין לשוחח': ומשם המשיך והתפשט אף לעבר הספרדים. הוא מופיע פעם אחת בזוהר, ופעם אחת בזוהר חדש: זוהר – רע"מ פרשת כי תצא דף רפב ע"א: עשה האלהים ורשיעייא אינון אבי אבות הטומאה דאינון, ובזוהר חדש - תיקונים כרך ב דף סו ע"א.

[14] אמנם מופיע ב'מדרש אגדה' שפרסם בובר, אבל כפי שכתוב בביבליוגרפיה של פרוייקט השו"ת: "זהו מדרש פרשני שמחברו, שחי כנראה לקראת סוף האלף החמישי (המאה הי"ב - המאה הי"ג) השתמש בדברי חז"ל, בדברי רבי משה הדרשן, במדרש לקח טוב ועוד". ובכן, המחבר לא רחוק הרבה מן הרמב"ן, וכבר יכול להכיר את הביטוי האשכנזי-צרפתי הזה.

סדר המצוות

הרבה מצאנו ברע"מ שנמשך בסדר מנין המצוות כסדר הרמב"ם בסה"מ ולא ניתן לתרץ שהוא לפי סדר הכתוב וכדומה, אלא צריך לומר שראה את דברי הרמב"ם ומנה כמותו, ולא שייך בזה רוה"ק וכדומה;

סד. הנה בפרשת וארא דף כ"ה ע"א: פקודא דא קדמאה דכל פקודין למנדע ליה לקב"ה בכללא דאית שליטא עלאה דאיהו רבון עלמא וברא עלמין כלהו שמיא וארעא וכל חיליהון וכו' עי"ש, וזה כדעת הרמב"ם שמנה במצוה א' לידע שיש שם מצוי וכו', ודעת הגאונים שלפניו שלא מונים זה במנין המצוות כמו שהאריכו הרמב"ן והרשב"ץ בזוהר הרקיע.

סה. ובפרשת יתרו: פקודא י"ב, לאומאה בשמיה בארח קשוט. ועל דא כתיב, (דברים ו) ובשמו תשבע. והוא מהרמב"ם שמונה אותו מסדר המצוות והראב"ד חלק עליו. וז"ל בסה"מ: מצוה ז' להשבע בשמו שנא' ובשמו תשבע.

סו. ובפרשת בא דף מ' ע"ב: פיקודא דא לבער חמץ וכו', פיקודא בתר דא לספר בשבחא דיציאת מצרים וכו', פיקודא בתר דא לאכול מצה וכו', זהו כסדר הרמב"ם בסה"מ עשין קנו, קנז, קנח עי"ש.

סז. ובפרשת משפטים דף קי"ח: לדון בנזקי שור בור אש אדם ואבתרייהו ד' שומרים וכו' עי"ש, עפ"י סה"מ לרמב"ם עשה רל"ו והלאה עי"ש.

סח. ובפרשת כי תשא דף קפ"ז ע"ב: פקודא ליתן מחצית השקל וכו', פיקודא בתר דא לקדש את החדש וכו' עי"ש, וזה כסדר הרמב"ם במשנה תורה.

סט. ובפרשת צו דף כ"ז ע"א: פקודא לעשות העולה כמשפטה וכו', פקודא בתר דא לעשות החטאת כמשפטה וכו', כסדר הרמב"ם בסה"מ עשה ס"ג וס"ד (ובתורה אינן זה אחר זה) עי"ש.

ע. ובפרשת בהעלותך דף קנ"ב ע"ב: פקודא דא שחיטת הפסח בזמנו ואבתריה פסח ראשון ופסח שני לאכול אותן כמשפטן וטמאים להיות נדחים לפסח שני דאיהו פקודא תליתאה עי"ש, בסה"מ לרמב"ם עשה נ"ה שחיטת פסח ראשון, עשה נ"ו ונ"ח אכילת פסח ראשון ושני, ועשה נ"ז שחיטת פסח שני עי"ש.

עא. ובפרשת קרח דף קע"ט: פקודא בתר דא להפריש תרומה גדולה וכו', פקודא בתר דא להפריש מעשר ללוי, ובסה"מ לרמב"ם עשה קכ"ו קכ"ז להפריש תרומה גדולה ומעשר ללוי.

עב. ובפרשת שופטים דף עד"ר ע"ב: פקודא בתר דא לדון בסיף לדון בחנק לדון בדין סקילה לדון בדין שריפה, והסדר הוא מסה"מ לרמב"ם עשה רכ"ו-רכ"ט עי"ש.

עג. ובפרשת כי תצא דף רע"ה ע"ב וכן בפרשת שמיני דף מ"ב ע"א: דאתמר דגים וחגבים אינן טעונין שחיטה אלא אסיפתן היא המתרת אותן, הם דברי הרמב"ם בפ"א מהלכות שחיטה ה"ג עי"ש.

עד. ועוד שברע"מ הלשון בהרבה מקומות: 'לדון בדיני' וכו', ולשון זו לקוחה מדברי הרמב"ם במנין שבראש החיבור.

מדרש הנעלם

עה. הביטוי 'על כל פנים': זהו ביטוי שלא היה בזמן חז"ל ורק בתקופת סוף הגאונים וראשוני ספרד שהושפעו מהשפה הערבית מצינו כן לרוב, ומופיע במספר מקומות במדרש הנעלם; בפרשת חיי שרה דף קכ"ד ע"א, ובפרשת תולדות דף ק"מ ע"ב.

עו. מדרש הנעלם פרשת וירא דף קט ע"ב: יצר הרע שולט אלא באלו ב' כחות אלין דאמרן נפש המתאוה היא הרודפת אחר יצר הרע לעולם.

אבן עזרא במדבר פרק יא פסוק ו: נפשנו יבשה - היא הנפש המתאוה הנטועה בכבד.

עז. מדרש הנעלם פרשת וירא דף קט ע"ב: והיא נקראת נפש הגוף אמר רב דימי זהו כח המחזיק, אמר רבי יהודה בא וראה לעולם אין יצר הרע שולט אלא באלו ב' כחות אלין דאמרן נפש המתאוה היא הרודפת אחר יצר הרע לעולם.

ספר חובות הלבבות שער ב - שער הבחינה פרק ה: וכן בשאר האברים תועלות מקצתם ידועות ומקצתם אינם ידועות לנו, ואחר כך התבונן, אחי, בכחות הארבעה, שהמה בגוף ומעשיהם בו: הכח המושך, הוא המקבל המאכל והמגיעו אל האצטומכא, **והכח המחזיק,** הוא המעכב המאכל בו, עד שיעשה בו הטבע מעשהו, והכח המבשל, הוא המבשל אותו, מוציא הזך שבו, ומשלח אותו אל הגוף, והכח הדוחה, הוא הדוחה הפסולת הנותרת אחר שיקח הכח המבשל צרכו מן המזון.

עח. ובפרשת וירא דף קי"א ע"א: 'הנהגת השכל והחכמה'.

ביטוי שמופיע בחובות הלבבות ועוד, וכן 'נפש המתאוה'- ביטוי המופיע בבעלי הנפש לראב"ד, ובשערי העבודה לר' יונה ועוד.

עט. מדרש הנעלם חיי שרה ק"ל ב בשם רשב"י: ותנינן אית ביה רזין עלאין ודוגמיהון, ואית ביה תלת רתיכין, דוגמת עלאין קדישין רזין דתלת אתוותא דשמהן קדישי, עלמין תלת, רתיכין תלתא אתוותא, ארבע פרשיות שליט על ארבע, **ועל כך רזא דשי"ן דתלת כתרין, ושי"ן דארבע כתרין.**

ומקורו בספר שמושא רבא כפי שהביא הרמד"ל עצמו בספר המלכות (ל"ז א): ושי"ן בשלש ראשין כמו דמפרש בשמושא רבא שי"ן דימינא דתלתא ראשין שי"ן דשמאלא ארבעה ראשין, וכו'. וכן הרבה מהלכות התפילין בזוהר על התפרים והקשרים והגידים מקורם משם.

פ. מדרש הנעלם פרשת תולדות דף קלז ע"ב: אמר רבי יוסי אבל אינן בכח לעשות רע ולהתעורר ליצר הרע כמתחלה משמע דכתי' שם הגדולה לאה שלאה מכחה ומרשעתה ושם הקטנה רחל שאין בה כח המתעורר כמא דאת אמר (ישעיה נג) וכרחל לפני גוזזיה נאלמה.

שמונה פרקים לרמב"ם פרק א: והחלק המתעורר - הוא הכח אשר בו ישתוקק האדם לדבר מה, או ימאסהו. ומזה הכח יבואו פעולות הבקשה והבריחה, ובחירת דבר מה או ההתרחקות ממנו, והכעס וההתרצות, והפחד והעוז, והאכזריות והרחמנות, והאהבה והשנאה, והרבה מאלו המקרים הנפשיים. וכלי אלו הכוחות - כל איברי הגוף, ככח היד על התפישה, וכח הרגל על ההליכה, וכח העין על הראיה, וכח הלב על העוז או הפחד. וכן שאר האיברים, הנסתרים והנראים, אמנם הם וכוחותיהם כלים לזה הכח המתעורר.

פא. שם קכ"א א: אמר רבי אחא אותה הנשמה (בו בכל התשלומין והעלויין שבה) ממש ואותו הגוף ממש עתיד הקדוש ברוך הוא להעמידן בקיומן לעתיד לבא, אבל שניהם יהיו שלמים בתשלום הדעת להשיג מה שלא השיגו בעולם הזה:

מקורו ברמב"ן שער הגמול: והנה יאמין באמת שתחיית המתים שהיא עיקר מעיקרי התורה הכוונה בו שתשוב הנפש לגוף ברצון הבורא יתברך ... ולעולם הבא תהיה **ההשגה שלימה** לעשר ספירות.

פב. ח"א קל"ה ע"ד: אבל הצדיקים שזכו נזונין עד שישיגו השגה שלימה. ואין אכילה ושתיה אלא זו וזו היא הסעודה והאכילה".

מקורו ברמב"ם הל' תשובה: ומהו זה שאמרו נהנין מזיו השכינה. שיודעים ומשיגין מאמתת הקדוש ברוך הוא מה שאינם יודעים והם בגוף האפל השפל.

פג. פרשת פנחס רנ"א ע"א: **אמר רבי יוסי**, ועל זה שה שהוא פסח - מדוע? אלא יראתם של המצרים ואלוה שלהם היה השה. אמר הקדוש ברוך הוא: מבעשור לחדש קחו את יראתם של המצרים, ותפשו אותו, ויהיה קשור ותפוס בתפיסה שלכם יום אחד ושנים ושלשה, וביום הרביעי הוציאו אותו לדין והאספו עליו.

ועל זה שה שהוא פסח - מדוע? אלא יראתם של המצרים ואלוה שלהם היה השה. אמר הקדוש ברוך הוא: מבעשור לחדש קחו את יראתם של המצרים, ותפשו אותו, ויהיה קשור ותפוס בתפיסה שלכם יום אחד ושנים ושלשה, וביום הרביעי הוציאו אותו לדין והאספו עליו.

ובשעה שהמצרים היו שומעים קול יראתם שתפוס בתפיסה של ישראל ואינם יכולים להציל אותו, היו בוכים, והיה קשה עליהם כאלו את עצמם קשרו להריגה. ואמר הקדוש ברוך הוא: יהיה תפוס ברשותכם יום אחר יום - ארבעה ימים, כדי שיראו אותו תפוס, וביום הרביעי הוציאו אותו להריגה, ויראו אותו המצרים איך אתם עושים בו דין, וזה קשה להם מכל המכות שעשה להם הקדוש ברוך הוא, אלו הדינים שיעשו ביראתם.

לבסוף דנים אותו באש, שכתוב (דברים ז) פסילי אלהיהם תשרפון באש. אמר הקדוש ברוך הוא: אל תאכלו ממנו נא. שלא יאמרו שברצון ובתאוה של יראתנו אכלו אותו כך. אלא תקנו אותו צלי, ולא מבשל, שאם יהיה מבשל, יהיה מסתר ולא יראו אותו, אלא תקונו שיראו אותו כך שרוף באש, כדי שיהיה ריחו נודף.

ועוד, ראשו עליו כפוף על קרסליו, שלא יאמרו שחיה או דבר אחר הוא, אלא שיכירו אותו שהוא יראתם. ועוד, שלא יאכלו אותו בתאבון, אלא על השבע, דרך קלון ובזיון ועוד, עצם לא תשברו בו, אלא שיראו עצמותיו משלכות בשוק, ולא יהיו יכולים להציל אותו.

פד. כל זה נמצא בספר **'יוסף המקנא'** לר' יוסף בן נתן אופיציאל: אותו השה שציווה המקום לכם לאכול בפסח, מפני מה? אני יוסף השבתי לו, כמו שאמר מורי זקני ה"ר יוסף בשם אביו הר"ר נתן בן רבינו משלם: הדבר ידוע כי הצאן היו אלהי המצרים, כמו שכתוב: 'הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם, ולא יסקלונו' וכן: 'כי תועבת מצרים כל רעה צאן'. אמר הקב"ה לישראל: 'קחו לכם מבעשור לחדש איש שה לבית' וגו' 'והיה לכם למשמרת עד ארבעה ימים כדי שיראו אותו המצריים כשהוא צועק, היו המצריים שומעים קולו ומביטים בתוך הבית אותו קשור, ועדיין היו אומרים יפדה עצמו ויעלה לשמים, צוה הקב"ה לשחטו בין

הערביים בשעה שהפועלים באין ממלאכתם; עדיין אין הכל יכולין בשעת שחיטה לבא, צוה הקב"ה לתת מן הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות. וכשבאין לפני הבית ולא היו שומעין קולו כמו אתמול, היו מסתכלין אל הבית ורואין את הדם, היה אחד אומר: נשחט, וחבירו אומר לו: לא כי אלא עלה למרום, והיו מביטין בתוך הבית ורואין אותו על האש. צוה הקב"ה: 'אל תאכלו ממנו נא' – אל תמהרו לאכלו עד שיגמר בישולו, וגם אל תבשלוהו במים, כדי שיראה לעולם שהוא צלי אש, 'ראשו על כרעיו ועל קרבו', שיהא נכר שהוא השה.

ספר הזוהר

פה. הביטוי 'על כל פנים' מופיע בפרשת שמות דף ט"ז ע"ב, ובדף כ"א ע"א, ובפרשת בא דף ל"ז ע"א.

פו. המלה 'קמצן' בהטיותיו נמצא בפרשת בשלח דף ס"ה ע"א, ובפרשת יתרו בדרוש 'ואתה תחזה' דף ע' ע"א וע"ז ע"א.

פז. "מכאן והלאה", או בלשון מצויה יותר "מכאן ולהלאה", נמצא רק מימי רש"י, וכמאתיים פעמים בזוהר.

פח. לכאורה 'אצילות' הוא גם מושג תיבוני המופיע עשרות פעמים בזוהר (הראשון שמשתמש בזה הוא כנראה ר"י אבן תיבון בתרגומו לכוזרי). וכבר כתב הרמב"ן בפרשת בהעלותך עה"פ ויאצל מן הרוח וז"ל והמעתיקים מן הלשונות [כונתו לר"י אלחריזי בפירוש מילות הזרות בהקדמת המורה נבוכים עי"ש] אמרו 'אצילות' על יציאת כח מן הכחות מאת הבורא ומתפשט על הנברא, ואומרים בנפש 'אצולה מרוח הקדש', כי הוא אצלם לשון המשכה עי"ש, ומבואר מדבריו שזוהי מלה בפירוש מחודש מן המעתיקים מן הלשונות ואין זה לשון ומובן חז"ל כלל, [ומילה זה היא תרגום של המלה הערבית 'אלפיץ' או 'פאץ' שכתב הרמב"ם באיגרתו לר"ש אבן תבון להעתיקה נביעה או נבע עי"ש].

פט. וכן המושג ארבעת "היסודות" הנזכר עשרות פעמים בזוהר הוא מושג פילוסופי מזמן הרמב"ם.[15] הלכות יסודי התורה ג יא: ארבעה גופות האלו הם ארבעת היסודות החומריים - אינם בעלי נפש, וכן הרבה חלקים מארבעת הפרקים הראשונים בהל' יסודי התורה על הגלגלים העליונים וחומר הכוכבים וכו' שהרמב"ם מכנה אותם מעשי מרכבה ומעשי בראשית נמצאים בזוהר. והנה על זה ודאי לא שייך לומר שהרשב"י ראה בימיו כל זה ברוח קדשו, כי כבר נתברר שאין למעלה גלגלים המניעים הכוכבים ולא נפשות שכליים, ויש בחומר הרבה יותר מארבעת היסודות, ובשלמא הרמב"ם נסמך על המדעים החסרים שבימיו ועל הפלוסופיא של אריסטו כנודע, אך ודאי אין להעמיס כל זה על הרשב"י שראה כל זה אלף שנים קודם ברוח קדשו, וכ"ש שבגן עדן העליון לא חובר זה כי שם יודעים האמת שאין גלגלים כפשוטו למעלה, ותורת הפילוסופים של אריסטו ודעימיה אינה נכונה.

צ. "עם כל דא" מופיע מאה וחמישים מקומות בזוהר, אף המקור - עם כל זה, ראשיתו ברס"ג (וכמה פעמים בזו"ח), קל וחומר השילוב העברי-ארמי הזה שאין לו שורש.

צא. יש לציין את המילה "כגוונא", המופיעה בזוהר קרוב לאלפיים פעמים ואף פעם לא בספרות חז"ל.

צב. הביטוי "כהאי גוונא", מופיע ארבע פעמים בבבלי ואף פעם לא במקור א"י, ומופיע שבעים פעמים בזוהר.

צג. המילה "בגיני" במשמעות בגלל, מופיעה 123 פעמים בזוהר, ואף פעם לא בחז"ל, וכן "שייפי" על משמעו איברים.

---

[15] אריסטו נקט במושגים אויר מים אש אדמה. בספר יצירה לא נזכר יסוד העפר רק רוח מים אש. ורק בזמן הרמב"ם והרס"ג נזכרו הד' "יסודות" ארמ"ע כלשון הזוהר.

צד. "כלילן" (מלשון כלול), לא מופיע אף פעם בחז"ל ומופיע 250 פעמים בזוהר.

צה. הביטוי "תליסר מכילן דרחמי" כתרגום לי"ג מידות של רחמים לא מופיע בשום ספר מספרי חז"ל חוץ מהזוהר. הראשונים היחידים המזכירים את הביטוי הזה (מאלו שקדמו להופעת הזוהר) הם המאירי והכלבו, שניהם מפרובנס, וכן נוסח קטלוניה אומרים: "רחמנא אדכר לן תלת עשר מכילן דרחמי".

צו. בפרשת בראשית דף ז' ע"ב: וזהו פעלת לחוסים בך. נגד בני אדם - זה גן העדן שלמטה שכל הצדיקים עומדים שם ברוח, שנתלבשה בלבוש יקר כצורה ודיוקן של העולם הזה, וזהו נגד בני אדם, באותה צורה של בני אדם שבעולם הזה.

הוא מספר הגיון הנפש ה' ע"א: הצורה הטהורה הקדומה אינה נפרדת ממנו עולמית.

צז. בפרשת בראשית דף י"ז ע"ב: גבי הבדלה וישראל עבדי עובדא בהדס.

זהו מנהג חלק מהראשונים המוזכר בטור בסי' רצ"ז עי"ז, ובזמן חז"ל והגאונים לא נזכר מנהג זה.

צח. בפרשת בראשית דף י"ח ע"א: ו'יאמר א'לקים י'קוו ה'מים וגו' בארח קו למהוי בארח מישר. דהא מרזא דההיא נקודה קדמאה נפק כלא בסתימו. עד דמטי ואתכניש להיכלא עלאה ומתמן נפיק בקו מישר לשאר דרגין.

ר' עזריאל מגירונה אגדות פ"ח: **שאין בתחילה גבול נתפש, וטרם העשות הגבול נטה עליו קו היושר להגביל בשוה.**

צט. בפרשת בראשית דף כ"ג ע"ב: בההיא תגא אבן מוכללת ומעוטרת. דאתמר בה כל הזוקף זוקף בשם דצריך לסלקא לה תמן.

הוא מספר "הבהיר" (צא): שאותה תגא עולה עד למעלה למעלה, ומאי משמע דהאי תגא אבן יקרה היא מכוללת ומעוטרת.

ק. בפרשת בראשית דף כ"ז ע"ב: דמינה תכבד העבודה דאיהי עבודה זרה ליה והכבד כועס. והא אוקמוה כל הכועס כאלו עובד עבודה זרה.

הם דברי הרמב"ם כלשונו (פרק ב' הלכות דעות), וליתא בחז"ל אלא המשבר כלים בחמתו יהא בעיניך כעובד ע"ז.

קא. בפרשת בראשית כ"ט ע"א: "והיינו בי"ת, דכתיב 'בחכמה יבנה בית', וכתיב 'אפריון עשה לו המלך שלמה מעצי הלבנון', 'אפריון' דא תקונא דעלמא תתאה מעלמא עלאה, דעד לא ברא קב"ה עלמא הוד, סתם שמיה ביה...עד דסליק ברעותא למברי עלמא, והוה רשים ובני ולא קיימא עד דאתעטף בעטופא חד דזיהרא עלאה דמחשבה וברא עלמא, ואפיק אמין עלאין רברבין מההוא נהורא זיהרא עלאה... הדא הוא דכתיב 'מעצי הלבנון', דהא מאלין עביד ההוא אפריון".

ומקורו מפי ר' עזרא רבו של הרמב"ן על שה"ש: "אפריון עשה לו המלך שלמה מעצי לבנון" רצונו לומר משפע החכמה ומזיוה הבהיק האור ההוא ונתאצל ממנו. וזהו שאמר בבראשית רבה: מהיכן נבראת האורה? נתעטף הקב"ה כשלמה והבהיק זיווה מסוף העולם ועד סופו. השלמה היא הזמנת המשכת החכמה הסובבת את הכל, ו'נתעטף' רצונו לומר קיבל זוהר מן השפע ההוא... ועל זה אמר שלמה... 'מעצי הלבנון משם היתד, אצילת הכל".

קב. שם דף כט ע"א: ואית ערבוביא מסטרא דמזיקין דנשמות דחייביא אנון מזיקין דעלמא ממש.

מקורו מדברי ר' יהודה החסיד: לפי שאין הרוחות בגיהנם. פירוש, רוחות של רשעים במיתתם הם מזיקין.

קג. פרשת בראשית לו ע"ב: "הכי קאמר: 'הלא אם תיטיב' עובדך 'שאת'. מאי 'שאת', כדכתיב 'יתר שאת', דהא בוכרא שבחא".

ומקורו ברמב"ן בראשית ד' ז': "ועל דעתי: אם תיטיב יהיה לך יתר שאת על אחיך, כי אתה הבכור". יש להדגיש, שהרמב"ן מציין ביאור זה כחידושו, שלא כדעתם של מפרשים אחרים.

קד. שם דף מ"ז ע"א: שבע צורות קדושות יש לו להקדוש ברוך הוא וכולן כנגדן באדם, שנאמר בצלם אלהים ברא אותו זכר ונקבה ברא אותם. ואלו הן שוק ימין ושמאל. יד ימין ושמאל גוף וברית הרי שש. והא אמרת שבעה. שבע הוי באשתו והיו לבשר אחד.

ספר הבהיר אות קע"ב: כבר אמרתי לכם ששבע צורות קדושות יש לו להקב"ה וכולם כנגדן באדם שנאמר (בראשית ט' ו') כי בצלם אלהים עשה את האדם, (שם א' כ"ז) בצלם אלהים ברא אותו זכר ונקיבה ברא אותם, ואלו הן שוק ימין ושמאל, יד ימין ושמאל, גוף ברית וראש הרי שש, והא אמרת שבע, שבעה הוי באשתו דכתיב (שם ב' כב) והיו לבשר אחד.

קה. פרשת בראשית דף מז ע"ב: "שבעים פנים לתורה".

ביטוי המופיע לראשונה באבן עזרא, ובמדרש נשא שהוא בערך מאותו זמן.

קו. אמר רבי יוסי אלין אתוון בתראין דהוו באורייתא (לאשתכחא) אשתכחו בתר דעבר אדם על אתוון דאורייתא כלהו (בסדר תשר"ק). ובגין דא קרא להוא ברא דאתיליד ליה דאיהו בדמותו כצלמו ש"ת דאנון סיומא דאתוון. ולא אתתקנו אתוון **עד דקיימו ישראל על טורא דסיני**. וכדין אהדרו אתוון על תקונייהו כיומא דאתבריאו שמים וארץ. **ואתבסם עלמא וקימא על קיומיה.**

מקורו מספר אוצר הכבוד: איסור העריות והרחקת הקרובים היתה תערובות שהיתה בימי אדם וחוה נתערבב העולם ונפרדו הכחות שהיו מיוחדים, ולכך לא

נתקיים הישוב בקין והבל וספו תמו הם וזרעם ונתקיים הישוב בשת שממנו עלו ונתיחסו כל דורות הצדיקים וכל מעשה דור המבול ומעשה דור הפלגה זו היתה סיבתם הרעה **וכל העולם רתת עד שנתנה תורה בהר סיני ונתבסם העולם.**

קז. בזוהר נח ס' ע"ב: ותשחת הארץ לפני האלהים. אמר רבי יהודה כיון דכתיב ותשחת הארץ אמאי לפני האלהים. אלא כיון דעבדו חוביהון באתגליא לעיניהון דכלא כדין לפני האלהים כתיב. רבי יוסי אמר אנא אפכא אמרית. ותשחת הארץ לפני האלהים. בקדמיתא לפני האלהים דלא הוו עבדי באתגלייא. לפני האלהים עבדו ולא לפני בני נשא. ולבסוף עבדו באתגליא הדא הוא דכתיב ותמלא הארץ חמס. דלא הוה אתר בכל ארעא דלא הוה באתגליא. ובגין כך בתרי גווני אמר קרא.

מקורו באבן עזרא בראשית ו' י"א: ותשחת הארץ. הטעם אנשי הארץ וכן ארץ כי תחטא לי. וכל הארץ באו. ויש אומרים כי טעם לפני האלהים. בפרהסיא. ואחרים אמרו כי הטעם שנשחתו בסתר ובדברים מכוסים שלא ידעם כי אם השם.

קח. בזוהר נ"ח ע"א: אמר ליה רבי יהודה השתא דכוונת גרמך, אימא מילך דנתחבר כחדא. דהא מלי דאורייתא בעיין תקונא דגופא ותקונא דלבא.

על פי הרמב"ם, הלכות תפילה ה א: **שמונה דברים צריך המתפלל להזהר בהן... ותקון הגוף ותקון המלבושים.** ושם ד: **תקון הגוף כיצד כשהוא עומד בתפילה צריך לכוון את רגליו...** ובזוהר הורחבה המשמעות והועברה מתפילה לדברי תורה ואולי נכלל בה גם תיקון המלבושים.

קט. בזוהר ע"ד ע"א: ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם. רבי חייא פתח (ישעיה נז) והרשעים כים נגרש וגו'. וכי אית ים נגרש. אין, דכד ימא נפקא מתקוניה ואזיל (בלא הבלא) בלא חבלא, כדין נגרש ואתתרך מאתריה, כמאן דרוי חמרא ולא יתיב על בורייה וסלקא ונחתא. מאי טעמא בגין כי השקט

לא יוכל, ויגרשו מימיו רפש וטיט. דמפקו מימוי כל ההוא טינא דימא וכל טנופא לשפוותיה.

מקורו ברד"ק ישעיה נ"ז כ': "ופירוש כים נגרש - כמו הים שהוא נגרש אל השפה בכל רגע ורגע...ובבאו אל השפה יגרשו מימיו רפש וטיט מקרקע הים אל היבשה.

קי. בזוהר ע"ז ע"א: ויצאו אתם', אתו מבעי ליה...אלא תרח ולוט עם אברהם ושרי נפקו".

רש"י שם: "'ויצאו אתם ויצאו תרח ואברם עם לוט ושרי"

קיא. בזוהר פרשת לך (עז:) נכתב: "וימת הרן על פני תרח אביו וגו', מאי איריא הכא? אלא עד ההוא יומא לא הוה בר נש דמית בחיי אבוי בר דא".

הוא מפירוש תוס' על התורה.

קיב. בזוהר ע"ח ע"א: אין הבה אלא לשון הזמנה.

ומקורו ברש"י בראשית י"א ס"ג: כל הבה לשון הזמנה הוא.

קיג. פרשת לך ע"ט ע"א: פתח ואמר, (איוב לז) ביד כל אדם יחתום לדעת כל אנשי מעשהו. הפסוק הזה בארוהו. אבל בא ראה, ביום ההוא שנשלמים ימי האיש לצאת מן העולם, היום ההוא שהגוף נשבר והנפש רוצה להפרד ממנו, אז נתנת רשות לאדם לראות מה שלא היתה לו רשות לראות בזמן שהגוף שלט ועמד על בריו.

והוא שאול מדברי הרמב"ם, מו"נ ג נא: כל אשר יחלשו כוחות הגוף ותכבה אש התאוות יחזק השכל ויכבה אורו ותזך השגתו וישמח במה שהשיג, עד שיבוא

האיש השלם בימים ויקרב למות תוסיף ההשגה ההיא תוספת עצומה... עד שתפרד הנפש מן הגוף.

קיד. זוהר - סתרי תורה לך לך דף עט ע"ב: מי יודע רוח בני האדם העולה היא וגו' **נפש הבהמית** דא נפש מסטרא דיצר הרע, ועל דא אמרו (נ"א דההוא) דאיהי נשמתא לנשמתא אתערא לגברא ביר"אה ובחכמ"תא נשמתא אתערא לאיניש בבינה הה"ד (איוב כח) ויאמר לאדם הן יראת יי' היא חכמה וגו', נשמ"תא אתערא בתשוב"ה דאתקרי בינה ואקרי שר"ה ורו"ח הוא הקו"ל ואתקרי דעת ואתערי לאיניש די סליק קליה באורייתא ואתקרי תורה שבכת' **ונפש השכלית** אתער מניה עובדין טבין.

אבן עזרא משלי פרק יט פסוק ב: גם - לרבות על גנותו שהוא כסיל כלומר בעבור שאין לו דעת **הנפש השכלית** לשוב מדרכי העקשות לא טוב הוא:

ספר החינוך מצוה תקמה ד"ה והרמב"ן ז"ל: לא סיגי מחשבות רעות ומדות מגונות. וכן מה שאמרו לפי שעושה גזרותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינן אלא גזרות, לומר שלא חס האל על קן צפור ולא הגיעו רחמיו על אותו ואת בנו, שאין רחמיו מגיעות בבעלי **נפש הבהמית** למנוע אותנו מלעשות בהם צרכינו.

קטו. בפרשת לך (דף פ) וירא (ק"ג) ועוד, המונח "נשמה לנשמה", נזכר הרבה פעמים.

ומקורו ב"כתר מלכות" לאבן גבירול: "אתה חי ולא בנפש ונשמה, כי אתה נשמה לנשמה.

קטז. זוהר סתרי תורה פ"א ע"א: ומגו רעותא ומשיכו דנפשא דמשיך תמן, אתמשך חילא אוחרא תמן מאנון דרגין דאתקרון אישי"ם, ועאל כלא במשיכו דההוא זרעא, ואתבני מניה גופא.

מקורו מהרמב"ם: והאל נותן לכל גולם וגולם צורה הראויה לו ע"י מלאך העשירי שהוא נקרא אישים. (פרק ד' מיסודי התורה)

קיז. פרשת לך לך צ"ב ע"א: אמר ליה לא אצטריך, דהא סימנא לי בביתא דהדין טקלא דקמי ערסאי מלינא ליה מיא ונטיף טיף, בפלגות ליליא ממש אתרקו כלהו מיא, ואתגלגל האי קיטפא ונהים, ואשתמע קליה בכל ביתא, וכדין הוא פלגות ליליא ממש, וחד סבא הוה לי דהוה קם בכל פלגות ליליא ואשתדל באורייתא.

כאן הזוהר מספר על "שעון מים" שמסתובב עם "גלגל"-"קיטפא", שהומצא בזמן הראשונים ושוכלל בדיוק מירבי ביוזמה של מלך קסטיליה בזמנו של הרמד"ל והיה מעיר את הקמים לחצות בנגינה.

קיח. בזוהר ק"ו ע"א: "'הכצעקתה', מאן 'הכצעקתה' דא גזרת דינא דתבעא דינא כל יומא.

מקורו רמב"ן שם: "אם כצעקתה הבאה אלי במדת הדין עשו כלה".

קיט. שם: מיומא דאתיליד יצחק והוה ישמעאל בביתא דאברהם, לא אסתלק ישמעאל בשמא, באתר דדהבא שריא סוספיתא-פסולת לא אדכר קמיה, ובגין כך את בן הגר המצרית, גבר דלא יתחזי לאדכרא קמיה דיצחק.

והוא שאול מכתבי ר' עזריאל רבו של הרמב"ן: אין רצונו של מלך להזכיר הסיגים במקום הכסף. (פירושי האגדות עמ' קד)

קכ. דף קל"ה ע"ב: רבי יצחק קם ליליא חד למלעי באורייתא, ורבי יהודה קם בקסרוי, ב"מתוק מדבש" העיר שבערבית נקרא היכל קסר. (ומנין ידע רשב"י ערבית?)

קכא. בזוהר קס"ז ע"ב: דקאמר רבי יהודה, אנא מסייע לך. דהא כתיב, (בראשית כז) אנכי עשו בכורך. וכי יאות הוא לצדיקא כיעקב למחלף שמיה בשמא דמסאבא, אלא אנכי, פסקא טעמא. ואמר אנכי מאן דאנא, אבל עשו בכורך.

באבן עזרא כ"ז י"ט: ויש אומרים חלילה לכזב הנביא רק הוא כן. אנכי. מי שאנכי ועשו בכורך. (ובאמת מקורו בתנחומא אך הלשון הוא בדיוק כדברי האבן עזרא)

קכב. ח"א קס"ז: ויהי לי שור וחמור לומר לא תשוי לבך ורעותך להיא ברכתא דבריך לי אבא דאתקיים בי, הוא בריך לי הוה גביר לאחיך וישתחוו לך בני אמך בגין כך עבדך יעקב, לאדני לעשו, הוא בריך לי ברוב דגן ותירוש הא לא אתקיים בי דלא אוצרנא לון אלא ויהי לי שור וחמור צאן ועבד, רעי ענא בחקלא, הוא בריך לי מטל השמים ומשמני הארץ, הא לא אתקיים בי בגין דהא עם לבן גרתי כגיורא דלא הוה לי ביתא חדא כל שכן משמני הארץ.

כל אלו הם מדברי רש"י שם, ובלשון "שהרי לא נתקיים בי".

קכג. בפרשת וישלח קע"ג ע"א: הסירו את אלהי הנכר וגו'. הסירו את אלהי הנכר, אלין אינון דנטלו משכם.

רש"י שם: הנכר, שיש בידכם משלל של שכם.

קכד. בזוהר שם: רבי יצחק אמר, הסירו את אלהי הנכר - אלו שאר נשים שהיו מביאות בתוכן כל עדייהן, ועל זה כתוב ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר, אלו נשים וכל עדיים וכל עבודה זרה של זהב וכסף. ויטמן אותם יעקב, כדי שלא יהנו מצד של עבודה זרה כלל.

והוא דעה שמביא האבן עזרא שם ודוחה אותה: **הסירו את אלהי הנכר**. חלילה שישכב הנביא עם עובדת אלהי נכר. ופירושו תמצאנו בפרשת וילך משה שם מבארו על חפצים של ע"ז.

קכה. פרשת מקץ קצ"ז א: ויעבר בכל ארץ מצרים אמר רבי חזקיה מאי טעמא ויעבור בכל ארץ מצרים בגין לשלטאה דמכרזי קמיה הכי.

אבן עזרא שם: יצא ועבר על כל מקום והכריזו עליו כדי שיכירוהו.

קכו. בפרשת ויחי ר"ל ע"א: הגואל' אשר גאל מבעי ליה, מאי 'הגואל'? בגין דהוא משתכח תדיר לגבי בני נשא ולא אעדי מבר נש זכאה לעלמין".

ומקורו ברש"י: "המלאך הגואל אותי מלאך הרגיל להשתלח אלי בצרתי".

קכז. בזוהר ויחי רכ"ב: ויבא הביתה לעשות מלאכתו ואין איש מאנשי הבית. האי קרא הכי מבעי ליה, ואין איש בבית. מהו מאנשי הבית. אלא **לאכללא** דיוקנא דיעקב, דהוה תמן ואשתכח תמן. ובגיני כך מאנשי הבית, אבל איש אחרא הוה תמן.

מקורו בתוס' סוטה לו: כתב רבינו משה הדרשן ואין איש מאנשי הבית (שם בבית דמשמע דוקא מאנשי הבית) לא היה שם **מכלל** דאיש אחר שלא מאנשי הבית כלומר חלוק ומופלג מתורת אנשי הבית היה שם וזהו דמות דיוקנו של אביו.

קכח. ובזוהר ויחי רמ"ז: דהא יעקב אחסין שבחא דכלא, יתיר מאבהן, דהא הוא שלים הוה בכלא. וכלא יהב ליה ליוסף, מאי טעמא. בגין דהכי אתחזי, דהא צדיק כלא נטיל, ואחסין כלא כחדא, וכל ברכאן ביה שריין. הוא **אריק ברכאן מרישא לעילא, וכל שייפי (איברי) גופא כלהו אתתקנן,** לארקא ביה ברכאן, וכדין אתעביד נהר דנפיק מעדן.

בספר הבהיר פ"ג: חוט השדרא מריק לכל הגוף מן המוח.

קכט. בפרשת שמות ח"ב כ' ע"ב. "בוא וראה: מריח הקטורת שהשמנים מהם אדומים ומהם לבנים, כגון הלבונה שהוא לבן מור דרור אדום, והריח עולה מאדום ולבן.

ומקורו ר' עזרא בשיה"ש ה' ג': "מור ולבונה שני דברים זה היפך זה במראה, זה אדום וזה לבן".

קל. שמות י"ח ע"א: פן ירבה, ורוח הקדש אומרת כן ירבה.

המקור הוא מדרש רבה שם, אמר רבי שמעון בן לקיש רוח הקדש מבשרתן כן ירבה וכן יפרץ (וכן הוא בגמ' סוטה). אולם משתמש בלשון רש"י רוח הקודש אומרת כן, אתם אומרים פן ירבה, ואני אומר כן ירבה.

קלא. בפרשת וארא: תא חזי, אש רוח מים ועפר, כלהו אחידן דא בדא, ואתקשרן דא בדא. ולא הוי בהו פרודא. ועפר דא, כד איהו אוליד לבתר, לא מתקשרן דא בדא באינון עלאי, כמה דאת אמר, (בראשית ב') ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים, באלין הוי פרודא.

ויסודו בספר המליצות אבן גבירול: ח"ב כ"ד ע"ב: "והיסודות האלה ארבעתם להם יסוד אחד ומוצאם אחד וממנו יוצאים ומתחדשים, ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים".

קלב. בפרשת פרשת בא מג א: ותקין לכרסייא כתות לשמשא ליה דאינון מלאכים אראלים שרפים חיות אופנים חשמלים אלים אלהים בני אלהים אישים.

הרמב"ם הלכות יסודי התורה א' ז': ולפיכך נקראים חיות הקודש כו' ואופנים ואראלים וחשמלים ושרפים ומלאכים ואלהים ובני אלהים וכרובים ואישים.

קלג. פרשת בשלח מה א: מאי על שגיונות וכו' כד"א שגיון לדוד זיני תושבחן הוו קמייהו דנביאי למישרי עלייהו רוח נבואה כד"א ופגעת חבל נביאים יורדים מהבמה ולפניהם נבל ותוף וגו' וכתיב ועתה קחו לי מנגן כו' וכל שכן חבקוק דאצטריך ליה יתיר מכולהון לנייחא דרוחא ולבסמא להוא אתר לאמשכא עליה רוח נבואה וכן כלהו נביאי כהאי גוונא בר ממשה דסליק על כל שאר נביאי דעלמא זכאה חולקיה.

רמב"ם יסודי התורה: כל הנביאים אין מתנבאין בכל עת שירצו כו' לפיכך בני הנביאים לפניהם נבל ותוף וחליל וכנור והם מבקשים הנבואה כו' חוץ ממשה רבינו רבן של כל הנביאים.

קלד. פרשת בשלח נ"ט ע"א: כלהו בעאן לשיצאה כלא גופא דאילנא, דאיהו עקרא דכלהו ענפין, ההוא דשליט עלייהו, וישראל אחידן ביה. כד מטא עלייהו שלטנותא דההוא (דף נ"ט ע"א) גופא דאילנא, חולקא דישראל. בעי לנטרא לון,

ולמיהב שלמא בכלהו. ועל דא שבעים פרי החג, למיהב שלמא לשבעין ענפין דבגו אילנא.

ספר הבהיר אות צ"ח: ישראל נטלו גוף האילן.

קלה. פרשת משפטים צ"ז ע"ב: והפדה, האי איהו בבר נש, דעיטא דיליה, דיפרוק לה, ויתוב בתיובתא, ולתרין סטרין קאמר קודשא בריך הוא, והפדה בתיובתא. לבתר דתב בתיובתא, פדא לה מארחא דגיהנם.

אבן עזרא שם: והפדה – פועל יוצא לשני פעולים.

קלו. בפרשת משפטים דף צ"ד ע"ב ב'סבא דמשפטים': '**חלילה וחס**'.

ביטוי זה לא נמצא בחז"ל אלא בראשונים בעיקר ראשוני ספרד כמו הרמב"ן ויקרא כ"ז כ"ט [חס וחלילה], הרשב"א במשמרת הבית בית ג' שער ז' [חלילה וחס] ועוד.

קלז. ובפרשת משפטים דף צ"ה ע"ב ב'סבא דמשפטים': חמינן בספרי קדמאי דמנייהו הוו אינון '**חסידי אומות העולם**' וכו' עי"ש, וכן בפרשת פינחס דף רל"א ע"א הכא אפליגו עמודין קדמאין דעלמא חד אמר איוב מחסידי אומות העולם הוה, וחד אמר מחסידי ישראל הוה עי"ש.

ביטוי זה מקורו מדברי הרמב"ם בפ"ג מהלכות תשובה ה"ז ופי"ד מאיסו"ב ה"ז וספ"ח ממלכים, ולא מצאנו בחז"ל כינוי זה.

קלח. שם ק' ע"ב: והקדוש ברוך הוא לא מקפח שכר שום בריות שברא, פרט לאותם שיצאו מתוך האמונה שלו ולא היה בהם טוב לעולמים, ופרט לאלו שלא כרעו במודים, שמאלה עושה הקדוש ברוך הוא בריות אחרות, כדי שלא יבנה באותו הגוף בדמות של אדם ולא יקום לעולמים.

הוא ע"פ דברי הגמ' ב"ק טז א: שדרו של אדם לאחר ז' שנים נעשה נחש, וה"מ דלא כרע במודים, והתוס' שם בשם יש מפרשים הביאו נפקא מינה מכך לענין תחיית המתים, שהרי מלוז שבשדרה נבנה האדם בתחיית המתים. ודחוהו התוספות: ואין סברא לומר שיהא עונש גדול כל כך בשביל עוון זה דהא כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב. ואילו הזוהר מחזיק דוקא בסברא זו שהעלוה התוספות ודחוה.

קלט. פרשת תרומה קל"ב ע"ב: קדושא דא דקא מקדשי מלאכי עלאי, לאו איהו ביחיד. והא אוקימנא, כל קדושה דאיהו בלשון הקודש, יחיד אסיר ליה למימר. תרגום.

הוא מהרמב"ם פ"ז הל' תפילה: ומדלג קדושה שאין היחיד אומר קדושה.

קמ. פרשת תרומה דף קל"ח ע"א איתא: נשמת כל חי מ"ה ומן ואילו פינו מלא שירה עד ומלפנים סלקא תושבחתא אחרא חמשין תיבין ואע"ג דלא קיימא תמן מלה בחושבנא סלקא חושבנא רזא מ"י. ומתמן ולהלאה סלקא תושבחתא אחרא לחשבון מאה תיבין תשלומין דכלא עי"ש.

הנה נבוכו המפרשים במנין זה, והאמת בזה שנוסח הזוהר הוא נוסח האבודרהם ממש מלה במלה, ואין אף נוסח בגאונים ובראשונים שמתאים לזה אלא נוסח האבודרהם לבדו, וא"כ זוהי ג"כ ראיה שאין עליה תשובה שמחבר זה היה בזמן הראשונים והיה לו נוסח האבודרהם.

לדוגמא נוסח האבודרהם מנשמת עד ואילו מכיל 45 תיבות: נשמת כל חי תברך את שמך ה' אלקינו ורוח כל בשר תפאר ותרומם זכרך מלכנו תמיד מן העולם ועד העולם אתה אל ומבלעדיך אין לנו מלך גואל ומושיע פודה ומציל ועונה ומרחם בכל עת צרה וצוקה אין לנו עוזר וסומך אלא אתה ולך אנחנו מודים.

קמא. שם קמ"ב ב: משום שיש נפש שאין לה מנוחה, ויש נפש שמתכלה עם הגוף. וזוהי שאין לה מנוחה וזהו ענש יותר מהכל ואותה שתכלה עם הגוף, ההיא שכתובה (ויקרא יז) והכרתי אתה מקרב עמה.

הוא כדברי הרמב"ם על הכרת – הלכות תשובה (ח א): מפי השמועה למדו הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא, כלומר שאותה הנפש שפרשה מן הגוף בעולם הזה אינה זוכה לחיי העולם הבא אלא גם מן העולם הבא נכרתת, הנקמה שאין נקמה גדולה ממנה שתכרת הנפש.

קמב. ושם: ויש נפש שלא תכלה עם הגוף ותכלה ממקום אחר (עליון) אותה שכתוב בה (ויקרא כב) ונכרתה הנפש ההיא מלפני אני ה'.

והיא דעת הרמב"ן על הכרת, שער הגמול רפט: **שהיא נכרתת מיסודה כענף שנכרת מן האילן**. והזוהר עשה פשרה בין השיטות.

קמג. שם קמ"ד ע"א: בא ראה, כלם הודו על אותן הברכות, עליונים ותחתונים, ואפלו חלק גורלו של עשו הודה עליהם, והוא ברך אותו, והודה על אותן הברכות.

מקורו רש"י בראשית ל"ב כ"ז: הודה לי על הברכות שברכני אבי שעשו מערער עליהם.

קמד. פרשת תרומה קמ"ו ע"א: אתגלי על טורא דסיני, כד אתיהיבת אורייתא לישראל בעשר אמירן. כל אמירה ואמירה עביד קלא, וההוא קלא אתפרש **לע'** קלין, והוו כלהו נהירין ונצצין לעינייהו דישראל כלהו, והוו חמאן **עיינין בעיינין** זיו יקרא דיליה.

מקורו בפי' ר' עזרא לשיר השירים: "מה שראו משה וכל בני ישראל עין בעין י' קולות וכל קול נחלק לז'.

קמה. ושם בדף קס"ז ע"ב: שהרי בתולדת האדם בהתחלה זרע, שהוא אור, שהרי האור של כל איברי הגוף הוא אותו זרע, ולכן הוא אור, ואותו אור נקרא זרע, שכתוב אור זרע, אותו זרע ממש.

לשון הרמב"ם הלכות דעות ד יט: שכבת הזרע היא כח הגוף וחייו **ומאור** העיניים.

קמו. ושם בדף קס"ח ע"ב: **מכאן אוליפנא דנשים פטורות מברכת מזונא לאפקא ידי חובה דהא לית בהו תורה ובריה.**

זהו כדעת תר"י בברכות כ' וכהסבר התוס' שם בספק הגמ' עי"ש.

קמז. **ספרא דצנעותא** שם קע"ו ע"ב: דעד דלא הוה מתקלא, לא הוו משגיחין אפין באפין, ומלכין קדמאין מיתו, וזיוניהון לא אשתכחו, וארעא אתבטלת. וכן בזוהר עשרות פעמים בענין המתקלא המוציא זווגים ועולמות וכו'.

ר' יצחק סגי-נהור על ספר יצירה: שקלן זו כנגד זו כנגד זו כדי לזווגן לעשות פירות שאי אפשר להתאצל דבר מדבר בלי משקולת, בתחילה עשה אנשים ואחר כך נשים ועשה תחלה יעקב ועשו, אשה מכאן ואשה מכאן, ושקל מי ראוי להיות בן זוגו של זה ובן זוגו של זה, וזהו השיקול.

קמח. שם ספרא דצניעותא פ"א: שיתא אלפי שנין, תליין בשיתא קדמאי, שביעאה עלייהו, דאתתקף בלחודוי. ואתחריב כלא בתריסר שעתי, דכתיב היתה תהו ובהו וגו'. תליסר יקים לון ברחמי, ומתחדשן בקדמיתא, וקמו (ס"י קמו) כל אינון שיתא. בגין דכתיב ברא, ולבתר כתיב היתה, דהא הות ודאי, ולבסוף תהו ובהו וחשך, (ישעיה ב) ונשגב יי' לבדו ביום ההוא...

וכן כתב בסודי רזיא להרוקח: **ואלף השביעי תהו.** והנה מפשטות דברי הזוהר משמע כרוקח (מגילת אסתר ועוד) שבאלף השביעי יחרב העולם ועולם התחייה באלף השמיני ודו"ק. ולא כדפירשו שעולם התוהו הוא באלף השישי.

קמט. שם: אתמשך עשר אלף שנין.

רמז שיש עשר אלפים שנים לבריאה. ומקור האלף העשירי הוא ברוקח, וז"ל: והוא יום הכפורים כנגד העולם הבא יום הכפורים עשירי וכן העולם הבא עשירי ב' אלפים קדמה תורה לעולם ו' אלפים העולם הזה ואלף חרב ואז בי' יתחיל עולם הבא ולמאן דאמר אלפים העולם חרב הרי בסוף עשירי מתחיל עולם הבא לכך י' בתהלת שם הנכבד וי' בסוף כינוין כגון אדני לכך באות עשירי נברא.

קנ. וכן רומז בזוהר שם בסוף הסד"צ על סוד היובל הגדול שהזכירוהו המקובלים הקדמונים, כהרמב"ן ועוד[16], היינו שיש מחזור של שבע שמיטות של העולם וכל שמיטה 7000 שנה והאלף החמישים הוא היובל הגדול: קרן ביובלא אתעטר עשיראה באימא. קרן, דנטיל קרן ורוח לאתבא רוחיה ליה. והאי קרן דיובלא הוא. ויובל ה'. וה' נשיבא דרוחא לכלא. וכלא תייבין לאתרייהו, דכתיב, (ירמיה א) אהה יי' אלהים, כד אתחזי ה' לה', יי' אלהים אתקרי שם מלא וכתיב (ישעיה ב) ונשגב יי' לבדו ביום ההוא.

קנא. שם סד"צ פ"א: רישא (אחורא) אחיד אכתפין, אעבר וזעים, נטר וגניז. חד לאלף יומין זעירין אתגלייא, (נ"א אתמלייא) קולטרא בקטרוי, סנפירא בעדבוי, אתבר רישיה במיין דימא רבא, דכתיב (תהלים עד) שברת ראשי תנינים על המים. תרין הוו, חד אתחזרי, תנינם כתיב חסר.

הוא מדברי רש"י עה"כ פר' בראשית עה"כ ואת התנינם: **התנינם.** דגים גדולים שבים. ובדברי אגדה (פרק הספינה בבא בתרא עד:) הוא לויתן ובן זוגו, שבראם זכר

[16] ז"ל ויקרא כ"ה י: והיובל יודע עוד מבראשית עד ויכולו כי ישובו ביובל הכל איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו כי הוא מוסד המאמין יחריש וזהו שנאמר ושבתה הארץ שבת (כאן) וקראתם דרור בארץ (פסוק י) כי היא ארץ החיים הנרמזת בפסוק הראשון (בראשית א א) שבה נאמר והארץ אזכור (להלן כו מב) וכבר זכרתי זה פעמים ושמא לזה רמזו רבותינו (ר"ה כא) באמרם חמשים שערי בינה נבראו בעולם וכולם נמסרו למשה חוץ מאחד כי כל שמיטה שער בית אחד והנה הודיעוהו כל ההויה מתחילה ועד סוף חוץ מן היובל קדש.

ונקבה, והרג את הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא שאם יפרו וירבו, לא יתקיים העולם בפניהם. התנינם כתיב. ומבאר בשפתי חכמים שרש"י בהדגישו שהתנינם חסר רומז על הריגת הזכר, ודו"ק.

קנב. שם קע"ז ע"ב פרשת תרומה: אית בשירי ובתושבחתי, דאית בהון "קבלה אמיתית".

הוא מטבע לשון מחודש שכמותו נמצא רק בכתבי הרמד"ל, שכביכול רשב"י בורר בין קבלה אמיתית ללא אמיתית, בספרו על הניקוד כדלהלן פרק ו': "כי אמרנו כי בקבלה הנכונה אשר עיינו". ובספר המלכות: יהויד"ע נקרא כן כי ידע בסוד הקבלה האמיתית.

קנג. פרשת ויקהל קצ"ח ע"א: רבי חייא ורבי יצחק ורבי יוסי, הוו אזלי בארחא, עד דהוו אזלי, פגע בהו רבי אבא. אמר רבי חייא, ודאי שכינתא בהדן. כד מטא לגבייהו, אמר רבי אבא, כתיב, (מלכים א ח) מן היום אשר הוצאתי את עמי את ישראל ממצרים לא בחרתי בעיר מכל שבטי ישראל ואבחר בדוד וגו' לבנות בית להיות שמי שם. האי קרא, לאו רישיה סיפיה, ולאו סיפיה רישיה, דכתיב לא בחרתי בעיר, ואבחר בדוד, מאי האי עם האי. ואבחר בירושלם מבעי ליה. אלא כד קודשא בריך הוא אית רעותא קמיה למבני קרתא, אסתכל בקדמיתא, בההוא רישא דנהיג עמא דקרתא, ולבתר בני קרתא, ואייתי לעמא ביה. הדא הוא דכתיב לא בחרתי בעיר, עד דאסתכלנא בדוד, למהוי רעיא על ישראל.

מקורו ברד"ק מלכים א' ח': "ואבחר בדוד למה שהקדים לא בחרתי בעיר היה לומר ואבחר בירושלם. אלא פירוש, כי לא הודעתי בחירתי בירושלים עד שבחרתי בדוד להיות על עמי ישראל ".

קנד. פרשת ויקהל ר"ב ע"ב: ענין **מזמור אליך ה' נפשי אשא בנפילת אפיים** – וכן במדבר ק"כ ע"ב, ואתחנן רס"ה ע"א, זוהר חדש תרומה נ"ב ע"א עי"ש.

אולם בדברי הגאונים רע"ג ורס"ג וכן הרמב"ם והר"י בר' יקר ועוד כתבו שמתחנן כפי צחות לשונו אלא שכל אחד מהם כתב נוסח אחר למה שנהגו בזמנו אבל מדינא דגמ' אין מזמור או נוסח קבוע לזה, וכן מתבאר מדברי הגמ' בתענית ט' ע"ב גבי רב פפא שאמר בנפילת אפים רחמנא ניצלן מכיסופא דשימי עי"ש, ובקדושין פ"א ע"ב גבי ר' חיא בר אשי שהיה אומר בנפילת אפים הרחמן יצילנו מיצה"ר עי"ש, ומבואר שאלו תחנונים שכ"א מוסיף לעצמו, ובסידור ר"ש מגרמייזא עמ' קי"ד כתב וז"ל ונופלין בתחינה אחר התפילה שכן מצינו בחכמים הראשונים שנהגו כן דאמרינן [ברכות י"ז] פלוני בתר דמצלי אמר הכי וכו', ואמרינן נמי אם בא אדם לומר אחר תפלתו אפילו כסדר וידוי של יוה"כ אומר וכו' עי"ש, ומבואר שפירש מימרות אלו על התחנון שבו היו אומרים החכמים את התפלות הנ"ל ולא קודם עושה שלום, וכ"נ גם מדברי רבי עמרם גאון שהעתיק בתחנונים הנ"ל חלק מהתפלות שהיו אומרים האמוראים בברכות י"ז עי"ש, ומבואר מדבריו שפירש זאת על התחנונים הנ"ל. אלא שבמחזו"ר באחד מכתה"י [עי' במהדורה החדשה] איתא בנפילת אפיים מזמור זה, וכן ברוקח בפירוש סדר התפלה כתב כן בסתמא וכן באבודרהם עי"ש, ואם הזוהר כותב שנתקן לומר מזמור זה ע"כ שהוא מאוחר בזמן הראשונים הנ"ל, ודוק.

קנה. בזוהר שמות ר"ה ב ור"ס ב, מבואר שביום חול אומרים אל ברוך גדול דעה ובשבת אל אדון, וכן שאומרים קדושה ביוצר, אלא שזה מנהג בבל, בא"י ביום חול אמרו רק נוסח ברכה קצר וגם לא אמרו קדושה כלל, ובשבת אמרו גם אל אדון וגם אל ברוך.

קנו. היכלות פקודי רמח א: בגין דנביאים ינקו מלעילא כו' ובגין כך אית משל במלייהו דלא צחצחא נבואתהון כדקא יאות כמה דהוה ביה במשה כו' .

רמב"ם הל' יסודי התורה: שם ונאמר ותמונת ה' יביט כלומר שאין שם משל אלא רואה הדבר על בוריו בלא חידה ובלא משל.

קנז. ויקרא ח': פתח רבי יהודה: אלא סוד הדבר, הרי שנינו, לעולם יכנס אדם שעור שני פתחים וכו', ויתפלל תפלתו. זהו שכתוב (משלי ח) לשמר מזוזת פתחי. החשבת שני פתחים? אלא אמר, שעור שני פתחים. כאן רמז למה שאמר דוד (תהלים כד), שאו שערים ראשיכם. הם מעון ומכון, שהם לפני ולפנים. ראשית הדרגות - חסד ופחד, והם הפתחים של העולם. על כן צריך אדם להתכון בתפלתו כנגד קדש הקדשים, שהם השם הקדוש, ויתפלל תפלתו, ואלה הם שעור שני פתחים, שני כתרים.

בגמ' המקור הם דברי ר' חסדא האמורא, והחסד והפחד על שני הפתחים לקוחים מדברי ר' עזריה רבו של הרמב"ן בפי' שה"ש, והשאר מדברי ר' טודרוס אבולעפיה בספרו "אוצר הכבוד".

בספר נפש החכמה לר' משה ליאון: והרוצה להתפלל יכנס שיעור שני פתחים ואחר כך יתפלל על דעת הרב ר' משה בר נחמן זצ"ל כי כל כוונת התפילה לתשובה? יתפרש הכי יכנש שעור לתפארת שני פתחים העליונות שהם השמונה והתשעה רמז לשני כתרים שהם החסד והפחד ר"ל יכוין דעתו אליהם.

קנח. ויקרא מ"ה ע"א: מיד אמר לו, ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך. מה אמר לו? אלא כך אמר לו, לא בהתחכמות ולא **בעקבות** (שלך) הרוחת את אותן הברכות, לא יאמר עוד שמך יעקב, שהרי לא בעקבות זה היה, כי אם ישראל.

הוא מדברי רש"י בפרשת וישלח: **לא יעקב.** לא יאמר עוד שהברכות באו לך **בעקבה** ורמיה, כי אם בשררה וגלוי פנים, וסופך שהקב"ה נגלה עליך בבית אל ומחליף שמך, ושם הוא מברכך, ואני שם אהיה ואודה לך עליהן, וזהו שכתוב וישר אל מלאך ויוכל.

קנט. ויקרא מ"ה ע"ב: פתח ואמר, (תהלים כד) ליי' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה, כיון דאמר ליי' הארץ ומלואה, אמאי תבל ויושבי בה, וכי תבל לאו מן ארעא הוא. אלא הכי קאמר, ליי' הארץ ומלואה, דא ארעא קדישא, דאקרי ארץ החיים. תבל

ויושבי בה, דא שאר ארעאן. (ובמכילתא בשם רשב"י כותב שסתם תבל הוא ארץ ישראל)

רש"י שם: הארץ הוא ארץ ישראל, תבל שאר ארצות.

קס. פרשת מצורע מ"ח ע"א: "'והובא אל הכהן', ובא לא כתיב אלא 'והובא', דכל מאן דחמי ליה אתחייב ביה לאקרובי קמי כהנא".

מקורו באבן עזרא שם: והובא ברצונו ושלא ברצונו, כי הרואה בו אחד מסימנים אלו יכריחנו שיבא".

קסא. זוהר ויקרא ע' ע"ב: ואינון נפשן דצדיקייא, משתכחין בהאי עלמא, לאגנא על חייא, והאי אקרי נפש, ודא לא אסתלקא (ס"א אשתצי) מהאי עלמא, ושכיחא בהאי עלמא, לאסתכלא ולמנדע ולאגנא על דרא. והאי הוא דאמרו חברייא, דמתי ידעי בצערא דעלמא... ואתייעטו בהו, וגזרין גזרה, וקודשא בריך הוא עביד רעותא דלהון, וחס על עלמא.

מקורו בספר חסידים ס' תתשע"א: "יש לילה שהנפשות יוצאות מן הקברות... יוצאות ומתפללות וכבר הלכו שנים והחביאו עצמם בבית הקברות, ושמעו שאחת קראה לחברתה: נצא ונתפלל יחדיו, יצאו כל הנפשות ובקשו רחמים כדי שלא יגזור מיתה על החיים לסור דין מעליהם ומעל אחרים.

קסב. פרשת נשא אדרא קמ"א ע"ב: אשתלים דיוקנא דכליל כל דיוקנין.

לשון זו מקורה אצל ר' עזרא מגירוני שה"ש תקל"ז: "תמונה הכוללת כל התמונות"

קסג. פרשת שלח לך דף קע"ד ע"ב: כל בר נש דלא זכי בהאי עלמא לאתעטפא בעטופא דמצוה ולאתלבשא בלבושא דמצוה".

ודייק השל"ה: שמכוון על טלית גדול וטלית קטן, "מנהג זה דלבישת ט"ק התחיל רק בתקופת הראשונים בארצות שלא הלכו מעוטפים כמו הערבים.

קסד. פרשת חוקת ק"פ ע"א: וצריך להכות באותה נעל בארץ, להראות ששכך גוף אותו המת. והקדוש ברוך הוא בזמן זה או לאחר זמן יחוס עליו ויקבל אותו לעולם אחר. עוד הכאה של אותה הנעל ביד (מהיד) של האשה לארץ, להראות שיבנה אותו המת בעפר אחר בעולם הזה.

הדין של להכות הנעל לארץ אינו נמצא בשום מקום וכנראה לקחו מדברי הרמב"ם פ"ד מהל' יבום: והיא יושבת ופושטת ידה בפני בית דין ומתרת רצועות המנעל מעל רגלו וחולצת המנעל **ומשלכת אותו לארץ.** וכן הוא ברה"ג. אך יש הפרש בין להשליך להכאה.

קסה. פרשת בלק קפד ב: מה שמיה דההוא צפור ידוע.

רמב"ם הלכות עבודה זרה ו ב: כיצד מעשה הידעוני מניח עצם עוף ששמו ידוע, דלא כרש"י סנהדרין סה א חיה אחת ששמה ידוע כו'.

קסו. בלק ר"ט ע"א: וכן לכל סטרא וסטרא, עד דמתלהטן ארבע סטרי עלמא, מחיזו דכל פלכא ופלכא, ואינון אקרון פלח הרמון. כמה דכתיב, (שיר השירים ד) כפלח הרמון רקתך מבעד לצמתך.

פלכא כביטוי לגלגל ידועה מזמן הראשונים ומקורה מהשפה הערבית, וגם דורש את הפלח הרמון לפלך, וכמו בספרד שלא הבדילו בין כ' לח'.

קסז. פרשת פנחס ר"ו ע"א: פתח אותו תינוק בנו ואמר, (במדבר כז) אבינו מת במדבר והוא לא היה בתוך העדה וגו'. אבינו, הרי הטעם למעלה, האריך במלה ומשך אותה. אמר אותו תינוק, חזרנו לדברים הראשונים. אבינו מת במדבר. אבינו, הטעם דומה לנחש שתלוי על ערפו, ומושך זנבו בפיו בטעם שאתו שנמשך עליו למעלה. מת במדבר, בדבור פיו. התבהל אותו תינוק בבהלה ותפס בערף אביו,

ובכה ואמר, צלפחד זה מת בדבור, ואתה אבא, בדבור חזרת לעולם הזה. חזר אביו ונשקו וחבקו. בכו רבי אלעזר וכל החברים, ואביו בכה אתם. לקחוהו כלם ונשקוהו בפיו, על ראשו, ועל עיניו, ואביו היה בוכה עמו.

וכוונתו לטעם ה"זרקא" שמעל מילת אבינו שבטעמים שבזמן הראשונים בספרד דמה לנחש הכרוך מעל צוואר צלפחד וזנבו מתעגל. כזה: אבינו , וטעם הזרקא מושכת את קריאת התיבה בקריאתה. בתקופה קודם היתה צורת הזרקא נפוצה רק כמקל אגמון כזה: אבינו ולא היה צריך כלל להתבהל, ורק כמאה שנה לפני כתיבת הזוהר החלה להופיע ולהתפשט אט אט צורת הזרקא כנחש, והיתה נפוצה בספרד רק בערך משנת ה"כ (יצחק פינקובר).

ואילו בתיקונים כ"א כתב שהזרקא בצורת ו' ויו"ד שהוא חוט שכרוך על הצוואר העומד לתלייה והיו"ד היא הטבעת החניקה. "אתעביד חוט כגוונא דא זרקא (ציור) ועלה י' דעזקא בחוטא למהוי כריך לה על צואר, ורזא דמלה (במדבר כז ג) אבינו מת במדבר", והיא צורה חדשה של הזרקא ממש מסוף ימות הרמד"ל משנת ה'ס' לערך . ועל אף העובדה שבזמן חז"ל כבר מוזכר טעמי מקרא, אך לא ניתנו להם שמות ולא הצורות שלנו לפני הבעלי מסורה בטבריה, והזוהר גם נקט בשמות הטעמים שבספרד והרי כל זה מוכיח שדוקא בדורו של הרמד"ל נכתב הזוהר[17].

שימוש הזוהר בתרגום אונקלוס - מתוך 'פרשגן' על ספר שמות

קסח. מפרשי השו"ע הזכירו מנהג לתלות מהאפיקומן בבית[18]. מקור המנהג הוא בדרשת הזוהר המשווה בין מזוזה למצה כי שניהם מועילים להסיר קטטה מן

[17] עיין בסוף החיבור שהוכחנו שהרמד"ל חיבר התיקונים אחרי שנת ה' ס'.

[18] מגן אברהם סימן תק ס"ק ז: "מותר לנקוב חתיכת האפיקומן בפסח לתלותו"; באר היטב סימן תעז ס"ק ד: "נהגו לשבור חתיכה מהאפיקומן ולנקוב אותה ותולין אותה"; פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן תעז ס"ק א: "מותר לעשות נקב באפיקומן ולתלות בכותל"; משנה

הבית ואולם הדרשה מיוסדת על נוסחה שגויה בת"א לפסוקנו וזה לשונה (זוהר פנחס, ריג ע"א):

[מצה - מדוע נקראת מצה? כך שנינו: שדי - משום שאמר לעולמו די שיאמר לצרותינו די. אף כך מצה, משום שהיא משדדת ומבריחה לכל צדדים רעים ועושה קטטה ביניהם כדוגמת שם שדי שבמזוזה שמבריח לשדים ומזיקים שבשער - אף כך היא מבריחה אותם מכל משכני הקדושה ועושה מריבה וקטטות בהם כמו שנאמר מסה ומריבה, ועל זה כתוב מצה. והרי מסה נכתבת באות סמ"ך? **אלא תרגום של מסה הוא מצותא**]

וכבר העמיד הרב ראובן מרגליות על השיבוש שבזוהר, שהרי "מצותא" הוא תרגום "מריבה" ואילו "מסה" מתורגם בכל התורה "נסיתא" כבפסוקנו, וכן עוד: "כאשר נסיתם במסה" (דב' ו טז), "ובתבערה ובמסה" (שם ט כב) "אשר נסיתו במסה" (שם לג ח). עוד תמה: מדוע לא הוכיח הזוהר מצה לשון קטטה מפסוקים מפורשים כגון, "הן לריב ומצה תצומו" (ישע' נח ד), "רק בזדון יתן מצה" (משלי יג י), "אהב פשע אהב מצה" (שם יז יט)? ומכל מקום דרשת הזוהר נאמנה כמו שסיים: "מוכח מזה שסגולת אפיקומן היא כמו מזוזה לבית, לכן שפיר מצניעין ממנו"[19].

ברורה סימן תק ס"ק טו: "ולעשות נקב בחתיכת האפיקומן בפסח לתלותו נראה דלכו"ע מותר אפילו בסכין".

[19] הרב ראובן מרגליות, הגדה של פסח, ירושלים תשס"ד, עמ' 87. דוגמה זו מלמדת על סמכותו הרבה של ת"א בעיני בעל הזוהר המרבה לדרוש את ת"א על דרך הקבלה כבפסוקנו [וכן נוהג גם רמב"ן ראה למשל לעיל "ימינך" (טו ו)]. גם במקומות אחרים מנהגו כך כגון בפרשת בראשית, כו ע"א: "ואד יעלה מן הארץ (בר' ב ו) תרגומו ועננא יסתלק מן ארעא. ההיא דאתמר בה כי ענן ה' על המשכן (שמ' מ לח) וביה מתשקיין תלמידי חכמים בארעא בההוא זמנא"; פרשת משפטים, צד ע"א: "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שמ' כא א) תרגום ואלין דיניא **דתסדר** קדמיהון, אלין אינון **סדורין דגלגולא** דינין דנשמתין דאתדנו כל חד וחד לקבל עונשיה"; פרשת אמור, קד ע"ב: "אבל אושפיזי מהימנותא במלכא משתכחו תדירא, וביומא דחדוותא

קסט. פרשת פנחס דף רי"ד ע"ב: בכלא כדין חדוותא היא לאשתעשעא, לבתר ביומא תמינאה "חדוותא דאורייתא" הוא דהא כדין זווגא דגופא הוא זווגא דכלא למהוי כלא חד ודא הוא.

"שמחת תורה" אחרי סוכות הונהג מזמן הגאונים כנ"ל.

קע. שם פרשת פנחס רי"ח ע"ב: "ישראל בין שאר עמין כלבא בין שייפין".

ומקורו בדברי הכוזרי (מאמר ב' ל"ו) "ישראל באומות כלב באברים".

דמלכא כלהון מתכנפי עמיה ומשתכחן, ועל דא כתיב עצרת (במ' כט לה) **תרגומו כנישו**", ורבים כמותם.

ואולם לא פעם אונקלוס מצוטט בזוהר בשגיאות תמוהות כבפסוקנו, וכן עוד: פרשת בשלח, מו ע"ב: "**ושלישים** על כלו (שמ' יד ז) ר' יצחק אמר **כתרגומו ומזרזין**, זריזין הוו בכלא", והציטוט שגוי, כי לדרשן נתחלף "**וחמשים**" (שמ' יג יח) "**ומזרזין**" עם "**ושלשם** על כלו - **וגברין ממנן** על כולהון"; פרשת בא, מ ע"ב: "ואקרי לחם עני, עני **כתרגומו מסכנות**". בנוסחנו "לחם **עני**" (דב' טז ג) מתורגם "לחים **עני**" ומתקבל הרושם שבזוהר הוא תרגום חופשי על פי "ואם איש **עני** הוא" (דב' כד יב) "ואם גבר **מסכין** הוא"; תיקוני זוהר תקונא תליסר, כט ע"א: "ורזא דלולב צדיק כתמר יפרח ודא איהו כי כל בשמים ובארץ (דה"א כט יא) **ותרגם אונקלוס דאחיד בשמיא ובארעא**". והתימה כפול: בידוע שאונקלוס תרגם תורה בלבד ולא נ"ך. ובנוסף, בתרגום דברי הימים שם לא מופיע הנוסח שבזוהר; פרשת נח, סו ע"א: "כמה דאת אמר ויבא משה **בתוך** הענן ויעל אל ההר (שמות כד יח) ותרגום **במציעות** עננא", אבל בנוסחים שלנו: "**בגו** עננא", ראה לכך בפסוק "**בתוך** המים" (בר' א ו) "**במציעות**". ונשאלת השאלה מה פשר שינויים אלה, האם אלה הם תרגומים חופשיים שכונו "תרגום אונקלוס" כשגרת לשון, או המדובר בנוסחים עתיקים שנעלמו מעמנו [כלשון הרמב"ם שהובא בביאורנו על "וירא ה' כי רבה רעת האדם" (בר' ו ה): "הקרוב אצלי שיהיה זה טעות שנפל בנוסחאות, שאין אצלנו כתיבת אונקלוס בזה עד שנאמר: שמא יש לו בזה פירוש" ("מורה נבוכים" א מח)] ?

קעא. בזוהר שם: ר' יוסי ורבי אבא... שאלנוהו, מה זה שכל עמי עולם לא עושים נענוע, רק ישראל לבדם? שכשעוסקים בתורה מתנענעים לכאן ולכאן בלי למוד של אדם בעולם, ולא יכולים לעמד בעצמם?

אמר לי, הזכרתני דבר עליון, כמו זה ישראל, שנשמותיהם מתוך אותו אור הנר - כיון שאמר דבר אחד של התורה, הרי האור דולק, ולא יכולים הם לשכך, ומתנענעים לכאן ולכאן ולכל הצדדים כאור הנר, שהרי כתוב (משלי כ) נר ה' נשמת אדם.

בס' הכוזרי נשאל החבר: "התדע למה מתנועעים היהודים בקריאת העברית", והשיב: "אמרו, כי בעבור העיר החום הטבעי", אבל דחה תשובה זו ונתן תשובה אחרת.

קעב. ובפרשת פינחס דף ר"כ ע"א: העולם הזה נקרא 'עלמא דעובדא' – עולם המעשה.

הוא מלשון הראשונים ואינו בחז"ל.

קעג. שם דף רל"א ע"ב: ביומי דראש השנה, מתקנין בי דינא כורסייא למלכא, למידן כל עלמא. וישראל עאלין בקדמיתא בדינא קמיה, דליפוש רחמי. (ס"א קמיה דליפוש רוגזא) תנן ומשפט עמו ישראל דבר יום ביומו, יום ביומו מאי הוא. אלא הני תרי יומין דראש השנה. אמאי תרי יומין. בגין דאינון תרי בי דינא, דמתחברן כחדא. דינא עלאה, דאיהו קשיא, בדינא תתאה, דאיהו רפיא, ותרווייהו משתכחי... דאלמלי ישתכח יחידאי יחריב עלמא.

הנה כתב שאם היו עושים רק יום אחד ראש השנה העולם היה נחרב, וכידוע שברוב זמן הבית מעולם לא מצאנו אלול מעובר, ועשו תמיד ר"ה יומא חדא, עד שנתקלקלו בשיר, והעולם לא נחרב. וגם עד ימי רבא שהיה בית הועד קיים, מי שהיה סמוך לבית הועד עשה רק יום אחד.

קעד. פרשת ואתחנן רס"א ע"א: קול גדול ולא יסף, דלא פסקי מבועי לעלמין, וכל אינון קולות תמן אשתכחו כד אתייהיבת אורייתא לישראל. וכלא נפקא מההוא "קול פנימאה" דכלא, בגין דביה תליא מלתא.

בפירוש רבי עזרא לשיר השירים: מכל זה מבואר שלא היה "הקול הפנימי" נחלק ונשמע "עד הסוף".

קעה. פרשת כי תצא ר"פ ע"ב: כאשר עתיד הקדוש ברוך הוא להחיות המתים, אלו יבנו ויקומו ארבעים יום בלי רוח. והקדוש ברוך הוא חס עליהם ויקומו על עמדם ויהיו שמשים לצדיקים שעוסקים בתורה. ואלו ימותו כמקדם, ואחר כך יקומו להם, ועל זה כתוב (קהלת ד) ושבח אני את המתים שכבר מתו, מזמן קדמון. כאשר יקומו, ידעו את קונם ידיעה שאינה ברורה כשאר בני אדם.

כאן הזוהר מפשר בין דעת הרמב"ם באגרת תחיית המתים שהקמים יחזרו וימותו, לבין דעת הרמב"ן בשער הגמול שיחיו לנצח. וכן לפי מה שמפרש הרמב"ן שם את דעת הרמב"ם שהתחייה היא לצורך **השלמת ההכרה.**

זוהר חדש

קעו. הביטוי 'על כל פנים' מופיע בפרשת בראשית דף י"ב ע"ב, ודף כ"ג ע"א, ובפרשת כי תצא דף ע"ב.

קעז. פרשת בראשית י"ז: ובכ"מ אתה מוצא בורא עד שבראן יש מאין והוציא לפועל.

קעח. אבן עזרא בראשית: רובי המפרשים אמרו שהבריאה להוציא יש מאין.

קעט. בפרשת נח: וממקום הקודש, באה הנשמה להאיר על **הגוף האפל**, כדי להוליכו בדרך ישרה. הוא ביטוי מחודש מזמן הרמב"ם כנ"ל.

קפ. ובפרשת יתרו דף מ"ב ע"א מצאנו הביטוי 'עולם המעשה' כדלעיל.

קפא. וכן הביטוי 'נפש השכלית' נמצא שם כדלעיל.

קפב. ובדף נ"ב ע"ב הביטוי 'מן הכח אל הפועל', והוא מדברי הרמב"ם במו"נ ריש ח"ב (ומקורו בערבית ותורגם לעברית).

קפג. הביטוי 'מישוש' כמו 'חוש המישוש' ביטוי זה לא נמצא אלא אצל חלק מהראשונים הספרדים. (כגון הרמב"ם שכתב 'חוש המישוש חרפה היא לנו' והרמב"ן באגרת הקדושה חולק עליו) האשכנזים לא מכירים אותו כלל. ובזוהר חדש הוא נמצא 3 פעמים, כגון:

זוהר חדש - תיקונים כרך ב דף סה ע"ב: מד' אתוון. לקבלייהו א' שמוש. א"ד תנועה. אד"נ מישוש. אד"נ הילוך. דאינון שמוש בידים תנועה בגופא מישוש.

קפד. ובפרשת בראשית איתא שצורת אות ה"א היא כדלי"ת ונקודה, והוא כקבלת האשכנזים הרוקח ור"י חסיד, בזמן חז"ל והגאונים נכתבה האות ה"א כדל"ת ווי"ו ארוכה.

קפה. ושם: ולא כדרך השוטים הלוקחים אשה בתחילה.

הוא מהרמב"ם פרק ה' מהל' דעות: דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחלה. ואחר כך יקנה בית דירה. ואחר כך ישא אשה. שנאמר (דברים כ-ו) 'מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו'. (דברים כ-ה) 'מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו'. (דברים כ-ז) 'מי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה'. **אבל הטפשין מתחילין לשא אשה.**

קפו. זוהר חדש א' ס"ו ג: יהי מאורות ת"ח עבד קב"ה תמניסר רקיעין דנטלין למטלניהון וסחרין כל עלמא וכל חד מתעכב ההוא שעורא דאתייהיב ליה מן מאריה.

קפז. רמב"ם הל' יסודי התורה ג' ה': מספר כל הגלגלים המקיפין את כל העולם שמונה עשרה.

פרשת כי תשא דף מ"ד ע"א דכמה דאיהי לא תעשה כד איהי לשקרא דכתיב לא תשא הכי מצוה עשה כד איהי באמת וכו'.

הוא מהרמב"ם פי"א משבועות ה"א: כשם ששבועת שוא ושקר בלא תעשה כך מצות עשה שישבע מי שנתחייב שבועה בבית דין בשם וכו' עי"ש.

קפח. בזוהר חדש איכה צ"ב ב: רבי נחוניא אמר, איכה, מי אמר זה? אותה הרוח העליונה נעימה, (הפנימית) העולם הבא. ועל זה תבה זו היא רוחנית, ואין בה שותפות כלל, לא לשון ושנים, ולא שפתים כלל.

עניין זה שאוב מס' האותיות השכליות השייך לחוג העיון ושם: **אחע"ה... ד' האותיות השכליות והרוחניות**. וכאן כלל את האות **כ'** בין האותיות 'הרוחניות' ובניגוד גמור למקורו בס' האותיות השכליות.

קפט. זוהר חדש-תקונא קדמאה: לשלש את שנותינו במקרא במשנה ובתלמוד. ובגללם בארו שעתיד הקדוש ברוך הוא לומר, קבעת עתים לתורה? ופרשוה, שמי שמתעסק במשנה (בתלמוד), כאלו התעסק בכל, משום שהיא כלולה במקרא במשנה ובתלמוד. ע"כ.

הם דברי ר"ח בתוס' - ע"ז יט ב, אההיא דלעולם ישלש אדם שנותיו.

תפילין רש"י ור"ת

קצ. שם: ומשום זה תקנו לקרא שמע ישראל בקול עם מצות תפלין. ומיד כשיורד אליה, צריך לקשר אותו עמה להיות חבוש עמה ברצועה של תפלין של יד, כמו שבארוה בעלי המשנה פארך חבוש עליך. אלו תפלין, כמו שבארנוה לעיל. ומיד

שקושר אותם, צריך ליחד אותם ביחוד של אחד, א"ח עם ד', שהיא כלולה מארבע פרשיות של תפלין, והיא הרביעית לארבע האותיות של הקדוש ברוך הוא. ה' הרביעית השלמות של השם יהו"ה, והיא הקוץ של האות דל"ת, עשירית לא"ח, שהוא תשע בחשבון, ובה נשלם לעשרה. כמו זה יו"ד ה"א וא"ו ה"א, והרי פרשוה. ומשום זה תקנו לקרא קריאת שמע בתפלין. ופרשוה בעלי המשנה, שמי שקורא קריאת שמע בלי תפלין, כאלו מעיד עדות שקר. והקשר של הקדוש ברוך הוא והשכינה צדיק, אות של תפלין. ובאותו זמן שקושר אותם בו לקדוש ברוך הוא ושכינתו, מי ששח בינתים - עברה היא בידו. ותפלין של ראש הוא תפלין, האם שמעטרת אותו לקדוש ברוך הוא, עליה נאמר ובזרוע עזו. כמו שבארוה בעלי המשנה, (ישעיה סב) נשבע ה' בימינו - זו תורה. ובזרוע עזו - אלו תפלין שבראש. גבורה הוא זרוע שלו, והיא עזו, והרי פרשוה. ושכינת עזו בגבהי מרומים, הוא אלהינו, מהצד שלו תפלה של יד אינה מעכבת של ראש וכו', שכל אחת היא מצוה בפני עצמה. עוד, מי ששם תפלין כראוי, זהו שמקים המצוה במאמרה, וכמו שצדיק הוא אות שאוחז בין הקדוש ברוך הוא ושכינתו, כך הוא אוחז בשניהם בשמונה עשרה ברכות התפלה. ונאמר בתפלין, שח בינתים - עברה היא בידו. ונאמר בתפלה, ואפלו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק. אשרי הפה שבתפלה עושה בו משכב לשכינה, וזהו (תהלים סח) אם תשכבון בין שפתים, שבהן אדני שפתי תפתח, להשכיב בהם האם העליונה שנאמר בה (דברים כב) והאם רבצת על האפרחים. שבזמן שהיא פורשת כנפיה על גוזליה, שהם ישראל, בשבתות וימים טובים, כמו שבארוה (לברך) הפורש סכת שלום עלינו, נמצאו בחרות מכל אמות העולם, ומשום זה בשבתות וימים טובים שהיא רובצת על ישראל, אין להם פחד מכל המקטרגים שבעולם. וכשיבאו ימות החל, נאמר בו (שם) שלח תשלח את האם.

כל זה מדברי רבי טודרוס אבולעפיה בספרו אוצר הכבוד עם שינויים קלים: הא כיצד אל"ף ראש לכל האותיות .. חי"ת חכמה קדומה מפוארה עם הדברים המתאחדים כאחד ות"ו עם חי עולמים צדיק יסוד עולם כי צדיק הוי"ה בכל דרכיו דל"ת עטרת זהב גדולה חכמת שלמה ועטרת מלכות בראשו ועל כן מאריכים בה כי ממנה תוצאות חיים, **וי"ו זה עמוד האמצעי** שממנו מתפשטים

הענפים לכאן ולכאן לה"א אחרונה של השם כלומר לאות על ידכה ה"א והנחתה כנגד הלב. ויש לומר עוד שבתפילין של יד ושל ראש חמשה בתים כנגד חמשה ספירות המתאחדות והמתקשרות בה"א אחרונה ,ועל כן נקרא קשר כשהוא מניחה להניח של יד תחלה כי זה השער לה וכשהוא חולצן חולץ של הראש תחלה משום והיו לטוטפות בין עיניך כל זמן שיהיה בין עיניך יהיו. וטעם הדבר הוא כדי לחלוק כבוד למלכות שהוא המוח עצמה הניח בן זוגה עמה ושל היד הזכרון המוסיף כח באות. ואין מניחין אותו בשבת לפי שהיא עצמה אות זכר ליציאת מצרים, וגם לא בלילה שגם היא אות כי בזרוע נטויה הוציאך הוי"ה אלהיך ממצרים לילה, ונתנו חכמים טעם לדבר שמא יישן ויסיח בהם שאם לא כן ראוים לנהוג בלילה. ואם שח בין תפלה לתפלה עבירה היא בידו וחוזר עליה ממערכי המלחמה לפי שהוא דומה אל הקיצוץ והפירוד אשר כל אחד ואחד דבוקה לחברתה (ובאותם מילים ממש משתמש הרמד"ל בספר המלכות ל"ו ד: ולא ישיח בין תפלה לתפלה ואם שח בנתים עבירה היא בידו וחוזרין עליה מעורכי המלחמה בעבור שהתפלין הם דוגמת זכור ושמור ואמר ר' שמעון זכור לזכר ושמור לכלה[20] והם

[20] אינו בזוהר שלפנינו. אמנם מצינו כן באגור בשם הזוהר: 'ואני המחבר מצאתי בספר הזוהר בפרשת פינחס, מאמר דרבי שמעון בן יוחאי - דאין לברך על שניהם אלא ברכה אחת, וז"ל: אמר רבי שמעון: תפילין אינון על מוחא - לקבל זכור, ותפלין דדרועא שמאלא על לביה - לקבל שמור. ומה זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, אף הכא ברכה אחת לתרווייהו, ולא צריך לאפרשא בין דא לדא בשהייה בעלמא, כמה דאוקמוה". וכן בספר המלכות כותב שהוא מצוה אחת ואין לברך רק ברכה אחת, ובספר הנפש החכמה כותב שנחלקו בזה גדולי עולם וכותב שמנהג העולם לברך תמיד שני ברכות אך הוא עצמו נוטה לשיטה של ברכה א'. וכן הוא בזוהר חדש שלח: והיה אם שמע לשמאל, וזו ה', ובעמוד האמצעי נכללים. וכשנכללות בו תפלין של ראש ושל יד, נקראות תפלין. ובו הם מצוה אחת, ולא צריך להפסיק, כמו שבארוה, סח בין תפלה לתפלה - עברה היא בידו. וזהו עקר הגמרא. ואלו שעושים אותו שתי מצוות (כתלמוד) של ירושלמי, (נראה דכוונתו לשיטה שמניחים ב' זוגות יחדיו שבמקו"א בזוהר כתוב שהתפילין בסדר של ר"ת הוא מתלמוד ירושלמי) הוא מימין ושמאל ששם הענפים נפרדים שמצד הימין והשמאל. שתים דבר אלהים - צריך לברך עליהן שתי ברכות, אחת להניח תפלין על של יד, ואחת על מצות תפלין של ראש.

דוגמת אדם שנאמ' בו אחד קראתיו שאין בו קיצוץ ופירוד), אבל מכל מקום אינן מעכבות זו את זו שאין בזו אלא מה שבזו...

קצא. **ושם כותב באוצר הכבוד,** שסדר הפרשיות כסדר המקרא קדש והיה שמע והיה. כנגד יהו"ה וכנגד חכמה בינה תפארת מלכות, והוסיף: פרשה רביעית והיה שהיא מדת הדין שלמעלה פחד יצחק שמאלו של הקדוש ברוך הוא ולפיכך התפלין הם מרובעות, והנחתו הוא בראש שכן ארבע פרשיות אלו קודמות לו כסדר, והוא אינו מקפיד עליו אם ההויות הם מלגאו או אם הם מלבר שזהו סדר הנכון לכוונותינו זו .

ובזוהר שם: ואנון ד' פרשין ד' אתון דיהו"ה כגונא דאנפין דחיון, מסטרא דאמא אנון הויות באמצע כמא דאוקמוה. והא אתמר. ובגין דלא בקיאין אלין דדרא בתראה, שוין תרין זוגין דתפלין, **דלא ידעין ברזא דא. ועוד מאן דשוי תפלין כדקא חזי, האי איהו מקים מצוה כמאמרה.**

והנה הרבה נבוכו מה שיטת הזוהר בסדר פרשיות התפילין, ברוב המקומות נוקט הזוהר שסדר הפרשיות כסדר המקרא, קדש והיה שמע והיה, ובכמה מקומות מוסיף שמסטרא דאמא הוויות באמצע, וגם כאן כתב כבאוצר הכבוד תחילה שהסדר הוי"ה כסדרה. ויש שמניחים ב' זוגות כי רוצים לצאת השיטה של הויות באמצע, אך לא יודעים ברזא דא היינו כמו שכתב באוצר הכבוד שהעיקר הוא הכוונה בסדר הספירות חכמה בינה חסד גבורה, ומי שמניח התפילין כהלכתה שהפרשיות כסדרם הרי משלים הכוונה העליונה על אף שלא מסדר ההויות באמצע, ודו"ק.

והנה הגרחיד"א זצ"ל מחזיק ברכה סי' ל"ד סק"א ובשו"ת חיים שאל ח"א ס"א הביא מה שכתב במור וקציעה ליעב"ץ סי' ל"ד שהביא את דברי הזוהר חדש בתיקונים דף י"א בלשון ובגין דלא בקיאין אלין דדרא בתראה שווין תרי זוגי תפילין והכריח שם דמבואר בזה שלדעת הזוהר אין צריך ב' זוגות ודחהו החיד"א דהנה הנוסחא שהביא מוטעית היא וצריך לומר הנוסח כמו שהביא בספר מצת שימורים ובספר סולת ברור ובעטרת זקנים וז"ל: ובגין דלא בקיאין אלין דדרא בתראה שווין תרי זוגי תפילין מספיקא דלא ידעין ברזא דא דתרוויהו איצטריכו

הא למדת דמשמע כדברי האריז"ל וכן הובאה הנוסחא בספר יפה ללב או"ח סי' כ"ה אות ב' באומרו דשמא הנוסחא המוטעית הייתה לפני חלק מן הפוסקים ולכן לא החשיבו את תפילין דר"ת כוודאיים אלא כספק.

ואילו ברעיא מהימנא פנחס משמע שהיה מקום לסברא של הנחת ב' זוגות יחד, אך מסתייג ואומר שע"ז נאמר לא כל אדם זוכה לשני שולחנות, והעיקר כשי' רש"י וז"ל: וברתא איהי תפלה של יד, כה"ה (כלשון ר' טודרוס הנז"ל) י' קשר דיליה. ה' עלאה אימא, תפלין דרישא על ראש תפארת. **תפלין דיליה, כסדר ידו"ד, דאיהו קדש לי. והיה כי יבאך. שמע. והיה אם שמוע. אבל בעלמא דאתי, הויות באמצע, דאינון ה' ה'**. ובגין דא אמר הנביא, (ירמיה ט) **בזאת י"תהלל ה"מתהלל ה"שכל ו"ידוע אותי כי אני ידו"ד**. ובגין דא אוקמוה מארי מתניתין, (הסמ"ג והר"י מקורביל ועוד) דאית ברישא אתר, לאנחא תרי זוגי דתפלי. ודא זכי לתרין פקודין, **דאוקמוה עלייהו**, לא כל אדם זוכה לשתי שולחנות. י' חכמה. ה' בינה. ו' עמודא דאמצעיתא. ה' מלכות קדישא. רישא דאתעטר בארבע אתוון, דא כתר ריהטא דרישא דאסחר לון, וכסי לון.

ולענ"ד הקצרה פירושו כך, שלעולם העיקר כשי' רש"י שהסדר כנ"ל קדש יביאך שמע והיה כנגד שם יקו"ק, שכנגד הפסוק ישמחו השמים כידוע , וכנגד חכמה בינה תפארת מלכות, ומי שסבר שהויות באמצע זה הלכתא למשיחא שאז המלכות שכנגד ה' אחרונה תהיה ממעל התפארת כידוע, וזה כנגד הפסוק שלעתיד יתהלל וכו' שההויות באמצע, -ממשיך הזוהר -אך מיד הפסוק מסיים כי אני יהו"ה היינו שע"ז רומז הנביא ש **ההלכה - אוקמוה כשי' הראשונים** הרמב"ם, הרמב"ן, רבנו יונה, הרשב"א, שיבולי הלקט והרא"ש להניח רק כרש"י ודו"ק. וזהו שכתב שמספיק לעטר הראש בד' אותות.

וכן הרמד"ל עצמו בספר המלכות כתב שלהלכה צריך לעשות הפרשיות כסדר הכתוב בתורה: וריהטי המוח הם כנגד ד' בתים של התפלין שהוא יהו"ה אסור בהם . י' קדש לי כל בכור ה' והיה כי יביאך ו' שמע ה' והיה אם שמוע . וכן מפורש בספרו הנפש החכמה שזה סדר התפילין. ולא הזכיר כלל להניח ב' זוגות. ואכן לפי עדות ר' שם טוב אבן גאון תלמיד הרשב"א המנהג הפשוט בספרד היה

להניח רק תפילין דר"ת, ואחר גילוי הזוהר סברו שהדעה הנכונה ע"פ הזוהר היא להניח תפילין דרש"י ונשתנה המנהג.

קצב. ונראה גם **שהאוצר הכבוד** הנז"ל הוא גם המקור למה שנכתב בזוהר מאות פעמים "עמוד האמצעי" על מידת התפארת.

קצג. שם: ד' יסודין דארבע פרצופין, דאנון פרצוף אדם, ופרצוף אריה, ופרצוף שור ופרצוף נשר, דממנן על מיא ואשא ורוחא ועפרא. אריה מרכבה וגלגולא דילה מיא, שור מרכבה וגלגולא דילה אשא. נשר מרכבה וגלגולא דילה רוחא. אדם מרכבה וגלגולא דילה עפרא.

כל זה מספרו של אבן גבירול "תיקון הנפש", המבאר תכונות הנפש ע"פ הד' חיות והד' יסודות.

משניות ובריתות המצוטטים בזוהר

בזוהר מוזכר כאלף פעם המילים "תניא" "תנן", ברובם הם דברי קבלה שלא מופיעים בשום ברייתא וודאי לא משנה, ומיעוטם מאות פעמים שמים דברי אמוראים בגמ' ומדרשים בפיהם של תנאים בפרט רשב"י. וכיו"ב 750 פעמים "ואוקמוה" על דברי אמוראים וכדו' בפיו של רשב"י. בש"ס אוקמוה פירושו "אוקימתא".

ניקח לדוגמא את זוהר פרשת בראשית:

קצד. ובגין דא אוקמוה רבנן דמתניתין המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם.

בסוכה ס"ה היא ברייתא ולא משנה.

קצה. וכל מאן דמקיים פקודין דאורייתא כאלו הוא לביש לשכינתא בלבושהא. ובגין דא אוקמוה בכסויא דציצית (ותפלין). כי היא כסותו לבדה היא שמלתו לעורו במה ישכב בגלותא והא אוקמוה.

היכן אוקמוה?

קצו. ועל דא אוקמוה במקום שאמרו לקצר אין אדם רשאי להאריך.

היא משנה בברכות.

קצז. אלה ת'ולדות ה'שמים ו'הארץ (ר"ת תה"ו) הא אוקמוה כל אתר דכתיב אלה פסל את הראשונים.

הוא ממדרש רבה בראשית.

קצח. דור הולך ודור בא. והא אוקמוה דלית דור פחות מס' רבוא.

משבש דברי הגמ' אמר עולא נקיטינן אין אוכלוסא בבבל תנא אין אוכלוסא פחותה מששים רבוא.

קצט. אבל פורקנא לאו איהי תליא אלא בעמלק עד דיתמחי דביה אומאה והא אוקמוה.

הוא ממדרש תנחומא.

ר. הא אוקמוה לית צו אלא עבודה זרה דמתמן אלהים אחרים ואיהי בכבד. דמינה תכבד העבודה דאיהי עבודה זרה ליה והכבד כועס. והא אוקמוה כל הכועס כאלו עובד עבודה זרה.

הם דברי הרמב"ם כלשונו (פרק ב' הלכות דעות), וליתא בחז"ל אלא המשבר כלים בחמתו יהא בעיניך כעובד ע"ז.

רא. דלתתא מטטרו"ן שמיה שליט על כל מארי מתניתין הדא הוא דכתיב (בראשית א') וירדו בדגת הים אלין תלמידי חכמים דמתרבין בימא דאורייתא דירתי מתמן נפש חיה. ובעוף השמים.

הם דברים שקשה להולמם שחוזר עליהם בכל הזוהר שבעלי נגלה נמצאים תחת רשות המלאך מט"ט והרי כתוב בנים אתם לה"א. וביותר שהרשב"י בירושלמי שבת כתב: העוסק במקרא מדה שאינה מדה, במשנה מדה שנוטלין ממנה שכר, העוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה כזו, לעולם הוי רץ אחר המשנה יותר מן התלמוד.

רב. וצדיק עני יבש דא זרעא דיעקב דאיהו ברשות כל אומין דעלמא ודמיא לצלותא דערבית דאיהי ליליא דגלותא. וצלותא דשבת איהי צדקה לעני כמה דאוקמוה מארי מתניתין שמש בשבת צדקה לעניים (דעניים מתנחמי בארח דשמשא דשבתא).

הם דברי רבי יצחק בתענית ולא משנה.

רג. ולגבי אברין קדישין דגופא דאנון מסטרא דטוב עלייהו אתמר (שמות טו) ויבואו מרתה ולא יכלו לשתות מים ממרה וגו'. כגוונא דא אמרו מארי מתניתין וימררו את חייהם בעבודה קשה בקושיא. בחומר בקל וחומר. ובלבנים בלבון הלכתא. ובכל עבודה בשדה דא ברייתא. את כל עבודתם וגו' דא משנה.

יש הו"א שהמשנה תאמר כך על בעלי משנה?

רד. ביום ברא אלהים אדם בדמות אלהים. דהא ודאי כדין אתתקן כלא לעילא ותתא ואתקיימו בדוגמא חדא. זכר ונקבה בראם סתם חד אתכליל בחד. מתניתין (ד"א וכו) כתיב, (משלי יח) מגדל עוז שם יי בו ירוץ צדיק ונשגב. דא הוא ספר תולדות אדם דרהיט בההוא מגדל.

איה המשנה?

וכה"ג יכולים להוסיף עוד ראיות למאות שזמן חיבור הזוהר הוא בתקופת הראשונים, ומלקט מכל מרחבי התלמוד ומהמדרשים המאוחרים ותרגום יונתן שחובר בזמן הגאונים, ומדברי מפרשי המקרא והמקובלים, ואין לדבר סוף.

וכל זה מלבד שמות הנקודות וטעמי המקרא שמופיעים בכל חלקי הזוהר לרוב ומצאנום לראשונה בדברי בן אשר והמדקדקים שאחריו, ואע"פ שהטעמים והנקודות היו כבר מזמן עזרא מ"מ לא מצאנו שמותם בספרי חז"ל והגאונים הקדמונים אלא מזמן בן אשר וכנ"ל, והאריכו בזה רבים, ובאמת הזוהר חדש שה"ש חש להא ואמר שח"ו לומר שמאן דהוא יכול לחדש נקודה אחת אלא הכל מסיני: ואם תאמר, הנקודות הוא תקון סופרים - חס ושלום! שאפילו כל נביאי העולם יהיו כמו משה, שקבל תורה מהר סיני, אין להם רשות לחדש אפלו נקדה קטנה באות אחת, אפלו אות קטנה של התורה. אולם לפי מה שהבאנו כבר א"כ אין כל הכרח להקדים זמן שמות הטעמים והנקודות דהא בלא"ה יש ראיות רבות אחרות שחיבור זה מאוחר הוא.

וא"כ מאחר והתבאר שעכ"פ חלקים גדולים מהזוהר נכתבו בזמן הראשונים, א"כ אף אם נאמר שלא כל החיבור כן הוא אלא יש בהם איזה חלקים מזמן רשב"י ותלמידיו – מ"מ מאחר והדברים של הראשונים נכתבו בצורה תואמת להפליא לחיבור המקורי עד שכמעט א"א להבחין ביניהם, א"כ אין לנו לדעת מתי הם דברי רשב"י ותלמידיו ומתי הם דברי הראשונים, ולא מצאנו חיבור כזה בשאר ספרי חז"ל שנמצאו בו כ"כ הרבה דברים מחודשים, וכמעט בכל פסקה בזוהר יכולים להיווכח שזמנו מאוחר מרשב"י הן מלשונו הן מתוכנו הן ממוסרו, ועוד שמצאנו שהדברים הנ"ל שאיחורים ברור נכתבו כביכול בשם ר"ש ור' אלעזר בנו ועוד חכמים, ויש בזה מבוכה גדולה, ואין זה כמו שמצאנו בתלמוד מידי פעם הוספות של רבנן סבוראי דהא הם לא כתבו כן בשמות של הקדמונים אלא או בסתמא או בשמותם ממש כגון פריך רב אחאי וכדומה, אבל לכתוב בשמות הקדמונים לא מצאנו.

ערבוב סדר תנאים ואמוראים בזוהר

שמות החכמים המוזכרים בזוהר מורים שהמחבר לא שת לבו לסדר הדורות. מחבר הזוהר מכנס בחבורה אחת את ראשוני התנאים עם אחרוני האמוראים אשר דורות מפרידים ביניהם.

רה. סתירה ידועה יש בין התיאור של הזוהר (נשא קמ"ה) לפיו רבי פנחס בן יאיר היה חותנו של רשב"י ונפטר לפניו, לבין התיאור בתלמוד (שבת ל"ג:) לפיו היה ר' פנחס חתנו של רשב"י, והיה קשור לרבי יהודה הנשיא בעת שכבר היה נשיא (רבי יהודה הנשיא היה תלמידו של רשב"י בנעוריו).

רו. אחד מראשי החבורה בספר הזוהר הוא ר' אבא, תנא שאינו ידוע כלל, וככל הנראה הכוונה לאמורא החשוב רב (ששמו אבא אריכא. כך התפרש זיהוי זה בקרב המקובלים עצמם). רב נולד סמוך לפטירת רשב"י, כך שלא יכול היה להיות עם רשב"י באותה החבורה.

רז. ר' חייא מוזכר בזוהר כאחד מצעירי החברים, ומתואר שהיה ילד "ינוקא" בחתונתו של ר' אלעזר (זו"ח בראשית), אמנם, ר' חייא עלה מבבל יחד עם בניו כשהיה גדול בתורה ובשנים (סוכה כ.).

רח. ר' חזקיה ור' ייסא מתוארים בזוהר כמי שנפטרו לפני רשב"י, (ויקרא ל"ט) אשר שניהם בעצם אמוראים, ור' ייסא בפרט חי בדור החמישי לרשב"י...

רט. דמות מפליאה ומרכזית אחרת בזוהר היא דמותו של רב המנונא סבא, שעל "ספרו" מסתמך רשב"י רבות, והוא מצטייר כבן דורו הזקן של רשב"י שנפטר בראשית דרכו של רשב"י אך עדיין נכח באחד מן הכינוסים. עם זאת, במאמר אחר בזוהר מוזכר רב המנונא סבא כחכם שחי בזמן בית המקדש. (ח"ב דף קכ"ד.)

כנגד אמירות אלה, ידוע רב המנונא סבא כאמורא בבלי המוסר שמועות בשם תלמידי רב.

ריי. גורל דומה אירע לר' ייבא סבא, אף הוא אמורא בבלי מתלמידי רב, אשר בזוהר מובאים דברים בשם "ספרו".

ריא. תיאורים אחרים בזוהר מתארים שיחה בין ר' אלעזר בן ערך (מתלמידי רבן יוחנן בן זכאי, מבני הדור הסמוך לחורבן הבית) עם ר' זירא (אמורא מתלמידי תלמידיו של רב, כמאתיים שנה אחריו). (זו"ח ויצא) כמו כן מתוארת שיחה בין התנאים ר' דוסתאי ור' יצחק (זה האחרון – בן דורו של רשב"י) כשהם משוחחים עם ר' חגי (אמורא, תלמידו של רב הונא!) (זוהר חדש בראשית ולך לך).

ריב. בזוהר (ח"ב קנ"ב) מתאר פגישה של רשב"י עם ר' חייא ור' יעקב בר אידי האמורא.

ריג. זוהר פרשת שמות דף כא ע"ב: **א"ר יוחנן** בעשרה דרגין (ויקרא רפ"ב ע"ב) אשתכלל דכתיב (במדבר יב) בכל ביתי נאמן הוא ולא נאמן ביתי, זכאה חולקיה דב"נ דמריה אסהיד כדין עלוי, **אמר רב דימי** והא כתיב (דברים לד) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה ואמר ריב"ל בישראל לא קם אבל באוה"ע קם ומנו בלעם א"ל ודאי שפיר קאמרת אשתיק, **כד אתא רשב"י** אתו שאילו קמיה האי מלה פתח ואמר.

ריד. זוהר חדש בראשית דף טז ב: ר' יוסי בר חלפתא ור' יהודה בן פזי ור' יצחק הוו אכלי בסעודתא בהילולא דרבי אלעזר ברבי שמעון. לפי הזוהר ר' יהודה בן פזי אכל עם רשב"י בסעודת בנו, אבל ר' יהודה בן פזי הוא ר' יהודה בן ר' שמעון בן פזי, והוא היה אמורא בדור השלישי והרביעי, ומימיו לא ראה את רשב"י התנא.

רטו. כמו כן מוזכרים ר' שמלאי (האמורא, נכדו של רבי יהודה הנשיא), ור' רחומאי (מאמוראי בבל המאוחרים). גם שמותיהם של רבנן סבוראי (שפעלו אחרי תקופת

האמוראים!) נמצאים בזוהר. אלו רק דוגמאות מעטות מהשיבושים הכרונולוגיים שבספר הזוהר.

שיבושים במקראות בספר הזוהר

רטז. בזוהר כתוב כי "אמו של ישמעאל ילדה את תחש, ומצדו של אברהם בא", בעוד אשר בתורה נאמר כי תחש הוא בנו של נחור מפילגשו ראומה.

ריז. בזוהר: על שמיה אתקרי הדא הוא דכתיב (שם כא) על כן קרא שם העיר באר שבע אע"ג דהאי בירא אתדבק ביצחק דכתיב ויקרא אותה שבעה. זה שילוב של הפסוק על כן שם העיר באר שבע (בראשית כו לג) עם על כן קרא שם העיר צוער (שם יט כב).

ריח. "אמר רבי יצחק. אמאי רהט לוט אבתרייהו. (אלא בגין) דכתיב וירא לוט וירץ לקראתם. רבי חזקיה ורבי ייסא, חד אמר דיוקנא דאברהם חנא עמהון. וחד אמר שכינתא אתיא עלייהו. כתיב הכא וירא לוט וירץ לקראתם. וכתיב התם וירץ לקראתם מפתח האהל. מה להלן חמא שכינתא אוף הכא חמא שכינתא." וכן שילש הספר בדבר הזה שם במאמר רצוף ג' פעמים. ואינו כתוב כך אלא וירא לוט ויקם לקראתם (ח"א ק"ו:)

ריט. הזוהר כותב: "כגוונא דדוד דאתמר ביה והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'" (כמו דוד שנאמר בו "והיה כנגן המנגן"). אמנם הפסוק הזה מתייחס בכלל לאלישע הנביא.

רכ. בזוהר (ויקרא כג.) נמצא כתוב לאמר: אמר ר' יהודה זמין קודשא בריך הוא לגלאה רזין עמיקין דאורייתא בזמנא דמלכא משיחא, בגין ד"מלאה הארץ דעה את יי'

כמים לים מכסים" (ישעיהו יא ט), וכתיב (ירמיהו לא לג) "ולא ילמדו עוד איש את אחיו ואת רעהו לאמר דעו את יי' כי כלם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם". אכי"ר.

וברמב"ם הל' תשובה פ"ט ה"ב: ומפני זה נתאוו כל ישראל נביאיהם וחכמיהם לימות המשיח כדי שינוחו ממלכיות שאינן מניחות להן לעסוק בתורה ובמצות כהוגן, וימצאו להם מרגוע וירבו בחכמה כדי שיזכו לחיי העולם הבא, לפי שבאותן הימים תרבה הדעה והחכמה והאמת שנאמר (ישעיהו יא ט) "כי מלאה הארץ דעה את ה'", ונאמר (ירמיהו לא לג) "ולא ילמדו איש את אחיו ואיש את רעהו". לא זו בלבד שהתוכן זהה בשני המקורות, אלא שזהות נוספת מסתתרת כאן זה לשון הפסוק בירמיהו: ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם נאם ה', כלומר, הן בזוהר והן ברמב"ם הפסוק מצוטט בשיבוש. שניהם הקדימו 'אחיו' ל'רעהו'.

רכא. בזוהר מובא לשון הפסוק "לכו חזו מפעלות אלקים אשר שם שמות בארץ". פסוק זה נדרש על מידת הדין המצוינת בשם אלקים. דא עקא, בפסוק עצמו נמצא דווקא שם הוויה, שהוא שם של רחמים!

רכב. אילון קשרין עילאין ברזא דכל אדם דעליה כתיב כל אחוריהם ביתה, הכתוב במלכים (א, ו) כתב כן על הפרים... ולא על אדם. (ח"ב רמ"ד)

רכג. "ושערא סליק אבתרוי דאודנין דלא לחפיא עלוי דכתיב להיות אזניך פקוחות." (ח"ג ק"כ. אדרא)

ולכאורה עיוות את הפסוק הזה: עתה אלהי יהיו נא עיניך פתחות ואזניך קשובות לתפלת המקום הזה (דברי הימים ב' מ').

דיוקים דחוקים בפסוקים

וכן יש הרבה בזוהר שדרכו לשאול קושיות בפסוקים ולתרץ על פי "סוד", והקושיא מעיקרא ליתא לפי פשט הכתובים:

רכד. "ואת כל נפש החיה הרומשת. רבי חזקיה אמר. הרומשת. השורצת מבעי ליה. אלא כדאמרינן רמש ליליא". ח"א ל"ד.

רכה. "ועל דא המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את יי כו' ויקדש בם. א"ל רבי חזקיה, אי הכי מאי ויקדש. ויקדשו מבעי ליה. אלא מלה אסתליקת". שם ס"ו.

רכו. "כי יי' אלהיך מתהלך. מהלך מבעי ליה", שם ע"ו.

רכז. "והיה מחניך קדוש. מאי קדוש קדושים מבעי ליה.

רכח. "ומבשרי אחזה אלוה. מאי ומבשרי. ומעצמי מבעי ליה". שם צ"ד.

רכט. "ויזכור אלהים את בריתו. דא שכינתא. את אברהם? לאברהם מבעי ליה". הרי ברית היא לא מאחד לשני אלא בין שני אנשים יחד. שם ק"כ:

רל. "א"ר שמעון כתיב הכא ואנשי קדש תהיון לי (שמות כ"ב: ל) וכתיב התם כי עם קדוש אתה ליי' אלהיך ליי' אלהיך? לי מבעי ליה". הפסוק הראשון הוא בספר שמות ושם מדבר הקב"ה, והפסוק השני הוא בספר דברים ומשה מדבר, ראה שם. ח"ב קכ"א:

רלא. "אמר רבי אבא, אברהם וחמשא צדיקייא ודוד מלכא שוין מדוריהון.. הוא דכתיב בסכות תשבו שבעת ימים. שבעת ימים כתיב ולא בשבעת ימים". ח"ג ק.

רלב. על כן יאמר בספר מלחמות יי', בתורת מלחמות יי' מבעי ליה, מאי בספר. ב' נו.

ראיות שמחבר הזוהר לא היה בארץ ישראל

רלג. מחבר הזוהר מזכיר ערים וכפרים רבים בארץ ישראל. מתוך שלא הכיר את המקומות הללו והסתמך על מקורות חז"ל שלפניו, טעה מחבר הזוהר בכמה מקומות, ככל הנראה בעקבות שיבוש בגירסא שלפניו או אי הבנת המקורות.

רלד. כך דוגמא מתוארת לוד, אחד המקומות המרכזיים בזוהר, כעיר בגליל הסמוכה לאושא וקיסרי, ושהתנאים היו רגילים לילך בין אושא ללוד ומטבריה וקיסרי ללוד (מופיע בזוהר כ20 פעם ואף פעם לא מצינו שהלכו מלוד לאיזה מקום), כן המערה הגלילית בה הסתתרו רשב"י ובנו נמצאת ב"מדבר לוד". הרב מרגליות רצה לטעון שהיו מקומות בגליל בשם קפוטקיא ולוד, אבל "מדבר לוד" ודאי לא היה בגליל. (תיקו"ז ע"א)

רלה. הכינרת, הנמצאת בחלקו של שבט נפתלי, מתוארת כנמצאת בחלקו של זבולון אשר צד בו את חילזון התכלת (לפי התלמוד החילזון ניצוד בים התיכון). (זוהר בשלח מ"ח:).

רלו. העיר הבבלית הידועה מתא מחסיא הופכת בספר הזוהר לכפר בגליל. (וירא ק"ב).

רלז. כפר קרדו מתואר כיישוב יהודי, והוא הומצא ככל הנראה על בסיס הרי קרדו (הם הרי אררט), שנתפסו בעיני מחבר הזוהר כסמוכים לתחומה של ארץ ישראל. (זוהר חדש בראשית)

רלח. קפוטקיא, מחוז באסיה הקטנה, נתפס ככפר בארץ ישראל. מקור השיבוש כנראה במאמר הירושלמי על "קפודקאי דציפורין", כלומר בני מחוז קפוטקיא הרחוקה הדרים בציפורי, שפורש בטעות כביטוי המכוון לבני כפר סמוך. ובזוהר נמצא שהתנאים היו רגילים לילך בין ציפורי לקפוטקיא.

סתירות בין המובא במדרשי חז"ל למובא בזוהר בשם רשב"י

רלט. זוהר וירא קי"ח: רבי שמעון אמר האי קרא תושבחתא דשרה איהו, בגין דחמאת ליה דקא מצחק לכוכבים ומזלות, אמרה, ודאי לאו ברא דא ברא דאברהם למעבד עובדוי דאברהם.

ולא ראה בעל הזוהר את התוספתא דסוטה (ו' ע"ב) ששם הם דברי ר"ע שישמעאל עבד ע"ז, ורשב"י חולק עליו ואומר שח"ו לומר כן שאברהם שהובטח לו למען יצוה את ביתו יכשל זרעו בדבר זה.

רמ. הנה בפסוק ויראו בני האלוהים את בנות האדם וכו' תרגם אונקלוס בני רברביא, ומבואר דס"ל שהוא חול והם בני השרים והגדולים, וכ"פ רוב מפרשי המקרא עי"ש, ובב"ר פכ"ו איתא בזה"ל רשב"י קרא להון בני דייניא, רשב"י מקלל לכל מאן דקרי להון בני אלהיא ע"כ, והרד"ק בביאור לתורה שם כתב בזה"ל בני השופטים והגדולים ומנהיגי המדינות כי הם יקראו אלהים כמו אלהים לא תקלל והדומים לו, וכן תרגם אונקלוס בני רברביא, ודרש עזא ועזאל רחוק, ובב"ר רשב"י וכו' עי"ש, ומפורש דס"ל שהתרגום ורשב"י ס"ל שהם בני השרים והדיינים. אולם בזוהר בכמה מקומות מפורש שבני האלוהים הם עזא ועזאל [ובב"ר נ"ג ט"ו ובתוספתא סוטה פ"ו].

רמא. ובב"ר ע"א ב': [ובפסיקתא דר"כ פיסקא כ' רני עקרה] תני רשב"י לפי שכל הדברים תלויין ברחל [שהיא היתה עקרת הבית וגם היא גרמה שנישאת לאה ליעקב. מתנו"כ] לפיכך נקראו ישראל על שמה רחל מבכה על בניה, ולא סוף דבר לשמה אלא לשם בנה אולי יחנן ה' צב' שארית יוסף, ולא סוף דבר לשם בנה אלא לשם בן בנה שנאמר הבן יקיר לי אפרים ע"כ, אולם בזוהר וארא כ"ט ר' שמעון פתח וכו' רחל מבכה וכו' האי קרא קשיא וכו' בנהא דרחל יוסף ובנימין

הוו ולא יתיר ולאה שית שבטין אמאי בכת רחל ולא לאה, אלא הכי אמרו וכו' לאה בכת דלא תנפול בעדביה דעשו וכו' וקוב"ה אמר וכו' חייך אחתך תקום בפרשת אורחין ותבכי על גלותהון דישראל ואת תקום לגו ולא תבכי עלייהו וכו' עי"ש, ואין זה טעם רשב"י האמור במדרשים הנ"ל שהטעם שרחל בכתה זה משום שכל הבנים נקראים על שמה. ועוד בזוהר לך לך פ"ה ע"א בשם ר' אלעזר יוסף איהו עביד תולדות כעין כולהו שבטין ובגין כך איקרון ישראל על שמא דאפרים כתיב הבן יקיר לי אפרים עי"ש, ומבואר שהטעם שישראל נקראים אפרים הוא על שם יוסף, ובמדרשים הנ"ל בשם רשב"י מבואר שהוא על שם רחל, ודוק.

רמב. ובב"ר פ"ד: ויבא יוסף את דבתם רע מה אמר וכו' ר"ש אומר תולין הן עיניהן בבנות הארץ, ר' יהודה אומר מזלזלין בבני השפחות עי"ש, ובזוהר קפ"ב ע"ב ר' יהודה אמר את דבתם רעה כמה דאוקמוה דיהבי עינייהו בבנות ארעא עי"ש.

רמג. ובבמדבר רבה פי"א: הנה מטתו שלשלמה וגו' ר' שמעון בן יוחאי פתר ליה בשלמה הנה מטתו שלשלמה זה שלמה המלך וכו', ועי"ש תנאים ואמוראים אחרים שפירשו שלשלמה – מלך שהשלום שלו דלא כרשב"י, אולם בזוהר אחרי מות דף ס' ע"א ר"ש פתח ואמר הנה מטתו שלשלמה וכו' דאי כרסי יקרא דמלכה דכתיב ביה בטח בה לב בעלה, שלשלמה מלכא די שלמא כלה דיליה הוא עי"ש.

רמד. ובשמ"ר פ"ב: תני רשב"י מהו משה לשון חיבה לשון זירוז וכו' עי"ש, ובתיקוני ז"ח דף קכ"ח ע"א ובג"ד כפל קב"ה שמה משה חד על פורקנא קדמאה וחד על בתריתא וכו' עי"ש.

רמה. ובמכילתא דרשב"י עה"פ בחר לנו אנשים: וכי משה עומד ואומר ליהושע לעשות מלחמה אלא מסורת היא שאין בני עשו נופלים אלא ביד בניה של רחל עי"ש, אולם בזוהר בשלח ס"ה ע"ב בשם ר"ש שאל שאלה זו ותירץ שמשה היה מלמעלה ויהושע מלמטה וכו' עי"ש.

רמו. ובב"ב ט"ז ע"ב, ובתוספתא סוף קידושין: רשב"י אומר [וה' ברך את אברהם בכל] אבן טובה תלויה בצוארו של אברהם אבינו וכו', אולם בזוהר ויחי רי"ט ע"א אר"ש וכו' בת יהבה לאברהם דכתיב וה' ברך את אברהם בכל בת היתה לו לאברהם ובכל שמה [כדעת ר' יהודה בגמ' שם].

רמז. ובירושלמי סנהדרין פ"י ריש ה"ב [ובמדרש תהלים פ"ג] וכי מה עשה ירבעם על שעשה שני עגלי זהב והלא כמה עגלים עשו ישראל תני ר"ש בן יוחי שלשה עשר עגלים עשו ישראל וכו' עי"ש, אולם בזוהר כי תשא קצ"ג ע"ב אמר ר"ש לר' אלעזר בנו תרין עגלים אמאי [עשה ירבעם] אלא אמר ירבעם במדברא הוו אינון חרשין וכו' הכא אינון תרין רוחין בישין וכו' עי"ש ובמפרשים, וכ"ה בגמ' סנהדרין ק"ב ע"א וירושלמי ריש ע"ז שבמדבר היה עגל אחד עי"ש, אולם רשב"י עצמו ס"ל שהיו י"ג עגלים, וזה דלא כרשב"י בזוהר הנ"ל.

רמח. ובספרי זוטא פרשת נשא עה"פ ונקתה ונזרעה זרע: ר' שמעון אומר אין נותנין לעבירה שכר אלא לפי שהיתה אסורה לזרע לשעבר יכול יהא כן לעתיד ת"ל ונזרע זרע מותרת היא לזרע מעתה ע"כ, ופליג על רבותיו דס"ל שיולדת לבנים או שלא בצער אלא שלא מקבלת שכר כלל, אולם בזוהר נשא קכ"ה [בשם ר' יוסי] איתא שיולדת בנים יפים וכו' עי"ש, ולא הוזכרה דעתו של ר' שמעון כלל.

רמט. ובסנהדרין ק' ע"ב: מנו ספר בן סירא בתוך ספרים חיצוניים שהקורא בהם אין לו חלק לעוה"ב וביארה הגמ' משום שכתוב בו זלדקן קורטמן עבדקן סכסן וכו', וכתב רש"י שהם דברי הבאי ומביאים לביטול תורה עי"ש, וכ"כ הרי"ד בפסקיו שם, וכן הרמב"ם בפה"מ כתב שספרים החיצונים הם ספרי מינים וכן ספר בן סירא והוא היה איש שחיבר ספרים יש בהם היתולים מעניני הכרת פנים אין בהם טעם ולא תועלת אלא איבוד הזמן בהבל וכו' עי"ש, והיד רמה כתב שדברים אלו מביאים את האדם להסיר בטחונו ותפלתו מה' ולהאמין שהכל נקבע לפי פניו של האדם וכו' עי"ש, אולם בתיקוני זוהר תיקון ע' דף קל"ב דרשו דברי בן סירא זלדקן וכו' עי"ש, וכבר עמדו בזה כמה מהאחרונים ומהם הרחיד"א בפתח עינים שם וכן בספר בן יוחאי בדף קל"ה ובספר מאורי אור ח"ה דף כ"ב ע"א.

רנ. עוד מצאנו סתירה בין דברי רשב"י במדרש לבין הזוהר וגדולי המקובלים והוא דהמקובלים ס"ל ש'משפט' היינו רחמים והיא מדת התפארת כנודע – עי' בזוהר מקץ קצ"ג ע"ב ובלק קצ"ח ע"ב ועוד, ובזה ביארו ויגבה ה' צבאו' במשפט דהיינו שעולה למדת הרחמים – עי' בשערי אורה שער ה' ויותר באורך בספרו שערי צדק בשם הרביעי והחמישי וכן ברמב"ן בפרשת וירא עה"פ השופט כל הארץ לא יעשה משפט ועוד, אולם בויק"ר ריש פרשת קדושים תני רשב"י אימתי שמו של הקב"ה מתגדל בשעה שהוא עושה דין ברשעים שנאמר ויגבה וכו' עי"ש, וגם בדב"ר פרשה ה' מבואר שמשפט היינו דין שעם ישראל עושה עי"ש, וכן התרגום יונתן בישעיה ה' פירש בדינא וכן שאר המפרשים שם.

רנא. ובמדרש שה"ש בסופו וכן במדרש איכה פ"א עה"פ פרש רשת לרגלי: תני רשב"י אם ראית סוס פרסי קשור בקברי א"י צפה לרגליו של משיח וכו' עי"ש, ומבואר דס"ל לרשב"י שבעת הגאולה יהיו הפרסים בא"י, ושם סמוך לזה במדרש בבליים עי"ש, אולם בזוהר בכמה דוכתי בשם ר"ש איתא שהישמעאלים עתידים לעשות מלחמה בא"י – עי' בפרשת וירא קי"ט ע"א ובסוף פרשת וארא דף ל"ב ע"א ובפרשת בלק ס"ט ע"א, והרבה הקשו ממאמרים אלו בזוהר דהא בזמן רשב"י הישמעאלים עוד לא שלטו בארץ וא"כ מוכח שנכתב בזמן הראשונים, ונדחקו בזה שכתב ברוה"ק וכו', אולם לפי האמור מצאנו בחז"ל להדיא בשם רשב"י שלא הזכיר ישמעאלים אלא פרסיים.

רנב. ובחגיגה ט' ע"א רשב"י אומר אין קורין מעוות אלא למי שהיה מתוקן בתחילה ונתעוות ואי זה תלמיד חכם הפורש מן התורה עי"ש, אולם בזוהר וישב קפ"ו ע"ב בשם ר' שמעון נאמר על מי שלא נשא אשה ולא עסק בפריה ורביה עי"ש [וכ"ה בנוסח הרמ"ק באור יקר ח"ו עמ' ע"ז, אלא שבדרך אמת מחק קטע גדול מהזוהר שם ולדבריו אין קושיא].

רנג. ובענין יש אם למקרא – בפסחים פ"ו [לגירסת ר"ח ורש"י] ובשאר דוכתי כגון סנהדרין ה' וסוכה ו' – ר"ש ס"ל יש אם למקרא, אולם בזוהר בכמה דוכתי בשם ר"ש דרש כמסורת כגון בבראשית מ"ז ע"ב לאתת כתיב עי"ש, לך פ"ד ע"א ויהי ריב רב כתיב חסר עי"ש, בא ל"ד ע"א תנינם חסר כתיב עי"ש.

השוואות הזוהר והשערי אורה

ועוד צריך לדעת שחלק גדול מיסודות הקבלה בעיקר בענין סוד הספירות ענינם פעולתם ושמות הקודש שכנגדם כתבם בעל השערי אורה בן גילו של הרמד"ל, בספרו שערי אורה שנכתב קודם שנת נ"א (שאז מצינו ציטוטים ברבינו בחיי ממנו), וכן בספרו שערי צדק, והוא לא תלה שום סוד בתנאים ואמוראים, והוא ספר מקובל מאוד בעם ישראל ועורך ופורס סודות הספירות בטוב טעם ודעת כשלחן ערוך. ובזוהר יש השוואות למאות עם סודותיו,[21] והנה מצאנו הרבה בספרי הרמד"ל שמצטט מכתבי השערי אורה וכותבם בשם חז"ל. ואחר ההתבוננות בהשוואות הרבות ביניהם נראה שהמקור הם השערי אורה, אלא דיש מקומות שהזוהר מרחיב יותר בביאור אותו סוד, ועל ידי שניהם העניין מתבאר היטב. וכן הדעה הרווחת כיום הוא שדווקא הזוהר נשען על כתבי השערי אורה, וגם יש בתיקונים שלכו"ע מאוחרים משערי אורה הרבה השוואות, ויש לעיין היטב בדבר קודם שנקבע מסמרות.

רנד. לדוגמא: בזו"ח תיקונא תנינא: פתח ואמר זרקא מקף שופר הולך סגולתא תלת אבנין עלאין אנון סגולתא. תלת טפין עלאין דאתמר בהון (איוב לג) הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר. ותלת טפין תתאין לקבליהו סגול עליהו אתמר שמעו הרים את ריב ה' (מיכה ו). מאן הרים. אלא הא תלת אבנין עלאין לגביכו – כנגד האבות.

ובשערי צדק: עד ראש העליון ונמצאים אברהם ויצחק עולי' עד מקום הזרועות עמו ומשם ולמעלה אין להם עלייה ונמצא יעקב לבדו עולה עד הכתר ונאחז בשלשה ספירות עליונות שהם נכללות בשם ית' לפיכך כי יעקב בחר לו י"ה ישראל לסגולתו לסגולתו ממש כי סוד סגולה הוא סוד י"ה ממש בסוד זרקא

[21] עיין במהדורת הרב ירוחם בקר (ירושלם תשס"ה) שם בהקדמתו, ומביא בביאורו מאות השוואות בין שערי אורה לזוהר. הרב בקר רוצה לטעון שהוא ראה הזוהר אך עדיין נזהר לא לגלות רק בחשאי את תורת רשב"י. ולא היא כדלקמן.

מקף סגול נמצא הבינ"ה נקראת סגולה ליודעי סוד האמת לפי ששרי אומות העולם עולים עד הזרועות ולא עוד וישראל לשם עולין כתיב והייתם לי סגולה מכל העמים העמים ודאי שאין אחד מכול עולה לאותו מקום לפיכך כתיב כי חלק י"י עמו יעקב חבל נחלתו וכתיב י"י בדד ינחנו ואין עמו אל נכר כלומר אח מכל השרים העליונים.

כאן א"א להבין דברי התיקונים בלי הקדמת השערי אורה.

רנה. ובזוהר בראשית כ"ג (השמטות מזמן התיקונים): ובגין דא צריך בר נש למהוי איהו כעני לתרעא דמלכא בצלותא וכר' כאביון לגבי תרע"א דאיהו אדנ"י (הביאור ששם אדנ"י המורה על מידת המלכות מילואו אל"ף דל"ת נו"ן יו"ד עולה בגימטריא תרע"א – שער).

שערי אורה: ולפי שאין לכל נברא בעולם דרך להכנס לשם אלא על ידו וכל שאלה ותחנונים ובקשה אינם נכנסים אלא על ידי אדנ"י לכך הוצרכו לקבוע לראש כל התפלות אדנ"י שפתי תפתח כי פסוק זה כתוב אל"ף דל"ת נו"ן יו"ד וזהו העיקר ועל ידי שם זה נכנסות התפלות לפני ה' יתברך.

הנה כאן שני העניינים שווים בסודם, אלא שבזוהר הוסיף הגימטריא של אדנ"י במילואו – תרע"א. ויתכן שהשערי אורה כלל לא כיוון לגימטריה זו כי כן דרכו לכתוב השמות אדנ"י במילויים כדי להדגיש החילוק משם הוי"ה.

רנו. שערי צדק: ודע כי הספירה הזאת נקראת יובל וכן הוא אומר יובל היא שנת החמשים שנה תהיה לכם חמשים ודאי זהו סוד נ' שערי בינ"ה וכתיב בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו ודע כי היובל הוא סוד לחירות הרי יאורים רחבי ידים וזהו שאמר הכתוב ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה.

ובזוהר נשא: ובגין דאיהי אימא מתעטרא בעטרא דכלה, ורעותא דיו"ד לא אפסיק מנה לעלמין, אתיהיב ברשותה כל חירו דעבדין. כל חירו דכלא. כל חירו דחייביא, לדכאה לכלא. דכתיב, (ויקרא טז) כי ביום הזה יכפר עליכם. וכתיב

(ויקרא כח) וקדשתם את שנת החמשים שנה יובל היא. מאי יובל. כמה דאת אמר (ירמיה יז) ועל יובל ישלח שרשיו. משום ההוא נהר דאתי ונגיד ונפיק, ואתי תדיר, ולא פסיק.

רנז. ומצאנו גם כמה קטעים ארוכים בזוהר ששווים מילה במילה עם כתביו.

וכאן נראה ברור שהזוהר העתיק משם (גם בגלל הארמית המשובשת וגם המילים החסרות):

זוהר היכלות פקודי: כגוונא דא, ההוא ממנא קדישא, דקיימא על ההוא פתחא, כל אינון צלותין, דבקעי אוירין ורקיעין, למיעאל קמי מלכא, אי צלותא דסגיאין אינון, פתח פתחא, ואעיל ההוא צלותא עד דאתעבידו כל צלותין דעלמא, עטרא ברישא דצדיק חי עלמין, כמה דאוקמוה. ואי צלותא דיחיד, סלקא עד דמטי לפתחא דהיכלא דא, דהאי ממנא קיימא ביה. אי יאה ההיא צלותא, לאעלא קמי מלכא קדישא (יאות), מיד פתח פתחא, ואעיל לה. ואי לא יאה, דחי לה לבר, ונחתא ואתשטיא בעלמא, וקיימא גו רקיעא תתאה מאינון רקיעין דלתתא, דמדברי גו עלמא, ובההוא רקיעא, קיימא חד ממנא די שמיה סהדיא"ל, וממנא על צלותא זכאה כד סלקא, נטיל ההוא ממנא סהדיא"ל האי צלותא, וסליק לה לעילא, עד דאערע בההיא צלותא זכאה, ולזמנין אתדחיא ההיא צלותא, בגין דההוא בר נש אתמשך, וסלקין ואתערבון כחדא, ועאלין קמי מלכא קדישא בתר סטרא אחרא, ואיהו אסתאב בההוא סטרא, ונטיל לה ההוא ממנא די בההוא

שערי אורה, שער א': ובפתחי י"ה עומדים כמה שומרים וכמה חילות לבחון ולצרוף כל התפלות הנכנסות בהיכל אדני, ובהיכל זה בודקים התפלות וצעקה ותחנונים וכשהיחיד מתפלל נכנסה תפלתו דרך היכל אדני ובודקים אותה במקום הזה אם היא ראויה להכנס דרך מדת אל חי אז שומרי הפתחים מקבלים אותה תפלה ומכניסין אותה עד הגיעה לפני ה' יתברך. ואם ח"ו התפלה שאדם מתפלל אינה הגונה קורין לאותה תפלה מלמעלה תפלה פסולה וקורין כל דברי אותה תפלה פסילים והכרוז קורא אל תכנס אותה תפלה לפני יהו"ה יתברך והקול מכריז אני י"י הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן ותהלתי לפסילים, ומיד מוציאין אותה תפלה היחיד נפסדות ונאבדות כי אחת מני אלף לא יוכל להתכון נזיפה ודוחין אותה לחוץ ואינה נכנסת וננעלים השערים בפניה וזהו שאמר פנה אל תפלת הערער כי במקום זה פונים ובודקים כל תפלה שאדם יחיד מתפלל ומערערים עליה. וא"ת נמצאו רוב התפלות שמתפלל בתפלת אלא כל אותן התפלות הפסולות נכנסות וי"י

סטרא אחרא מסאבא. סליק ואדכר חובוי דההוא בר נש קמי קודשא בריך הוא, ואסטי עליה לעילא. ועל דא, כל צלותין, וכל נשמתין, כד סלקין, כלהון סלקין וקיימן קמי היכלא דא. והאי ממנא קיימא על פתחא דהיכלא דא, לאעלא נשמתין וצלותין, או לדחייא לון לבר. נטיל כל הני צלותין דאתדחיין, דאקרון צלותי פסילאן וגניז לון, עד דאתדן (נ"א דתב) ההוא בר נש. אי תב לגבי מאריה כדקא יאות, וצלי צלותא אחרא זכאה, ההיא ההיא צלותא זכאה כד סלקא, נטיל ההוא ממנא סהדיא"ל האי צלותא, וסליק לה לעילא, עד דאערע בההיא צלותא זכאה, וסלקין ואתערבון כחדא, ועאלין קמי מלכא קדישא. ולזמנין אתדחיא ההיא צלותא, בגין דההוא בר נש האי אתמשך בתר סטרא אחרא, ואיהו אסתאב בההוא סטרא, ונטיל לה ההוא ממנא די בההוא סטרא אחרא מסאבא. לעילא מהאי פתחא, אית פתחא אחרא וכדין קיימא ההוא סטרא אחרא מסאבא. סליק בצלותהון קמי מאריהון. וכל תרעין ופתחין ננעלו, עד דעיילי ברשותא, בר תרעין אלין, דאקרון שערי דמעה. דקודשא בריך הוא חתיר לה ואתפתח תלת זמני ביומא, ולא אנעיל, וקיימא לאינון מאריהון דתיובתא, די אושדין דמעה.

בענין שתהא ראויה להתקבל, דע שאין הדבר כן יחיד הנקראות פסילים כשדוחין אותן לחוץ יתברך נותן להם מקום להכנס, שהשם יתברך ברא רקיע עוזו וברא עליו ממונים ושומרים וכל אותן התפלות הפסולות הנדחות מכניסין אותן באותו רקיע ועומדות שם, ואם חזר זה היחיד שהתפלל תפילות פסולות שעומדות בזה הרקיע החיצון והתפלל תפלה אחת בכונה גדולה ותפלתו זו הגונה ושלמה, אז אותה התפלה הכשרה מסתלקת והולכת, ונכנסת באותו היכל החיצון התפלות הפסולות שהתפלל מקדם עומדות שם ומוציאה משם כל אותן התפלות הפסולות שהתפלל, ועולות כלן עם אותה התפלה הכשרה שהתפלל וכלן נכנסות עמה באגדה אחת לפני הש"י, ונמצא שלא יפיל דבר אחד מכל התפלות שהיחיד מתפלל. ואם לא חזר האדם בתשובה ולא התפלל תפלה בכונה כהוגן כל אותן התפלות הפסולות מוציאין אותן אל מחוץ למחנה למקום טמא בהיות אותו האדם נמשך אחר הטמאה, ואז נועלים לפניו שערי תשובה. ובהיכל זה הנקראת מדת אל חי יש מקום אחד שיש בו שערים הנקראים שערי דמעה וי"י יתברך הוא בעצמו פותח אותם השערים שלוש פעמים בכל יום, והם שערים נכונים לבעלי תשובה כשהם חוזרים ומתנחמים על מעשיהם הרעים, וכשאותו בעל תשובה מתפלל ובוכה ומוריד דמעות בתפלתו נכנסת תפלתו ובכיתו.

גם סודות הניקוד שכתב בספרו "גינת אגוז" בשנת ל"ד נמצאים כמעט כולם בתיקונים אחר שהרמד"ל שינה בהם במעט והוסיף עליהם (עיין פרק ו'). וראינו (עיין לקמן פרק ג') ששורשים מחכמה זו לימד הרב אברהם אבולעפיה שהיה רבו של השערי אורה ואפשר גם רבו של הרמד"ל. וכן בכמה מספרי הר' אבולעפיה וכת"י מצינו הרבה יסודות הספירות וסודם. ובספר משכן העדות משנת נ"ג מצטט הרמד"ל דברי השערי אורה וקורא לו חז"ל: כדאיתא המאמר הנכבד שאמרו רז"ל בספר שערי אורה (וגם את הרמב"ן בכתביו מצטט בתור: "חז"ל שהיו בדור הזה"). וכן נמצא בכתב יד של השערי אורה מאמר דומה להפליא לסודות האידרא מבלי לצטטם מהרשב"י. וכן בזוהר (נשא קל"ד) הכל תלוי במזל חוץ מס"ת שבהיכל, ומקורו מתשובות הגאונים בשם פסיקתא דרב כהנא אלא ששם כתוב ארון ולא היכל, וכנראה העתיקו מהשערי אורה (שער א') שגם מצטט דברי חז"ל על הס"ת שבהיכל - כך קראו בספרד לארון. (י. ליבס)

ומצאנו רק פעם אחת שהשערי אורה מצטט בספרו "חז"ל" על סוד שנמצא דוגמתו בלשון אחר בזוהר: "שערי אורה שער א, יג ע"א: 'וזהו מאמר חז"ל אל תקרי (דב' כה, ג) מכה רבה אלא מִכּה רבה'. וסימנך רב"ה הוא רמז ר"ז מלקיות שבתורה[22]. בזוהר ח"ג, קמה ע"ב: 'והיינו דאמר ר' אלעזר: מהו מכה רבה כלומר מכה מן כֹּה', וראה זה פלא הרמד"ל בכתביו המאוחרים כותב סוד זה בשם ספר שערי אורה....

השוואות הזוהר ורבינו בחיי

רבינו בחיי מביא בכתביו הרבה פירושים וסודות שיש להם מקבילות בזוהר בלי להזכירו, בפרט בחומש דברים, (ספר רבינו בחיי נכתב בשנת ה' נ"א) ונחלקו הדעות מי המקור למי, אמנם רבינו בחיי מביא פעמיים בשם מדרשי רשב"י. בראשון מצטט מדרש על המלאכים עה"כ ועוף יעופף (רבינו בחיי, בראשית א' כ') ובמדרשו של רשב"י ראיתי: 'ועוף' זה מיכאל, שנאמר ויעף אלי'; 'יעופף' זה גבריאל שנאמר מועף ביעף,

[22] סימן זה כתב הר"י ג'קיטילה בספרו כללי המצוות על מנין ר"ז מלקות שכתב הרמב"ם.

על הארץ' זה רפאל, על פני רקיע השמים זה אוריאל, והוא נמצא בזוהר (בראשית מ"ו ב) בלשון אחר קצת שר' שמעון מתווכח כביכול עם רבי אבא בעניין זה, עיי"ש. והשני נדפס רק בדפוסים מאוחרים של הזוהר והוכנסו לתוך רע"מ משפטים וזו"ח פרשת כי תבוא, והועתק מילה במילה מרבינו בחיי פ' משפטים: כי ינצו אנשים. אלין, מיכאל וס"מ. ונגפו אשה הרה, דא כנסת ישראל. ויצאו ילדיה, בגלותא. ענוש יענש, דא ס"מ, כאשר ישית עליו בעל האשה, דא קודשא בריך הוא (א' גוטליב).

דוגמא מפורסמת הוא בזהר פ' עקב רע"ד מתיבות "ברכת המזון מן התורה מנין.. עד אלהיכם ע"כ", שנכתב בלשון הקודש באמצע סודות ברכת המזון שנכתבו בל' ארמית, כולו מועתק אות באות מספר שלחן של ארבע לרבינו בחיי דף קג' (דפ' ורשא תרלב')

ונביא עוד כמה דוגמאות להשוואות הדדיות :

רנח. וז"ל ר' בחיי דברים כ"ה ג': יש בכאן רמת במלת רבה' שהרי מצוות לא תעשה הן שס"ה ויש בהן כמה לאוין שאין שם חיוב מלקות וכו' ואותן שבהן חיוב מלקות הן ר"ז לאוין כמנין רבה', וזהו מכה רבה ואם תשכיל בסוד הענין תמצא בו עוד בלשון מכה רבה' רמז למלקות הגדול שהוא אשה של גיהנם המושכת כח ממדת הדין הנקראת כה' כי לכך באו המכות לפרעה במלת כה' ע"כ.

בזוהר נשא: כה תברכו את בני ישראל אמור להם. כה תברכו - בלשון הקדש. כה תברכו - ביראה. כה תברכו - בענוה. אמר רבי אבא, כה תברכו - למדנו, הצדק הזה נקרא כ"ה, שכל הדינים מתעוררים מכ"ה.

ובזוהר תרומה: האור הזה נכלל במאתים ושבעה עולמות שגנוזים בצד של אותו האור ומתפשט בכלם. תחת הכסא הטמיר העליון שורים אותם עולמות מצד אותו הימין. שלש מאות ועשרה הם. מאתים ושבעה הם בצד הימין, ומאה ושלשה הם בצד השמאל. והם שלש מאות ועשרה. ואלו הם שמתקן הקדוש ברוך הוא תמיד לצדיקים. ומאלה מתפשטים כמה יהי אור, דמימינא נפק שמאלא, ומרזא דימינא נפק שמאלא, ועל דא ויהי אור, דא שמאלא. מכאן דויהי קדמאה דאורייתא, בסטרא דשמאלא הוה. ובגין כך לאו איהו סימן ברכה. מאי טעמא. בגין דביה (נ"א דמניה)

נפק ההוא חשך דאחשיך אנפי עלמא. וסימנא דא כד אתגלי רזא דעשו ועובדוי, בהאי ויהי הוה, דכתיב (בראשית כה) ויהי עשו איש יודע ציד. אתקיים בויהי איש יודע ציד, לפתאה בני עלמא, דלא יהכון בארח מישר.

כאן רואים אותם סודות בתוספת ענינים בזוהר.

רנט. רבינו בחיי דברים ל"ג ח': לאיש חסידך כל כהן גדול שבשבט לוי יקראנו חסיד בעבור שהוא מושך כח ממדת החסד שהיא מדתו של כהן והוא המברך לישראל בשם המפורש שנאמר כה תברכו' כי הוא ממשיך הברכה ממדתו חסד אל המדה העשירית הנקראת כה' שהיא מדת הדין' וכו' ועם זה היה העולם מתברך מברכתו של כהן וזהו שכתוב תהלים קמ"ה י' וחסידיך יברכוכה' והכוונה בברכת כהנים שהכהן ימשיך את שפע הברכה ממידתו מידת החסד ואם לא יהיו בני ישראל ראויים הכהנים מושכים הברכה מהכתר במתנת חינם.

זוהר נשא: אמר רבי יצחק.. וכיון דשרת בהו שכינתא, שריא בהו חסד, ואקרון חסידים. ובעיין לברכא עמא, הדא הוא דכתיב (תהלים קמה) וחסידיך יברכוכה. וכתיב, (דברים לג) תמיך ואוריך לאיש חסידך. ומשום דכהנא אקרי חסיד, בעי לברכא. ובגין כך כתיב, דבר אל אהרן ואל בניו לאמר כה תברכו. מאי טעמא. משום דאקרון חסידים, וכתיב וחסידיך יברכוכה. מהכ"ה הזאת מתעוררים הדינים, ומשהתחבר עמה חסד, מתבשמת. ומשום כך נמסר זה לכהן שבא מחסד, כדי שתתברך ותתבשם כ"ה. זהו שכתוב כה תברכו. כלומר, אף על גב שהכה הזאת נמצאת בדינים, תבשמו אותה ותברכו אותה, שכתוב כה תברכו את בני ישראל. תברכו בחסד זה את כ"ה, ותבשמו אותה מול ישראל, כדי שלא ימצאו בה דינים.

הנה הם אותם סודות ולכא' אם רבינו בחיי היה מעתיקם מהזוהר היה כותבם בשם חז"ל וכו'. אמנם לאחרונה מצאו שחלק מחיבור רבינו בחיי פרשת בראשית מועתק כמעט כלשונו מהחכם ר' יהודה בן שלמה שחי בסוף האלף החמישי בלי להזכיר שמו וש"מ שלא תמיד מזכיר מקורותיו. אמנם כשמעתיק מחז"ל דרכו לכתוב המקור כמו שמזכיר ממדרשו של ר' נחוניא, תנחומא וכו'.

רס. רבינו בחיי: ואם תשכיל עוד תמצא כי יש במלת בראשית אש ברית, וכן עוד בראשית שתי תבות ברא שית, אלו השיתין שנבראו מששת ימי בראשית, וכן עוד ברא תיש זה אילו של יצחק שנברא מששת ימי בראשית, ועוד בראשית מלשון ארשת והוא הדבור וארשת שפתיו, ובאורו בי' ארשת כלומר בעשרה מאמרות נברא העולם.

הנה שלושת הצירופים הראשונים נמצאו בתיקו"ז המאוחרים לזמן הדפסת רבינו בחיי, והצירוף הרביעי לא נמצא שם. וגם בכתבי אבולעפיה דורש כמה צירופי בראשית.

רסא. רבינו בחיי: קדושים תהיו זו קדושת המחשבה.. דשלושה שותפין יש בו באדם אביו ואמו וה' ית',...כי כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתות והם המסרסים עצמן כל ימי השבוע אשר ישמרו את שבתותי שהם ממתינים לשבת שהוא עקר עונה'.

וכן הוא בזוהר יתרו פט: וכתיב התם (ויקרא כו) את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו. מהו מקדשי. (דף פ"ב ע"א) כמשמעו. תו מקדשי **אלין אינון דמקדשי גרמייהו בהיא שעתא.** כגוונא דא, (יחזקאל ט) וממקדשי תחלו. אל תקרי ממקדשי, אלא ממקודשי. מה להלן ממקודשי, אף כאן ממקודשי, דאינון אבא ואימא כה אמר ה' לסריסים' מאן סריסים אלין אינון חברייא דמשתדלי באורייתא ומסרסי גרמייהו כל שיתא יומין דשבתא ולען באורייתא ובליליא דשבתא מזרזי גרמייהו. ונמצא גם בספרו של הרמד"ל הנפש החכמה.

עכ"פ שאלה זו תלויה ועומדת ואפשר שמקבלין דין מן דין. ויש שרצו לומר שרבינו בחיי והשערי אורה היו ממחברי הזוהר, אך אין נראה לומר כן כי אין דרכם כלל בחיבורם לתלות הסודות בשם תנאים ואמוראים, משא"כ הרמד"ל כדלהלן.

אמנם בזוהר חידש עניין הפרצופים העליונים, אריך אנפין וזעיר אנפין אבא אמא וכו'. בשערי אורה מזכיר רק פ"א "זעיר אפין" כלשונו נגד התפארת. ועניין עולמות אבי"ע כסדרם (=אצילות, בריאה, יצירה, עשייה) מצינו ב"מסכת אצילות", חיבור קבלי שזמנו לא ידוע, וראה להלן פרק ב', אך רוב המקובלים הקדמונים לא הזכירוהו, וכמדומה

שהראשון להזכיר סדר זה הוא הרב אבולעפיה (ספר חיי העולם הבא נכתב בשנת מ') שם כותב: דע כי אהי"ה הוא אצילות, אלהי"ם בריאה, הוי"ה יצירה, אדנ"י עשי'. ובשערי אורה לא מכנה את עולם האצילות בפני עצמו אלא ככינוי להמשכה וכן הוא ברמב"ן ושאר מקובלים ובזוהר המרכזי, ולא מצאתי בשערי אורה שמזכיר כלל עולמות בי"ע. וז"ל השערי אורה: והשם הזה הנקרא אדנ"י הוא כדמיון אוצר ובית גנזים לכל מיני שפע ומיני אצילות כל ההויות הנמשכים מאת יהו"ה ית' בדרך הצנורות עד שנמצאו שלשה שמות מכוונים זה כנגד זה אדנ"י למטה יהו"ה באמצע אהי"ה למעלה ומשם אהי"ה יתאצלו כל מיני שפע האצילות מן המקור הנקרא אין סוף - אין. ובזוהר המרכזי לא נזכרו עולמות אבי"ע (רק בי"ע) - כי אם בתיקונים (הקדמה, ו' 'ס"ז ס"ט ע' ובהשמטות בראשית ורע"מ קדושים), ושם השמות אהי"ה הוי"ה אדנ"י הם כנגד עולמות בי"ע כשערי אורה דלא כספר חיי העולם הבא (זו"ח תקונא קדמאה ובתיקון ע'). וכן חידש בזוהר שכל עולם מעולמות אבי"ע כולל עשר ספירות (רע"מ קדושים ועוד).

וכן יש חלקים בזוהר המועתקים מכתביו של ר' יוסף אמג'לט "לבנת הספיר" שהוכנסו שם אחרי כתיבת הזוהר. וכן הזוהר מיוסד על אדני הקבלה הקדומה עוד מפרקי ההיכלות וספר יצירה, וכן מקבלת אשכנז וקבלת רבותיו של הרמב"ן שהזוהר העתיק הרבה משם הכללים, והתבוננתי שעיקר יסודות וסודות הזוהר יכולים להבינם מלימוד בספרי הרוקח, ר' טודרוס אבולעפיה – אוצר הכבוד, וכתבי השערי אורה שהם הבסיס להרבה ענינים בזוהר, וכן היסודות של מעשי בראשית והמרכבה של הרמב"ם בהל' יסודי התורה. והזוהר הרבה פעמים חיברם כולם יחדיו ועשה מהם מטעמים לשלחן המלך, כשהכניס בהם גוון איחודי של דימויים עילאיים והשוואות מילתא למילתא מעניין לעניין באותו עניין, בדרך ספר סיפור ומספר. וע"כ חכמת הקבלה בזוהר יש לה שורשים רבים בהם קדומים מאוד, ושמא הרמד"ל כיוון לשם שמים להפיצם בישראל ותלאם ברשב"י או שהרגיש שרוחו של רשב"י מפעמת בתוכו. וידוע שהדור ההוא בספרד היה רחוק מאוד מקיום התורה והמצוות ומשובש מאוד בדעותיו, ואולי חשב שדווקא בדרך הקבלה תהיה הצלה לדור. וכן איתא בעדות ר"י מן עכו שהיה מוכר לעשירים הכתבים בהון רב ומחלקם באותו יום לעניים, ויתכן שכל מגמתו היתה רק לצורך צדקה ונתלה ברשב"י כדי שיקנום בדמים יקרים וכעדות אשתו שאמר לה שלשם כך תלאם ברשב"י. כן היתה לו מטרה להביא הגאולה ברזיו כפי שהארכנו בפ"ט.

פרק ב': הרמד"ל מחבר הזוהר

השוואות כתבי הרמד"ל לזוהר

כבר דשו בזה רבים וטובים על השוואות למאות בין כתבי הרמד"ל לזוהר, ואחרי שנודע מעדות הר"י מן עכו (כדלהלן פרק ח' בארוכה) שמביתו יצאו כל הכתבים, ואחר שהוכחנו שנתחבר דווקא בזמנו ודאי שממקום שיצאו שם נתחדשו.

וניתן מספר דוגמאות:

א. עיין לקמן פרק ט' חיבור ספר המלכות של הרמד"ל שיש בהם רוב סודות התיקונים והקיצים. וכן פרק ד' תשובות הגאונים, ופרק ו' סודות הניקוד.

ב. כינוי לרמב"ם - חז"ל ומארי דמתניתין:

זו"ח לג: נשמתא איהי מסטרא דבינה... בגין דאיהי עלמא דאתי ולית בה לא גוף ולא גויה, כמה דאוקמוה מארי מתניתין העולם הבא אין בו לא גוף ולא גויה, והוא לקוח מילה במילה מהרמב"ם הלכות תשובה ח ב: העולם הבא אין בו גוף וגויה.

ספר המלכות: מה שאז"ל שלמעלה אין גוף ואין גויה זהו בעוה"ב שהוא בינה ממעלה למטה, אבל בעוה"ז שהיא מלכות ממטה למעלה יש גוף ויש גויה.

ג. ואתרוג איהי ירוקא, ואסתר מתמן הות ירקרוקת. תיקון ע.

שקל הקודש: האתרוג על שם הגוון שלה ירקרק כעין הזהב ועל סוד זה אמרו ז"ל אסתר ירקרוקת.

ד. זוהר חדש שיר השירים: ל', זה מגדל הפורח באויר, שהוא מלך גדול, ומשום כך נקרא אל עליון.

שקל הקודש: העליון הפורח באויר כי הוא המגדל הגבוה ופורח בסוד האויר אשר הזכרנו, נתכנה בסוד אות אחת גבוה מכל האותיות ל' סוד המגדל הפורח באויר.

ה. זוהר יתרו פ"א: בדא אתברי (אתקרי) שופר. אמר רבי יוסי, מה שופר, אפיק קלא, אשא ורוחא ומיא, אוף הכא, כלא אתכליל בהאי.

שקל הקודש: : שופר על סוד הקולות המיוחדים היוצאים מתוכו כענין סוד השופר המוציא הקול מכח התוקע, והקול נתחבר מסוד שלושה עניינים מיוחדים כאחד והם סוד אש ומים ורוח.

ו. זוהר ח"ב ס"ד א: ויצולו. הדא הוא דכתיב (שם) ויורהו ה' עץ וישלך אל המים. עץ, כמה דאתמר (קהלת י"א) מקום שיפול העץ, שהוא עצה, וישלך אל המים.

אור זרוע: ואמנם **כי שמעתי אומרים** שהיה להם בקבלה כל עץ שנאמ' בפרשה הוא עצה ודוגמתו שיפול העץ ועיין והסתכל על הענין אשר אמרנו הן האדם היה כאחד בגבור יצרו.

ז. זוהר: '"ויניחהו בגן עדן", כדי להיות לו מנוחה, לדעת ולהכיר החכמה והתורה. דא"ר חנינאי, התורה לימדה הקב"ה לאדם, הה"ד "אז ראה ויספרה" וגו', "ויאמר לאדם". ('מדרש הנעלם')

אור זרוע: וזה אמרם שהתורה קודם שלמדה לאדם הא' חקר נתיבותיה הליכותיה פעם ופעמים. ואח'כ למדה לו שנאמ' אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה, ואח'כ ויאמ' לאדם.

ח. זוהר: ת"ח, מה כתיב באדם? "לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו", א"ר: זו היא הנשמה שהיא אצלו עזר, להוליכו בדרכי קונו' (מדרש הנעלם).

אור זרוע: ואמנם כי **יש מפרשים** ענין זה בסוד אחר כי בהיות הגוף גוף דומם בלי צורה אינו כלום ובהיות הצורה שהיא הנפש אזי יש לו עזר ותנועה עזר כנגדו.

דוגמאות בכתבי הרמד"ל להיתלות במדרשים שאינם

משכן העדות:

ואמ׳ חכמי עליון הקדמונים ז״ל במדרש: כי כשיצאו ישראל ממצרים אותו ערל מטונף בניהם היה מקשקש במעיהם ונשא ורם עליהם. וא״ר אבא לא בעא קב״ה למיהב לון לישראל לחמא קדישא מנא מן שמיא עד דאפיק זוהמתא מנהון. וכמה [צ״ל: ובמה] אלא בתעניתא הד״א כי כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל ברעב [ע״פ שמ׳ טז ג]. וכתי׳ ויענך וירעיבך. ואח״כ ויאכילך את המן וגו׳ [דב׳ ח ג] להורות כי בתחלה הראה להם התענית מפני כי יציאת הזוהמא ההיא אינה יוצאה מקרבו של אדם זולתי בענוי התעניות וענוי הגוף וענוי הנפש המתאוה ורמז זה נכון לכל משכיל אשר נחה עליו רוח יי׳.[100]

סודות הניקוד:

ומצינו בהלכתא דבי רב[578] אמ׳ ר׳ יצחק חזקיהו פתח פתוח מצא שפתחו לו וכו׳. ועיין כי בכל ענייניו ובכל סודותיו הפתח הוא פתח הרפואה המוכנת בעניין רפאל לכל חולי ׳והיה כל הנשוך וראה אותו וחי׳ (במ׳ כא ח). פדות תקוה חמלה כי הוא הנכון והסוד שלם. רפאל עומד על פתח וסודו אחד הוא. ואמנם סוד פתח אלו שלשה אותיות הוא סו׳[579] כ׳.

והתבונן הסוד אמרם[260] זל[261] על עניין אותם כותשי סמני הקטרת לנוח מעמלם הכבד כשהיו כותשים הסמנים מרוב חיזוקם כדי להמציא רוחה כשהיו נותנין הכתישה היו פותחין בה׳א וינוחו. כאמרם[262] תניא ר׳ נתן אומ׳ כשהוא שוחק אומר היטב הדק הדק היטב מפני[263] שהקול יפה לבשמים. כלומ׳ זכירת ה׳א שהיו זוכרים כשהיו נותנים הכתישה היה טוב ונחת לאותם הנקראים בשמים[264] שהם כותשים סמני הקטרת כי אינם מוצאים נחת ומרגוע בלתי ה׳א. וכן ה׳א הוא קיום הגוף ותחייתו כי תמצא בימי החורף הבשר[265] שהוא כמת מרוב הקרירות פותח אדם בה׳א ונותן בו חיות ונושף וקיום ותחיה. וכן ה׳א הוא הנותן הכח והעזר לכל.

תרגום א׳בן פלקירא לכתבי אריסטו, מכנהו מורה צדק.

וכל כזה אמרה תורה ביום כפור ועניתם את נפשותיכם״ לכפר על חטאתיכם והאדם צריך לכוין רוחו ונשמתו לכל הדברים האלה ועל כזה אמ׳ מורה צדק, בהתבודדי עם נפשי ואחליץ ואפשיט גופי מעליה ואשב כנפש בלא גוף ואתבונן בעולם העליון אתענג תענוג רוחי דנומח תענוג העולם הבא ילאו הפיות לספרו וגם הלבבות להכיל ציורו.[51]

הישענות על מקורות קדומים ופיתוחם

תיקון על העבירות:

ר׳ אלעזר מוורמס, ספר הרוקח, הלכות תשובה, סי׳ כג

רוצח. הכה איש את רעהו ורצחו נפש בין איש בין אשה או הרג את הקטן ילך בגולה שלש שנים וילקה בכל עיר ויאמר רוצח אני ולא יאכל בשר ולא ישתה יין ולא יגלח שער זקנו וראשו ולא יכבס את בגדיו ולא ירחץ את בשרו וזקנו ירחץ פעם אחת בחדש ויקשור ידו אשר רצח בה בשלשלת ובצוארו וילך יחף ויבכה על רציחתו ויתענה בכל יום עד שיגמור גלותו ואחר כך שנה אחרת יתענה שני וחמשי אעפ״י שהתענה ג׳ שנים בכל יום ולא יעשה לשום אדם רעה וישתוק לכל אדם ואם יאמר לו רוצח אל יתקוטט אך יהיה כמחריש ולא ילך לשחוק באותן ג׳ שנים וכשיצאו מבית הכנסת ישכב בכל יום לפני בית הכנסת ויעברו עליו ולא ידרכוהו ויכבד את אשתו ואת כל אדם ויתודה בכל יום ויום.[67]

ר׳ משה די ליאון, משכן העדות, דף 27 ע״א-ע״ב

ההורג נפש מישראל בר מינן או שהיה עשוק בדם נפש (ע״פ מש׳ כח יז). זהו ענין רע ומר וקשה וגדול לפי שכמה נפשות הורג ונעשה מקטרג ליוצרו כי סותר בניינו ופעולתו. ותשובתו לשים אשם נפשו (ע״פ יש׳ נג י) בנהי ובכיה ומספד על מה שעשה בידיו ויגלה ממקומו וילבש שחורים סמרטוטים ויתכסה בהם ויתענה כל ימיו ב׳ וה׳ ולא יאכל בשר ולא ישתה יין שנה תמימה וימנע מכל התענוגים שבכל העולם ויגדל שערו כל אותו הזמן ולא ישמע לקול שרים ושרות (ע״פ שמ״א יט לו) ויקבל מלקות מ׳ יום זה אחר זה. וכל אותה שנה ילך נד ונע בארץ ממקום למקום כמו שנגזר על קין כשהרג לאחיו.[68]

שומר עמו ישראל בערבית:

ירושלמי, ברכות א, א	מדרש הנעלם, פרשת בראשית מאמר ב, יהי אור	רמד״ל, ׳סוד שומר עמו ישראל לעד׳
[[איתא חמי]]. משעה שהכהנים נכנסין לוכל בתרומתן יממה הוא ועם כוכביא הוא. משעה שדרך בני אדם נכנסין לאכול פיתן בלילי שבת שעה ותרתי ליליא הוא. ואת אמר. קרובים דבריהן להיות שוין.	׳יהי אור׳.[172] רבי אלכסנדראי אומר: הרואה הכוכבים במסלותם חייב לברך [...] ואימתי? כד הוי ליליא, מברכין ׳ברוך המעריב ערבים׳.	
אמ׳ ר׳ יוסי.	רבי אומר:	אמרו בברכות ירושלמי בפרק ראשון:
תיפתר באילין כופרניא דקיקייא דאורחיהון מסתלקא	אלין כופרני אדקיקייא [כך!][173] דאורחתהון מסתלקין	אלין כופרנייא דקיקיא דאורחיהון מסתלקי עד דההוא
עד דהוא יממא דצדי לון מיקמי חיותא.[174]	(על) [עד] ההוא יממא, מדחילו דחיותא, מברכין שומר עמו [כך!] לעד. ולפיכך תקנו על דרך זה כל תפלת הערבית.[175]	יממא מהאי דחילו דחייתא, מברכין שומר עמו ישראל לעד אבל הענין הנכון [...][176]

מסכת אצילות

מסכתא
אצילות
והוא ברייתא בחכמת הקבלה לחכמי
קדמונים בזמן דוד המלך עה"ש. ע"
כראשה רכא ס' ע"א.
וכבר נדפסה כמה פעמים כאתרא דלא
מקריא. ועתה הדפסנוה מחדש עם ביאור מעט
חכמות ורב האריכות בענין מדרומים. משמו כן
חא מכאר בדרך קצ"ה חכמה העליונה הגנוזה
בתו רק מאת הרב הגדול הנאון מאר הדור
המקובל האלהי צדיק וישר השמרסם בעבודת
יראה הטא מוה יצחק אייזק חבר זצוק ל
מעהמח"ם בית יצחק. יד מצרים. סדר ומנעם.
שי"ת בנין שלם. מנן יצחה. ועוד כמה
חיבורים בכת"י.

באוצר הספרים שוכב לו מאובק ספר קטן הכמות עם ניחוח עתיק יומין ושמו "מסכת אצילות", מעלעול קצר מלמעלה נראה כעוד חיבור קבלי ותיק אולי מזמן פרקי ההיכלות של חז"ל, ושמו מעיד עליו שהוא ממשנה קדומה מזמן התנאים, אמנם בפתח השער מובא: **מסכת אצילות "והוא ברייתא בחכמת הקבלה לחכמים קדמונים מזמן דוד המלך ע"ה".**

בפתח כל פרק מביא המשנה בשם אחד מבני ירוחם המובא דברי הימים (א' ה') יערישיה בן ירוחם פתח, זכריה בן ירוחם פתח, אליה בן ירוחם פתח

כשתרתי אחרי מקורות לכמה ענינים בזוהר כמו עולמות אצילות בריאה יצירה עשייה כסדרם מצאתי המקור הקדום בכתבי הרב אבולעפיה, וכן במסכת אצילות. ולכא' אם היתה זו משנה קדומה היה לכך הד גדול בכל כתבי המקובלים הקדמונים. אמנם כפי שהוכחנו המילה אצילות הוא מושג חדש ממש מזמן הרמב"ם והרמב"ן כדלעיל. ואחרי ההתבוננות בעוד ענינים בספר נפלה בדעתי והתחזקה ברוחי ההבנה שאין זה אלא חיבור של הרמד"ל עצמו שבכל הזוהר קורא לסודותיו "מארי דמתניתין" הרי שקושר כתרים לרזיו בשם משניות, ומכאן הדרך היתה קצרה למצוא רוב מקורות המסכת דאצילות בכתביו ובזוהר.

וניתן כמה דוגמאות מרכזיות והמשכיל יבין וישכיל השאר מדעתו:

א. בפרק א': אליהו בן יוסף פתח כתיב תהלים כה יד סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם מהא אוליפנא שאין הקב"ה מגלה סודיו **כי אם ליראיו שאפילו אדם** מישראל

למד מקרא משנה תלמוד ואגדה ותוספתות ואין בו יראה לחנם **צלל במים** אדירים **וכל מה שטרח לחנם טרח** וכל מי שהוא ירא שמים רודף אחר נסתרות ומעשה מרכבה שהוא עיקר החכמה והדעת שנאמר "ראשית חכמה יראת ה'" תריס נחשה וחרב של ברזל היראה ואין מפחד מכל שנאמר (ישעיה לג יד) פחדו בציון חטאים **הא ירא חטא לא פחד לפי שהשכינה מקשקשת לפניו** ושומרתו ומגלין לו סודות נעלמות הוי סוד ה' ליראיו ואומר (איוב כח כח) הן יראת ה' חכמה וסור מרע בינה.

בספר אור זרוע: **ואמרו החכמים הקדמונים. כי אדם א' היה וכל ימיו השתדל במשנה ובתלמוד כאשר הוא לפי דעתו הבהמית וכשבא זמן פטירתו מן העולם היה זקן עד מאד והיו אומרים עליו שהוא חכם הגדול.** בא אדם ואמ' לו תכיר עצמך מה הוא ורמ'ח אברים שבך על מה המה מכוונים. אמ' איני יודע. אצבע קטנה שבך על מה היא מכוון. אמ' איני יודע. תכיר שום דבר שהוא חוץ ממך על מה הוא צעק אליהם ואמ' בעצמי איני יודע במה שהוא חוץ מעצמי אדע. אמ' להם כל ימי יגעתי עד שהגעתי לפ' שנה ביגיעת התורה. ובשנה האחרונה לא השגתי חכמה יתרה. **ולא הגעתי לעקר יותר ממה שהשגתי בשנים הראשונים ששניתי וקריתי.** אמרו לו ובמה יגעת. אמ' להם במה שידעתי בראשונה חזרתי כמה פעמים ולא ידעתי יותר ממה שידעתי בראשונה. **אמרו זהו שהיה חכם אינו אלא כבהמה בלא דעת ובלא תבונה ועבודתו שהוא עובד לא ידע מה הוא כבהמה** המביאה תבן על כתפה ואינה יודעת מה הוא אם בר אם תבן על כן אינם נכנסים בכלל בחורי. **כל הלובשים מלבוש נכרי כי אין ראוי לבא אל שער המלך בלבוש שק ועל כן יתהלל הבא בסוד חכמה זו עליונה ראו עתה כי אורו עיני.** אורו עיני כי טעמתי מעט הדבש הזה.

בזוהר תרומה קמ"ז ע"א: בכה רבי שמעון, ואמר, ידענא ודאי **דרוחא קדישא עלאה קא מכשכשא בכו**, זכאה דרא דא, דהא לא יהא כדרא דא, עד זמנא דייתי מלכא משיחא. **דהא אורייתא אתהדרת לעתיקותהא.** זכאין אינון צדיקיא בעלמא דין ובעלמא דאתי.

ובהקדמת התיקונים ה' ע"א: ואלין שית סדרי משנה בארח רזא, אינון מעמודא דאמצעיתא, דכליל שית סדרי מתניתין, ומאן דבעי לנטלא ליה בלא שכינתיה דאיהי יראת יי', עליה אתמר (משלי טז כח) ונרגן מפריד אלוף. כאלו עביד קצוץ ופרוד בין קודשא בריך הוא ושכינתיה, ובגין דלא יעבדון פרודא, אף על גב דאוליף אדם שית סדרי משנה, ולא אקדים ליה יראת יי', דאיהי שכינתיה, קודשא בריך הוא לא שריא לגביה, **ובגין דא אי איכא יראת יי' אין, ואי לא לא, כאלו לא הוה כלום בידיה.**

חיבור הזוהר כמענה לחיבור המורה נבוכים

והוא מפורש נגד התלמוד שלנו שלעולם ישלש אדם ימיו במקרא משנה ותלמוד וחלילה לומר שהמקיים זאת בא לעולם האמת ללא כלום והוי כבהמה. ובגמ' סוטה אמרו: לא קרא ולא שנה **עליו** הכתוב אומר (ירמיה לא-כז) וזרעתי את בית ישראל ואת בית יהודה זרע אדם וזרע בהמה:

והנראה בעליל שהרמד"ל העתיק כל זה מהלשונות החריפים של הרמב"ם כנגד אלו שלא למדו עניני האלוקות והטבעיים, שלדעת הרמב"ם הם הם מעשי מרכבה ומעשי בראשית. ומי שלא עומד בהם רחוק משער המלך אפילו הגה כל חייו בתלמוד:

"אלו שלא ראו בית המלך כלל הם אנשי התורה, רצוני לומר: עמי הארץ העוסקים במצוות. והמגיעים אל הבית, ההולכים סביבו הם התלמודיים, אשר הם מאמינים דעות אמיתיות מדרך קבלה, ולומדים מעשה העבודות, ולא הרגילו בעיון שרשי התורה, ולא חקרו כלל לאמת אמונה .

ודע בני, שאתה כל עוד שתתעסק בחכמות הלימודיות ובמלאכת ההגיון, אתה מכת המתהלכים סביב הבית לבקש השער. וכשתבין העניינים הטבעיים, כבר נכנסת בפרוזדור הבית, וכשתשלים הטבעיות ותבין האלוהיות , כבר נכנסת עם המלך אל החצר הפנימית, ואתה עימו בבית אחד". (מורה נבוכים).

והוסיף הרמב"ם שמי שלא הלך בהם על דעת האמת נחשב כבהמה, הגם שמלא כריסו במקרא ומשנה, והרמד"ל השיאו לתורת הנסתר **"שהוא עיקר החכמה והדעת"**. וזה לשון הרמב"ם באגרת תחיית המתים:

רמב"ם

שכבר פגשנו אדם שהיה נחשב שהיה מחכמי ישראל וחי השם יודע היה דרך משא ומתן במלחמתה של תורה לפי מחשבתו מנעוריו. והוא היה מסופק אם השם גשם בעל עין יד ורגל בני מעיים כמו שבא בפסוקים או אינו גוף, אמנם אחרים שפגשתי מאנשי קצת ארצות פסקו לגמרי שהוא גוף והחזיקו לכופר מי שהיה מאמין חילופה וקראוהו מין ואפיקורוס והבינו דרשות רבות על פשוטיהן וכיוצא בזה שמעתי על קצת אנשים שלא ראיתי וכאשר ידעתי באלו האובדים לגמרי שהם מוקצים וחושבים שהם חכמי ישראל והם הם הסכלים שבבני אדם ויותר תועי דרך מהבהמה.

כל עוד שתתעסק בחכמות הלימודיות ובמלאכת ההגיון, אתה מכת המתהלכים סביב הבית לבקש השער. **וכשתשלים הטבעיות ותבין האלוהיות , כבר נכנסת עם המלך.**

אור זרוע ומסכת אצילות

ואמרו החכמים הקדמונים כי אדם א' היה וכל ימיו השתדל במשנה ובתלמוד כאשר הוא לפי דעתו הבהמית וכשבא זמן פטירתו מן העולם היה זקן עד מאד והיו אומרים עליו שהוא חכם הגדול.
בא אדם ואמ' לו תכיר עצמך מה הוא ורמ'ח אברים שבך על מה המה מכוונים.

אמרו זהו שהיה חכם אינו אלא כבהמה בלא דעת ובלא תבונה ועבודתו שהוא עובד לא ידע מה הוא כבהמה

שאפילו אדם מישראל למד מקרא משנה תלמוד ...וכל מה שטרח לחנם טרח כי אין ראוי לבא אל שער המלך בלבוש שק ועל כן יתהלל הבא בסוד חכמה זו עליונה וכל מי שהוא ירא שמים רודף אחר נסת**רות ומעשה מרכבה שהוא עיקר החכמה והדעת.**

וכבר עמדו בזה יודעי העתים שבדור ההוא של ספרד היו הרבה משכילים שנטו לצד הפילוסופיה יותר מהצורך, וסרו מדרכה של תורה. ומנגד בעלי קבלה שהתנגדו מאוד לדרך זו ורצו להשכיל ולמצוא דברי חפץ בתורה עצמה לגלות בו הענינים האלוקיים. אמנם קיבלו דעותיו של הרמב"ם בהרחקת ההגשמה וכינו אותו ית' "אין סוף" וכו', וביארו הענינים הטבעיים ע"פ סודות התורה, ואכמ"ל. ואולי בגלל זה הרמד"ל קובע שדווקא ע"י חכמת הזוהר יכולים להיות יראי חטא. וידוע שהרמד"ל בצעירותו הגה בספר מורה נבוכים וכן נמצא בשער כתב יד של מורה הנבוכים לרמב"ם שתורגם והועתק בשנת ה' כ"ד עבור "המשכיל ר' משה די לאון". מכאן שכבר בגיל 24 קרא ספרי פילוסופיה יהודית.

ב. **פרק ב':** בראתיו עולם הבריאה שם נשמות הצדיקים וגנזי ברכה וחיים ושם כסא הכבוד של הקב"ה ואכתריאל ה' צבאות יושב על הכסא ושם היכלי עונג היכל הרצון היכל האהבה היכל הזכות היכל נוגה היכל עצם השמים ותחתיהם לבנת הספיר שנאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר.

בזוהר בראשית מ"ה ב: שבעה היכלין קדישין אנון. ואנון קיימין בתרעין בקיומא. היכלא קדמאה כתיב, (שמות כד) ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר. היכלא תניינא כתיב, (שמות כד) וכעצם השמים לטוהר. היכלא תליתאה. דאקרי נגה. היכלא רביעאה, היכלא דא איהו משניא מכלהו. ארבע היכלין לדא. דא לגו מן דא וכלהו חד היכלא. הכא איהו רוחא דאקרי זכות. היכלא שתיתאה, האי היכלא אקרי היכל הרצון, היכלא שביעאה דכלא לקבלא ההוא קדש הקדשים.

ג. שם: אף עשיתיו עולים העשיה שם אופנים מקבלי התפילות והבקשות והממונים עלי רצון האדם ושם נפשות האדם ובעלי האגרופין ושרי החילי וחצים ואבנים ואבני בליסטראות המוני מעלה **מנהיגי הספינה עורכי המערכות** נגד סמאל הרשע וחבריו ובל יכנסו בפתחי התפילה.

זוהר בשלח נ"א א: אפיק מלכא כרוזא מהכא כל מילין דמלכא בירא דמטרוניתא יתמסרון אפקיד בידהא כל זיינין דיליה רומחין וסייפין קשתין חיצין וחרבין בליסטרין וקסטיראין אבנין כל אינון מגיחי קרבא הה"ד הנה מטתו שלשלמה וכו'

ובספר הנפש החכמה: בהיותו השם השני עקר הכל ושרשו היתר התקועה הנכונה **והוא השם המנהיג הספינה.** וכן הוא בשקל הקודש ועוד.

ובסודות הניקוד להרמד"ל: עתה בני שמע בקולי כבר למדתיך והודעתיך ענין החכמות והעמדתיך על סוד הסוד. ובהיותי בתפארת הכח והמזימה והתושיה עמדתי על עמדי כגבור מלחמה. להיות למגן וצנה על עמי בהיות קמים עליהם אויבים. כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי. ואיככה אוכל וראיתי באבדן חזק ועשה ואל תערוץ ואל תחת **והלחם מלחמות והיה תמיד מערכה לקראת מערכה ונסו לפניך כמפני חרב ורודף אין.** אפי' נחש (סמאל) לא יפסיק.

ד. פרק ג: והיינו דמצלינן פ' אחד (בשבת) ואני תפילתי לך ה' עת רצון כי אז עת רצון והמקטריגים נגנזים ונבטלים במקומם הוי עת רצון.

באדרא רבא דף קכ"ט ע"א מצחא דגלגלתא רעוא דרעוין רעותא דז"א לקבלי ההוא רעותא דכתיב והיה על מצחו תמיד לרצון להם לפני ה' כו' וכד אתגליא אתקבלא צלותהון דישראל. אימתי איתגליא? אמר רבי שמעון לרבי אלעזר בריה אימתי איתגליא, אמר ליה בשעתא דצלותא דמנחה דשבתא כו' ובגין כך אתתקן האי קרא למימריה בצלותא דמנחה דשבתא, ע"כ.

ה. שם: את כל גבוה יראה שהוא מקבל כח ואומץ מאכתריא"ל שהוא גבוה ממנו.

ספר המלכות: הנותן כח ורוח עליון ונשמת לכ"ל צבא וממנו המלאל אכתריא"ל.

ו. שם: פחד יצחק אביו של יעקב שם מדת יצחק אבינו שנעקד תחת יד אברהם ושם אש לוהט הוי כי ה' אש אוכלה ונקרא שמאלו של הקב"ה.

הנפש החכמה: המשכת האש היסודי שלמעלה שהיא מידת שמאל הנקרא פחד יצחק וזהו שהתעוררנו בו בפסוק אמרו מפחדה של גהנם ... כי אש אוכלה.

ז. הרמד"ל גם הוסיף בתשובות הגאונים כדלקמן בארוכה פרק ד' שראה חכם אחד שהיה לו עוד "סדרי" משניות שנעלמו:

שערי תשובה קמ"ג: ובא אלינו איש חכם וחסיד זקן ודרש בישיבה כתיב 'ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש' זה נדר 'ואת הירח' זו שבועה ואם אתה עובר או מערים על שום א' מהם מיד 'ונדחת', מאי טעמא? משום דהשם נוטל נקמה ממך ואתה משתחוה בסבה זו לעובדי כוכבים העידותי בכם היום וגו' כי אבוד תאבדון'. **וסדר משנה תוספת על סדרי שלנו ראינו בידו שהיה מביא ולא זכינו להעתיק שם** ונחפז ללכת ואתם אחינו ִהזהרו בענין זה וטוב לכם.

ושם תשובה קפ"ז: וששאלתם דאית בינייכו תלמידים והם שועלי' קטנים דלית בהו וחולקים ואומרי' על הגאונים עמודי עולם מנין להם דבר זה ומוציאים ספריהם 'והם לא יבינו פועל ה' ומעשה ידיו ולא השיגו אפי' דבר קטון ממה שהשיג תלמיד תלמידיהם של קטן שבגאונים. **כדאשכחן לחד מן הגאוני' בתר דנח נפשיה אשכחן ביה זכור גברא ההוא לטב כל הויי דרבנן קדמאי דא עם דא ושית סדרי משנה דאתגניז מיומי דהלל ושמאי וכמה עניני' דלית לון שיעורא דאפי' במתיבתא דרקיעא יסדרון הלכה כמותו.** והיך כך באים שועלים אשר לא ראו מאורות וחושבי' לאמר סרה על ה' ועל נחלתו מי שהנף בתליסר נפי כל התלמוד ועמד על כל מה דהוה מימות יהושע בן נון איש מפי איש הלכה למשה מסיני ואומר תועה על תלמיד קטן שבקטני הגאונים כי כולם דברי אלהים חיים ואפי' במדרשו של משה רבן הנביאים לא ידחו אותם ממקומם וחכמתם ופלפוליהם הוא **'הדבר אשר צוה ה' אל משה'** ואעפ"י שאומרי' הכי הוא ואין מביאי' ראיה באיזה מקום הוא אין לחוש על דבר קטון או גדול וכל החולק על שום דבר מכל דבריהם כחולק על ה' ועל תורתו.

מסכתא דגן עדן

מאת א. בן אשר

"סדר גן עדן", או "פרק גן עדן" הוא עוד "מדרש תנאים" קבלי קצר המופיע באוצרות המדרשים, שמוצגים בו תיאורים לשבעת מדורי גן עדן ושכר הצדיקים הזוכים להיכנס בשעריהם. כל צדיק לפי גודל פעלו בעולם הזה. וכך הוא פותח:

> שליש חומות יש לו לגן עדן[23] וכלם של אש החומה החיצונה היא של אש שחורה נראית ואינה נראית ולהט החרב סביב החומה החיצונה מתהפכת סביבותיה וארבעה פתחים יש באותה החומה החיצונה ושעור בין כל פתח ופתח מאה ועשרים באמה ולהט החרב המתהפכת כל היום וכל הלילה ואינה שוקטת ואוכלת כל ירק עשב וכל דבר הקרוב אל הגן כשעור מיל[24]

הסופר א. בר־אשר מביא בספרו את התלבטויות החוקרים: חלקם הצביעו על זיקתו לספר "משכן העדות" של ר' משה די לאון ואחרים על זיקתו למדרשות הזוהר. כאן נוקט בר־אשר עמדה חד־משמעית. הוא אינו מסתפק בהצבעה על זיקה בלבד, אלא מייחס נחרצות את "סדר גן עדן" לר' משה די לאון, מתוך הצגה מפורטת ומשכנעת של התפיסה הייחודית של שני גני עדן, המשותפת לחיבור זה ול"משכן העדות" של ר' משה די לאון, מבחינת אוצר הדימויים והלשון. וכן להיכלות בזוהר: "היכלות דבראשית" – תיאורים של היכלות שמימיים המופיעים בספר הזוהר לפרשת בראשית; "היכלות דפקודי." כמו כן הוכיח המחבר הנ"ל את זיקתו של ספר "חנוך הרביעי" (באוצר המדרשות נמנים לפני זה כבר שלושה ספרי חנוך על עולם המרכבה) שמובא בזוהר בשם "ספרא דחנוך" עם יצירתו

[23] ובזוהר ג, קצו ע"ב: תלת שורין אינון לגן עדן.

[24] עיין לקמן תחילת פרק ו' שהבאנו את לשונו של הרמד"ל על הלהט החרב המהפכת המשמידה כל דבר סביבו כשיעור מיל.

של הרמד"ל במשכן העדות שם מביא את המדרש הנ"ל, ובמקום אחר בכת"י מרמז הרמד"ל שהוא חיבור של הרמד"ל עצמו.[25]

ספר משכן העדות:

כי בטרם עשות י"י אלהים ארץ ושמים נתהוה גן עדן והרקיע אשר עליו מלמעלה שנברא העולם. והוא מאותן שבעה דברים שנבראו קודם.

סדר גן עדן:

גן עדן קודם שנברא העולם נברא הוא וכל תקוניו וכל מטעיו והרקיע אשר עליו וקרקעיתו אשר מתחת ..

ספר משכן העדות:

ויעש אלהים את הרקיע כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר הרקיע הזה הוא מכוון בסוד ד' טבעות חתום בד' חותמות על ד' פנותיו ארבע טבעות רשומות חתומות חקוקות בסוד ד' שמות הם שמות הקדושים.

סדר גן עדן:

רקיע שעל גבי הגן כעין כל הגוונין כמעשה לבנת הספיר ושמו של הקב"ה חקוק באמצע הרקיע וארבע טבעות בארבע קצות הרקיע **וארבע אופנים בכל טבעות.**

[25] יש לך לדעת כי חדרי סתרי המרכבה לא היה אדם שנכנס בהם ואפי' באותו זמן שהיתה התורה והחכמה שוכבת בחיקם והם עמודי עולם ובחדרי המרכבה כשהיה אחד מהם עומד לנס עמים נכנס בהם בהתפרשו מבני אדם ומתאוות הגשמיות אשר בעולם זה וצם מתעטף ועומד כמלאך י"י ויורד לעומק המרכבה ונכנס לחדרים וכל חדר וחדר יש בו שם המפורש בסילוד אותיותיו וצרופי האותיות יוצאות מפיו בקדושה ופורחות באויר, ואפי' באותו הדור היו מועטין כ"ש עתה כי בעונות נתמעטו בכל דור ודור והדור דור עקש אין דורש ואין מבקש.

ספר הרימון לרמד"ל:

ופעם אחת בכל יום ויום באים מלאכי חבלה ליטול אותם להשיבם לגיהינם והם צועקים לישראל שיצילום מידם ומחזיקים בידם ישראל וניצולים על יד ישראל מהם ושלשה פעמים ביום רוגזים ורועדים ורועשים תחתם עומדים מלאכי חבלה השלוחים לגיהנם למטה.

סדר גן עדן:

ומשעת המנחה והלאה מתקבצים מלאכי חבלה אצלם להוציאם משם ולהוליכם וכלם לגיהנם צועקים והמלאך הממונה ומציל אותם מידם שם אעזרי"ל שמו הוא בא ואוחז בהם והללו מצטערים שלשה פעמים בכל יום ואוחזים בהם מלאכים ומצילים אותם מיד מלאכי חבלה.

היכלא רביעאה – זוהר, א, לט ע"א

וכדין פורפירא לביש, ותמן חקיקין ורשימין כל אינון קטולי דשאר עמין עעכו"ם בההוא פורפירא. וסליק ההוא פורפירא לעילא ואתחקק תמן גו פורפירא עלאה דמלכא, וקב"ה זמין לאלבשא ההוא פורפירא ולמידן עמין , דכתיב 'ידין בגוים מלא גויות', עד די אתאו נחים לון, ונחתין עמיה נהורין ועדונין לאתעדנא, וכמה מלאכין ורתיכין עמיה .. לגו מהאי היכלא, קיימי גו דרגא עלאה אינון עשרה רברבין ממנן כגון רבי עקיבא וחברוי.

היכל הנגה – סדר גן עדן

ושם מן הפרוכת ופנים כל דיוקני הרוגי לוד ועשרה הרוגי מלכות. קם המשיח ונכנס לשם ורואה אותם הדיוקני'ונושא קולו... המשיח והאבות נכנסין כלם בפתח שער הקדים אשר בהיכל ההוא ושם רואים כל מעלות הצדיקים של לוד וירוגי מלכות. ועומדים כלם ומשיח ואותם האופנים כלם ינשאו ועולים אצל ממ"ה הקדוש ב"ה ונשבע להם ללבוש בגדי נקם ולדין את נקמתם מן האומות שנאמר 'ידין בגוים מלא גויות 'וחוזרים אצל המשיח.

צוואת ר' אליעזר הגדול

א. בר־אשר מעלה עוד הצעה מרתקת הנוגעת ליחס שבין "סדר גן עדן" לבין החיבור שעמו שולב בכתבי יד – "צוואת ר' אליעזר הגדול". להשערתו, הנסמכת על השוואה לשונית ורעיונית, ר' משה די לאון הוא שערך את "סדר גן עדן" בהמשך ל"צוואת ר' אליעזר הגדול", שנכתבה קודם לכן, ולא הוא שכתבה. את תפר העריכה מגלה בר־אשר בפסקה החותמת את הצוואה ,שם הוא מוצא דמיון לשוני ורעיוני לתיאורי גן עדן של די לאון ב"משכן העדות ."פסקה זו, להשערתו, שולבה על ידי די לאון כדי לחבר בין "צוואת ר' אליעזר" לבין "סדר גן עדן", והיא מספקת הצגה תמציתית של התפיסה המרכזית שבבסיס חיבור זה ובבסיס השקפותיו של ר' משה די לאון בנוגע לגני עדן ככלל.

וכך כתוב בסוף צוואת ר"א בסעיף האחרון סעיף ס"ח: בני דע כי בטחון הצדיקים הוא הטוב הגנוז מבחר תבל ארצו הוא מקום גנוז[26] וסתור[27] ואין כל ברי' יכולה לעמוד שם באותו מקום זולתי הרוחות הקדושות הטהורות המזומנות ליכנס לאותו מקום והמטע הוא מקום שעשועו של הקב"ה ונברא קודם שנברא העולם ואינו מהעולם הזה. **ע"כ.**

בספר משכן העדות בנוגע לגן עדן של אדם הראשון: הכניס לאדם בגן עדניו לעבדה ולשמרה **במבחר תבל** ארצו שהיא הארץ גן עדן אשר אמרנו בעולם **הזה וברא אותו ב"ה קודם שנברא העולם כפי אשר אמרנו והוא מקום גנוז וסתום במחלקות הארץ. 'אין** כל בריה יכולה לעמוד בו'. **ע"כ.**

---

[26] מדרש הנעלם: "אמר רבי יצחק הנשמה הולך נכחה למקום העדן הגנוז", ושם קכה. "והגנוז העליון הוא עדן למטה מכוון כנגדו גן בארץ ונוטל ממנו שפע בכל יום".

[27] גנוז וסתור הוא משפט השגור על פיו של הרמד"ל בספריו העבריים. כגון בספר המלכות: על דרך החכמה הסתורה והנעלמה. ושם: מייחדים הייחוד הגנוז והנסתר.

אחרי ראותי את מסקנתו של הסופר הנ"ל עלתה בדעתי שידוע הכלל בדברי יודעי העיתים ש"אין זיוף למחצה" ואם רואים שאחד זייף חלק מספר הרי רגליים לדבר שבחש בקדירה בעוד כמה חלקים בספר ואולי בכולו. ע"ד עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה, ועל כן החלטתי לחקור מקור המדרש של צוואת רבי אליעזר הגדול מי חיברו ומה חידש.

בראשית דברינו נכתוב את הרקע ההיסטורי לחיבור הנ"ל, וזמן פרסומו:

צוואת רבי אליעזר הגדול היא צוואה שהודפסה בספר ארחות חיים. (לר' אהרן מלוניל שחי בצרפת וגורש משם בשנת הס"ו ונפטר בספרד בשנת ה' צ"ד) הצוואה כוללת רשימת אזהרות והנהגות ראויות בעבודת הבורא, והיא נחשבת כחלק מספרות המוסר הקדומה. הצוואה הודפסה לראשונה בראש ספר "שארית יוסף" בסלוניקי בשנת רפ"א ומאז פעמים רבות כנספח לספרים אחרים או כספר עצמאי.

מחבר הצוואה

עם פרסום הצוואה ייחסו את הצוואה לתנא רבי אליעזר בן הורקנוס, רבים מהמדפיסים הדפיסו אותה יחד עם פרקי דרבי אליעזר, כך מונה רבי נפתלי הרץ בכרך בהקדמת ספרו "עמק המלך" את הצוואה בין החיבורים התנאיים. גם בספר "סדר הדורות" מוזכר התנא רבי אליעזר כמי שחיבר את הצוואה. על פי דעה זו הצוואה נכתבה לבנו של רבי אליעזר, הורקנוס.

מאידך, רבי מנחם די לונזאנו בספרו "שתי ידות" היה הראשון שערער על הייחוס לרבי אליעזר בן הורקנוס, ולשיטתו ההקדמה המספרת על פטירת רבי אליעזר בן הורקנוס צורפה לספר "ארחות חיים" בשל טעות זיהוי של המעתיק. לדבריו הצוואה חוברה על ידי רבי אליעזר הגדול בן יצחק מראשוני אשכנז, החיד"א מביא את דברי רבי מנחם ולא מסתייג מהם. החוקרים בדורות האחרונים סבורים כדעה השניה, וחלקם מאחרים אותה לתקופת ספר הזוהר, אם כי לא יודעים מיהו הבן אליו יועדה הצוואה. יש הטוענים שכלל לא מדובר בבן ביולוגי מסוים אלא המילה "בן" נכתבה כמטבע לשון. ע"כ.

ובודאי הוא חיבור מאוחר מזמן התנאים כי הרי מזכיר שם מפורשות מחלוקות בתלמוד בבלי, ואפילו הנהגות שהביאם רבי יהודה החסיד מדיליה. והנה באמת ראה ראיתי כי ברובם הם ליקוטים חשובים מכל מרחבי התלמוד והמדרשים בהנהגות הישרות אשר ילך בהם האדם וחי, וניכרת חכמתו ויראתו של המחבר, אלא שרבים מדברי המוסר וההליכות החשובות המופיעים בצוואה הנ"ל מופיעים לראשונה בספר הזוהר, והרי אתמחי גברא ואתמחי קולמוסיה של הרמד"ל להיתלות במדרשים קדמונים או בתשובות גאונים כדלקמן ולפתחם ולהוסיף בהם פרפראות לחכמה כיד ה' הטובה עליו כדי שיזכו לחיי העולם הבא ושהעובר עליהם הם חייב מיתה ויורש גיהנום.

ונראה בעליל שהמחבר רצה להוסיף חידושיו וחומרותיו שמופיעים בזוהר ושאר כתביו בעיקר בענינים של התרחקות מרוח טומאה, ולבישת טו"ת בבית קודם שהולך לבית הכנסת, ועוד כהנה וכהנה ולתלותם במדרש תנאים. וכמעשהו בראשונה כך כאן בפתיחה של המדרש דנן הוא נתפס על דברי הגמ' (סנהדרין ק"א) כשחלה ר"א באו רבי טרפון רבי יהושע ראב"ע ור"ע לבקרו. וכאן מוסיף ומשנה בלשון הניכר מיד למתבונן שאין זה מדרש תלמודי:

במסכת סנהדרין: כשחלה ר' אליעזר נכנסו ר' עקיבא וחביריו לבקרו הוא יושב בקינוף שלו והן יושבין בטרקלין שלו ואותו היום ע"ש היה ונכנס הורקנוס בנו לחלוץ תפליו גער בו ויצא בנזיפה אמר להן לחביריו כמדומה אני שדעתו של אבא נטרפה אמר להן דעתו ודעת אמו נטרפה היאך מניחין איסור סקילה ועוסקין באיסור שבות כיון שראו חכמים שדעתו מיושבת עליו נכנסו וישבו לפניו מרחוק ד' אמות א"ל למה באתם א"ל ללמוד תורה באנו א"ל ועד עכשיו למה לא באתם א"ל לא היה לנו פנאי אמר להן תמיה אני אם ימותו מיתת עצמן אמר לו ר' עקיבא שלי מהו אמר לו שלך קשה משלהן נטל שתי זרועותיו והניחן על לבו אמר אוי לכם שתי זרועותיי שהן כשתי ספרי תורה שנגללין הרבה תורה למדתי והרבה תורה לימדתי הרבה תורה למדתי ולא חסרתי מרבותי אפילו ככלב המלקק מן הים הרבה תורה לימדתי ולא חסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת ולא עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות בבהרת עזה ולא היה אדם ששואלני בהן דבר

מעולם ולא עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות ואמרי לה שלשת אלפים הלכות בנטיעת קישואין.

צוואת ר"א הגדול א: אמרו כשחלה רבי אליעזר הגדול נכנסו חכמים אצלו. כשראה אותם, אמר להם: תמה אני על חכמי הדור אם ימותו מיתת עצמן. אמרו לו, רבי למה. אמר להם, מפני שלא שמשתם אותי, לאחר כך[28] נכנס רבי עקיבא בן יוסף אמר לו מפני מה לא באת לשמש אותי, אמר לו לא היה לי פנאי. אמר לו, רבי עקיבא תמה אני אם תמות מיתת עצמך באותה שעה נתחלחלו אבריו של רבי עקיבא **ונמס דמו בקרבו** אמר לו רבי למדתי, באותה שעה שנה לו שלש מאות הלכות פסוקות על בהרת עזה כשלג, **קרא להורקנוס בנו וישימהו על יד ימינו.** בכה רבי אליעזר ואמר בני עד היום הייתי מתנהג עמך ברוגז ולא הסברתי לך פנים כדי לכוף אותך ביראת קונך ועתה בני הנני הולך לנעם ה'[29] והדרו בוא ואלמדך ארחות חיים[30]. פתח רבי אליעזר ואמר ה' שמעתי שמעך יראתי (חבקוק ג, ב)

והשווה לדברי הזוהר (הקדמה ז' ע"א, ועוד) אתא רבי אלעזר ושוי רישי בין ברכוי דאבוי וסח (ליה) עובדא. **דחיל רבי שמעון ובכה אמר (חבקוק ג) יי שמעתי שמעך יראתי. האי קרא חבקוק אמר (אמרו) בשעתא דחמא מיתתיה** ואתקיים על ידא דאלישע.

[28] מטבע לשון של הרמד"ל, ספר המלכות: ולאחר כך אמר וכו'. וכן בשקל הקודש ועוד. וכן בזוהר מצוי מאוד ובתלמוד אינו מצוי כלל.

[29] נועם ה' היינו עלמא דאתי עולם הנשמות המוכן לצדיקים דאיקרי נועם. זוה"ק מקץ.

[30] במסכת ברכות כ"ח ע"ב: ת"ר כשחלה ר"א נכנסו תלמידיו לבקרו אמרו לו רבינו למדנו אורחות חיים ונזכה בהן לחיי העולם הבא.

והנה כמה השוואת מרכזיות

סעיף ה: בני ירא את ה' אלהי אביו והוי זהיר בתפלה של ערבית ובתפלה של שחרית כי כמו שאמר דוד הללו עליו השלום ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי (תהלים ד ב) כזו שתקנו אבות הראשונים ותפלת ערבית שים ראשונה לכל התפלות כי יעקב אבינו תקן אותה והכתוב עשאו ראש לכל אבות שנאמר והנה ה' נצב עליו ויאמר אני ה' אלהי אברהם אביו ואלהי יצחק וגו' (בראשית כח) בתחלה הזכיר שמו הקדוש עליו ואחר כך אלהי אברהם ואלהי יצחק.

בזוהר פרשת וישלח קע"ג ע"ב: ועל דא כי שם נגלו אליו האלהים באתרא דא דאתגליא, דהא כתיב והנה יי נצב עליו: ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו, רבי שמעון אמר, מכאן דאתעביד רתיכא קדישא בהדי אבהן. ותא חזי, **יעקב איהו רתיכא קדישא עלאה דקיימא לאנהרא לסיהרא**, ואיהו רתיכא בלחודוי. הדא הוא דכתיב ויעל מעליו אלהים. ובא וראה, יעקב הוא **המשבח של האבות** והוא הכלל של כלם, ומשום שהוא הכלל של הכל, משום כך הוא עומד להאיר ללבנה, שיעקב הוא עומד לתקן את תפלת ערבית, ובגין צלותא דא דאתקין מה דלא אתקין בר נש מקדמת דנא כדקא יאות. בגין כך שבח גרמיה ואמר והאבן הזאת אשר שמתי מצבה. דעד ההיא שעתא לא שוי לה אחרא כוותיה. ובגין כך ויקח את האבן אשר שם מראשותיו וישם אותה מצבה. מאי מצבה דהוה נפילה ואוקים לה. ויצוק שמן על ראשה. דהא ביעקב תליא מילתא למעבד יתיר מכל בני עלמא

סעיף ח': בני חברים נכנסים לאכול בתרומתן, ונשמתך עולה באותה שעה אם תזכה תכנס ביניהם ואם לאו ידחו אותך בחוץ.

זוהר מצורע נ"ג ע"א: וכשמגיע הזמן לעלות, אז עולים עמה דרגה אחר דרגה, עד שנקרבת כקרבן על המזבח. זהו שכתוב זאת תהיה תורת המצרע ביום טהרתו והובא אל הכהן, הכהן העליון שלמעלה, הנפש הזו שלא נטמאה כל כך בעולם הזה, לזו יש תקנה כמו כן. ואם לא, אז מעות לא יוכל לתקן וגו'. זאת תהיה תורת המצרע. רבי יצחק פתח, וזרח השמש ובא השמש וגו'. פסוק זה נתבאר, ובארנו אותו על נשמת האדם, בשעה שהיא עומדת עם

האדם בעולם הזה, אז וזרח השמש. בא השמש, בזמן שיוצא בן אדם מן העולם הזה ונמצא בתשובה, אז - אל מקומו שואף זורח הוא שם, אם הוא צדיק, כמו שנאמר ובא השמש וטהר, ואחר יאכל מן הקדשים.

ואם לאו ידחו אותך לחוץ: בזוה"ק פקודי רמ"ט: ועד לא תב נזיף איהו לעילא ותתא ונטירו דמאריה אתעדי מניה בליליא נשמתיה נזופא דסתמין לה כל תרעי שמיא ולא סלקא **ודחיין לה לבר** .

סעיף י: הוי זהיר בכלי של מים סמוך למיטתך, וכשתקום בבוקר אל תטול חלוקך ללבוש בלא נטילת ידים לא מידך ולא מיד אחר שלא נטל ידיו כי רוח ראה שורה על הידים.

הקדמת הזוהר י' ע"ב: בשעתא דפקח עינוי היך מברך. **הכי הוו עבדי חסידי קדמאי, נטלא דמייא הוו יהבי קמייהו,** ובזמנא דאתערו בליליא אסחן ידייהו. וקיימי ולעאן באורייתא ומברכי על קריאתה.

ומקורו מספר חסידים סעיף תתקצ"ב: **מעשה שבאו בחורים מארץ מרחקים לפני רב אחד נתן להם חדרים וקבע להם כלי מלא מים אצל מטות של כל אחד מהם אמרו מה טיבן של מים הללו אמר להם אם אתם מלאכים כשיגבר יצריכם עליכם הרי יצר יכלה מכם כי אין דבר שמבטל יצר כמו מים קרים תשבו עד שיכלה יצרכם ויכבה הרי תורתכם טהורה וכתיב (תהלים יט י) יראת ה' טהורה וכתיב (תהלים יב ז) אמרות ה' אמרות טהורות:**

כשתקום בבוקר אל תטול חלוקך ולא מיד אחר, הנה בתלמוד ברכות ועוד כתוב **לא** ליטול חלוק **מהשמש** ולא חילק בין אם נטל ידיו או לא.

זוהר פרשת וישב קפ"ד מובא בב"י סי' ד' סעיף י"א: ועד שיעבר הזהמה מידו לא יברך, ובארנו. ומשום כך, בטרם יקדש האדם את ידיו בבקר, נקרא טמא. כיון שהתקדש, נקרא טהור. ומשום כך אל יטל אלא מיד שנטהרה בראשונה, שכתוב (במדבר יט) והזה הטהור על הטמא. זה נקרא טהור, וזה נקרא טמא.

סעיף יב: בני הוי זהיר בנטילת ידים כי נט"י הם בכלל הדברים העומדים ברומו של עולם **וכל המזלזל בנטילת ידים הרי זה מנודה לשמים, וכל שכן שאין לו חלק לעולם הבא.**

בזוהר בלק קפ"ו א: פתח אותו תינוק ואמר, (שמות ל) בבאם אל אהל מועד ירחצו מים ולא ימתו וגו'. למדנו מפסוק זה, שמי שלא חושש לזה ויתראה לפני המלך בידים מזהמות, **חיב מיתה**. מה הטעם **משום שידי האדם יושבים ברומו של עולם**. אצבע אחת יש ביד האדם, והיא האצבע שהרים משה.

סעיף ט"ו: שלושה מלאכים הולכים לפני האדם באותה שעה ומכריזין ואומרים תנו כבוד לדיוקנו של מלך ששכינת אל על ראשו ואומר עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר.

וכידוע הוא חידושו של הזוהר לצאת לרחוב מעוטר בטו"ת: בזוהר פרשת ואתחנן מובא שד' מלאכים באים אתו, וז"ל שם: כד נפקא מתרעא דביתא בציצית ותפילין ד' מלאכין קדישין מזדווגין עמיה ונפקין עמיה מתרעא דביתא ואוזפין ליה פירוש ומלוים אותו לבית כנישתא ומכרזי קמיה הבו יקרא לדיקנא דמלכא.

סעיף ט"ז: בני הוי זהיר שתהיה מעשרה הראשונים בבית הכנסת להיותך נוטל שכר כנגד כלם כנגד כל הבאים הלכתא כרבנן הלכתא אלא נוטל שכר כנגד כל העשרה, וכל אחד מן העשרה הראשונים שכרו כנגד כלם כלל מאה וזהו ומשחרי ימצאנני (משלי ח) בשתי נוני"ן אשרי הנמנה עמהם.

ובזוהר תרומה ק"ל ע"ב: וכל מי שמקדים בראשונה, מתחבר עם השכינה בחבור אחד. בא וראה, אותו ראשון שנמצא בבית הכנסת (ומאריך בבית הכנסת) - אשרי חלקו, שהוא עומד בדרגת צדיק עם השכינה. וזהו סוד (משלי ח) **ומשחרי ימצאנני**. זה עולה במעלה עליונה. ואם תאמר, הרי שנינו, בשעה שהקדוש ברוך הוא בא לבית הכנסת ולא מוצא שם עשרה, מיד כועס. ואתה אמרת, שאותו אחד שמקדים, מתחבר בשכינה ועומד בדרגת צדיק..

סעיף לה: בני שתשב על שלחנך לאכל דע שאתה עומד לפני המלך ואל תהי חצוף **ובלען**.

בזוהר פנחס רמ"ו: שתיתאה; שלא יהא גרגרן **ובלען** על פתוריה דמלכא כנוונא דעשו וכו'. ובזוהר חדש רות איתא שמינית: האוכל על שלחנו צריך שלא יהא גרגרן ובלען אלא כאוכל לפני המלך בגין דא איבעי למיכל בנחת על פתוריה.

תליית הזוהר ברשב"י

ספר הזוהר אף אינו הספר הראשון שיוחס לרשב"י: קדמו לו ספרים דוגמת "נסתרות דרבי שמעון בר יוחאי" ו"תפילת רשב"י", גם הם חיבורים שחוברו ככל הנראה כאלף שנה אחרי מותו של התנא ויוחסו לו.

בסוף האלף החמישי ובמאה הראשונה לאלף הששי נתגלו ונתפרסמו לנו רוב שארי ספרי הקבלה המצויים אצלנו אלו המכונים בשם קדמונים עלומים, (כמו אותיות דרבי עקיבא, ספר הבהיר[31], ספר הקנה המיוחסים לרבי נחוניא בן הקנה, ספר העיון המיוחס לר' חמאי גאון, ספר הביטחון לר' יהודה בן בתירה, מדרש שמעון הצדיק, רזיאל המלאך המיוחס לאדם הראשון, מסכת אצילות לדוד המלך, ברייתא דנדה, ועוד רבים.) בספרים רבים ושונים אשר לחכמה זו, ימציאו ויטפלו מחבריהם שמות קדמונים אשר לא היו ולא נבראו או שיניחו וישימו דברים מבהילים וכתבים בפי קדמונים, שלא עלו מעולם על רוחם. והבאת עדות ומופת וראיה מספרים אשר גם הם גם שמם המצאת רוח דמיוני שגור ברובי מחברים בחכמה זו... כי לפעמים המציא מקובל־מה גם שם מחבר קדמון גם שם ספרו.

ליעב"ץ התלייה ברשב"י היא כי קיים דברי רשב"י (פסחים קי"ב) דקיבל מר"ע הרוצה להיחנק תלהו באילן גדול. רש"י: "אם בקשת ליחנק - לומר דבר שיהיה נשמע לבריות ויקבלו ממך. היתלה באילן גדול - אמור בשם אדם גדול". דומה לזה פירש רשב"ם.

---

[31] הרמד"ל בכתביו (ספר המלכות) מייחסו לרבי נחוניא בן הקנה, ובתיקו"ז ובזוהר מצטט הרבה משם, וניכר גם שלקח הזוהר משם הרבה מטבעות לשון כגון סבא וינוקא, רבי רחומאי ועוד הרבה. אולם הוא חיבור מאוחר ונזכרו בו צורת טעמים והניקוד. וז"ל ר' מאיר המעילי בספרו מלחמת מצוה כת"י: ושמענו כי כבר חבר אליהם ספר קראו שמו בהיר שהזכרנוהו למעלה ובו לא ראו אור וכבר הגיע אותו ספר לידינו ומצאנו בו שתלו אותו בר' נחוניא בן הקנה חס ושלום לא היה ולא נברא ולא נכשל בו אותו צדיק ואת פושעים לא נמנה ולשון הספר ההוא וכל עניניו מוכיחים כי היה מאיש שלא היה יודע שפת ספר ואמרי שפר ויש בו דברי מינות וכפירה. כתבנו כל זאת בהסכמת אדננו הרב הגדול נר ישראל מורינו ר' משלם בן הרב הגדול ר' משה נ"ר ושאר חכמי הארץ מקצתם שידעו בצנעה שרש הענין אשר הביאנו לכתוב והמשכילים יזהירו וכו' ע"כ.

ספר קדמות הזוהר לר' דוד לוריא

וכאן נדון בכמה מטענות הרד"ל, בעל "קדמות הזוהר", שביקש להוכיח שקדם הזוהר לרמד"ל ודאי:

מה שכתב בעל ה'קדמות הזוהר' שמצאנו מאמרים של רמד"ל שסותרים לזוהר. הנה מאמרי ר' משה די ליאון, שבאמת נמצאו בהם סתירות אמיתיות לזוהר שמביאם הרד"ל בתחילת חיבורו לקוחים מספר השם, המיוחס בטעות לר' משה די ליאון. ועוד הביא שלוש ארבע ענינים מספר נפש החכמה הנראים כסותרים לזוהר. ראשית כל, אין זה מן הפלא כלל, דבאמת גם בספריו גופא לפעמים חזר בו ממה שכתב בספריו ובזוהר.

לדוגמא הרד"ל הביא סתירה עיקרית בין ספר הנפש החכמה להרמד"ל שם כתוב שעשייה גדולה מיצירה והיא גדולה מבריאה, ובתיקוני זוהר הוא להיפך. הנה בספריו הראשונים של הרמד"ל נטה לשיטה זו ובספרו אור זרוע כתב וז"ל: ואמנם יש להבין מה בין בריאה ויצירה ועשייה. בריאה הוא הדבר הנתחל בתחלה ועדין לא הושלם בדעת ובשכל עד בא היצירה הנודעת וזו היא היתרה ועל כן נזכר ביצירה יי' אלהים מה שאין כן בכל השאר הוא דבר הגדול למעלה כאמרו ויעש דוד שם כלומ' הגדיל שם. (וכן הוא במדרש הנעלם: 'וא"ר תנחום, עשייה הוא תיקון הדבר בגודל ומעלה מכמות שהיה. כמא דאת אמר, "ויעש דוד שם"), -ואמנם כי יש מפרשים שבריאה גדול מכלם וזה הוא סוד לכבודי בראתיו כלומ' לקחת לכבודי הבריאה וזהו לכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו להנאתו ולתועלתו. אבל תדע לך כי עשייה הוא גדול כאמרו ביום עשות יי' אלהים ארץ ושמים. ויעש יי' אלהים את הרקיע כלומ' הגדיל. ואילו בספר משכיות כסף שכתב מאוחר יותר חזר בו ונקט כשיטה המובאת בתיקו"ז שבריאה ואח"כ יצירה ואח"כ עשייה והוא שיטת ר' יצחק סגי נהור. וכן שאר הסתירות יכולים לתרץ בשופי. וגם הרד"ל עצמו מתרץ בשני הסתירות האחרות שמצא אסמכתא לדברי הנפש החכמה ברע"מ. וממילא לא נשאר כמעט שום קושיא.

ואדרבה ראה זה פלא שהביא בעל הקדמות הזוהר והודה שכמה וכמה מאמרים שכתב רמד"ל בספרו המפורש בלשון סתם כאילו כתבם הוא, באמת נראים לקוחים הישר מן הזוהר ולא הזכיר רמד"ל שלקחם מן הזוהר! ועוד כמה דברים שיותר נראים כמו שפירשם הרמד"ל ממקובלים האחרים. ובאמת לאחר שתקרא המאמר ההוא בספר קדמות הזוהר, בודאי עוד יותר יתאמת בעיניך יותר שרמד"ל הוא המחבר: ובאמת אפילו תדחוק אלף דיחוקים לומר שלא רמד"ל כתבו - הלא מתוכו מוכח הוא שאחד מבני דורו של רמד"ל כתבו.

והנה הרבה להביא הרבה דוגמאות של לשונות המובאים בגאונים ובראשונים אשר דומים לתוכן לשון הזוהר, ומזה אומר למרות שלא נמצא המאמר בזוהר, קרוב הדבר שמאחד מספרי הזוהר שנאבדו נלקחו המאמרים. וכמה קשה השערה זו, מלבד תוכנה, תדע שפיוט "אקדמות מלין" אשר כל כך דומה ללשון הזוהר, כתבו אחד מבני דורו של רש"י: ודי בזה עתה לגבי טענה זו.

ומה שהביא הרד"ל שבילקוט שמעוני (שהוא ליקוט לאחד מהראשונים) ותשובת הגאונים והרקאנטי הביאו מאמרים מזוהר חדש על רות, ואומר שלא נמצא בשום מקום רק בזוהר חדש שעל כרחך היה לפני כל אלה, מ"מ התפלא גם שקרוהו כולם "מדרש דרות" ולא על שם הזוהר - הנה הוא לפנינו במדרש זוטא דרות פרק א' סי' ג', שלא היה לפני הרד"ל.

ספר ברית מנוחה שהביא הרד"ל לעד לקיום מאמרים הדומים לזוהר בשם רשב"י, אפילו בעל קדמות הזוהר בעצמו מודה שאברהם מרימון כתבו (עוד מקובל בדורו של רמד"ל). ובאמת כל הספרים שהביא שמה, כגון המגדל עוז והרקאנטי, מודה הוא בעצמו שכולם היו ראויים בזמן להעתיק מספר הזוהר, רק התמיה איך נתפשט כל כך מהר הספר לכן דחה אפשרות זו. אבל באמת אנו רואים באיזו מהירות מתפשט ספר בכלל ישראל, לא רק מהזוהר, אלא אף מהירושלמי על קדשים, שעלה והציץ לפני מאה שנה מפרי עטו של חכם אחד, וגם הוא התפשט בכל בתי כלל ישראל חיש מהר מאד, כידוע, לפני שהחליטו גדולי ישראל על זיופו. אדרבא עקב פליאותו ומשום כמוצא שלל רב ולמרווה צמאון, ואין פלא שנתפשטו מהר מבלי שום חקירה. אך האמת

האמיתית היא, שמסתמא רמד"ל הוא שהעתיק הרבה מאמרים שנתחדשו בדורו לתוך הזוהר. ויש גם בלשונו אשר משמע אדם אחר מחבורתו שתרם לנופך הספר. ואדרבא ממה שהרבה מאמרים בזוהר מבני דורו תבין שבאותו דור נתלקטו. וראה עוד מה שנתלבט הרד"ל כ"כ על המאמר דאלף נשים שכתב הרקאנטי במפורש שחידשו בעצמו, ובספרו של רמד"ל הוא מובא בסתמא כאילו ידוע היה הדבר, ועוד שהרקאנטי גם מביא מאמרים שחידשן רמד"ל, הרי שראו אחד ספרי השני - ואחר כל זה תמצא מאמר אלף נשים בזוהר במדבר חלק ג' קס"ז ב.

בענף השני כתב שעל כרחך המובא בגאונים והראשונים "ספר ירושלמי" על כרחך מהזוהר הוא - רק הודה הרד"ל עצמו שגם בזוהר לא נמצא שום מאמר מהמאמרים ההם! והזכירוהו הנ"ל בשם מדרש או ספר ירושלמי אלא כתב, וז"ל- "שההשערה קרובה שהוא ממדרש הנעלם על הזוהר שכבר אינו בידינו..." - וזיכנו הקב"ה בדורינו שכבר גילו ציידי צפונות, שרידים מאותו ספר ירושלמי שהזכירוהו, ושם אכן מובאים ממאמרים הנ"ל ואין לו קשר ושייכות לזוהר. ובטל עפ"ז כל אותו הפרק שבספר קדמות הזוהר. ומה שהוזכר בשם "מדרש ירושלמי" בתשובת רב האי גאון שהביא, לא ידע בעל ה"קדמות הזוהר" (מלבד מה שבודאי היינו יכולים לתרץ שרמד"ל העתיקו מתשובת הגאונים לתוך הזוהר) שהנה המאמר ההוא מפורש לפנינו במדרש רבה ויקרא כ"ד סי' ח'. ומה שהביא שם מתשובת הגאונים בדרשת "ופנית בבקר" ניכרת בתשובה זו זיוף ברור שכל אותה התשובה בלשון מגומגם מאד נכתבה, וגם ממה שנאמר באמצע המאמר שכביכול לקוח מהירושלמי "והדבר גדול ונכון הוא" (עי"ש שאין לפרשו אלא כחלק מהמאמר) שאין זה לשון חז"ל בשום מקום אלא לשון של מפרשים. ועיין לקמן פרק ד' למי החותמת ולמי הפתילים - תשובות הגאונים הנ"ל.

הרמ"מ כשר

על טענותיו של הרמ"מ כשר בקונטריסו הקצר אין קושי להשיב מאחר שלא הביא ראיות לשום דבר, אלא נטיות סברא על פי דעתו כדי לדחות איזו טענות של החוקר גרשם שלום בענין הלשון שבזהר. ועיקר סברתו לראיה לזוהר תלויה במה שלא שייך שאדם אחד כרמד"ל יכתוב כזה ספר ארוך. תמיהני טענה זו מה היא עושה, מאחר שספרו חציו ליקוטי מדרשים ופירושים על סדר הפרשות אשר אין בהם טורח גדול להעתיקם, וחציו השני הוא ממאמרי מקובלי הדורות אשר חידש בהם ופיתחם, ונכתב במהירות ע"י השבעת קולמוס. ומאידך הרמב"ם עצמו הספיק בחייו לכתוב פירוש על כל המשנה וליקוט כל דיני הש"ס בבלי וירושלמי תוספתא ומסכתות קטנות לספר יד החזקה, והרבה בעלי מכתב מרובה חיו עמנו, כרש"י והמאירי, ובעל הפחד יצחק למפרונטו, והחיד"א והשדי חמד).

ולעניין הארמית המשובשת שתירץ בכל מיני אופנים עיין לקמן פרק ז'. וכן מה שהביא שאין ללמוד מהכתבים העבריים של הרמד"ל על כך שהוא מחבר הזוהר, מחמת דלות הראיות לקירבה ביניהם, וכבר הוכחנו לעיל שאין הדברים כן, ואחרי שנקרא הפרקים הבאים נווכח חד משמעית שיש להם קשר בל ינותק, והרבה כת"י שנתגלו בזמננו מוכיחים זאת היטב.

פרק ג': הזוהר נכתב בהשפעת הרב אברהם אבולעפיה וכתביו

רבי אברהם אבולעפיה

תולדותיו של אבולעפיה מתאימים לרוח הכחות הפועלים בזהר. כי כך הוא מספר על עצמו בספרו אוצר עדן גנוז: מקום התגדלותו היה בטודילה, וילמד בנערותו משנה וקצת גמרא ואחרי זה העירתו רוחו לצאת לחפש את עשרת השבטים אך ביכר קודם לבקר בארץ ישראל וכד הוה אזיל באורחא בארץ הגליל בהגיעו לעכו הוכרח לשוב על עקבותיו מחמת המלחמה הכבדה שהיתה שם בין אדום לישמעאל ומשם נסע עם ביתו לאיטליה. ויהי נע ונד בכל איטליה ובמדינה זו למד מפי ר' הלל ספר מורה נבוכים וישננו פעמים רבות, ופתאום נחה עליו רוח הקבלה ויחבר חבורים רבים בקבלה, ובלשונו "היתה עלי יד ה' ואכתוב ספר חכמות מהם וספרי נבואות מופלאים ותחי רוחי בקרבי ורוח ה' הגיע לפי". ואח"כ שב לספרד וישכון בעיר "אוילה". בערך בשנת ה' ל'. ובכל מקום אסף אנשים ולימדם תורת הקבלה.

אבולעפיה נולד בשנת ה' אלפים, ושנת פטירתו לא נודעה (בערך נ"א). ורמד"ל נפטר בשנת ה' סו', הרי שחיו שניהם באותו הזמן.

אבולעפיה היה מורה לתלמידים רבים, ואחד מתלמידיו עשה לו שם טוב, הוא ר' יוסף גיקטילא בעל שערי אורה, שהיה מתלמידיו. וכותב עליו אבולעפיה "ובלי ספק הצליח הצלחה מופלאה במה שלמד לפני", וידוע שכתב הגר"א שס' שערי אורה טוב להבין הזוהר, ודע עוד כי הר"י גיקטילא בעל שערי אורה היה ידיד ורע לרמד"ל (א"ע ע' גיקטילא). הרי אפשר ששניהם ינקו הבנת יסודות הזוהר ודרך ההשגה מאבולעפיה. יש לציין שהיעב"ץ אף ביקש לטעון שמחבר חלקים מהזהר הוא "הנביא מאווילה", אך נוטה יותר לרמד"ל.

הרב אבולעפיה כתב יותר מחמשים חבורים בקבלה. ועי' באוצר ישראל ש(מקובל לכאורה כי) לא נודעו איה המה וגם מעשי אבולעפיה בימי זקנותו לא נודעו ולא היכן מת כי היה נע ונד ומטייל באורחא כל ימיו.

על מהות חיבוריו הוא כותב: "לא קדמני אדם מקובל לחבר בקבלה ספרים מבוארים יותר ממני וכל ראיותי ומופתי הם בנויים על סתרי תורה שבכתב ושבע"פ". "ואראה מראות נוראות רבות ונפלאות על ידי מופת ואות ובכללם התקבצו סביבי רוחות קנאות וראיתי דמיונות ושגיאות ובהתחלת שנת אלי"ה הנביא חפץ ה' בי ויביאיני אל היכל הקודש".

אמנם סגנונו במעט החיבורים אשר בידינו שונה, אבל עיקר חיבוריו נאבדו לנו (לכאורה), ואפשר שרוח אחזתו, כי כך היה דרכו שאוחזת אותו התלהבות ודמיון נורא ומראות נפלאות כפי שמתאר. ודרכו היה בחיקויים ובהפחדות, עי' במצרף לחכמה שהזהיר מפניו וכתב "השמר מפניו אל תשמע בקולו כי ספריו מלאים דמיונות וזיופים בדוים מלבו.. וגם עשה ספר מורה המורה הוא פי' ספר המורה ע"ד הקבלה.. ועוד עשה להבהיל את המעיינים..". ובאמת היה דרכו בדמיונות והפחדות, וכתב חבור שלם פרוש לספר יצירה כאלו הוא פרוש האבן עזרא והעתיק לתוכו לשונות רבות מאבן עזרא ועשהו כסגנונו (עי' בהקדמת המהדיר הוצאת מוסד קוק, ועי"ש דרך ההסוואה שנתחבר בה כנ"ל), וכיון שהיה בית מדרש קבלי על זה הדרך של לשונות ארמיזם זוהרי, נכנסה הרוח באבולעפיה והיה שופע כמעיין המתגבר חמשים חיבורים כאלו מעורבבים מדברי הקבלה בסגנון הזוהר וחבורתי' ואדרות דיליה.

הנה השוואה לדוגמא:

זה לשון רבי אברהם אבולעפיא בספר חיי עולם הבא:

"רבון עולמים יהי רצון מלפניך להיכלל בזה הספר עליונים ותחתונים ושישתכח כל אחד ואחד בלימודו בין בכתוב ובין בדיבור בכח ואמיץ שמך הגדול והנורא והמיוחד ובכל כח הויו"ת בזהיר משמך הגדול ידוד ובכל שמות

וכינויין דיליה דכולהו יזהירו עיניה הכי יהי כולהון עליונין ותחתונים באזכרים בההוא ספר זהירין משמך ומההויותו דיליה כזוהר דנהיר ברקיע ותן נא רשות לכל מאן דאדכר בספר הזה בכח ואמיץ שמך לאזדמנא מיד ביה בהרף עין לגלאה ביה כל חד וחד מילין יקירין ורזין גניזין קמי שכינתא באיהי יחידא בגלותא לאנהרא משמך מזה הספר ולאתחבר עמך בדא החיבור ולאתקשרא שכינתך בך בכמה (קידושין) קישוטין לקיים בה וראיתיה לזכורי ברית עולם אמן סלה נצח ועד"

ובזוהר חדש - תיקונים כרך ב דף עג ע"א:

"פתח ואמר רבון עלמין יהא רעוא דילך לאכללא עילאין ותתאין בספרא דא ולאשתכחא כל חד וחד ביה בין בכתיבה בין בדבורא בחילא דשמך יהו"ה ובכל הויין דנהרין מניה ובכל שמהן וכינויין דיליה דכולהו יזהירו מניה. הכי יהון כלהון עילאין ותתאין דאידכרון האי חיבורא זהירין משמך ומהויין דיליה כזוהר דנהיר ברקיעא. והב רשו לכל מאן דאידכר בספרא דא בחילא דשמך לאזדמנא מיד ביה כהרף עין לגלאה ביה כל חד וחד מילין יקירין ורזין גניזין קמי שכינתא דאיהי יחידה בגלותא לאנהרא משמך בהאי חיבורא ולאתחברא עמך בהאי חיבורא (לאתקשרא) (ולאתקשטא) ביה לגבך בכמה קישוטין לקיים בה (בראשית ט) וראיתיה לזכור ברית עולם".

אלא ששם בזוהר התפילה הוא על תפילה לפני חבור הזוהר או לימוד בו שנכתב ע"י הרשב"י כביכול כשגילה סודות התורה לרע"מ (וליעב"ץ הרמד"ל הוא מחבר הרעיא מהימנא ששמו כשמו, ראה להלן; "הזוהר ושם הכותב"):

ועוד, והמשכלים יזהרו, כלם יזהירו ההוא דאיתמר פני משה כפני חמה. כלם יזהירו בחבור הזה. בו יזהירו בדבורו. כלם יזהירו בכתיבתו בספר הזה כזהר הרקיע. ועל שמו נקרא ספר הזהר בדיוקן של העמוד האמצעי, שהוא ספר הזהר שלו מהאם העליונה שהיא זהר, ובו בארו חכמים, והרועה הנאמן בדיוקנו.

וכן יש מקור גדול לעניני אבולעפיה בזהר, ח"ג ריב:

"זמין הקב"ה למבני לירושלים ולאחזאה חד כוכבא.. וביומא שתיתאה יתחזי בכה' יומין לירחא שתיתאה.. יומא קדמאה יתחזי בקרתא דרומי.. ושלטא דההיא קרתא ימות". הרי שעתיד הקב"ה להראות חד כוכב בעיר רומי כששליט רומי ימות, ויהיה זה ביום השישי בכה' אלול. והנה בשנת ה"א מ' (1280) כה' אלול ביום ה' מת האפיפיור ניקולאס. ותחתיו עלה (כנר' ביום השישי) האפיפיור מארטין הרביעי. ואיתפרש בספר דברי הימים דאברהם אבולעפיא היה מכרו של ניקולאס דא וניסה לגיירו ועל ידי זה להביא הגאולה. (אוצר ישראל ערך רומי). וכך הוא כתב ב"ספר העדות": "בשנה התשיעית ההיא עוררהו ה' ללכת לרומי רבתי כאשר ציווה בברצלונה..".

וראה גם המדרש הנעלם (א' ק"מ ב) שנכתב לערך בשנת ה' מ:

זמן גאולתם של ישראל בשנת הארבעים הוא, ובחמישים אתי ישוב עלמא דהיא היובל.

וידוע שגם אבולעפיה ניבא הקץ לשנת ה' נ' כשהוא יהיה הגואל (ספר גן נעול) "וקדשתם את שנת החמישים".[32] וע"ז יצא קצפו של הרשב"א כנגדו[33].

[32] בספר האות: ושמי אני יהואל (המלאך) אשר הואלתי לדבר אתך זה כמה שנים על כי קרא שמך אתה בישראל עוד רואיאל החוזה בן מקוראל החי כי ממקום החיים נגזרת ובחיים בחרת ועם החיים תחיה וחיים הם בני אברהם ויצחק וישראל אבותינו וכל הדבקים בם ידבקו באלקי האמת ויחיו עמנו והנה גבור חמישי הוא משיחי רק פתרון הנעלם יבינהו המבין מדעתו ועתה אתה בני רואיאל כה אמר לך ידוד אלקי ישראל כתוב את אשר ראית בספר וקראת שמו ספר האות והיה לאות לכל רואהו לדעת כי ידוד דבר טוב על עמו ישראל **וכבר הואיל להושיעם** ושלח הספר.

[33] בכתבי הרב אבולעפיה (גן נעול) על הקץ של שנת נ': ואם כן הנה קב"ע השם זמן קב"ע שנה בסוד עק"ב ואתה תשופנו עקב, עקב עשו כו' והנה עם קע"ב שנה המתגלגלים כ"ל שבע"ה ימים

אות ומופת על הקשר בין אבולעפיה למדרשים הנעלמים, הוא במדרש הנעלם חיי שרה קכב:

"אמר רבי יצחק הנשמה הולך נכחה למקום העדן הגנוז", ושם קכה. "והגנוז העליון הוא עדן למטה מכוון כנגדו גן בארץ ונוטל ממנו שפע בכל יום".

בשום מקום לא נזכר צירוף זה, מלבד בס' אוצר עדן גנוז, של ר"א אבולעפיה, וכן בשום מקום לא נזכר "גנוז" כדבר נפרד. מלבד בס' הנ"ל שמחלקו ל"אוצר" "עדן" ו"גנוז".

וכן עניין עולמות אצילות בריאה יצירה עשייה בשמותם וכסדרם כמדומה שנזכר לראשונה בכתבי הרב אבולעפיה ואח"כ בתיקוני זוהר כדלעיל פרק א'.

בספר גן נעול מהר' אבולעפיה: ודע כי השוא שצורתו בעלת ב' נקודות תחת האות, משתתף לעתים עם המלך הגדול שהוא הקמץ. תנועתו, וישנה אותה לעלוי, להדמות אל המלך היושב על הכסא והוא החולם.

ובזוהר בהקדמת תיקו"ז: ובגין דא אית נקודה מלכא, ואית נקודה עבדא לגביה, כגון שב"א דאיהו עבד לקמ"ץ, ורץ בשליחותיה ומזנב אחריו, אבל באתריה מלכא איהו. ולאו למגנא אתמר ביה מלך, דאיהו מלך גדול.

אוצר גן עדן שם: ושם נק' העליונה חל"ם וסוד החכמ"ה והבינה.

בזוהר שם: נקדה זו היא כמו חל"ם למעלה כתר עליון שרוכב על י"ה, שהם חכמה ובינה כחשבון חלם.

נשלם מספר ד' אלפים שנה ויהיה לזו בשנה הבאה מספר נ"א שהם אלף וחמשים שנה חברם ותמצא נסתרם אד"נ והוא המספר.

וברע"מ על הקץ דשנת ק': בההוא זמנא, ובכן צדיקים יראו וישמחו וישרים יעלוזו וחסידים ברנה יגילו. ו' תוספת, אלף שתיתאה. קודם דיליה עק"ב, חרב בי מקדשא, ולבתר דיליה, עד תשלום רעב, יהיה ערב.

אוצר גן עדן: מדת הדין קשה תוך האות שמה דגש והיא נקודה אמצעית. ומדת הרחמים רפה היותה על האות.

זוהר: דג"ש איהו מלגאו דאתוון, כגוונא דא יהו"ה, רפ"ה מלבר כגוונא דא יהו ואינון כמתג ורסן לאותיות, ובהון והחיות רצוא ושוב, רצוא בדג"ש, ושוב ברפ"ה. ובשברי"ם דאיהו דינא קשיא דג"ש גבורה.

הרב אבולעפיה לימד סדר השבעת הקולמוס

דע שאתה צריך שיהיה הקולמוס בידך כחנית ביד גבור, וכשתחשוב בדבר אחד ותזכירהו בלבך באותיות הידועות לך ותוציאהו בפיך מוצא שפתיך תשמור ושמעת, כלומר ישמעו אזניך מה שפיך מדבר, והבן בלבך על מה שמורה מה שהוצאת מפיך, וכתבהו מיד. (ספר אוצר עדן הגנוז)

ובספרו סתרי תורה מדריך כיצד לזכות אל "הקבלה הנבואית":

הנה שקראוהו חז"ל חנוך ואמרו חנוך זה **מטטרו"ן** ואמר הרב ר' אליעזר מוורמישא ז"ל כי שבעים שמות יש לו כאשר העירונו רז"ל על זה בפרקי דר' אליעזר ובזולתם, בחבורי ר' עקיבה ור' ישמעאל ע"ה הם כולם נודעים לפי צירופם ולפי גימטריאות שלהם והתחיל לפרש מהם השם הראשון כולו, וכדי לעורר שכלך אליו אכתוב ממנו קצת דברים מדברים **מעוררים שכל האדם אל הקבלה הנבואית דע כי שם ראשון של מטטרו"ן הוא יהוא"ל,** וסודו ב"ן ועיקרו אנ"א והוא אליה"ו וגם הוא שם המיוחד יו"ד ואודיעך מה שאמר הוא תחילה עליו וידוע כי אליהו אשר נקרא שמו **יהוא"ל** לא יתגלה כי אם לאנשי אמת שונאי בצע שהם אנשים חכמים בחכמה האלוהית הזאת בלבד ואל תאמן זולת זה.

ובספר המלכות של הרמד"ל וכן בתיקוני זוהר כתבו ששמות אלו מסוגלים להשבעת הקולמוס, ש"מ שהרמד"ל למד חכמה זו מהרב אבולעפיה ראה להלן פרק ח':

> וז"ל בספר המלכות: יהי רצון מלפניך השם. שניקודך מלך ימלוך. שתצוה לשמועיא"ל מטטרון יהוא"ל. "לגלות לי סתרי תורתך על פי הקולמוס וכל רז לא אנס לי ולא פסוק ולא משנה ותלמוד. ויהיו שמותיך ומלאכיך פועלים בנפשי ורוחי ונשמתי", אמן סלה".

כיון שהיו בדבריו של אבולעפיה גם דברים אמתיים לקוחים מספרי החכמה כדלהלן, ומטעם זה שבספריו יש גם דברים אמתיים הנה נמשכו אחריו חכמים, כמו שהזכרנו לעיל שהר"י גיקטילא היה תלמידו. וכבר התעורר ע"ז החיד"א בשה"ג ח' עו' וכ' על ספר חיי עולם הבא שחבר אבולעפיה "הרשב"א ויש"ר מקנדיא זלזלו בו כאחד הריקים ברם קושטא קאמינא חזיתי' לרב גדול ממארי רזין ובישראל גדול שמו ואחרי דברו לא ישנו שהוא מקרב לספר הנזכר ותושע לו ימינו". וכ' בהגהות "מנחם ציון": בלי ספק כוונתו על הרמ"ק בס' הפרדס שער פרטי השמות, והיינו שהרמ"ק מעתיק ממנו עניני קבלה. ועוד ראיתי בספר רב פעלים מר' אברהם בן הגר"א ערך מדרש תמורה "ומובא בספר חיי עולם הבא שחבר ר' אברהם הרואה עכ"ל. וכן בספר הקנה מעתיק ממנו קטעים רבים, וכן בתשובות רדב"ז ובספר מגן דוד, וכן בספר סולם העליה, ובהגהות מנח"צ הנ"ל מציין: "בהקדמת ס' עמק המלך ובס' נוה שלום מ"ד פ"ה ומ"ט פ"ט ובס' שער החשק דל"ה", ואלו הרבה מקובלים שהיו אחריו ונמשכו אחר חבוריו, והסבה לזה כנ"ל שבאמת היו בספריו רעיונות שאפשר לימשך אחריהם ודברים אמתיים לקוחים מספרי החכמה, אלא שהמחבר גבהה עליו רוחו.

תגובת הרשב"א על הרב אבולעפיה וכתביו

דע שבאו הדברים האלו לפני רבינו הרשב"א, ונתבהל מאד מכל זה. על דברת הנביא מאוילא:

ויש מי שנשתמש בשם.. ומלאך דובר בו..."אותו הנל. שם רשעים ירקב אותו אברהם ששם עצמו נביא ומשיח בשסיציליא ולולי שסגרתי הפתח בפניו בחמלת ה' כמעט שהתחיל והיה מכלה ברוב דבריו הדמיונים והכוזבים שהיו כחכמות רמות לאויל ושנן דעתו עליהם כמה ימים ובהתמדת מה שהיה מרגיל עצמו בו ולוקח הכתובים ודברי החכמים בגימטריות ומערב בהם מעט דברים אמתיים לקוחים מספרי החכמה" (תשו' תקמח').

והנה בתשובת הרשב"א יראה שמביא שם דברי עוד חוזה בעל דמיונות הוא אברהם בן נסים, ולא בטלו לגמרי הרשב"א אלא מכנהו "הנביא" "ר' אברהם הסופר" "הנכבד ההוא" וכותב שספריו ממולאים כל חכמה ומסתפק שמא יש לו חזיונות וגילויים אמתיים והטריח עצמו לומר שודאי אינו נבואה גמורה כי לא תצוייר בזמננו דרך קבע אולי דרך עראי, ומספר שם הרשב"א כי:

"כתב לו ספר כ"ג ידות של נייר וקרא אותו פלאות החכמה, (השווה את ספר הזוהר שהופץ בקונטריסים) ועוד התחיל לכתוב לו פירוש ארוך על כל תיבה ותיבה, ועל עלה אחד של נייר מן הספר ההוא פירוש שתי ידות של נייר, גם שלח לי זכרון חמשים פרקים, ודברים אלו נסתפקו בעיני ובלבי הרבה מאד ועתה אגיד לכם כי זה כששה חדשים עבר בכאן נער חסר לב ובידו אגרת חתומה מיד הרב רבי דן, וכראותיה היה הדבר בעיני קשה (איך הסכים רבי דן עם הנביא הזה כ"כ בקלות).. ואומר דברים מתמיהין שלא נשמעו מעולם ובלשון אחרת (כנראה בלשון ארמי מוזר), וכל שהן יכולין להעמיק לדבר בענינים זרים אשר לא נבראו ולא היו ולא משל (ר"ל מעשים שלא היו) היו מעמיקים בלשון לדעתם כי בזה יפתו בני אדם, ומאלה ראיתי ושמעתי (כלומר ראיתי ושמעתי כאלו שמפתים בני אדם בסגנון זה), ואחד מהם היה אותו הנבל שם רשעים ירקב אותו אברהם כו' וכל מי שיקרא חכם או נבון צריך לקחת ראיה ממה שהיה למה שהוא שאין כל חדש תחת השמש

אבל ענין זה יבהלוני (רבינו הרשב"א נבהל מרוב החכמה איך תבא בכלי חזיון ודמיון וגם מאדם שלא שנה ולא קרא לפי מה שסופר עליו) שיהא איש לא חכם ולא יודע ספר ולא שמש חכמים אם הדבר כמו שאמרו עליו, ושיכתוב ויסדר סדורי דברים גדולים כאלו זה תמה בעיני, ולבבי שוכב בין שתי תמהות אלו, ואני מחזר למצוא שום עלה לעלול זה ואומר כי חלוקי טבעי בני האדם והכנת המוטבעות בכח דמיונם רבים, גם המקרים ההוים בהם דרך מקרה או דרך סבה אין מספר, כבר היו אנשים וכן רבים שכח דמיונם חזק או מתחלת תולדותם או שיתחדש בהם במקרה, ויראו חזיונות אמתיים וקראו אותם החכמים כהין כו' ולי ספר אחד מן החכמים ויהודי כשר ואמתי וחכם גדול היה כי בזמנו כו' ויש אנשים שמתוך המקרה שרה בהם רוח וידבר ויודיע ענינים כמי שכפאם שד, ומאלו ראיתי אנשים נאמנים מגידים מפיהם לאזני דברים גדולים כו' סוף דבר לבי ולב כל חכם לב כמוכם כמוהם נבוך בענין זה חתרנו לדעת מה ולא יכלנו, אם האמת כמו שמעידין עליו שלא למד ושלא שמש שום חכם ואחרי המבוכה הזאת אני אומר כי היה הענין הזה צריך חקירה גדולה, חקירת חכמים ואנשי מדע בענינו בישוב דעתו במעשיו והנהגתו מן אז ועתה, שאין הנבואה ורוח הקדש שורין אלא באדם כשר וחסיד, ויש לו מעלות המדות ומעלות שכליות כנביאי האמת, ואי אפשר שלא תגלה חקירתם עיקר הענין כולו או מקצתו כו' וכן עשו רבני צרפת ואשכנז לאותו שבקולוניא (אדם שלישי ושמו אברהם נזכר בתשובה לעיל ועשה מופתים בבת קול) ומתוך חקירתם נודע להם מה שנודע באמת (ככל הנראה נודע שלא היה בעל רוח קודש ובת קול והרשב"א לא פירש "נודע שהוא שקרן" כי לא רצה להטיל על ידי ההיקש שם שקרן לחינם על נביא אוילה והסתפק בשאר הרמזים), גם היום בצרפת יש אחד לפי מה שהעידו לנו עליו, ולעתים אומר דברי' עתידים ומקצתם באים, והרבנים תקנו מה שתקנו בהנהגת העם עמו לפי מה ששמעתי, וישראל נוחלי דת האמת בני יעקב איש אמת כלו זרע אמת נוח להם לסבול עול גלות ומה שיגיעם מהאמין בדבר עד שיחקרו חקירה רבה חקירה אחר חקירה להסיר כל סיג מהדברים הנאמרים להם, ואפילו במה שיראה להם שהוא אות ומופת..".

ובספר "שרשי הקבלה" לתלמיד הרשב"א ר' יוסף אבן ואקר כתב שאין לסמוך רק על קבלת הרמב"ן וכדו' (הוא גם סומך על ספר הבהיר) ולא על הזוהר שנפלו בו טעויות הרבה מאוד – יזהר להישמר בהם, כלשונו.

הרי אין חדש תחת השמש, כבר הרשב"א ראה סוג הכתבים האלו המדברים גדולות על מעשים שלא היו ומכניסים רעיונות אמיתיים יתבהל הקורא מהם בין המוני דרשות בלשון אחרת. ונתבהל מאד, אבל גזר על נושאיהם ריחוק ונידוי שמא יגבה ליבם בעוון המשיחיות.

ואין ספק שבספר הזהר יש סגולה זו, כפי שכתב עליו ארי נוהם: "אהוב ונחמד משובח ומפואר אציל בכל דרכיו התורניים בסדר נאה מלא ויפה וערבות לשונו ואריגתו בספור מעשים שהולך ומכניס בתוך הדברים לא נהיה כמוהו מעורר ישנים ומקיץ נרדמים". וכמה חדושים נמצאים כמו כל ענין זיווגים ושמות אבא ואמא וכדו' וכמה סודות הרבה מדבר בענין ביאת המשיח וזמנו ואיך יבא ושחבור זהר שייך לקץ יומיא ויומי דמשיחא. וגם שהיה עריכת רמד"ל ע"פ מדרשים קדמונים ואיה אותם מדרשים קדמונים, וגם וכי יצוייר שיכתוב אדם דברים על שם רשב"י וכוונתו לשנות מן האמת מיהו זה ואיזה הוא אשר יעשה כן לבדו אם לא שהיה שרוי בעולם הדמיון והחזיון, ולא עוד אלא שיודיע כי הוספותיו מאוחרות שמזכיר עניני פילוסופיא ודברים מאוחרים א"כ מה כוונתו האמתית אם אחת היא. ועי' עוד יעב"ץ רע"מ והתקונים מחברם אחד שפה אחת ודברים אחדים שדבריהם כפולים ולשונותיהם שוים הוא מן המקובלים אשר בספרד המאוחרים". ולא עוד אלא שאיך יצוייר חכם גדול ונלבב כזה אשר מלאו לבו לכל החכמה הגדולה הזו אין חקר, ועם כל זה שגה גם בשגיאות שתינוק של בית רבן אינו שוגה בו בקריאת השפה המקרא והתלמוד, אין זה אלא שהיה בעולם החזיון ולא הקפיד על כאלו. וכיון שמחברינו היה בעולם החזיון, אין ערך רב להשוואות לדעותיו באיזה ספר וכדו' כי החזיון הוא מעל הדעת. וכבר נתפרסם הדבר שבספרד היו חבורות של מקובלים שהיו מתאספים ביום כיפור ושבועות ועוד והיו יושבים כערוגה ומשביעים מלאכים כדי שיגלו להם סודות.

או שמא יש לומר כי אין מדובר אלא על התבנית והמעטפת, אבל הצורה הספציפית בה תופס הזהר את הספירות היא הצורה בה נתפסו הספירות בזמן המקובלים שבימי הגאונים (שהגאונים עצמם לא העמיקו בזה יותר מדי, וידועה תשובת ר' האי המדות הן הספירות) וכך כל שאר עניני האלהות וההשתלשלויות הקדושות. ורבותינו האר"י הק' והרמ"ק וכו' בירו הגילויים האמיתיים.

פרק ד: הנהגות מאשכנז שבזמן הראשונים בזוהר

הנגלה שבנסתר

ישראל משה תא שמע, כתב ספרון קטן הכמות ורב האיכות, "הנגלה שבנסתר - לחקר שקיעי ההלכה בספר הזוהר". בספרון זה סקר תא שמע את מנהגי ההלכה שבספר הזוהר, והראה כיצד מקורם של עשרות רבות של המנהגים הוא ספרד ואשכנז של ימי הביניים. (לינק בסוף הקובץ)

להלן נעתיק מפרק א של ספר זה, עמ' 50-25, עם ההערות עמ' 132-116. מנהגי הלכה שנזכרו בספר הזוהר, ומקורם אשכנז של ימי הבינים. נציג את הדברים עם ציטוטים וביאורים, להבהרת העניין.

א. מנהג מפורסם הוא, שקודם עליית הכהנים לדוכן, נוטלים להם הלויים את ידיהם. מנהג זה נכתב בשו"ע (קכח, ו) וזה לשונו: "אף על פי שנטלו הכהנים ידיהם שחרית, חוזרים ונוטלים ידיהם עד הפרק, שהוא חבור היד והזרוע; והלוי יוצק מים על ידיהם, וקודם לכן יטול הלוי ידיו."

לעומת שיטת השו"ע, לפי הרמב"ם (תפילה טו, ה), כל כהן שנטל את ידיו בביתו לצורך התפילה וקריאת שמע, אינו צריך לחזור וליטול את ידיו לנשיאת כפים (בשחרית ובמוסף), כיון שידיו שמורות ולא נטמאו. וכך ביאר הכס"מ שם. וכך כתב ר' אברהם בן הרמב"ם בספרו המספיק לעובדי ה' (עמוד 214-213). לפי הרמב"ם אין טעם שהלוי יטול את ידיו של הכהן קודם עלייתו לדוכן, הכהן סומך על נטילת ידיו שבביתו, ואינו צריך לחזור וליטול קודם העלייה לדוכן. צא וראה, במקדש הכהן קידש ידיו ורגליו פעם אחת בבוקר לכל היום, וחייב הכהן ליטול בעצמו, ואסור ללוי ליטול לו. ולא יהיו דיני נטילת ידים לברכת כהנים חמורים מקידוש ידים במקדש.

מקור דבריו של השו"ע, זוהר כרך ג (במדבר) פרשת נשא. וזה לשונו: "תאנא כהן דבעי לפרסא ידוי בעי דיתוסף קדושה (דף קמו ע"ב) על קדושה דיליה דבעי לקדשא ידוי על ידא דקדישא, מאן ידא דקדישא דא ליואה דבעי כהנא ליטול קדושה דמייא מידוי דכתיב וקדשת את הלוים הא אינון קדישין, וכתיב בהו בלוים (במדבר יח) וגם את אחיך מטה לוי וגו', שבט אביך כלל, מכאן דכל כהן דפריס ידוי בעי לאתקדשא ע"י דקדישא ליתוסף קדושה על קדושתיה ועל דא לא יטול קדושה דמייא מבר נש אחרא דלא הוי קדישא".

אם ננסה למצוא מקור לספר הזוהר, נגלה שהוא מביא מנהג אשכנזי, נזכר בספר פירושים ופסקים על התורה, לרבנו אבגדור צרפתי, מבעלי התוספות האחרונים, תלמיד רבנו שמואל מפלייזא, ורבנו יהודה ממיץ. וזה לשונו (עמ' תנא): אף ברכה בעמידה (כוונתו לברכת כהנים), כן נראה כי מכאן דנינן דאיתקש ברכה לשירות דלוים מעכבי, וגם אמרינן בשעת משמרתו תהא משמרתן במס' תמיד. לכך נראה שיהיו הלוים משרתים לכהנים בשעת ברכה לקדש ידיהם.

מנהג זה נזכר אף בכתב יד צרפתי, שנתחבר ברבע השני של המאה הי"ג, ועדין לא נתפרסם. (כ"י הקהילה היהודית במנטובה, מס' 36, עמ' 22)

ב. בספר הזוהר הובאה הלכה, שכהן רווק לא ישא את כפיו. זוהר כרך ג (במדבר) פרשת נשא, דף קמה ע"ב. וזה לשונו: ובגין כך תנינן כל כהן שאין לו בת זוג אסור בעבודה דכתיב וכפר בעדו ובעד ביתו, אמר ר' יצחק משום דלית שכינתא שריא במאן דלא אנסיב וכהני בעיין יתיר מכל שאר עמא לאשרייא בהו שכינתא, וכיון דשרת בהו שכינתא שריא בהו חסד ואקרון חסידים ובעיין לברכא עמא הדא הוא דכתיב (תהלים קמה) וחסידיך יברכוכה וכתיב (דברים לג) תמיך ואוריך לאיש חסידיך.

הלכה זו לא נפסקה בשו"ע וברמ"א, כי בזמנם כבר לא נהגו כך. לשון השו"ע (קכח, מד): כהן, אף על פי שהוא פנוי, נושא את כפיו. הגה: ויש אומרים דאינו נושא כפיו, דהשרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה, והמברך יש לו להיות בשמחה

(מרדכי פרק הקורא עומד); ונהגו שנושא כפיו, אף על פי שאינו נשוי, ומכל מקום הרוצה שלא לישא כפיו אין מוחין בידו, רק שלא יהא בבית הכנסת בשעה שקורין כהנים או אומרים להם ליטול ידיהם.

אולם מקור דבריו של ספר הזוהר, הוא מנהג אשכנז קדמון, וזה לשון ספר שבולי הלקט, ענין תפילה סימן כג: מצאתי בשם רבינו יצחק ב"ר יהודה זצ"ל וששאלתם למה נהגו כהנים שאירע להם דבר בקרובים ושינו את מקומן שלא לשאת את כפיהן כל זמן שאין יושבין במקומן. על דבר זה לא מצא רבינו סמך בהדיא ואמר לא על חנם נהגו כן שהרי כל כהן שאינו מברך עובר בשלשה עשה וזה יושב בטל ועובר. ואמר כמדומה לי שעל דבר זה נהגו שכל מי שעומד לברך ראוי לו שיהא שרוי בשמחה ובטוב לבב שכן מצינו ביצחק אבינו שאמר לעשו הביאה לי ציד וגו' ולאחר שיאכל וישתה ותהא נפשו שמחה עליו אמר לברכו. לכן נראה שזה שדואג על מתו ויושב שלא במקומו אינו מברך בשמחה. והטעם הזה יש לומר כמו כן על הפנוי שאינו עולה על הדוכן שכל השרוי בלא אשה שרוי בלא טובה ובלא שמחה. ואומר הרב מצוה להחזיק מנהג הראשונים בכל מה שהאדם יכול להחזיק.

ספר שבולי הלקט, התחבר ע"י ר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא ממשפחת הענוים, נולד בערך בשנת ד' אלפים תתק"ע (1210) ברומא למשפחת רבנים ופרנסים. בצעירותו למד בוירצבורג שבגרמניה אצל תלמידי הר"ש משאנץ בעל התוספות. הוא ליקט פסקים ומנהגים של חכמי צרפת וגרמניה בכל תחומי ההלכה.

בספרד לא נשמע מנהג זה, וזה לשון הרשב"א, (שו"ת הרשב"א חלק א סימן פה) שאלת עוד. כהן פנוי אם מותר לישא את כפיו אם לאו? לפי שמצאת בשם הרב ר' יצחק בר' יהודה ז"ל שאינו נושא את כפיו עם אחיו הכהנים שהמברך צריך לברך מתוך השמחה והשרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה. תשובה: דבר זה לא שמעתיו לאחד מרבותי ז"ל. מעולם ולא ראיתיו לאחד ממחברי הספרים. ואולי מדרש הגדה הוא אבל לפי גמרתנו אינו נראה כן שלא הוזכר בשום מקום.

ג. בספר הזוהר הובאה הלכה, שכהן השונא את הציבור או הציבור שונאים אותו, לא ישא את כפיו, ואם נשא את כפיו סכנה היא לו, ומעשה באחד שנעשה גל של עצמות. הלכה זו לא נזכרה בשום מקום בתלמוד, ובשום מקום לא מצאנו שסיבה זו יש בכוחה לבטל קיום מצוות עשה של נשיאת כפים. אולם מקור דבריו של ספר הזוהר, מנהג אשכנז קדמון, נזכר בספר אור זרוע, שם הושווה הש"ץ לכהן המשרת במקדש, וכשם שהכהן צריך להיות רצוי לבעל הקרבן, כך הש"ץ צריך להיות רצוי לציבור, והורה רבנו יהודה החסיד שאם אינו כך, וקרא תוכחה, סכנה היא לש"ץ. ומכאן למד מחבר הזוהר, אף בברכת כהנים הכהן הוא שליח של הציבור, ואם אינו אוהב את העם והם אינם אוהבים אותו, סכנה היא לו. הלכה זו הובאה במשנ"ב סי' קכח ס"ק לז.

זוהר כרך ג (במדבר) פרשת נשא (דף קמז ע"ב): תאנא כל כהן דלא רחמין ליה עמא לא יפרוס ידוי. ועובדא הוה בחד כהן דקם ופריס ידוי ועד דלא אשלים אתעביד תלא דגרמי, מ"ט משום דלא בריך בחביבותא וקם אחר ופריס ידוי ובריך ואתתקן ההוא יומא, כל כהן דהוא לא רחים לעמא או עמא לא רחמין ליה לא יפרוס ידוי לברכא לעמא דכתיב (משלי כב) טוב עין הוא יבורך אל תקרי יבורך אלא יברך.

ספר הזוהר מעיד, שמאז המעשה שנעשה הכהן תל של עצמות, תוקנה תקנה שאם אין הכהן אוהב את העם והם אותו, לא ישא את כפיו. אולם תקנה זו לא נזכרה בתלמוד.

מקור דבריו של ספר הזוהר, ספר אור זרוע, וזה לשונו: ספר אור זרוע חלק א - הלכות שליח ציבור סימן קיד: ותדע דהא ישראל שהפריש קרבן חובתו ובא כהן והקריב ובעל הקרבן אינו חפץ בו שיקריב קרבנו וכי ס"ד שנתכפר לו והא אסקי' מאי טעמא תקינו מעמדות לפי שנאמר צו את בני ישראל את קרבני לחמי לאשי האיך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבע משמרות הא למדת דאפי' הם חפצים אפי' הכי לא נפקי ידי חובתם אלא א"כ עומדים על גבם כש"כ היכא שאינו חפץ בהקרבתו דלא נפקי

ידי חובתם... והחסיד הגדול מורי הרב רבינו יהודה החסיד זצ"ל אמר לי שצריך שליח צבור להיות אהוב לצבור שאם לא כן כשקורין תוכחה סכנה היא למי שאינו אוהבו ואמר לי שאם אדם יודע שהחזן אינו אוהבו שאם יקרא אותו בתוכחה יזהר אל יעמוד כי יכשל אם יעמוד. הילכך אין נכון להתמנות שליח צבור אלא בהסכמת כל הצבור... מכל מקום צריך שליח צבור לעסוק שיאהבו אותו ולהחניף לצבור ולהעביר על מדותיו כדתניא דבעינן שיהא שפל ברך אבל במילי דשמיא אסור לו להחניף להם אלא צריך להוכיח אותם. וישר כחך וחילך בתורה ובמעשים טובים כחשקי אוהבך. יצחק ב"ר משה נב"ה.

ספר אור זרוע, התחבר ע"י ר' יצחק ב"ר משה מהעיר וינה (אוסטריה) נולד בערך בשנת ד"א תתק"מ, ונפטר שם בערך בשנת ה"א י'. היה תלמיד הראבי"ה ועוד אחרים מגדולי בעלי התוספות שבאשכנז, ורבם של המהר"ם מרוטנבורג ושל עוד מאחרוני בעלי התוספות.

ד. בספר הזוהר הובאה הלכה, שאחרי המזוזה יכתוב, כוזו במוכסז כוזו, ומקורו מחזור ויטרי, אבל בכל הקדמונים עדין לא מופיע מנהג זה. ואף השו"ע לא פסקו.

זוהר כרך א (בראשית) פרשת בראשית דף יח ע"ב: רזא גליפא שמא דיחודא כוז"ו במוכס"ז כוז"ו.

שולחן ערוך יורה דעה הלכות מזוזה (סימן רפח סעיף טו): אסור להוסיף בה מאומה, אלא שמבחוץ כותבין: שדי, כנגד תיבת והיה (דברים יא, יג) שבפנים. הגה: וי"א נגד הריוח שבין הפרשיות (טור בשם הרא"ש ומרדכי ה"ק ורמב"ם והגה"מ בשם סה"ת), וכן נוהגין, ומניחים נקב בקנה נגד שם שדי, שיהא נראה מבחוץ (שם במרדכי והגמי"י). עוד נוהגין לכתוב מבחוץ: כוז"ו במוכס"ז כוז"ו נגד ה' אלהינו ה' (דברים ו, ד) (טור)

עוד דוגמאות:

1. שיור פתיתי לחם על השולחן לברכת המזון.
2. יש להגביה בברכת כהנים יד ימין מעט יחסית ליד שמאל.
3. אין אומרים "והוא רחום" במעריב של ליל שבת.
4. במקום "שומר עמו ישראל לעד" של ימות החול אומרים בשבת "הפורס סוכת שלום", כמנהגנו היום.
5. תוספת הפרק "רננו צדיקים בה'" (תהלים לג) בפסוקי דזמרה של שבת. מקור קדום – פירוש התפילה של ר' אלעזר מוורמיזא.
6. אמירת הפיוט "א-ל אדון על כל המעשים" בתפילת שבת בבוקר, כנהוג היום.
7. תוספת "ואני תפילתי לך וכו'" במנחה של שבת.
8. קידוש לבנה רק לאחר כמה ימים להופעתה (שיטת ר' יונה מגירונדי).
9. ליל החותם של הושענא רבה, בניגוד לדברי התלמוד, שיוכ"פ הוא הסיום של יום הדין. המקור הוא במדרש תהלים בכתבי היד האשכנזים ובספר "שבלי הלקט". וכן מחזור ויטרי ומנהגי מהר"ם מרוטנבורג, וה"מנהיג".
10. בדיקת הצל בלילה זה כדי לקבוע אם אדם יישאר בחיים כל השנה. היום אמונה זו נפוצה בכל ישראל, אך מקורה בפולקלור גרמני עתיק, שנכתב אח"כ בספר חסידים.
11. דיו כשרה נעשית דייקא מעץ התפוח –עפצים, כשיטת ר"ת, ונגד שיטת הפוסקים הספרדים.
12. הרחקות הנידה המחמירות שלא לצורך, כמו ה"ברייתא דנידה" הידועה (שאינה מן התלמוד).
13. האמונה שמשה רבנו נפטר בשבת, בזמן מנחה (מעשה הגאונים ור' יהודה החסיד).

14. להסתכל בציצית בזמן קריאה פרשה שלישית של קריאת שמע. ר' יונה מגירונדי.

15. הנחת יד שמאל כתומכת ליד ימין בקידוש – שבלי הלקט. (עמ' 27 והלאה)

16. איסור הנחת תפילין בחול המועד – שיטת ר"ת (עמ' 35). אין דבר ברור בזה בתלמוד, למרות שנאמר שמותר לכתוב תפילין במועד ומשמע שהם לצורכו. על כל פנים המנהג הרווח בזמן הראשונים היה לא כר"ת, והזוהר הולך דווקא בשיטתו.

17. הזוהר הולך בשיטתו של ר' יונה מגירונדי, שהיה תלמידם של חסידי אשכנז אך חי בספרד. (עמ' 28 והלאה). כך מקובל על הזוהר כי אין אדם מוציא את חברו בקריאת שמע, וגיד הנשה אסור בהנאה, ונשים חייבות בזימון, והקורא קריאת שמע על מיטתו בכוונה כאילו מסר נפשו על קידוש השם, ו"יורד עימו לחייו" שנאמר בגמרא קידושין היינו ללחייו, וזה פירוש ר' יונה שם, ועוד: מזיגת מים ביין של ברכת המזון בתום ברכת הארץ ולא בתחילתה, ועשרה ראשונים בבית הכנסת נוטלים שכר כנגד כל הבאים אחריהם (פירוש תלמידי ר' יונה ברי"ף בסוגיה זו בברכות).

18. ויש מקומות שפסק כדינים הנוהגים בספרד בפרט בעניין נוסח התפילות וטעמי המקרא והפיוטים ניכר הנוהג הספרדי כפי שציינו באורך בפרק א'.

תשובות הגאונים

והנה ראה זה פלא, המחבר הנודע אבישי בר אשר (במאמרו תשובות הגאונים) מצא עשרות קבצי סודות של הרמד"ל שטרם נדפסו שמתאימים בדיוק ללשונם ועניינם לתשובות הגאונים המזויפות שנוספו בהם סודות בקבלה,[34] שם נראה ברור שהרמד"ל התעניין בהלכה האשכנזית והכניסה לספרד בנימוקי סודות הקבלה, ולפעמים הסתייג מהם וביאר טעמו ע"פ הסוד, ולכלם מקבילות בזוהר. (לינק בסוף הקובץ)

דוגמאות:

סודות מוצאי השבת:

לאחר הדיונים בטעמי השבת ותפילותיה באו בקבוצת ה'סודות' השנייה כמה קטעים שיוחדו לענייני תפילה ומנהג במוצאי שבת, והם נשתמרו במלואם או בחלקם בכמה כתבי יד וכן בהעתקות בכתביהם של מחברים בדורות מאוחרים. קבוצה זו נפתחת ב'סוד ההבדלה', ובו דוגמה מעניינת מאוד – רביעית במספר – לשימוש בציון המיוחד 'ירושלמי'. ההשוואה למאמר ארמי דומה שנשתמר ב'זוהר' מציגה את אחת המקבילות המילוליות השלמות ביותר בין כל מובאותיו של רמד"ל מן ה'ירושלמי' בפרט וממדרשות שראה בדברי ה'קדמונים' בכלל, עד שאין ספק שלפנינו מקור ותרגומו. הקטע דן במנהג שלא להדליק נר במוצאי השבת קודם להבדלה בתפילת ערבית, והוא מופיע בסוף הדרשות בטעמי המצוות שנדפסו ב'הקדמת הזוהר', יחידה שזיקתה המיוחדת לרמד"ל כבר נדונה בעבר במחקר.

[34] בתחילה יצאו תשובות הגאונים בזמן הגאונים. ובכת"י המאוחרים שנוספו בו סודות ע"פ קבלה הם נמצאו בספריות כרוכים עם שאר כת"י של הרמד"ל.

זוהר, א, דף יד ע"ב	רמד"ל, 'סוד ההבדלה'
[...] בגין דלאו יאות הוא לאדלקא נורא כד נפיק שבתא עד דמבדלי ישראל **בצלותא**, ומבדלי על כסא,	**ראיתי בירושלמי** שאין מדליקין נר במוצאי שבת עד שיבדילו ישראל **בתפלה**
בגין דעד ההוא זמנא שבת הוא, וקדושה דשבת שליט עלנא.[136]	כי עד אותו זמן שבת הוא וענין קדושת שבת שולטת עלינו.
ובשעתא דמבדילין **על כסא**, כל אינון חיילין, וכל אינון משריין דאתמנן על יומי דחול כל חד וחד יתוב לאתריה ולפולחניה דאתמני עליה.	ובשעה שמבדילין **בתפלה** כל משמרות החול אשר זזו ממקומן מערב שבת הן מוכנות לשוב אל מקומן.
בגין דכד[137] עאל שבתא ואתקדש יומא, קדש אתער ושליט בעלמא, וחול אתעדי משולטנותא דיליה,[138] ועד שעתא דנפיק שבתא לא תייבין לאתרייהו.	
ואע"ג דנפק שבתא לא תייבין לאתרייהו, עד זמנא דאמרי ישראל ברוך אתה יהו"ה המבדיל בין קֹדש לחול.	והן אינן שבות אלא בזמן שישראל מבדילין בין קדש לחול
	כי כמה הן מפורשות מדרגות מסוד קדושת שבת לאותן המשמרות והמעלות השולטות בימי השבוע.
	וכבר התעוררנו בתחלה כי כשקדש היום בערב שבת וסוכת שלום שולטת בעולם כל המעלות
	וכל המשמרות כאין נגדו וכולן זזות ממקומן ונשגב הוא לבדו בעולם ומאותו זמן ואילך אין שולטנות אחרת שולט.
	לכן במוצאי שבת אין להדליק נר עד שיבדילו ישראל בתפלתן.
כדין קדש אסתלק, ומשריין דאתמניאו על יומי דחול מתערין, ותייבין לאתרייהו כל חד וחד על מטריה דאתפקיד עליה, ועם כל דא לא שלטין עד דיהון נהורין מרזא דשרגא.	כי מאותה שעה ואילך קדושת היום מסתלקת ומשמרות החול מוכנות ומתעוררות לשוב אל מקומן ועם כל זה אינן יכולין לשלוט עד שיהיו נשפעין מסוד הנר.[139]

טעם הזה הנחה בין השאר את ביאור השינויים במטבעות תפילת ערבית של שבת (השמטת 'והוא רחום' ושינוי 'שומר עמו ישראל לעד'), ועליו נתכן גם המשל המפורסם לרועה הצאן, שהופעתו ב'שערי תשובה' החשידה כאמור את רמד"ל בכתיבתה. בסימן פ ב'שערי תשובה' תואר חילוף המשמרות מימות החול לשבת כך:

> 'כיון שקדש היום... כיון שנכנס שבת כולם זזים ממקומם ונשגב ה' לבדו והרי הצאן תחת סוכת שלום נשמרים'. לשון זו זהה לדבריו של רמד"ל ב'סוד ההבדלה': 'כי כשקדש היום בערב שבת וסוכת שלום שולטת בעולם ...כולן זזות ממקומן ונשגב הוא לבדו בעולם'. אגב כך נזכר בתשובת הגאונים עניין נוסף, ונלווה אליו אותו הטעם: 'ובמוצאי שבת כולם חוזרי' למקומם ומעמידי' משמרות משבת לשבת ועל כן א"צ (אין צריך) לשתות קודם הבדלה על הכוס עד שיתקיימו ממונים והשומרי' על העולם כמתחלה'.

שילוב רעיון ההבדלה על הכוס בקטע ב'שערי תשובה' שנדון בו המנהג שלא לשתות מים בתקופה – מנהג שהתבאר באותו הטעם – עשוי לסייע בחשיפת התשובה המקורית שממנה יצא רמד"ל לחבר תשובה חדשה. על כל פנים המשכו של עניין זה התבאר מיד לאחר מכן בסימן הסמוך (שערי תשובה, סימן פא): 'וששאלתם ענין הדלקת הנר במוצאי שבת אמתי היא עונתה מן הדין הוא, והכי מסקנא שאין מדליקין נר במוצאי שבת עד הבדלת תפלה', ושוב הלשון היא בדיוק כלשונו של רמד"ל וכלשון ה'זוהר'. מכאן ראיה שסימן פ ב'שערי תשובה' וסימן פא שם מצטרפים לכדי תשובה אחת, שנכללו בה שני מנהגים ממוצאי השבת שטעמם אחד, טעם שרמד"ל הרבה לבארו במקומות רבים בכתביו.

סוד סעודות ליל שבת

זוהר, ג, דף ריט ע"ב	רמד"ל, 'סוד סעודת ליל שבת'
הכי תנינן: כל חדוה דישראל דלא משתתפי בה לקודשא בריך הוא לאו איהו חדוה, וזמין איהו סמאל וכל סייעתא דיליה לקטרגא להוא חדוה. [...] ומנלן [...] דכתיב 'ישמח ישראל בעושיו',[54] ההיא חדוה דישראל לאו איהו אלא בעושיו. בעושיו, בעושו מבעי ליה, אלא אלין קודשא בריך הוא [...] ואביו ואמו; דאף על גב דמיתו, קודשא בריך הוא [...] אייתי לון עמיה להוא חדוה.	**כאמרו בירושלמי:** שמחה שאינה בהקב"ה השטן בא ומקטרג בה ואין שמחה אלא שמחת ישראל בהקב"ה; שנאמר 'ישמח ישראל בעושיו',[55] קרי 'בעשיו' חסר, וא"כ מהו 'בעושיו' אלא מפני שהאדם נברא בשותפות ואמרו חז"ל במסכת קדושין שלשה שותפין יש באדם אביו ואמו והקב"ה וכו'; וכיון שהאדם שמח בקונו אמרו **במדרש** שאע"פ שאביו ואמו מתים אינו נמצא באותה שמחה אלא הם.[56]

סוד שתי ככרות

'סוד שתי ככרות', שעניינו ביאור טעמו של המנהג לבצוע על שתי כיכרות לחם בשבת - לחם משנה- סוד שתי ככרות לבצוע בהם בשבת. מפני שאנו חייבין לבצוע ב' ככרות משום 'לקטו לחם משנה' והענין הוא נכון וישר למוצאי דעת. ראיתי לגאונים שכתבו[35] כי אנשי מערב לא היו בוצעין על שתי ככרות וטעם שלהם שאומרים שאחת מהם היא מיום החול ועל ככר שהוא מיום החול אין בוצעין ביום השבת כי הואיל ולקטו לחם משנה בשביל יום ששי ויום שבת האחת היא מן החול ואין בוצעין עליה ביום השבת.

וראיתי כי אין מענה על הדבר זולתי שאמרו מנהג המקומות אנשי מזרח בוצעין על שתי ככרות וכן מנהג בשתי ישיבות. ואע"פ שאין להשיב במקום אשר אריו' גברו אמרתי בלבי כי ודאי 'הן לא קצרה יד י' מהושיע וחכמתו היא גדולה ומי ישיגנה כי בעונו' נתמעטו עמודי עולם נסתמו מעיינות החכמה.

הדברים שהביא רמד"ל בשם הגאונים מוכרים היטב, ובלשון זהה, מאוספי תשובות הגאונים, והם מופיעים גם בתשובה שנלקטה באוסף 'שערי תשובה' (סימן רכב), ושם נכתב:

35 אור זרוע

אנשי מזרח בוצעין על שתי ככרות בשבת משום לחם משנה, אנשי א"י אין בוצעין אלא על אחת, שלא להכניס כבוד ע"ש בשבת. והלכ' רווחת היא בכל מקום שאין בוצעין בשבת ובימים טובים אלא על שתי ככרות.

נראה שדעתו של רמד"ל לא הייתה נוחה ממנהג ארץ ישראל זה – שלא נפסק להלכה בידי הגאון – ובייחוד מכך שהגאון לא מצא 'מענה על הדבר', ואולי גם מטעמם של בני מערבא, שמסר בלשון מעט שונה. במקרה זה לא מצינו בשו"ת הנוספים ב'שערי תשובה' (ולא בכתבי היד שנשתמרו בהם חלק מתוספותיו) תשובה ערוכה באותו נושא. אולם מסתבר שרמד"ל הכיר את דברי הגאונים בסוגיה זו ויצא לחלוק עליהם בעזרת טעם קבלי, שהביא בהמשך דבריו. בשל חשיבותם של הדברים, שכאמור שרדו אך ורק בהעתקות נידחות, אביאם במלואם:

תדע כי דברי רז"ל עמוקים ונסתרים דבריהם ועתה שמע וחכם והט אזנך להבין ארחות יושר. ראיתי ענין מה שכתוב 'ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה שני העומר לאחד' – אי תימא שמסלקין אותו לשבת ולא היו אוכלין ביום הששי והיו יושבין בתענית אי אפשר, דאם כן צער גדול היה בבא השבת. והם 'דבר יום ביומו' לוקטין ולא משיירין מיום זה לאחר בגזרת הכתוב 'איש אל יותר ממנו'. ואם לחם משנה מתעלם ביום הששי כמו שאמרנו והשבת בא להם בצער. אלא ביום הששי היו לוקטין עומר אחד לאותו יום ועומר ליום המחרת שהיא שבת ואוכלים ביום הששי כדרך כל יום ויום עמר אחד והשני בו נעשה נס בשעת הכנתו. ונמצא בו לחם משנה בשבת וזהו סוד אמרו 'והיה ביום הששי והכינו את אשר הביאו' ואח"כ 'היה משנה' כי נס המשנה היה לשבת אחר שהיו מכינים. והסוד הוא לחם שמים.

ועתה שמע והבן ענין סוד לחם משנה. דע כי לחם משנה לאחר ההכנה נמצא על דרך נס והוא לחם סעודות הלילה של שבת מענין המדה הידועה הכלולה כי בליל שבת מרכבת המשנה שולטת בו והוא יתברך הרכיב ליוסף הצדיק 'במרכבת המשנה אשר לו, כי יש בו סוד מרכבה עליונה ומרכבת אחרת תחתונה הימנה והיא מרכבת המשנה ועל ידו 'לקטו לחם משנה' לחם של משנה, ומפני כי היא נכללת במדת היום בשאר הסעודות נמצא שם לחמה כי הוא משנה התורה 'ממרחק תביא לחמה' בהכנה ההיא ולעולם 'לחם

עצלות לא תאכל'. ועל כן סוד שתי ככרות לברך עליהם בשבת 'לחם יומים' להם שתי מדות ידועות שהם סוד השבת הכל על אופן אמתי כי דרך התורה והתלמוד ישר 'כי ישרים דרכי י' וצדיקים ילכו בם' וגו' 'אשרי העם שככה לו', ודי לך במה שרמזנו ולחכימא ברמיזא.

מחבר הקטע, רמד"ל, הביא מדרש – שלפיו נס היה נעשה בערב שבת ולאחר הכנת הלחם היה נמצא לפתע לחם משנה – ואגב כך ציין שראהו במקור אחר אך לא גילה מהו. בעזרת מקור עלום זה פיתח רמד"ל את הרעיון שבסעודת הלילה מתקשרות זו בזו שתי מידות ידועות, דהיינו המדרגה הנקבית התחתונה בספירות (מלכות) והמדרגה העליונה בינה, והחיבור בין שתי המרכבות נעשה באמצעות יוסף הצדיק (יסוד) שבתווך. לשיטתו בציעת שתי הכיכרות בשבת היא הכרח שאין לוותר עליו, כדי לא לפגום בלחם המשנה, ועל ידי כך הטעים שאין הצדקה למנהגם של אנשי המערב להסתפק בכיכר אחת בסעודת הערב.

והנה פירוש תאוסופי דומה נשתמר לפנינו ב'זוהר'. במאמר זה תוארה הספירה התחתונה (מלכות) שניזונה בלחם על ידי הצדיק (יסוד) בשבת. על פי המבואר שם, לחם משנה אינו אלא כינוי ללחם העליון וללחם התחתון, שהם שתי הנקבות או המידות המתכללות והמתחברות זו בזו בשבת.

זוהר א' ויגש רמ"ו א: בספרא דרב המנונא סבא, אמר הכי, מאשר שמנה לחמו, (לעיל מז ע"ב) דא לחם שבת, דאיהו פנג, על חד תרין. כדכתיב, (שמות טז) לקטו לחם משנה. מאי לחם משנה. אלא, תרי לחם, לחם מן השמים, ולחם מן הארץ. דא הוא לחם פנג, ודא הוא לחם דמסכנא, ובשבת אתכליל לחם תתאה בלחם עלאה, ואתברך האי בגיני האי, ואיהו לחם משנה. ותו הוה אמר, לחם משנה דשבת, נקיט משבת עלאה, דאיהו נגיד ואנהיר לכלא, ואתחבר לחם בלחם, ואיהו משנה. ובכל אתר, רזא דלחם, נוקבא היא. בגין כך שמנה כתיב ולא שמן. וכתיב, (בראשית מט) כי אם הלחם אשר הוא אוכל, דא אנתתיה.

ואי תימא (שמואל א ט) והלחם אזל מכלינו, ולא כתיב אזלת. שאר מזונא לחם קרינן ליה, ואשתמודען מלין, מאן הוא שאר מזונא, ומאן הוא לחם

ממש. לחם דלעילא, בכל אתר דכר, לחם תתאה, בכל אתר נוקבא ואנן אשכחינא דזמנין כתיב דכר, ולזמנין נוקבא, וכלא חד מלה, האי כהאי, ושפיר כלא.

גם בחטיבת ה'פיקודין' שנדפסה ב'זוהר' לפרשת 'אמור', בעניין קרבן שתי הלחם בחג השבועות, התפרש הפסוק באופן השקול לדברי רמד"ל:

'פקודא בתר דא, לקרבא שתי הלחם; הא אוקימנא שתי הלחם, תרתי שכינתי, עילא ותתא, ואתחברן כחדא; לגביהון תרין נהמי בשבת, מזונא דחד תרין, דעילא ותתא, ועל דא כתיב "שני העמר לאחד" [...] תרין נהמי כחדא'.

עניין לחם משנה שב ונזכר בהמשך יחידת ה'סודות' על סעודות השבת, בדיון בטעמה של סעודה שלישית, וכאן מצאתי הוכחה נוספת לזיקה המקורית בין 'סוד שתי ככרות' ובין הקטעים שנשתמרו גם בכתבי יד. הפעם יצא רמד"ל להתנגד למנהג לקיים את הסעודה השלישית כמעין תוספת לסעודה השנייה, סעודת הבוקר, ושוב רמז למקורו של המנהג שעמו התעמת:

סעודת הערב שהיא סעודה שלישית יש לנו לשמוח בגורלה ולאכול בחדות מהללה כי 'יצחק בא מבא' ורבקה עמו במחבוא ושניהם מתיחדים בשמחת היהודים ולעולם בג' סעודות הללו לחם משנה בתוכם והיא בכל הסעודות נמצאת ובשמחתה 'לא יתערב זר' [...] ראיתי דעת המפרשים בענין סעודה שלישית של שבת שכוללים אותה בסעודה של בקר. הבן בדבר וחכם כי הענין הזה הוא אומד דעתם לפי סברתם. תדע לך כי סוד המדות השולטות ביום זה כל אחד ואחד שולט בזמנה ובשעה המזומנת לאותה מדה. כבר אנו יודעים שבבקר מדת החסד שולטת ומשך מציאותה כל היום. ואנו מחייבים בהתעורר המדה ההיא להתפלל ולהגיד שבח יוצרנו ב"ה דכתי' 'להגיד בבקר חסדך ואמונתך' בלילות' וכשם שסוד האמונה שולטת בלילה זמן שבחו שלמקום אינו מצד האמונה ההיא אלא בלילה. ואין להחליף זמן המדות ועונתן אלא על כל אחת ואחת בזמן שהיא מתעוררת בעולם [...] והשלש סעודות הן כנגד המדות ותקנו אותן בזמנן לפי זמן התעוררות המדות בה

לשמוח בהתעוררות המדה ההיא כדי להראות שמחה וחדוה באמונתו ועבודתו כנגד המדה השולטת באותו זמן. והיאך יעשו סעודה בלא שעה ועדיין התעוררות המדה לא באה? והיאך יתפללו תפלת ערבית בבקר? [...] כשם שאי אפשר לאלו בלא זמן, כך אי אפשר לאלו בלא זמן, כי הכל תלוי זה בזה והכל נקשר בסוד אחד וקיום אחד.

אמנם רמד"ל לא ציין מי היו המפרשים שהזכיר, אך נראה שנתכוון למנהג צרפת הידוע לצרף את הסעודה השלישית אגב הסעודה השנייה ולקיימה באופן סמלי בלבד. שוב הנחה הטעם הקבלי את דחיית המנהג, וקיום שתי הסעודות יחד נתפס כפגם בהבחנה בין ספירות השולטות בשעות היום השונות. המנהג עצמו נדון גם בתשובות הגאונים ומופיע בין השאר באוסף 'שערי תשובה', אם כי במקרה זה אין סיבה מיוחדת להניח שדווקא זהו המקור שעמו התעמת רמד"ל. מכל מקום חשיבותו העיקרית של קטע זה בראיה הישירה לפולמוסם של חכמי קבלה עם המנהג לערב את סעודות השבת, מנהג שרמד"ל פגש בו כנראה בכתובים ('דעת המפרשים'), דהיינו בחיבור בענייני הלכה או מנהג שמוצאו בצרפת או בפרובנס. בדומה למחברים אחרים שחיו בספרד בדורו, הוא נימק את דחייתו של דחייתו של המנהג האחר בטעמים תאוסופיים, כשם שמצינו בכמה מאמרים ב'זוהר' שהוקדשו לעניין זה.

בזוהר ב, דף פח ע"א:

רבי שמעון אמר, האי מאן דאשלים תלת סעודתי בשבתא, קלא נפיק ומכרזא עליה, (ישעיה נח) אז תתענג על יי', דא סעודתא חדא, לקבל (ויקרא רפ"ח ע"ב) עתיקא קדישא דכל קדישין. והרכבתיך על במתי ארץ, דא סעודתא תניינא, לקבל חקלא דתפוחין קדישין. והאכלתיך נחלת יעקב אביך, דא הוא שלימו דאשתלים בזעיר אפין.

ולקבלייהו בעי לאשלמא סעודתיה, ובעי לאתענגא בכלהו סעודתי, ולמחדי בכל חד וחד מנייהו, משום דאיהו מהימנותא שלימתא. ובגין כך, שבתא אתיקר, מכל שאר זמנין וחגין, משום דכלא ביה אשתכח, ולא אשתכח הכי בכלהו זמני וחגי. אמר רבי חייא, בגין כך, משום דאשתכח כלא ביה, אידכר תלת זמנין. דכתיב, (בראשית ב) ויכל אלהים ביום השביעי. וישבות ביום השביעי. ויברך אלהים את יום השביעי.

תא חזי, בסעודתי אלין, אשתמודעון ישראל, דאינון בני מלכא. דאינון מהיכלא דמלכא, דאינון בני מהימנותא, ומאן דפגים חד סעודתא מנייהו, אחזי פגימותא לעילא, ואחזי גרמיה דלאו מבני מלכא עלאה הוא, דלאו מבני היכלא דמלכא הוא דלאו מזרעא קדישא דישראל הוא. ויהבין עליה חומרא דתלת מלין, דינא דגיהנם וגו'.

ובספר המלכות של הרמד"ל: והנשמה ההיא נחלק לשלש סעודות שהם ג' נשמות וכל הפוחת מהם כאלו הרג אה הנפש ולפי' אמר ר' יוסי תהי חלקי מגומרי שלש סעודות בשבת מפני שנחשב עליו כאלו בראה את כל העולם ונותן נשמה בו .

רמ"ח תיבות שבקר"ש

ספר שקל הקודש לרמד"ל:

ואמנם כי בהתיחד הפרשיות בסוד מעלתן וסוד פרשת ציצית תמצא כי סוד כל קרית שמע הוא בנין אדם והם סוד רמ"ח איברים שבאדם, ועל כן תמצא בכל הפרשיות כולם סוד רמ"ח תיבות להיות בנין האדם שלם בכל תקוניו ובכל ענייניו, ואמרו במדרש ירושלמי והא מאתים וארבעים וחמש תיבות הוו שליח ציבור חוזר שלשה תיבות ומאן נינהו ה' אלהיכם אמת שהם שלשה תיבות לתשלום כל האיברים, והחזן משלים האיברים לכולם באותם השלש תיבות אשר הוא חוזר, ומקשה לשם ואומר והתנן חוזר ואומר אמת או אינו חוזר ואומר אמת ודאי אינו חוזר ואומר אמת, ואמרו (משבש דברי תלמוד בבלי) כיון שראינו חוזר ואמר אמת היאך יכול שליח צבור לחזור השלש תיבות הללו דהא כבר אמר אמת והשתא היאך יכול לומר ולחזור אמת כמתחלה, ומתרץ תנן מי שהתפלל אל יחזור ויתפלל פעם שנית משום דמחזי כשתי רשויות, שליח צבור אע"פ שהתפלל חוזר ואומר תפלתו כדי להוציא את מי שאינו יודע ידי חובתו, ומה להוציא את מי שאינו יודע ידי חובתו חוזר ומתפלל להשלים לבני אדם ולהשלים לכל הקהל לא כל שכן וודאי חוזר ואומר שליח צבור, עד כאן ראיתי: ואני תמה על אותם שהיו קדמונים

בתחלה היאך לא הגיע לידם ענין זה... [36]**כי שמעתי אומרים שהיתה ביניהם מחלוקת עד שנסתכמו לומר אל מלך נאמן בתחלה, והענין אינו נכון כי אין צריך להפסיק ולומר שום דבר בין מדת אהבה לשמע.**

ובספרו משכיות כסף:

'יש מקומות "**ומנהגות**": האומרי' בין אהבה לשמע "אל מלך נאמן" וכוונתם כדי להשלים רמ"ח תיבות למנין אבריו של אדם'. אלא תקנו הקדמונים שיחזור הש"ץ 'ה' אלהיכם אמת'; וליחיד – כוונה בחמישה עשר וי"ן שב'אמת ויציב.

ב'ספר המנהיג':

'נ"ל שצריך לענות אמן, אל מלך נאמן שמע ישרא' וגומ' ברוך שם וגומ' לפי שנאמן, אל מלך נאמן, שמע אם שמוע, פרש' ציצית, יש בו רמ"ח תיבות רמז לרמ"ח איברי' שבאדם.

וראה זה פלא, בזוהר מדרש הנעלם רות:

[36] כאן מתייחס למחלוקת הרמב"ן והרז"ה שהחדיר בספרד את אמירת אמ"ן, וז"ל רמב"ן בברכות: כבר היה מנהג בעיירות לומר בין אהבת עולם לקריאת שמע אל מלך נאמן, ומספר הרמב"ן שהשתדל ועקר מנהג זה מספרד עפ"י דעתו ותשובת הרמ"ה. מוסיף הרמב"ן: "ואחר זמן ראיתי תלמידי צרפתים מקשים ואומרים בידינו מדרש אגדה דקריאת שמע יש בה רמ"ח תיבות כנגד איבריו של אדם וכשמנו אינן אלא רל"ט, וברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד שהצריכו חכמים לומר כדאיתא בפסחים (נ"ו א') ואל מלך נאמן זה משלימין אותם, עולה מן הרמב"ן שהכיר את המדרש, אבל אינו מקבל שכך ראוי לנהוג כדי להגיע לרמ"ח תיבות בקריאת שמע. ממשיך הרמב"ן ומבאר, להבנתו את מקור הטעות לומר אמ"נ בכל קריאת שמע: ולהשלים למנין אברים כפי המדרש הזה היו אומרים אל מלך נאמן במקום אמן, ממה שאמרו (שבת קי"ט ב') מאי אמן אל מלך נאמן, ואיפשר שהיו עונין אמן ממש אלא שהמדרש מונה אותיות של אמן רמז לתשלום האיברים דכיון שהוא נוטריקון לשלש תיבות עשו אותו כשלש תיבות ברמז המנין הזה. ואמנם המאירי שם חלק על הרמב"ן ויישב המנהג.

ואמר רבי נהוראי, בקריאת שמע יש מאתים ארבעים ושמונה תבות, כמנין מאתים ארבעים ושמנה איברים של אדם. והקורא קריאת שמע כתקונה, כל איבר ואיבר נוטל תבה אחת לעצמו, ומתרפא בו. וזה רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך.

בינתים הגיע אותו התינוק עיף מהדרך, וישב לפניהם. שמע את הדברים הללו, קם על רגליו ואמר: והלא בקריאת שמע אין שם אלא מאתים ארבעים וחמש תבות? אמר לו רבי חייא: שב בני. ישב. אמר: השמעת בני בזה דבר? אמר ליה, כך שמעתי מאבא, דבקריאת שמע יש רמ"ח תיבות חסר תלת, למנין איבריו של אדם. מאי תקנתיה. תקינו, דשליח צבור חוזר שלשה תיבות אלו. ומאי נינהו. ה' אלהיכם אמת. כדי להשלים רמ"ח תיבות על הקהל. וכדי שלא יפסיק לאמת, לא פחות משלשה, ולא יותר משלשה.

אמר לו: כך שמעתי מאבא, שבקריאת שמע יש מאתים ארבעים ושמונה תבות חסר שלש למנין איבריו של אדם. מה תקנתו? תקנו שהשליח צבור חוזר על שלש התבות הללו, ומהן? ה' אלהים אמת. כדי להשלים מאתים ארבעים ושמונה תבות על הקהל, וכדי שלא יפסיק לאמת, לא פחות משלש, ולא יותר משלש.

בינתים בא רבי יודא בנו של רבי פנחס, וישב אצלם, ואמר להם: במה עסקתם? אמרו לו: בדברי קריאת שמע, וכך אמר התינוק הזה. אמר: ודאי שכך הוא, וכך אמר רבי יוחנן בן נורי אמר רבי יוסי בן דורמסקית משמו של רבי עקיבא, חסידים הראשונים תקנו קריאת שמע כנגד עשרת הדברות, וכנגד מנין איבריו של אדם. והרי חסרו מהן שלש? תקנו שיהיה שליח צבור חוזר ומשלים אותן. ומהן? ה' אלהיכם אמת.

בתפלה תקנו, ג' ברכות ראשונות, וג' ברכות אחרונות. בקריאת שמע, ג' שמות בראשונה, ה' אלהינו ה', ושלשה שמות באחרונה, ה' אלהיכם אמת. וכל הקורא קריאת שמע כהאי גוונא, בידוע שאינו ניזוק באותו יום. וכל האומר קריאת שמע שלא עם הצבור אינו משלים איבריו, מפני שחיסר השלשה תיבות ששליח צבור חוזר. מאי תקנתיה. יכוון בט"ו ווי"ן דאמת ויציב. וכל האומר קריאת שמע שלא עם הצבור, אינו משלים איבריו, מפני שחסר השלש תבות ששליח צבור חוזר. מה תקנתו? יכון בחמש עשרה ווי"ם של אמת ויציב.

ובתיקונים י:

והיא כלולה מארבע פרשיות של קריאת שמע, שהן מאתים ארבעים ושמונה תבות עם אל מלך נאמן, **וכדי שלא יעשו הפסקה, תקנו שיחזיר השליח צבור יהו"ה אלהיכ"ם אמת.**

כאן כלל תיקון שהציע הרמד"ל בשם מדרש כביכול, והוסיף גם טעמו של הרמד"ל שלא לעשות הפסק לאי אמירת אמ"נ..

ובשו"ת הגאונים (בתשובות שהוסיף רמד"ל בשם הגאונים):

'וששאלתם דאיכא בינייכו ק"ש בקול רם'; והתשובה: 'אבל מעליא איהו בלחש וכולהו תיבין בחושבנא ומאן דגרע חד מנייהו כאלו גרע עלמא חדא; ועל דא בקריאתה בקול זמנין דישתוק...וידלג.. ועל דא בלחש ולא יחסר כלום'.

ב'שו"ת מן השמים' (בתשובות שהוסיף רמד"ל)

ועוד שאלתי על שיש מקומות שקוראין קריאת שמע בקול רם. והתשובה: והלא ידעתי כי ק"ש מנין אבריו של אדם הם, והקורא אותם בלחש לא יחסר דבר, והקורא אותם בקול רם ידלג על קול חבירו ויחסר מהם אבריהם והאדם לא נשלם.

פרק ה: חכמה יוונית וספרי הרפואות שבזוהר

היתכן שרשב"י כתב כן לשבח את החכמה יוונית?

בזוהר פקודי: אשר אין בה מום, דא מלכות יון. (דאינון קריבין לארחי מהימנותא)[37]

ובזוהר חדש יתרו: הכא איהו רזא דארבע מלכוון, דסחרן כולא. רוח סערה, דא מלכות בבל. ענן גדול, דא איהו מלכות מדי. ואש מתלקחת, דא איהו מלכות אדום. ונגה לו סביב, דא איהו מלכות יון, דסחרא לון נגה, ולא בהו נגה, דכתיב בהו סביב. בגין דלית בכל מלכוון, דאינון קרבין לאורח מהימנותא, כוותייהו. אוף הכא באינון קליפין, לאו מאן דקריב למוחא, כהאי. והאי סחרא ליה נוגה, ולאו ביה נגה, אלא נפקא מגו מוחא, ונהיר סחור סחור.

אלא מקורו מספרי הרמד"ל. ספר משכן עדות של הרמד"ל:

ואמרו על חכמי יון הקדמונים שהם היו חכמים קרובים על דרך האמת והם היו יודעים בסוד חכמתם שהיא קרובה אל האמת יותר מאותם הבאים אחריהם והם בצד החכמה ידעו במשקל כל גבולות הארץ במחלוקתם ונגלה להם מאד מסוד החכמה ענין המקום הזה [מקום גן עדן] וכי הוא באקלים ידוע במחלוקת הארץ וידעו באמת כי שם בתוך הגן נטוע נטע נעמן והוא עץ החיים וגם עץ הדעת טוב ורע נטועים שם אשר נטע ה' אלקים בעולם הזה... וגם כי מצאו בסוד החכמה המקום לא מצאו סוד להט החרב המתהפכת ואם מצאו לא נשמרו מן החרב... וחכמים כאלה לקחו עצתם ללכת אל המקום ההוא בדרך נהר פרת במרוצת המים למעלה וליכנס בגן ולאכול מעץ החיים ואכל וחי לעולם אמנם כי הוא ית' משיב חכמים אחור ודעתם יסכל... עד אשר קרבו אל המקום ויראו אותו מרחוק בטרם יתקרבו אליו והחרב שלח חץ בעברתו וברק ממרורתו ולחך אותם כלחוך השור את ירק השדה ונשרפו ונאבדו מן העולם כי חוק החרב כל הקרב אליו נשרף שיעור מיל סביבו[26].

[37] ברוב הכת"י מופיע בלי סוגריים.

מקורו ספר "אסף הרופא":

...וחכמי מוקדון החלו ראשונה לרפא בארץ וחכמי מצרים החלו לחבר ולנחש במזלות ובכוכבים ללמוד את ספר מדרש הכשדים אשר העתיק קגגר בן אור בן כשד וכל מעשי החרטומים. ותגדל להם חכמתם עד קום אסקלופיוס אחד מחכמי מוקדון וארבעים איש עמו מן החרטומים מלומדי הספרים הנעתקים וילכו חכמי מוקדון הלוך בארץ ויעברו מעבר להודו אל ארץ קדמת עדן למצא מקצת עצי הרפואה — ועץ החיים למען תגדל תפארתם על חכמי הארץ, ויהי בבואם אל המקום ההוא וימצאו את עצי המרפא ועצי עץ החיים וישלחו ידם לקחתם ויברק ה' עליהם את להט החרב המתהפכת ויתלהטו כלם בשביבי הברק

ומסתברא מילתא שדברי אסף הרופא היוו השראה למה שנמצא בזוהר כי תצא משמיה דרשב"י עצמו:

והשד הזה הוא כמו המטה של משה, שהתהפך ממטה לנחש... אינון מארי פילוסופיא, אצטגניני ישראל, דידעין מאי דהוה, ומאי דעתיד למהוי, מאותות דחמה וסיהרא.

מוטיב החרב המתהפכת הפועלת ממרחק "מיל" חוזר בסדר גן עדן כמעט באותם המילים. מדרש זה הוא מעשי ידי הרמד"ל כאשר הוכח.

הרופא מקרטינא

במרחבי הזוהר נכתב הרבה על תכונות איברי הגוף: המוח המלך והכבד הכועס, הטחול השוחק ארבעת המרות וכנפי הריאה המנשבות, אולם מוסיף עליהם כמה וכמה פעמים ידיעות רפואיות מפי "הרופא מקרטינא". מיהו אותו רופא עלום?..

זוהר פרשת בלק: עכשו יש לדעת, תהו, שהוא קו ירק, מהו קו ירק? אלא מצאנו **בספר הרופא מקרטינאה, ויודן של קסרי שמו, וקוראים את שמו הרופא הקרטינאי**, משום שהוא גדול על כל הרופאים ונכבד בחכמה. וכך

אומרים בלשון פרסי לאדם נכבד. והוא היה אומר, והארץ היתה תהו, מה זה תהו? הוא קו ירק שמקיף כל העולם, ומי הוא? קלפת האגוז, וזוהי הקלפה החיצונה, שהיא ירקה. [38]לפנים ממנו - בהו. אותן אבנים מפלמות שמהן יוצאים מים. מתהו נמשך עור ובשר. מן בהו נמשכות העצמות.

ולכא' ברור שכוונתו לספרו של הרופא הגדול היהודי שגר בארץ רומי "שבתי דונולו" על ספר יצירה שחיבר ספרי חכמה ורפואה, והוא חי בסוף זמן הגאונים...

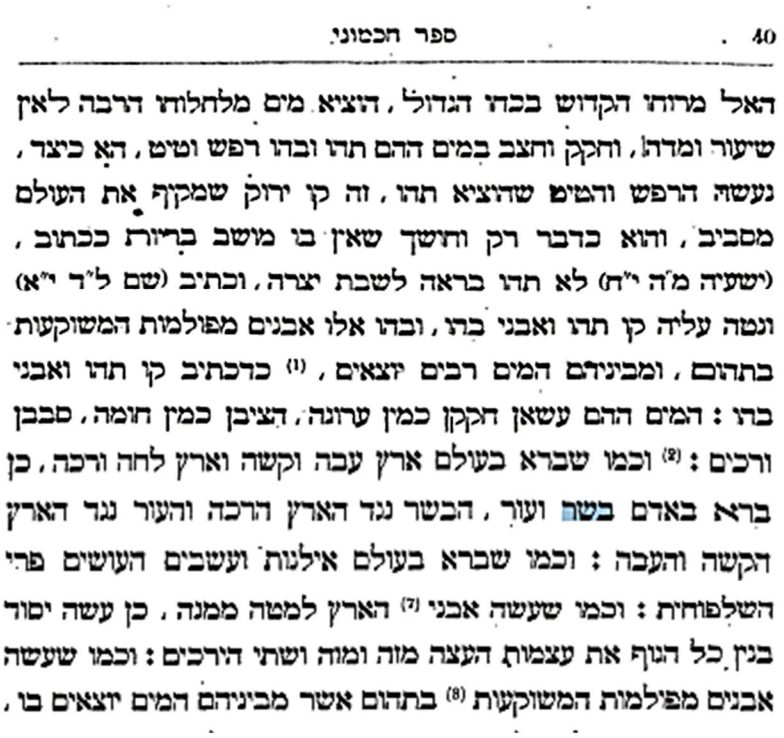

40 . ספר חכמוני

האל מרוחו הקדוש בכחו הגדול, הוציא מים מלחלוחו הרבה לאין שיעור ומדה, וחקק וחצב במים ההם תהו ובהו רפש וטיט, הא כיצד, נעשה הרפש והטיט שהוציא תהו, זה קו ירוק שמקיף את העולם מסביב, והוא כדבר רק וחשך שאין בו מושב בריות ככתוב, (ישעיה מ"ה י"ח) לא תהו בראה לשבת יצרה, וכתיב (שם ל"ד י"א) ונטה עליה קו תהו ואבני בהו, ובהו אלו אבנים מפולמות המשוקעות בתהום, ומבינים המים רבים יוצאים, [1] כדכתיב קו תהו ואבני בהו: המים ההם עשאן חקקן כמין ערוגה, הציבן כמין חומה, סבבן ורכים: [2] וכמו שברא בעולם ארץ עבה וקשה וארץ לחה ורכה, כן ברא באדם בשר ועור, הבשר נגד הארץ הרכה והעור נגד הארץ הקשה והעבה: וכמו שברא בעולם אילנות ועשבים העושים פרי השלפוחית: וכמו שעשה אבני [7] הארץ למטה ממנה, כן עשה יסוד בגין כל הגוף את עצמות העצה מזה ומזה ושתי הירכים: וכמו שעשה אבנים מפולמות המשוקעות [8] בתהום אשר מבינים המים יוצאים בו,

[38] בזהר מובא הרבה פעמים סודות קליפת האגוז כנגד הד' קליפות, ומקורו בקבלת הרוקח. בכתבי ערוגות הבושם תלמיד ר' יהודה החסיד: וכן חכמת אגוז כמו שנ(אמר) "אל גינת אגוז ירדתי" שפי(רש) אל חכמת אגוז - שבאגוז רמז הקב"ה זכר לנפלאותיו כאשר כתב ה"ר אלע(זר) מגרמייזא וזה לשונו: "תבין ותדע כי הקף החיות כעין אגוז גדול, וכמ(ו) שהאגוז שני קליפות כן הקף האש מקיף החשמל, וחשמלה שני מני זוהר צחצוחית אש מוזהרית וצחצוחית מראה ברד מצד אחד, ולכך חצי שנה חום וחצי שנה קור, ולאותם שני מיני זוהר מוקף זוהר ירוק. וכן חלק מסודות המרכבה בזוהר נמצאים בכתבי מקובלי אשכנז.

וכן בזוהר נשא:

תאנא, כל אינון תקוני דלעילא, דבגופא קדישא, (בדכר ונוקבא) כללא דאדם, אתמשיך דא מן דא, ומתאחדן דא בדא, ואשקון דא לדא. כמה דאתמשך דמא בקטפין דורידין לדא ולדא להכא ולהכא, מאתר דא לאתר אחרא, ואינון משקין (ס"א קסטין) דגופא (נ"א לגופא). אשקיין דא לדא, מנהרין דא לדא. עד דאנהירו כלהו עלמין, ומתברכאן בגיניהון.

ומקורו בדברי שבתי דונולו הרופא:

האל נהרות להשקות את העולם, כן עשה בגוף האדם והורין הם גידי הדם המושכין [1] את הדם להשקות את כל הגוף: [2] וכמו שיוצאים

זוהר במדבר רי"ט: כליות אש, שמבשלות זרע שיורד מהמח.

וכבר רבים תמהו שהוא נגד המציאות ומסתמא גם זה למד חכמינו הרמד"ל מחכמת הרופא מקרטנאה.

השיחה עם הקול, כי דם [5] החושבים ומגרים השיחה עם הקול ומגרים המשגל כי בתוכן יתלבן הורע, כי ראשית הורע אדום הוא כדם, ומרוב הום הכליות מתלבן, ועובר מתוך גידיהם לגידי המבושים והערוה, ומן ב' הכליות יבא הסרוס כי אם יכוה ארם

וכן הרבה מהזוהר על תכונות הטחול, ארבעה המרות, לב וכבד לקוחים משם.

תיקון כ': ואותן ארבע תקופות, שתי זרועות ושתי שוקים, שנים עשר מזלות, שנים עשר פרקים שיש בהם, וכנגדם שנים עשר חדשי השנה ואינון ו' ו'.

חכמוני:

המוח טובה וגנב המוח עושה רעה : וכמו שברא האל ית' שנים עשר מזלות ומנהיג את העולם בהם כן ברא באדם י"ב נתחים ב' ידים וב' אמות וב' זרועות [3] וב' רגלים וב' שוקים וב' יריכים : וכמו שקבע האל שש מזלות בדרום ושש בצפון , כן קבע האל להוות [4] נתחים אלה באדם ששה בצד ימינו וששה בצד שמאלו של גוף : וכמו

עוד מהרופא הקרטינאי, תיקון ס"ט:

נפלת בבי מרעא, ואתכנשו כל אסיין לגבה, ולא הוו יכלין למנדע מרעא דילה, אסיא קרטנא הוה תמן דהוה אשתמודע בדפיקו, בעשרה מיני דפיקין דבעי לאסתכלא בהון אסיא, לקבל עשר אצבען (בא הרופא הקרטינאי..הרופאים מסתכלים בעשרה מיני דפיקות במישוש היד) מסטרא דודפיקו דיליה תמן במשקל, לא סליק ולא נחית, די במיא נחית לגבי צדיק נביעו לגביה באריכו, וסליק ביה באריכו דתקיעה, באשא איהו דפיקו בשברים בתבירו,.., בינוני ודא תרועה.

ומקורו מדברי "אסף הרופא" שהיה בזמן הגאונים.

4. ויחולקו מדפיקות הגידים עשרה מינים: אורך ורוחב ועומק, כי כל גיד נחלק על שלשת הדברים האלה, אורך ורוחב ועומק. ועל דבר האותות האלה ידפקו הגידים דפק ארוך ודפק רחב ודופק עמוק, ודופק ממוהר ודופק מאוחר ודופק בינוני. כל גיד לפי כוחו ידפוק, אם ממהר, אם מאחר. ואם מהויך, לא ממהר ולא מאחר. הדופק הממהר להשאר הוא הנקרא ממהר, ואשר יאחר, הוא המשש המאחר, והמתויך, הוא המשש הבינוני.

זוהר תיקון ס"ט:

הרי לך רוח בלב, שיוצא מאזן שמאל של הלב, והיא היתה הרוח הצפונית שהכתה בכנור דוד, וברוח הזו היה מכה בחמשת הנימים של הכנור, שהם חמש כנפי ראה, ובקנה עולה הקול ללב, והיא אש אוכלת, מאזן ימין של הלב שהיא כלפי כבד, וממנו יוצא הדבור, זהו שכתוב הלא כה דברי כאש, ואם לא כנפי הראה שנושבות על הלב, היה שורף כל הגוף.

וכמו שאותן חמש כנפי (ענפי) ראה, כלן פתוחות בלא סרכה לקבל קול זה - כך גם צריכים להיות חמשה תקוני הפה, כלם פתוחים בלי סרכה בחמשה תקונים, שהם: אחה"ע בגרון. בומ"ף בשפתים. גיכ"ק בחך. דטלנ"ת בלשון. זסשר"ץ בשנים..

ומקורו מדברי "אסף הרופא":

1336 הריאה היא מקבלת רוח הנשמה, והיא עונב הנשמה. יש לה חמש הנוכים. והיא בית הרוק והליחה, וכמקומי מבואיה תלך ותבוא הנפש, וממנה יצא הקול בחמישה מיני קולות. המין האחד, קול רם ועב ורחוב (רחב). ושני, שפל וכבד. והשלישי, קטון ברממה וקל. והרביעי, רקיק בקול הנבל. וההמישי, הבינוני המתוויך לכולם. ופשר הקול והדיבור בחמישה מקומות: בחוך, ובלשון ובדקיע שעל הלשון, ובשיניים ובשפתיים.

הנפש לעלות ולרדת בו. ודע, כי מעלות הנפש מסביבות הריאה, והריאה הוא מכון הנפש. משם תעלה הנפש והרוח אל מכון הלב. והריאה היא דומה לשני הכנפים, בתוך הכנף האחת ממוכנת על הלב מצאת צד השמאלי, והכנף האחת ממוכנת על הכבד מצאת צד הימני. ומכון הקרב העליון, הוא א'פטומבים, מכונו מעל לכבד. ובאשר יגשא כנף הריאה הימני ממעל לכבד ויגלה קצה הכבד מתחת לכנף הריאה, אז תמשול הרוח בתוך הקרב.

זוהר במדבר-פרשת פנחס -דף ר"ט ע"א:

ומשום שאברהם הוא מים, שם זרעו בגלות אדום, ומשום זה כבד לימין אברהם. ומרה, שהכבד הוא חרב שלה, היא מרה, נאמר בה (משלי ה) ואחריתה מרה כלענה. ואם מתרבים החטאים בבני אברהם, שהם בגלות אדום, נכבד בו החלי עליהם מצד הכבד. זרוע ימין צריך להלקות, להקיז ממנו דם. שמי שלקחו ממנו ממונו כאלו שפכו דמו, ונשאר עני, שעני חשוב כמת.

ואם החטאים מתרבים מצד בני יצחק, שהם (בגלות) בין ישמעאל, בית חליו יכבד מצד טחול שבשמאל, וצריך להקיז זרוע שמאל, ולא יותר. ואם מתרבים החטאים בבני יעקב, שהם אחוזים לשני צדדים, שהם מפזרים בבני עשו וישמעאל, הרי החלי נכבד על הגוף, וצריך להקיז משתי זרועות. ואם כל השלשה במחלות כאחד, הרי החלי עלה לראש, וצריך להקיז ורידי הראש, ושלשת אלה נעשו מרכבה לאדם הראשון ולאבות, ובהם התחזקו לסבל יסורים, להגן על הדור לארבעת צדדי העולם.

אסף הרופא:

ראשון עיניו עד כאות העינים מפני לחת הלחה (27b). ואם יהיה
החולי מפני המרה השחורה וחרם והלחה, בזאת תדע כי נתערבו
בו שלשתם, רפואתו: לחקיז דם באמצע ראשו ומן העורף ומן
הלחיים מתחת כבלי המוצץ ומשני עברי הצואר ובעמק הערף,

43) ואם האריכו ימי החולי מלפנים ותחזק בו המרה בחמתה
עד החפך מראהו לירקון, חדל מלהשקהו כל משתה עד תקחו דם
מגיד הזרוע השמאלית, ולגרוע מן הדם ולטבול במים המים שבעת
ימים עד עצור בוח. ואם התרדה בו המרה (33a) (לעורף) הרבה,

הדם, ויתמרר מותק הכבד מן הדם וירע לגוף וישפל גופו. רק לבר
אם יבאב האדם באב מאומה בגוף הימני מתיגרת הדם, ראוי לו
להקיז מזרוע הימני. כי אם יקיז נוכח צד הנבאב, יותר ימהר הבאב

מעשה באסף הרופא

בזוהר דברים רח"צ ע"ב: עד כאן היה כתוב באותו ספר של קרטנא הרופא. לבסוף היה רשום בזה הפסוק, כל שמירה שנצרך רופא חכם לעשות לחולה ששוכב בבית חליו, בית אסירי המלך - לעבד לאדון העולם! שכאשר הולך רופא חכם אצלו,...**ואם רופא חכם הוא,** הקדוש ברוך הוא נותן לו ברכות לאותו שישתדל בו.

ואותו רופא, ימצאהו בארץ מדבר, בבית חליו שוכב. ובתהו ילל ישמן, שאותן מחלות מצרות לו. מה צריך לו לעשות? יסובבנהו - יסובב סבות ויביא עלות כדי שימנע ממנו **אותם דברים שמזיקים לו. יקיז לו, ויוציא ממנו דם רע.** יבוננהו - **יסתכל ויבין אותו חולה ממה היה, ויסתכל כדי שלא יכבד עליו וימעט אותו.** לבסוף - יצרנהו כאישון עינו, כדי שיהיה **שמור כמו שצריך באותם משקים, באותן רפואות שצריכות לו, ולא יטעה (מהם) ביניהן. שאם יטעה אפלו בדבר אחד, הקדוש ברוך הוא חושב על אותו רופא כאלו שפך דמים והרגו...** אמר רבי אלעזר, עד עכשו לא שמעתי מהרופא הזה ומהספר **הזה כשהוא בבית חליו, היה אומר: זה יחיה, וזה ימות.** והיו אומרים עליו (שהוא היה צדיק) ירא חטא, וכל מי שלא יכול היה להשיג (לקנות) מה שצריך, הוא היה קונה לו ונותן משלו.

אסף הרופא:

241 וידבר אסף אל חכמי הרופאים על חולי הילוך המעים. בימי הקיץ להשקות כל דבר לרפא הבטן העליון, הוא מרום הבטן, הנקרא איפטומכוס, ובימי החורף לרפא תחתית הבטן בכל דבר חם, במעשה פאולקין, הוא אפוקטיפיז, לרפא בכל דבר ויצליח, ובתחלת זריחת הכוכב הנקרא כוכב הכלב, חם ימי חזקת החום, מיום עשרים לירח תמוז עד תחלית ירח אלול להשמר לרפא או להשקות משהה לכל ריוון או נמתש, ולבלתי פצוע גיד להוציא דם, ולא להשקות להפיץ המעים.

להישמר לרפא ולהשקות ולהוציא דם

חיים ומות ביד הרופא ולא יטעה ברפואות

וביגהו, כי חיים ומוות ביד הרופא ולבו ודעתו ישים להגדת הראשונה
ובינתם לבל ישנו מדרכיהם ומנתיבתם, ובל יתע ממעגלותם ובכל דבו
ודבר ישען על בוראו, וישליך יהב תוחלתו עליו, שהוא ידריכהו בדרך
משפט, ונתיב יושר, להחיות ולא להמית, לרפאות ולא להחלות, ויצלו
במשלח ידו. כי ממנו תוצאות חיים, והוא רופא נאמן הרופא לשבורי לב
ומחבש לעצבותם. ובכל הרפיו לידעהו ולחפות בשמו והוא יאשרהו בדרך
מלולה ואורח משפט, לבל יתעה מדרך ויטה מאורח.

הכרת פני החולה אם יחיה

ישוג לרפאות, בעזרת י׳ (אלקים) ירפא! ורבים מבני אדם יחלו באין מופר,
ומותו בעצלתיים, בשפלות ידיים, כי לא נרגו בחוק הדת (הדת) בימי
שרותיהם. על כן חלו ובימי חלים לא דרשו את עצת משכילי הרפואה
(הרופאים), כי מאת ה׳ (אלקים) הוא. על כן ימותו באין מופר, כי בעוורון
הלבו דרך וישימו (פניהם ל)רמיב בנפשם, ולא נשמרו מן המוקש. אם ראית
בחלאים הקרירים את פני החולה... (עד) גם אלה (דע כי כל אלה) אותות
החולי והמות.

להסיר דברים שמכבידים על החולה והביאו לחליו

דבר שלא היה נהוג ומלוגה בו, רע ידע לו. כי כל דבר המרבה להכביד
על הגוף בגיא מנהג, מלחמה וצרה היא בגוף. (II.51) והדבר אשר כמעט
איננו רע לרוב, ובל אשר ישתנה מן הדבר שנהג בו לדבר אחר, ראוי לשוב
לחוקו ומנהגו ולעשות כל דבר כדת ובחוק המנהג.

לרפאות ולהביא הרפואות חינם לעניים

126 ויתבר אבא על כל תחלואי הגוף, מן הראש ו(עד) הקו-
קוד, לכל נגעים ותחלואים, לכל מיני רפואתם לרבא. וזה תחילת
הרפואות לעניי בני אדם ולמשלים — לרבא בלא מחיר ובלא
כסף, כי אין הכל מרפאין בכל עת ובכל מקום״. ועל זאת התרופה
השביע אבא הרופא את תלמידיו: לבלתי קחת כל כסף, (שכר),
כי אם בחסד ובגרבה לרבא עניים וחלים (וולת הארץ).

פרק ו: חבורת המסתורין של הרמד"ל וסודות הניקוד

חבורת המסתורין של הרמד"ל- "תבץ".

ועל הכל, נמצאו בכתב יד שני חיבורים: "ספר הנעלם", ו"סוד האותיות", על סדר המרכבה והאותיות והנקודות, ששווים בלשונם לשאר כתבי הרמד"ל בעשרות השוואות וקישורים בהן דן בצורת האותיות וסודות הניקוד, וכותבם בשם חבורת מקובלים עלומים מארבע קצוות תבל כיעקב איש תבץ (עיר מקראית שלא קיימת) אשר ציווה ביום מותו לכתוב הסודות, כעניין סודות "האידרא" בזוהר, וכן מובאים רזים בשם מושב סנהדרין שישבו בעיגול, וסודות כביכול מהראב"ד וחכם מדמשק. וראה זה פלא כל הסודות הללו נמצאו אח"כ כתובים בזוהר ובעיקר בתיקונים בשם רשב"י. (לינק לקובץ המלא בסוף הספר)

ספר הנעלם. אשר עליו נכון העולם.[90] עליו פני האולם[91] פנימה נכח בית המלך
והמלך יושב על כסא מלכותו בית המלכות[92] למעלה על הכל תמצאהו בספר זה כי לו
יאתה[93] המלכות והגדולה והתפארת והנצח וההוד.[94] ואמנם תחת רגליו כמעשה לבנת
ספיר וכעצם השמים[95] ועצמם ותקפם ותנועתם נתנים לטוהר[96] במאמ' האדון ית'. ויש לנו
לדבר בתחלה הדברים אשר קבלנו וקבלתנו ההגונה מפי קבלת החסידים אשריהם
ואשרי יולדתם.
מצאנו בקבלת רבינו יעקב איש תבץ אמרו בתחלה. נאם יעקב הקטן בר' חסדאי גאון
ז"ל מתבץ. רוח יי' אלהים עלי יען משח אותי לבשר ענוים שלחני לחבוש לנשברי לב[97]
בהיותי עומד על משמר[98] על יתר הפלטה הנשארת[99] מן השמד ולגדור פרצותם בידיעת
שמות הקדושים כפי אשר הסביר לי אבי זצ"ל. ויורני ויאמ' לי בני יתמוך דברי לבך[100] חזק
ועשה[101] כי ידעתי בני כי עשה תעשה ובכל אשר תפנה שם.[102] עתה בני שמע בקולי[103] כבר
למדתיך והודעתיך ענין החכמות והעמדתיך על סוד הסוד. ובהיותי בתפארת הכח והמזימה
והתושיה עמדתי על עמדי[104] כגבור מלחמה. להיות למגן וצנה על עמי בהיות קמים עליהם
אויבים. כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי. ואיככה אוכל וראיתי באבדן
מולדתי[105] ובהיותי בתוכם לא היה נגף בכל עדת ישראל. ואפי' נחש כרוך על עקבו לא

ישיך.[106] ועתה עלי קפצה הזקנה והשיבה. ואני הדרכתיך במעגלי יושר.[107] חזק ועשה[108]
ואל תערוץ ואל תחת.[109] והלחם מלחמות יי[110] והיה תמיד מערכה לקראת מערכה.[111] ולמען
הנס מפחדך לאמ' מן המערכה נסתי היום[112] ונסו לפניך כמפני חרב ורודף אין[113]
ועתה בני שמע בקולי לאשר אני מצוה אותך.[114] הנה כתבתי לך שלישים במועצות
ודעת[115] אשר בהם נברא העולם וכל צבאם ומעלה ותחת. ואנשי העליונה בלתם כמעט
נטייו רגלם.[116] ואתה בחר לך מתלמידי הישרים אשר היו עומדים לפני כל הימים[117] וצויתם

ואמרת אליהם כה דבר אבי וכה עני[118] והם יעזרוך על המלכות. והנה עמך יצחק ן' אביתור הוא ובנו כי ידעתי בהם כי חכמת האלהים בקרבם[119] ויראתו נחה עליהם. ואם לא תמצא ידך די שה ולקחת שתי תורים[120] להקריב לפני יי' לעולה. ואתם צאו שלשתכם אל אהל מועד[121] ושמעתם את הקול מדבר מתוך האהל אשר על ארון העדות מבין שני הכרובים[122] ואזי כל אחד מכלם הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו.[123]

ואני הקטן אשר בקטנים התחזקתי ואקום תחת חסדאי אבי. ואשב על כסא[124] העוני והדלות ועניתי בכבל[125] גופי ומנעתיהו מתענוגי בני האדם.[126] ואני והילדים אשר נתן לי יהוה לאותות ולמופתים בישראל[127] שברו שני המינים והאפיקורסים הרחוקים מתורת יי'. וכל אחד ממנו עמד בפרץ לפניו[128] ית' ויתעלה. וגם גלוי וידוע לפניו כי אין כוונתי להשתבח לעצמי ולא להתפאר ולהתגדל כי אני בתוך השפלות ולתת עצמי ונמנעתי משלחן המלכים והגדולים כי אי סייפא לא ספרא. ואי ספרא לא סייפא.[129] כי כל המתאוה לשלחן המלכים והגדולים אויה לו ויהוה סר מעליו.[130] ועל כן הנני בשפלי השפל' ובתוך הדלות בידעי כי אלהינו ברוך הוא אינו שוכן אלא עם דכא ושפל רוח להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים.[131] ולא עם מי שמתאוה לשלחן המלכים והגדולים ואכל ושבע ודשן ופנה אל[132] רהבים ולמעלות הגדולים להתנשא למעלה. ואני בעניי הכינותי לבית אלהי[133] ספרים ומנחה אל חזקיהו[134] ונטעתי בהם עץ כל פרי[135] ופרים למאכל ועליהם לתרופה[136] ואשרי הזוכה בהם כהוגן וכראוי ויי' אלהיו עמו ותרועת מלך בו.[137]

והנני זנב השועלים אשר קמתי אחריהם בהיותי חוקר ודורש לענין החכמות השכליות והתושיה הלכתי לתבץ ופשפשתי בבית גנזיו שהיו לרבינו יעקב מ"כ[138] ומצאתי בגנזות ספריו הקדמונים כל סודות הסתומים והחתומים וכל קדיש ועיר וכח פעולות עניני שמות המפורשים כי לולי שגנזו בספר הרפואות.[139] ומצאם אדם שהוא חוץ מהיכל המלך היה מחריב את העולם. ואם יהיה מצוי בתוכם האוכל על שולחן המלך[140] ויהי בקי בהם ישיג חכמה אשר לא השיג אדם מימות רבן הנביאים. ואנחנו לקחנו מהם הצוף והמן וקבלנו קבלתינו ואשרנו באותו הדרך ובאותו הענין וחברנו חבורים אחר פעמי מרכבותיו.[141]

וחברנו חבור ספר זה וקראנוהו ספר הנעלם כי כשמו כן הוא.[142] ואמנם עשר מעלות לכסא[143] בסוד החלקים אשר בו ויי' אלהינו ירצנו ויורנו דרכיו ונלכה באורחותיו כי משם תצא תורה ודבר יי'[144] והנה שכרו אתו ופעולתו לפניו.[145]

סוד דרכי האותיות והנקודות <וכח השמות>ם וסוד הפעולות ותכונתם ותבניתם

'סוֹד יהוֹ"ה ליריאיו ובריתו להודיעם' (תה' כה יד)

כבר קבלנו מרבותינו הגאונים העומדים על משמר גודרי הפרץ על חלקי השמות המפורשים לעמוד בפרצות נגד אחיהם והם גלו הסודות[196] התכונות ליראי יהוה ולחושבי שמו.[197] ולכן אנחנו הוצרכנו לעמוד בסודותם ולבא עד תכונותם ולעניין[198] דעת רבותינו העומדים על הנכון ולמען לא נכשל באורחותיו ית'. וגם *אדונכם[199] מורינו רבינו יצחק הפרוש מכ"ע[200] בראותו עניין קבלתינו הנכון אצלינו כדין וכשורה בשעת פטירת עולמו הוצרך לגלות אלינו עניין קבלתו וסודותיו הנכונות אצלו. וראינו והנה הדעת *אחד[201] ושפה אחת לכולנו – התיעטו[202] כל בעלי האמונה להתקבץ ביחד ולגלות כל סתרי המחקרות לאותם העומדים בפרצות וסדרי[203] החכמות הפנימיות כבודות בנות מלך פנימה.[204] ולמען יתכן סדר העגלה ויסוד כל פעולה הוצרכנו להיות ולהתקבץ כמין סנהדרי גדולה עם אדונינו מורינו עטרת ראשינו ותפארתנו רבינו[205] אברהם בר' דוד יאע.[206] למען <תהיה>ם יראת יהוה אלקינו עלינו ולא נענש מפניו.

והנה ראינו לגלות הסודות האלו לאותם העומדים על מצפה האוכלים על שלחן המלך ולא לרוב החכמים אשר הם בדור הרע הזה. כי בקשנו ולא מצאנו ואיש אין בארץ לבא[207] עמנו זולתי עין החכמה השכלית רבינו יעקב[208] בהר משלם מדמשק וגם ר' שלמה הכהן בן < >[209] הכהן[210] וגם ר' יעקב הספרדי וכמו כן לרבותינו נזרי הקדש אשר רוח השם

בקרבם רבני ספרד כי המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם.[211] ויהוֹד ירצנו ויורנו דרכיו הישרים למען לא *נשכל*.[212]

לא אליכם כל עוברי דרך[213] עניין החכמה הנוראה | 183ב | הזאת 'כי ליושבים לפני יהוֹה יהיה סחרה' (יש' כג יח) ולא לכל היושבים כי 'סחרה ואתננה קדש ליהוֹד' (שם) צבאות. והנה ידענו כי לא ניתנת החכמה הנוראה הזאת לאותם העוברים בעמק הבכא[214] כי אותם אשר אנחנו עמהם תוך מצפה כולם יגעו וילאו עד אשר מצאו. ואמנם כי יש שמות אשר צריכים קדושה וטהרה להוציא פעולתם. וגם יש שמות אשר אינם צריכים קדושה וביד כל אדם יעלה אם ילביש עצמו באלו המלבושים. 'גם ושתי המלכה עשתה משתה נשים' (אס' א ט). ותעשה שליחות כל פועל ומלאכות. 'בית המלכות' (שם). לכן הוצרכנו 'לשלוח יד במרדכי לבדו' (שם ג ו). 'איש אשר המלך חפץ ביקרו' (שם ו ז).

והנה הוצרכנו לפתוח שערי האותיות והנקודות לבא עד מקום אנשי המשמרה ולדעת תחנותם ומקום מושבותם ועניין כח פעולתם בסוד שבע המעלות. ולפתוח שיר המעלות כעין החכמה הנוראה *המעלה*[215] כל סתום. ואת שבע המעלות[216] הראויות לתת לה מבית המלך[217] ברשיון השם וברשיון אדוננו הראש יאע[218] למען אשר נבא <עד מקום>ם היכל המלך 'הערפל אשר שם האלקים' (שמ' כ יז) בסוד ענייני השמות המפורשים כל אחד ואחד על מתכונתו ועל תכונתו.

[הקדמה]

אמר אברהם בר' דוד יאע[219] תחלת דברי מאמרינו ואמרי פינו להודות ולהלל ולפאר ולרומם ולגדל ולקלס למי אשר העולם שלו והכינו בכח פעולתו וזהרו והאציל מכבודו האור הגדול להניע בטוב השפעתו בו. וגם משמו הקדוש נתן בו החותמת והפתילים למשול ולמשוך בעבותות האהבה והכינו תחלת כל הנמצאים ברשותו ית' כי אמנם *שמוון*[220] לכלא ביה בטוב זהרו וקדושתו. 'מי לא ייראך מלך הגוים' (יר' י ז) ומלך כל הנמצאים. 'כי לך יאתה' (שם) הכבוד וההוד. כי 'כל חכמי הגוים' (שם) והעולם והנמצאים כאין ואפס נחשבו לך. 'הלא השמים ושמי השמים לא | 184א | יכלכלוך' (מל"א ח כז) ו'המה יאבדו ואתה תעמוד' (תה' קב כז). כי 'כולם כבגד יבלו כלבוש תחליפם ויחלופו' (שם). 'ואתה הוא ושנותיך לא יתמו' (שם 28) כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם כלם משבחים ומודים בפיהם ואומרים שאין כמוך. כי גם הנפשות השכליות ישיגוך כפי שכלם ולא כפי כוחך. וגם הצורות הנקיות כולם *רוחקים*[221] מסוד תכונתך ולבא בעמק תבונתך. 'אך

שוכני בתי חמר אשר בעפר יסודם' (איוב ד יט) 'ודבר אין להם עם אדם' (שופ' יח ז) אשר בראת בתחלה ושמתו בגן עדניך להורות לו סדרי[222] החכמה והתושיה. והוריתה לו סדרי[223] הרזים והמשלתו בכל מעשה ידיך[224] הנמצאים למטה מגלגלי הנהוגים.[225]

ועתה יהוה אלקינו גלוי וידוע אצלינו כי עונותינו גרמו שלא להשיג רזי הנסתרים מעולם זה השח והשפל אשר בעפר יסודו[226] כל שכן רזי הנסתרים מאנשי העליה העומדים לפניך. כי בהגלות עם י"י אבדה חכמת חכמינו ובינת נבונינו נסתרה.[227] אבל זאת נחמתינו בגלותינו כי יהוה אלקינו העמיד לעבדיו ההגונים ברזי סודותיו אשר לא גלה למלאכיו 'כי לא יעשה יהוד אלקים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים' (עמ' ג ז).

ולכן אני מתפלל ומתחנן לפניו ית' וית' לשים אלינו לב להורינו בדרכיו וללכת באורחותיו[228] 'כי ממנו תוצאות חיים' (מש' ד כג). עם אשר אני סומך על דעתי נסמכתי על רחמי העוזר לאותם הבוטחים אליו. וגם דעת חבירי כאשר נתחברתי 'כולם קדושים ובתוכם יהוד' (במ' טז ג) ולמען אשר יהיו בנינו וזרעינו ההגונים מלומדים לבא בהיכל המלך למען תהיה תורת יהוד בקרבם.[229] ולכן התעוררנו לפרש סודות השמות המפורשים וכח פעולתם 'ליראי יהוד ולחושבי שמו' (מלא' ג 16).

ויהוה אלקינו ירצנו ויורנו מדרכיו[230] הישרים.[231]

שקל הקודש לרמד"ל

ומתוך קצת המציאות תוכל הנפש השכלית להשיג אמתת מציאותו הנאמנה אפס קצהו תראה וכלו לא תראה כי העליונים והתחתונים לא יוכלו להשיג סוד חקירתו ונלאו שאתו, ואם העליונים אשר אחורי הפרגוד עומדים לא ישיגוהו ולא ידעו מהו ומחקירתו נגרע חכמתם והודם אף שכני בתי חומר אשר בעפר יסודם, אבל כפי סוד הצורה אשר באדם יוכל להשיג ולחקור ולדעת כי משם והלאה הקול קורא בני איש עד מה כבודי תלאו לחקור ברעיוניכם

והתבונן כי חלם נקודה אחת לבד יחידה. ואמנם הם שלש נקודות עומדות לבדהן *וכן[335] בצורה אחת יחידות ומיוחדות כצורת זאת כן צורת זו. ובעל הסוד פירש מה שפירש כאשר נפרש בע"ה.[336] ואמנם שיש לאדם להתרחק מהם ככל יכולתו זולתי בשעה הצריכה כי הן יושבות בדד. וכן חלם שורק חירק כלם המה *כמודה*[337] אחת ויש לכל אחת מהם שרים המופקדים בהם כאשר נפרש. ואמנם הם סימן להיות *צריכה*[338] בידך למען לא יקרב *לפעולותיך*[339]. כי חלם הוא לחם[340] <כי הכל>פר אחד כמו באותיות ובנקודות שורק חירק ׳שרקו ויחרקו שן׳ (איכה ב טז) וכולו נפרשהו בע"ה.

ועל העניין אשר אמרנו בהיות חלם נקודה אחת כמין דוגמת האות שהיא י׳ כי צורה אחת להם ותכונה אחת. כי בעוד היות חלם רוכב על י׳ בסוד יה׳ יש תנועה לי׳ ויש בו יכולת להתנועע. כי אמנם חלם הוא סוד יה׳ והוא שר הפנים | 190ב | כי פנים הוא סוד יה׳. כי תמצא פנים הוא סוד קף.[341] <יה הוא סוד קף.>פר כי תמצא י׳ הוא ק׳.[342] הא הוא סוד עה׳ בדרך אב גד ה׳ הרי הוא טו׳.[343] תחשבהו ה׳ פעמים הוא עה׳. האות[344] שהוא ה׳ בתיקונו הרי פ׳. ועל כן פנים הוא יה׳ וזהו לחם הפנים. <ואמנם כי יש לנו לפרש על מה נקרא שר הפנים בסוד התכונות מכל מעלה ומעלה.>פר

ואמנם כי יש מכנים סוד חלם בו ית׳ חלילה וחס. כי כבר ידעת סוד העניין מעניין חלם שהוא בסוד יה׳ המכונה על זה השכל בתנועתו. והתבונן עד מאד כי הוא ית׳ אין דומה לו ואין ערוך אליו. והכל לוקחים שפע ממנו וכולם בידו[345] ואינם יכולים לצאת מידו לכאן ולכאן כאשר נפרש בסוד המלך שהוא הקומץ את כלם בקמצו אשר בידו נפש כל חי.[346] אבל החלם הוא עבדו המשמש לפניו כעבד לפני רבו. ואמנם יש לו דומה אליו בצורה ותכונה ואעפי שהם במעלה קטנה ממנו. כי דע לך שעל זה נענשו אותם שנכנסו לפרדס[347] על חשבם כי הוא המלך וטעו בדבר. ועל כן נכנסו לשמד ונענשו.[348] אבל ר׳ עקיבא נכנס בשלום ויצא בשלום. ומאי דרוש ׳דודי צח ואדום דגול מרבבה׳ (שה"ש ה י) כלומ׳ דגול הוא מכל הרבבות שלו שאין דומה לו ואין ערוך אליו כי הוא מובדל מהכל.[349] ועל כן אין לעלות בלבבך העניין הזה כי אחרים דומים לחלם בצורת ובדמות מה שאין כן בקמץ הקומץ את הכל בקומצו וכולם נקמצים בידו כאשר נפרש. כי <אין>פר דומה

תיקוני הזוהר-תקונא תשסרי -דף לט ע"ב

בְּהַהוּא זִמְנָא מַה כְּתִיב בְּשׁוּרֵ"ק חִיר"ק, שָׁרְקוּ וַיַּחֲרְקוּ שֵׁן אָמְרוּ בְּלָעֵנוּ

הקדמת תקוני הזהר -דף ד ע"א

אִיהִי בְּצוּרַת חֹל"ם, בְּאִלֵּין, חָמֵשׁ (ויקרא ב ב) קָמֵץ הַכֹּהֵן מִשָּׁם מְלֹא קָמְצוֹ,קַמֵּ"ץ אִיהוּ י' כַּד אִתְפַּתַּח בָּהּ', נְקוּדִין אִיהוּ ה',

תיקון נ"ט

ובאלין ארבעה עאלו לפרדס אלין ארבעה, אלין דעאלו בקליפין חד הציץ ומת, חד הציץ ונפגע, וחד אשתמד (בגמ' הנוסח תרבות רעה)

אותיות הסת"ם

אות ה"א

לפי כל הכתבים של אותיות סת"ם הותיקים בזמן חז"ל והגאונים כתבו אות ה' כשרגל השמאלית דומה לאות ו', ויש אפילו שהתחבר לגג דלא כמשמעות חז"ל שהמדקדקים

צריכים להשאיר רווח מה ביניהם. בזמן הרא"ש ועוד קודם אצל האשכנזים כתבו הרגל השמאלית כמו י' כזה: ה̇ כנראה בעקבות קבלת הרוקח שכתב הברוך שאמר בשמו שצורתו כד' י', ואילו ברוב ספרד כתבו כאות ו' ארוכה, ויש מראשוני ספרד שהכשירו אף אם נוגע בגג באופן דק (תשב"ץ).

אחרי שהרמד"ל גילה הזוהר החלה כנראה להתפשט המנהג גם בספרד לכתוב כמו נקודה או ואו קצרה. אלא שכעת מצאנו כתבים ישנים של הרמד"ל (ר' משה ליאון) בהם הוא כותב בשם מקובלים כמו "יעקב איש תבץ" ויצחק הפרוש ועוד שיש לעשות נקודה כמו שעושים באשכנז, ולא ואו ואח"כ גם מצינו כן בזוהר חדש בראשית. ועכ"פ ודאי בזמן רשב"י לא נכתב כן.

ועל <כל>פר הדרכים[398] הנכונים תמצא בנקודה סוד האות. וכאשר ה̇א שהוא האות הוא סוד רוח הקדש והוא הכולל את כולם כן | 193ב | תמצא נקודתו מלך ההולך בנחת ובהשקט והוא הכולל והקומץ את כלם. וכן לעולם צורת האות היא הנקודה כי כבר ראינו בקבלה הנכונה אשר עברנו בה לתור אותה[399] צורת האותיות היאך ראוי לעשותם. וראינו כי צורת ה̇א אין עושין אותה כהוגן בלתי צרפת ואשכנז וקצת ספרד[400]. כי צורת ה̇א כן ראוי לעשות בצורה זה[401] ה שאין צריך הנקודה אשר באמצע להיות שלימה אלא צריך להיות נקודה אחת באמצע *יצודה,[402] פתח למעלה וצורת פתח *מצדדו[403] והנקודה באמצע. ונראה צורת קמץ מכאן וצורת קמץ מכאן. ועל כן התבונן כי צורתו *יקימו[404] וסודו ותכונתו קמץ הוא. כאשר תראה צורת י' נקודה אחת ותנועתו שהיא חלם נקודה

ובזוהר חדש בראשית: רתיכא דא, מיכאל גבריאל רפאל אוריאל, אלין אינון ארבע, וחדא נקודה דקיימא עלייהו אינון ה"א. ולא איקרי ה"א דא, אלא ברזא דאלין ארבע, ונקודה בתראה דשרייא עלייהו. ורזא דה"א דא דל"ת הות, **וההוא נקודה דשרייא עלייהו באמצעיתא אתעביד ה"א.**

הנה מפשטות דבריהם של הרמד"ל והזוהר שצריך שתהיה הנקודה באמצע נראה שרצה לחדש צורה חדשה לאות ה' כמו ה̇ ונקודה קטנה במרכז האות ממש שאז נראה כ"קמץ" משני הצדדים, והוא לשיטתו שצורת האות כצורת הנקודות ולא עלתה בלב אף אחד לעשות כן. אך הנוהג הוא רק להתחיל את הרגל השמאלית מאמצע האות

בירכתי צד שמאל האות. וכמו שכתב בתיקונים כ"ב, מז ע"א: רביעית ה"א ודאי, דאתחזרת דל"ת, וההוא כתית **איהו ו' זעירא**, שלימו דה'.

ונראה שמה שכתב לעיל בקבלה הנכונה הוא להוציא מקבלת רבי יעקב ויצחק הכהנים שקדמו לזוהר שהסבירו שצריך ע"פ קבלה לעשות הה"א כצורת ד' ו', ושם לא כתבו שהואו זעירא אלא כמנהג הפשוט שהיה בספרד.

גם הם מסבירים שהד' של הה"א רומז על ד' רגלי המרכבה כבזוהר.

זו היא צורת הה"א.

ה. הבט צורת הה"א ותראה בה בצורת דלת ואז. הדלת הוא ד' חיות הקדש כמו שאמרנו. והיאו אלו הן שש קצוות העולם והדלת המצויירת בה"א היא דלת מאחר והואו המצויירת בה"א היא למספר שש תיבות שבשמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. והעדות הנאמנה

מצורף תמונת ס"ת אשכנזי מהמאה ה11

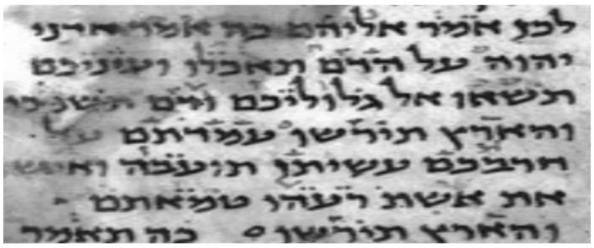

ס"ת מזמן הגאונים:

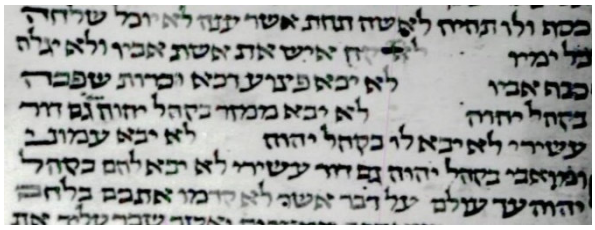

האות דל"ת

גם צורת האות **ד'** המרובעת והישרה הוא ע"פ קבלה. לשון הרמד"ל:

והתבונן עד מאד כי כבר אמרנו כי בקבלה הנכונה עיינו צורת האותיות היאך ראוי להעשות וראינו כי צורת דלת צריך להעשות כן: ד'. בדף אחת צורת פתח ובדף שני צורת שבא. וכן מנהג צרפת ואשכנז לעשות כי המנהג הישר בידם הוא. ועיין הסוד הנכון נוריאל בסוד ד' והנקודה היא עומדת באות. שאין לך כל אות ואות הנעשית כראוי שאין נקודתה

וכן בזוהר כתוב שצורת דל"ת כזרוע היד. ובתיקו"ז יש לרוב שהאותיות הם כצורת הניקוד כגון: תיקוני הזוהר מי הוא המפתח שלה? פת"ח, וזה ו', והוא נטוי כמו זה.

האות צד"י

וכן צורת צ הוא על פי קבלה שהיוד שלה צריכה להיות הפוכה, נמצא בהקדמת הזוהר (ב, ב): עאלת אות צ אמרה קמיה, רבון עלמא ניחא למברי בי עלמא וכו' ובגין כך אנפוי דיו"ד מהדר לאחורא, כגוונא דא צ, ולא אתהדרו אנפין באנפין כגוונא דא צ [=יוד ראשונה ישרה והשניה הפוכה, שפונה לראשונה] -. אמנם מצינו צורה זו בכמה ס"ת עוד לפני שנתגלה ספר הזוהר, וכמו שמצאנו בספרי התורה של הר"ן ומהר"י אבוהב זצ"ל. וכן היה מצוי במצרים עד לזמנינו ספר תורה של ר"י מלאטי שנכתב קרוב לזמן הרמב"ם, וכן הוא במחזור ויטרי. ושלא כצורת צדי"ק בכתב האשכנזי המכונה 'בית יוסף', וכן ברוב הס"ת מזמן הראשונים ובכתר ארם צובא, ובס"ת שבזמן הגאונים ומגילות קומראן אינו.

מגילת ישעיהו קומראן מזמן בית שני

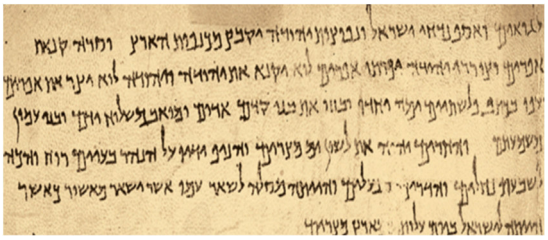

כתר ארם צובא זמן הגאונים

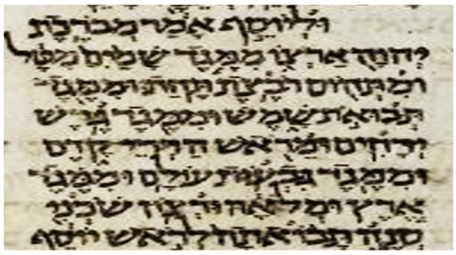

פרק ז: הארמית בזוהר

בכל קטע בזוהר, ככל שנעמיק ונעיין בו יתגלה מייד טעויות הנובעות מאי הבנת והכרת הארמית ודקדוקיה, ולא יתכן כלל שרשב"י יטעה בדברים פשוטים כאלו הנהירים לכל מדקדק באותיותיה. לבד מן העובדה הפשוטה שכל התנאים דברו בלשון קודש ולא בארמית. ארמית כה משובשת נמצאת לרוב בכתבי הרמד"ל. ניקח למשל את הקטע 'רזא דשבת' שרבים נוהגים לאומרו לפני מעריב בליל שבת, ונציין את הבעייתיות הלשוניות שבו:

'רזא דשבת'

הבעיה הבולטת ביותר בקטע זה היא שהמחבר אינו מכיר את העובדה שבבנין "התפעל" יש הבדל בין צורת העבר המתחילה בא' (בארמית) ובין צורת ההוה המתחילה במ"ם. ויש לו אגב אורחא אותה טעות גם בבנינים הפעיל ופיעל.

למשל: הקטע מתחיל "כגונא דאנון **מ**תיחדין לעלא באחד. אוף הכי איהי **אתיחדת** לתתא". ברור מכל הקטע שהתיאור נמסר כאן בלשון הווה, ואף משפט דנן: כמו שהם מתייחדים, כך היא מתייחדת. ולא 'כך היא התייחדה'. אלא שהכותב אינו יודע את הנקודה הפשוטה שצורת ההוה היא במ"ם, ועל כן כותב פעם כך ופעם כך. נראה שסבר שצורת היחידה היא בא', וצורת הרבים היא במ"ם, ועל כן הוא ממשיך: "עד **דאתעבידת** איהי... איהי שבת **דאתאחדת** ברזא דאחד... דהא **אתאחדת** כורסיא... **ואתתקנת** למשרי עלה מלכא (על שתי הצורות האחרונות אפשר לומר בדוחק שהכוונה באמת ללשון עבר). כד עיל (לשון הוה, ולשון זכר!) שבתא איהי **אתיחדת** **ואתפרשת** מסטרא אחרא".

ושוב, בלשון רבים הוא כותב במ"ם: "וכל דינין **מ**תעברין מנה – וחזרה לא': ואיהי **אשתארת** ביחודא דנהירו קדישא. **ואתעטרת**" ושוב במ"ם – "וכלהון **מ**תעטרין". רק פעם אחת הוא כותב 'ואתעברו מינה' על לשון רבים, ולא 'ומתעברין מינה'. בנוסף לזה יש לעמוד על הלשון 'ומתעברין' 'ואתעברו' וכדומה, שפירושו כאן 'מסתלקים'.

'התעבר' בבנין התפעל מופיע בלשון חכמים רבות, והכוונה על אשה המתעברת, יש לה שורש בלשון המקרא 'שורו עבר ולא יגעיל' (איוב כא י) והפרה מעוברת. אבל השימוש בבנין התפעל, הוא ודאי לשון חכמים. נמצא גם בארמית, ואף הזוהר עצמו משתמש בו במשמעות זו.

בנין התפעל כצורתו מופיע בלשון המקרא 'וכסיל מתעבר ובוטח' (משלי יד טז) וכן במשפט המפורסם "מחזיק באזני כלב עבר מתעבר על ריב לא לו" (משלי כו יז). רוב המפרשים נוטים לפרש את המשפט הזה מענין עברה וזעם, לשון כעס וקצף. אם כי המשפט 'מתעבר על ריב לא לו' יכול להתפרש גם 'מצטרף', ואולי יהיה זה המקור למושג עיבור השכיח בלשון חכמים על חלקים המצטרפים יחד עם העיר לענין עירובין. ושכיח שם השימוש בבנין התפעל 'מתעברין עמה' (כמה פעמים בתוספתא דעירובין).

כל זה אינו קשור למשמעות של 'מסתלקים ממנה' שאנו רואים בזוהר כאן. מהיכן שאב הזוהר את המשמעות הזאת? נראה שהשורש הוא בשימוש של המדקדקים כגון רבי יונה בן ג'נאח במלה 'מתעבר' כשהם רוצים לתאר מה שנקרא היום 'פועל יוצא', היינו פועל שאינו באדם עצמו, כגון עמד, ישב, הלך. אלא פעולה שיש לה מקבל פעולה, כגון אכל, שבר. השימוש במלה 'מתעבר' כנראה היא תרגום שאילה מן הערבית ובעברית הכוונה, עובר מכאן ויוצא הלאה.

ולא על בר אלהין סמיכנא:

ובמדרש רבה בראשית: ויראו בני האלהים (בראשית ו, ב), רבי שמעון בן יוחאי קרא להון בני דיניא, רבי שמעון בן יוחאי מקלל לכל מאן דקרא להון בני אלהיא. והוא עפ"י ירושלמי שבת ל"ט ב: אל תרבו תדברו גבוהה גבוהה – מדבר בנבוכדנצר ענה ואמר הא אנא חזה גוברין ארבעה וגו' דמה לבר אלהין ר' פנחס בשם ר' ראובן אמר באותה שעה ירד מלאך מן השמים וסטרו ואמר לו רשע ליחה סרוחה חזור בדבריך וכי יש לו בן. מיד ענה ואמר בריך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו די שלח מלאכיה די שלח בריה אינו כתוב כאן. אלא די שלח מלאכיה. אמר ר' ראובן אפיריטוס משלו היה. (חת"ס)

שיבושים לשוניים ודקדוקיים ארמיים

מספר דוגמאות בולטות

א. מאן דאוקיד שרגא במפקא דשבתא, התכוון לומר 'מדליק', וצ"ל 'דמדליק' ולא 'דמוקיד' שפירושו שורף, וכמובן שיש כאן עירוב בין צורת העבר אוקיד לבין הבינוני מוקיד.

ב. ואנון אפרישין בין ה' ה' דלא אתקריב ו' בינייהו - המתרגם לא מבחין שהבינוני צריך להיות עם מ', דהיינו 'מפרישין' 'מתקריב'.

ג. זוהר - רעיא מהימנא כרך ג (ויקרא) פרשת בהר דף קי ע"א ובקרבנין טול בהו קל וחומר מנביאים – כנראה תרגום שגוי של ביטויים כמו שבת פז: מאי דריש? נשא קל וחומר בעצמו, או סנהדרין פט: נשא חנניה קל וחומר בעצמו.

ד. לא יתחזי למשבק למלכא, ויתעסק באחרא. - 'לא ראוי' תורגם לא יתחזי.

ה. ולא הוו לקיטי רוחא. - שלא נחו ואספו כח.

ו. אסותא בארמית היא רפואה, ואסוותא הם רופאים, כמו 'ואסוותא דמסיין ליה לרבי צדוק' (גיטין נו:). אבל הזוהר כותב תמיד 'אסוותא' במשמעות רפואה.

ז. ברעיא מהימנא כמה וכמה פעמים מובא 'לארכאה' במשמעות 'להאריך'. הצורה הנכונה היא 'לאורוכי' או לכל היותר 'לאורכא', אבל 'לארכאה' הוא טעות של הקשה מהמילים כמו 'לאנהרא לאדלקא' (אונקלוס שמות כז, כ). ועל אותה הדרך נמצא בו הרבה כגון: 'לשלטאה' תחת 'לשלטא' (כשהנכון אליבא דאמת הוא 'למשלט' שהוא בנין אחר לגמרי, ולהלן כתבתי על זה). וכן 'לינקאה' (לינוק) במקום 'למינק'. 'לנצחאה' במקום 'לנצחא', 'לנזקאה' (המציא בנין פיעל מן 'להזיק', ולפי

דרכו היה צ"ל 'לאזקאה', שהרי בלשון חז"ל מצינו 'הזיק' ולא 'נזק'), 'לסלקאה' תחת 'לסלקא', וכן 'לשתקאה', 'לאקזאה' (להקיז), 'לארמאה רישיהון' (להרים ראשיהם)

ח. ולפעמים המציא בנין הפעיל במקום שאינו (שזו טעות פחות גדולה אלא שאין זו שפה אמיתית), כגון 'לאשדאה' תחת 'למשדי'. אבל לפעמים גרם לו הדבר שנכנס לתוך תחומה של משמעות אחרת, כגון 'לאפתאה' במשמע 'לפתות', ובאמת הוא לשון הרחבה, כמו יפת אלהים ליפת שתרגומו 'יפתי', והוא ענין הרחבה, מלשון 'אורכא ופותיא'.

ט. 'אשתארו נקודין לאענאה לון' (להניע אותם), 'טעמין לאענאה לתתא' (טעמים להניע למטה), הכל ענין הנעה. כאן טעה בסדר האותיות, כי היה צ"ל 'לאנעאה' לכל היותר).

י. וטעות זו חוזרת אצלו גם בשמות תואר כגון 'רברבא ושליטאה' (תחת 'ושליט' או 'ושליטא'), 'דינא קושטאה', 'לישנא דסיתראה'

יא. בטש הוא לשון בעיטה בתלמוד בבלי, כגון 'אתא חמרא ובטש לשרגא' (שבת קטז:), אבל הזוהר השיאו ללשון הכאה או דפיקה סתם, ובמאות מקומות הוא משתמש בשורש הזה במשמעות הכאה.

יב. ה'רעיא מהימנא' בפרשת עקב (דף רעג, א) כותב על מעלת אכילת שלוש סעודות בשבת, ובין השאר הוא כותב "למיכל שלשה סעודתין בשבת... ורזא דענג (בראשית ב) ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן, ומאן דלא מקיים לון ואית ליה רשו לקיימן אתהפך ליה לנגע צרעת"; מה פירוש 'ואית ליה רשו לקיימן', הנמצא יהודי שאין לו רשות לקיים שלוש סעודות? אלא הפירוש הוא 'ויש לו יכולת לקיימן', כמו שהבין בעל 'מתוק מדבש'. הוי אומר לכאורה, כותב הזוהר יצר משוואה חדשה מלשון התרגום: לא תוכל = אין לך רשות > יש לך רשות = אתה יכול.

יג. ח"א קסז. והחליף את משכרתי עשרת מונים ולא נתנו אלהים להרע עמדי מאי מונים? כתרגום זינין, וכתיב (ויקרא י"ז) לשעירים אשר הם זונים אחריהם, מונים – מינים, כמשמעו, ועשרה זינין אינון דחרשין וקוסמין בכתרין תתאין וכלהו עבד לקבליה.

יד. לשון אונקלוס שם: "ואשני ית אגרי עסר זמנין", וכן לשון כ"י ניאופיטי (המיוחס ליונתן מתרגם 'חולקין', ואינו ענין לכאן). וכן בכל התרגומים לא נמצא 'זינין', ונראה שנשתבש הכותב באיזו טעות סופר שהשמיט את המ"ם ומ'זימנין' יצא לו 'זינין', ופירש 'מינים', ואגב הכי יצא לו דרש נאה על 'זונים', ועוד נתעה לפרש 'מונים – מינים, כמשמעו.

טו. הקדמת הזוהר ח"א ו א: כ"ף לא בעא לאסתלקא ולאתקשרא בתר דלא יכלא למהוי רגעא חדא אלא ביה, - במקום לכתוב בגלל כתב בתר כי תירגם במחשבתו את המילה מאחר במילה בתר... וכן איתא גם בדף כב. איהי אמרה בתר דחובהיה תליא באמ"א לא באב"א. וכן שם ע"ב: אמר חברייא שמעו מלין עתיקין דבעינא לגלאה בתר דאתיהיב רשו עלאה למימר.

טז. הקדמה דף יא. ר' פינחס הוה שכיח קמיה דר' רחומאי בכיף ימא דגנוסר ובר נש רב וקשישא דיומין הוה ועינוי אסתלקו מלחמי. הביטוי 'קשישא דיומין' חסר פשר, ונראה אולי כנסיון לתרגם 'בא בימים'? כמו כן 'אסתלקו מלחמי' שתרגומו המילולי 'הסתלקו מלראות' נראה כנסיון לתרגם ביטוי כמו 'ותכהינה עיניו מראות'. וכמובן שאם זו היתה ארמית אמיתית היה צ"ל 'מלמחמי' הצורה 'מלחמי' היא תרגום של 'מלראות' העברי – בלי לדעת שהמקור בארמית מצריך מ"ם לפניו.

יז. בזוהר מופיע הלשון 'קשיש' במשמעות קשה, זולת זאת: התכונה ההפוכה ל'קשיש' היא 'שעיע' שהוא תרגום של חלק, וקשה אם כן מה התכוון הזוהר במלה 'שעיע', ושמא 'קשיש' פירושו מחוספס? לא נראה כן לפי העניין, אבל מכל מקום בודאי אין הכוונה לזקנה. לדוגמא:

זוהר - האדרא רבא פרשת נשא דף קלא ע"בתרין מוחין ואתעביד חד מוחא באינון נימין) אינון לא אשתכחו קשישין, מ"ט משום דאי אשתכחו קשישין לא נגיד חכמתא למוחא בהון, בגיני כך.

יח. **לאוזופי** – תירגם 18 פעם בזוהר על ללוות לדרך, ובתלמוד לאוזופי פירושו הלוואה. והמלוה בזוהר לווה הלשון מהתלמוד... לדוגמא:

זוהר כרך א (בראשית) פרשת לך דף פב:
לבנוי את תוזיף לון מארעך דכתיב (שמות י"ג) ויהי בשלח פרעה את העם דאוזיף לון מכל ארעיה, א"ר אבא כל כך למה אזדמן ליה לאברהם ולמאי אצטריך.

יט. הזוהר משתמש במילה 'תועלת' (כ-80 פעם) גם בצורות ארמיות, כגון 'תועלתא', המילה הזאת לא נמצאת בלשון המשנה, אינה נמצאת בתלמוד בבלי והירושלמי, ומופיעה בעיקר במדרשים המאוחרים.

כ. **רווח – זכייה**
הזוהר משתמש תדיר בלשון 'רווח' במשמעות של 'זכה', ואינו מוזכר בשום מקום קדום לו.

דוגמאות:
זוהר כרך א (בראשית) דף צג ע"ב:
במלכו עלאה אמר יוסף מלכו דא בגין דא רווחנא ליה גשו נא אלי ויגשו דאחזי להו האי קימא.
זוהר פרשת תולדות דף קמב:
רבקה את בגדי עשו וגו', אלין אינון לבושין דרווח עשו מנמרוד, ואלין לבושי יקר דהוו מן אדם.
(ובנוסף לזה היה צ"ל 'ארווח' כמו 'הרויח' בלשון עברי או 'ארווחי' בלשון הגמרא, אבל 'רווח' הוא כמו רווח והצלה, ואינו ענין להרווחת ממון.)

כא. יהב - נתן

כלל הוא בארמית, שלשון נתינה מתורגם בעבר 'יהב' ובעתיד 'יתן' כבעברית. אי אפשר למצוא בתרגום או בלשון חז"ל לשון יהיבה על עתיד, אבל בזוהר נמצא כן כמה פעמים, לדוגמא:

זוהר שמות דף רו ע"א:

דתפתח לבאי באורייתך, ותיהב לי בנין דכרין דעבדין רעותך.

זוהר חדש פרשת בלק דף צב ע"א:

קבריה דרעיא מהימנא דביתא ותיהב תלת קלין עליה. ועוד.

כב. לשלטאה

לשלטאה (לשלוט) היא צורת מקור שמופיעה אך ורק בזוהר (232 פעם), והיא בלתי אפשרית משום שאין שום בנין כזה. אפשר לומר למשלט בבנין קל, כמו בתרגום ויקרא יח, כג ועוד (הזוהר משתמש גם בצורה זו), אפשר לומר לשלטא בבנין פיעל (גם בצורה זו משתמש הזוהר), או לאשלטא בבנין הפעיל, אבל 'לשלטאה' הוא איזה יצור כלאים בלתי מובן.

כג. אינתו

בכל מקום שנאמר במקרא לשון 'ויקח אותה לאשה' וכדומה מתרגם אונקלוס 'לאתו' והתרגום יונתן 'לאנתו' וכן הוא לשון שאנו כותבים בכתובה 'הוי לי לאינתו כדת משה וישראל'. ומתוך כך אני מסתפק שמא זה תרגום של 'לאשה' ממש, כי כל אשה מתורגם איתתא או אינתתא ולא 'אינתו'. ומתוך כך אני מסתפק שמא זה תרגום של 'לאישות' ואין לשון ארמי תרגום מדויק של לשון הכתוב. בכל חז"ל מופיעה הצורה 'אינתו' רק עם ל' לפניה. פעם אחת ויחידה מצאתי בירושלמי (יבמות פ"י ה"ב) גבר אית ליה בר וחורגא ואינתו אית לה בר וחורגה. מה שמחזק את הסברא ש'לאינתו' פירושו לאישות – ולא 'לאישה' ולכן 'אשה' כתוב תמיד בלשון 'אתא', 'איתתא' או 'אינתתא'. ואת ה'ואינתו' של הירושלמי נתלה בטעות מעתיק.

הספר היחיד בספרות חז"ל שיש בו את 'אינתו' בהוראת 'אשה' הוא הזוהר, ולא עוד אלא שנראה גם שכותב הזוהר פירש לפעמים את הו' של 'אינתו' על דרך הנסתרת, כמו המלה 'אשתו' בעברית. הסיבה לכך היא משפטים כמו 'אנתו דיעקב' (זוהר פרשת ויקרא דף כ ע"ב); 'אנתו דר' שמעון' (פרשת אחרי מות דף סד ע"א, פרשת בלק דף ר ע"ב); 'אינתו דהמן' (זוהר חדש - תיקונים כרך ב דף צד ע"א). ברם המילה 'אינתו' מופיעה בזוהר פעמים רבות שלא בצורת הנסמך. ואם כן יש אולי לשער ש'אינתו דיעקב' פירושו 'אשה של יעקב' ולא 'אשתו של יעקב'. (לאחר החקירה נראה כי אכן 'אינתו' פירושה אישות ולא אשה, דוגמת 'מלכו' שפירושו מלכות, וכן 'רשו' שפירושו רשות (הרבה מאוד בתרגומים, גם קצת במדרשים, והרבה בזוהר. אבל נעדר לגמרי בתלמוד בבלי וירושלמי, שם מופיעה רק המלה 'רשות'. הזוהר משתמש אף הוא לרוב במלה רשות, אך גם בצורה 'רשו').

כד. אמהו

הוא הדין מצוי בזוהר לגבי 'אמהו'. הלשון 'אמהו' הוא כמו לאינתו, דהיינו לשפחות, ולכן תרגום 'כי ימכור איש את בתו לאמה' תרגומו 'לאמהו'. וכך היא המקבילה של פסוק זה בלשון חז"ל (קידושין יח.): תניא, מוכר אדם את בתו לאישות ושונה, לשפחות ושונה, לאישות אחר שפחות, אבל לא לשפחות אחר אישות; רש"א: כשם שאין אדם מוכר את בתו לשפחות אחר אישות, כך אין אדם מוכר את בתו לשפחות אחר שפחות. ושוב, היחיד[39] שמשתמש במילה 'אמהו' במובן 'שפחה', ולא שפחות – הוא הזוהר..

לדוגמא: זוהר ג (ויקרא) דף סט ע"א:
אשדר מטרוניתא מניה ואעיל אמהו באתרהא (כלומר שפחה) כמה.

כה. מלכו

כנ"ל, הוא הצורה הארמית של המלה 'מלכות', וכך הוא תמיד בדניאל (פרקים ב, ד, ז) ובתרגומי אונקלוס ויונתן. אבל מלכות הוא הצורה העברית, דוגמת 'מלכותך

[39] למעט פ"א תרגום יונתן.

מלכות כל עולמים'. גם התלמודים בבלי וירושלמי אינם משתמשים כלל בצורה זו אלא 'מלכות'. וגם במדרשים היא נדירה מאוד וכמעט שאינה מופיעה כלל אלא בציטוטים מפסוקי דניאל. הזוהר לעומת זאת משתמש במלה זו פעמים רבות (בערך 128 פעמים) אך הרבה יותר בצורה העברית 'מלכות' (בערך 351 פעמים)

כו. אמצעו

המלה 'אמצע' בארמית היא 'מציעות' כמו 'במציעות גינתא' בתרגום, אבל הזוהר תפס את 'אמצע' שהוא כנראה עברות של 'מציעא' הארמי בלשון חכמים, ועשה מזה 'אמצעו', על משקל 'מלכו' ו'אמהו' דלעיל, וכדומה. הוא משתמש גם במלה 'מציעות' יותר פעמים, אבל שש פעמים מצאתי 'אמצעו', לדוגמא: זוהר כרך ב (שמות) דף קל ע"ב: גנתא, בר מההוא עמודא דאיהו (קפד ב) נעיץ באמצעו דגנתא.

כז. איתרחש – ירחיש

בתלמוד בבלי שכיח הביטוי 'איתרחיש ניסא' וזה ביטוי הקיים רק בתלמוד בבלי, אינו נמצא בירושלמי אפילו פעם אחת, וכן בכל המדרשים המופיעים בפרוייקט השו"ת לא מצאתיו זולת פעם אחת במדרש תהלים מהד' בובר על מזמור יח: 'אתרחיש ליה ניסא, מכא ליה ארעא תחותיה ואתרויח' אבל מכיון שזה בערך ציטוט של הגמרא בסנהדרין צה. ששם כתוב 'אתעביד ליה ניסא מכא ליה ארעא מתותיה' – מסתבר שזה לקוח משם. [כנ"ל לגבי ילקוט שמעוני המצטט את הבבלי]

בזוהר – לא רק שהביטוי הזה קיים רבות (אף שלכאורה צריכה הארמית שלו להיות ארמית ישראלית) אלא שמצאתי שם 12 פעמים בהם מופיע ביטוי זה בבנינים אחרים [כגון 'קוב"ה בעי למרחש לן ניסא- רחיש לן ניסא, דבר שלא קיים בכל ספרות חז"ל כלל. נראה כאילו הכותב גזר בנינים חדשים מבנין אתפעל. כשמישהו עושה פעולה מכוונת לא שייך לומר 'הוא מארע פעולה' או 'הוא מקרה פעולה', ומאותה סיבה אי אפשר לומר 'קוב"ה מרחיש ניסא', שהרי זה כמו שנאמר 'קוב"ה מארע ניסא'. אתרחיש פירושו קרה, ואין לשורש זה פועל יוצא [עשה שיקרה]. הנה מספר דוגמאות:

זוהר פרשת וירא קיא ב:
ליה לבר נש לסמכא על ניסא ואי קודשא בריך הוא ארחיש ניסא לבר נש לא אית לי' לסמכא (תדיר) על ניסא זמנא.
זוהר פרשת בשלח נג ב:
ובהאי עולם עביד קודשא בריך הוא אתין לישראל ורחיש לון ניסא, וכד אתער האי עולם למעבד נסין כלהו מצראי.

כח. לשונות נוספים על זו הדרך

אחידו (24), אריכו (23), בהילו (36), בהיקו, בליטו, בליעו, בסימו (2), בריאו (2), ברירו (32), גבילו[40], גבירו, גזירו (20), גחינו, גלידו (4), גלימו (3), גליפו (24), גניבו, גניזו (40), גזילו, גרימו (26), גריעו (19), דביקו (17), דחיקו (24), דחילו (262), בדכירו, דליקו (2), דמיכו, דפיקו (65), דקיקו (2), בזבינו, זהירו (4), זכיכו (3), זעימו, זעירו (13), זקיפו (16), זריקו, חביבו (46), חבילו (2), חגירו (2), חדידו (2), חידו (27), חירו (23), חכימו, חלישו (5), חמידו (3), חמימו (7), חניקו, חציפו (4), חריבו, חשיבו, חתימו, טהירו (11), טמירו (67), טסירו, יבישו (2), יקידו, יקיצו (20), יקירו (17), יריעו (26), כדיבו, כלילו (23), כניסו, כנישו (24), כסיפו (3), כריזו, כתישו, להיטו (4), לחישו (80), מאיכו (2), מדידו (65), מהירו (8), מניעו, מציעו, מרירו (26), משיכו (62), מתיחו (9), מתיקו (6), נביעו (123), נגיבו (5), נגידו (40), נדיבו (2), נהימו (7), נהיקו (2), נהירו (668), נזילו, נחיתו (4), נטילו, נטיעו, נטירו (64), נכיסו (4), נסירו, נעימו (25), נעיצו (3), נפילו, נציבו, נצילו, נציצו (116), נקיבו (2), נשיבו (4), נשיכו, נשיקו (5), סבילו (3), סגיאו (10), נשיכו, נשימו, נקיו, סיבו (3), סהידו, סטירו (2), סכיכו, סליחו, סליקו (65), סמיכו (3), ספירו (6), סתימו (85), סתירו (8), עטיפו, עכירו (3) עמיקו (4), עציבו (51), עקיבו (2), עקימו (25), עקירו, עריכו, עשיקו, עתיקו, בעתירו (2), פגימו (88), פנימו (11), פסילו, בפקידו (2), פקיחו (2), פרידו, פריחו (2), פריכו, בפריעו (2), פריסו (6), פריצו (2), פרישו (49),

[40] לשון גיבול, 'גבילו דעפרא'.

פשיטו (110) פתיחו (33), צביעו, צדיקו[41], צהיבו, צניעו (7), צליבו, צעירו, קביעו (4), קדירו, קדישו (2), קטירו, קליפו, קלישו, קמיטו (10), קצירו (4), קריבו (3), קשיטו, קשירו (21), רגיזו (3), רדיפו (4), רחימו (353), רחיקו (2), רחישו (5), רכיכו (2), רמיזו (12), רקימו (3), רשימו (152), רשיעו (2), רתיחו (2), רתיכו, שותפו (35), שכיבו (2), שכיכו (4), שליטו, שלימו (452), שפיכו, שפירו (111), שתילו, שתיקו, תאיבו, תבירו (49), תמיהו, תפיסו (3), תקינו, תקיעו (5), תקיפו (31).

כט. מילים ארמיות חדשות המצויות רק בזוהר

קוזמיטא, קטפירא / קופטירא / קופטרא, קיטא, זקיטא, קליטין, קסטימון, קסטירא / קיסטרא, קולטא, קוסטא, קוסטרא / קסטורא דקופטרא, קולטרא, קפטירא, קוטפא / קופטא, קיזטופא / קוזטיפא / קוזטפא / קוטפיזא, קושטיזא, קוזדיטא דאהירנא, קלדיטא, קנדיטא, קרדיטא, קונטא, קסטייהו, קוסטונא, קוסטפא, קסיטרא, קסטרירא, קסטיטורא, מקסטר בקוספוי, קורדיטא, קרטופא, קומטרא, קוטיפא דקרנטי, קפיטין, אכלוסין וקוזתורנטין וקלטירולסין דאדום, קזפיטן דקורדיטי, דקונטירא קונטרוי אנקטרתון, קרניטי, טטקוטא מסינטן, קטטריהא"ל (שם של מלאך), סקפורטיא, סקטופה, פרקטא, קפטר, קינטא דדובשא, לקינטא דקוסטא, קסטין דבלסטראי, קלטינא, קפתורא (ס"א קטעורא), קרטיפא, קרטנא, קרטינאה, קלטופין, קלודטי, קרטוניא, קיטטא דיקטטא, קנטופא. טינקין, טקלא / טיקלא / טקולא, טסטוקא, טופסקא דמלכא, חבילי טריקין, טורסקא עלאה, טסקיפא, פוטקרא דקיטפא, טורקה׳, סטקורי קמיטין, צורטק (שם של מלאך), טבקרא דגושפנקא, סטקורא.

---

[41] הדוגמא הראשונה היא בחולם, תרגום של הביטוי העברי 'צדיקו של עולם', הבאתיו משום הענין שבדבר.

1. זוהר כרך ב (שמות) פרשת משפטים דף קד ע"ב
אסתלק לעילא בנימין צדיקו דעלמא, מברכין לתתא, דן ונפתלי גד
2. זוהר - רעיא מהימנא כרך ג (במדבר) פרשת פנחס דף רכג ע"ב
אתפשטותא חדא, לבתר אתא צדיקו נטיל כל חמשין תרעין

כתביו העבריים של הרמד"ל
ועל תרגומם בארמית זוהרית

להלן נווכח כי בראשית כתיבת הזוהר כתבו הרמד"ל בעברית, ואח"כ תירגמו לארמית זוהרית, ויש אשר נכתבו יחד בעברית וארמית. (מאת א. בן אשר)

בקטע דלהלן אין כל זכר למסגרות הסיפוריות שבהן ניטעה דרשה זו בזוהר, ולא זו בלבד אלא שאין מדובר בתרגום המקביל למקור כלל כי אם בהצגת דרשות דומות הנושאות רעיונות זהים בתוך סוגה אחרת: הרצאת דברים בדרך עיונית נושאית.

שלום הניח שהקטע הנידון בכ"י מינכן הוא עיבוד מתורגם של די ליאון לדרשת הזוהר שנכתבה בארמית מלאכותית ואף תלה את המניע לתרגום לעברית במלאכותיותה של הארמית. לעומת אפשרות זו, שלפנינו עיבוד חופשי (בעברית) לדרשה הנידונה, אני סבור שהחיבור העברי שבכ"י מינכן הוא ששימש מקור ליציקת הדברים בשפה הארמית וכן לעריכתם – בד בבד או מאוחר יותר – בהקשר מדרשי (ולבסוף גם לנטיעתם בתוך מסגרת סיפורית) ראיה לאפשרות זו היא שרק בחיבורו העברי של די ליאון יכול הקורא לעמוד על מלוא משמעותן של הדרשות שנשמרו לנו גם בארמית בזוהר, שכן אצלו שולבו הדברים בהקשר רעיוני רחב ובהיר. תחת הדעה שהחיבור העברי נכתב לשם הבהרת מאמר ארמי סתום ומלאכותי דומני שסביר יותר להניח שהמאמר הארמי נכתב כעיבוד בסוגה ובשפה אחרת לרעיונות מפורטים שמקורם בחיבור עברי. אם כן הינה דוגמה לקטע מקביל כהופעתו בשלושת המקורות שנזכרו: 1- גרסה עברית קדומה של הדרשה הארמית בחיבור של די ליאון (ויש להצטער על השיבושים הרבים שנפלו בהעתקה היחידה - והמאוחרת ביחס – שנותרה בידינו מחיבור זה) 2- דרשה ארמית מקבילה שנערכה בשני אופנים שונים בין דרשות הזוהר; 3- תרגום קדום

לעברית של הדרשה הארמית (בלא המסגרת הסיפורית) שהכין ר' דוד בן יהודה החסיד.

כ"י מינכן, Cod. hebr. 47, 376ב–376ב	זוהר, א, דף נ ע"ב – נא ע"א בלוויית חילופי נוסח לכ"י אוקספורד, בודליאנה Or. 574 (נויבאואר 1564), דף 33ב	תרגום ר' דוד בן יהודה החסיד [?], כ"י וטיקן ebr. 62, דף 9ב
ואמנם כי תמצא שהלהב בהאחזו באורו והסתלקו אור למעלה אינו זולתי בהתקשרו בגחלת כאשר התעוררנו באור המושכל בהתקשרו באור המורגש.	תא חזי מאן דבעי למנדע חכמתא דיחודא[161] קדישא יסתכל[162] בשלהובא דסלקא מגו גחלתא או מגו בוצינא דדליק דהא שלהובא לא סלקא אלא כד אתאחד במלה גסה.[163]	בא וראה מי שרוצה לידע חכמת יחוד הקדוש יסתכל בשלהבת העולה מן הגחלת או מתוך נר דולק כי השלהבת אינה עולה אלא כאשר תאחז בדבר גס.
[...] כאשר תמצא תמיד בלהב שהוא למעלה לבן וזך והאור שהוא למטה, אור שהוא בגוון תכלת או שחור והאורות אחד.	תא חזי בשלהובא דסלקא אית תרין נהורין חד נהורא חוורא דנהיר וחד נהורא דאתאחיד בה אוכמא או תכלא.	בא וראה בשלהבת שהיא עולה יש בה שני מאורות אחד מאור לבן שמאיר ואחד מאור שנאחז שחור או תכלת.
אלא זה אור הנראה תכלת או שחור הוא למטה כסא לאור הלבן שלמעלה וזהו אור שכל עניינו להתקשר למעלה ולמטה. ואם אין לו במה שיתאחז למטה לעולם אינו רווח האור הלבן ולהתאחז בתוכו.	ההוא נהורא חוורא איהו לעילא וסלקא באורח מישור[164] ותחותיה ההוא נהורא תכלא או אוכמא דאיהו כרסיא[165] לההוא חוורא וההוא נהורא חוורא שארי[166] עליה[167] ואתאחידו[168] דא בדא למהוי כלא חד.	המאור הלבן הוא למעלה והולך בדרך ישר ותחתיו אותו האור של תכלת או שחור שהוא כסא לאותו הלבן ואותו הלבן שוכן עליו ונאחזים זה בזה להיות אחד.

כ״י מינכן, Cod. hebr. 47, 376ב–376ב	זוהר, א, דף נ ע״ב – נא ע״א בלוויית חילופי נוסח לכ״י אוקספורד, בודליאנה Or. 574 (נויבאואר 1564), דף 33ב	תרגום ר׳ דוד בן יהודה החסיד[?], כ״י וטיקן ebr. 62, דף 9ב
ועל כן זה האור שהוא תכלת או שחור בהתאחזו בדבר עב ומורגש תמיד רווח האור למעלה ונאחז בתוכו. [...] כי על כל פנים אור הלבן אינו מכלה לעולם [...]. אבל זה האור אשר הוא למטה ונאחז בתוכו דרכו תמיד להיותו מכלה כל מה שמעורר אותו.	וההוא נהורא אוכמא או גוון תכלא דאיהו לתתא הוא כרסיא[169] דיקר לההוא חוורא ועל דא רזא דתכלתא. והאי כרסיא[170] תכלא אוכמא אתאחד[171] במלה אחרא לאתדלקא דהוא מתתא וההוא[172] אתער ליה לאתאחדא בנהורא[173] חוורא.	זה המאור השחור שהוא תכלת שהוא למטה הוא כסא הכבוד של אותו הלבן ועל זה סוד התכלת וזה כסא התכלת שחור נאחז בדבר אחר להדלק שהוא למטה לו והוא מעוררו להתאחד באור הלבן.
[...] ומתוך זה תמצא סוד אמרו. ואתם הדבקים בי״י אלהיכם בהיותם ישראל הדבר המורגש. כאשר מתעורר אור השחור ומתקשר בו.	[...] ותא חזי אע״ג דאורחיה דהאי נהורא תכלא אוכמא לשיצאה כל מה דאתדבק ביה תחותוי ישראל מתדבקן ביה תחותוי וקיימן[174] בקיומא.	[...] בא וראה אע״פ שדרכו של זה האור של תכלת שחור להכרית כל מה שיתדבק בו למטה ישראל מתדבקין בו למטה וקיימין בקיומו.
והבן על אשר אמרנו בסוד הפסוק הזה כי כל דבר הנאחז למטה באור השחור הוא נכלה ומתעכל. כי כל דרכו להיות אור השחור מכלה כל מה שנאחז בו למטה אמר משה לישראל דרך האור השחור כך אבל אתם הדבקים בי״י אלהיכם ואינכם כלים, חיים כלכם.	הה״ד ואתם הדבקים ביהו״ה אלהיכ״ם [...] ולא אלהינ״ו בההוא נהורא תכלא אוכמא דאכיל ושצי[175] כל מה דאתדבק ביה תחותוי ואתון מתדבקן[176] ביה וקיימי דכתיב חיים כלכם היום.	זש״ה ואתם הדבקים ביי׳ אלהיכם גו׳. ביי׳ אלהיכם ולא אמ׳ אלהינו באותו האור תכלת שחור שאוכל ומכלה מה שנדבק בו למטה ואתם מתדבקין בו וקיימים שנ׳ חיים כולכם היום.

שלושת הקטעים מוסרים רעיון אחד, ובשלושתם הוא הולך ונבנה כמדרש לפסוק אחד (דב' ד ד). ואולם ניכר ההבדל שבין שתי הגרסאות העבריות: התרגום העברי המזוהה עם ר' דוד בן יהודה החסיד צמוד לנוסח הארמי, ואילו הקטע מחיבורו חסר השם של די ליאון כתוב כאמור בצורה חופשית, וגם שיבוצו בהקשר הרחב מלמד על כתיבה מקבילה שאינה שקולה למבנה דרשת הזוהר השלמה בארמית. הבדל זה בולט כבר בראש הדוגמה: במאמר המדרשי מן הזוהר מדובר בשלהבת הנאחזת "במלה גסה" (ובנוסחים אחרים: "במלה עבה"); דוד בן יהודה החסיד תרגם תרגום מילולי וצמוד: "בדבר גס". בגרסה העברית של די ליאון באים תמורת אלה המונחים "האור המושכל" ו"האור המורגש", ובספרו המונחים העבריים השקולים הם "דבר עב ומורגש" וכן "הגס והעבה", ורק שם אפשר ללמוד מהקשרו של הדיון כי לפנינו שימוש במינוח פילוסופי להבחנה בין דרגות בהוויה – לפי דימוי הזכות (או הדקות) והגסות (או העיבוי) - וביתר דיוק בין תחום מושכל ותחום מורגש באלוהות הנאצלת. ועוד זאת: קרוב לוודאי שצמד המונחים "האור המושכל" ו"האור המורגש" בעברית של די ליאון מקורו בתרגום יהודה ז' תיבון לצמד המונחים "אלנור אלמעקול" ו"אלנור אלמחסוס" שנקט יהודה הלוי בדבריו על הנבואה בספר הכוזרי (א, קט). תופעות מסוג זה שבות וממחישות את הדלדול במינוח הפילוסופי, שאין לו ביטוי בקטע העברי "המקורי" שכתב די ליאון, אך אפשר לחוש בו היטב במעבר לארמית, הן בקטע שבזוהר הן בתרגומו המילולי לעברית. ההשוואה לחיבורו של די ליאון מסייעת גם להצביע על דרכי תרגום מוקשות שנקט דוד בן יהודה: האורות השונים שבלהב (או בשלהבת) מכונים בארמית נהורא (וברבים: נהורין), ואצל די ליאון: אור/ אורות, אך ר' דוד בחר בתרגום התמוה מאור/מאורות. הפועל לאתאחדא מציין את התקשרותו של אור בעצם שתחתיו, כבשימושו של די ליאון בפעלים להתאחז להיאחז. ואולם ר' דוד אינו עקיב בתרגומו, ובצד להיאחז אפשר למצוא אצלו להתאחד. דרכו של האור לשיצאה – כלומר לכלות – את המצוי תחתיו, כבלשונו של די ליאון ("להיות מכלה") תורגמה שלא כהלכה בידי ר' דוד: להכרית. הצירוף "אכיל ושצי" שקול (בהיפוך הסדר) לצירוף "נכלה ומתעכל (או ומתאכל)" בחיבורו של די ליאון, וכאן בחר ר' דוד: "אוכל [!] ומכלה". וגם הפועל קיימן קיימי (המבטא את עמידותם של אלה שאינם מתכלים, עקב דבקותם באל) תורגם בידי ר' דוד קיימים, ונראה שהיה מדויק יותר לתרגם מתקיימים (שימוש לשון הנשנה בדיונו השלם של די ליאון או "אינם כלים" (כלשונו של די ליאון בדוגמה הנידונה).

דוגמאות דומות מסייעות לעמוד על הקדימות הלשונית של השימוש בצורות ובביטויים בעברית אשר מקורם בניבים או ברבדים שונים בתולדותיה, והם ניטשטשו בתרגום המלאכותי לארמית. תופעה דומה מתגלה גם בהשוואת מקבילות לטקסטים ארמיים בזוהר שחוברו בעברית מליצית ובפרוזה מחורזת. מליצות מסוג זה – שבהן תשבץ של פסוקים שוני הוראה, שיבוצים מתואמים וניבים רבניים - היו חביבות על די ליאון ואפשר למוצאן ברבים מחיבוריו. השוואתן לטקסטים המקבילים בזוהר חושפת הפרש המתבטא בדלות לשונית לעומת העושר המליצי שבגרסאות העבריות, והוא עשוי להעיד על מגבלות המחבר המתרגם ביציקת התוכן לדרשה בגרסתה הארמית. ושוב מעניין להשוות תופעה זו לתופעה ההפוכה, דהיינו ל"תרגום חוזר" של דרשות זוהר בארמית למליצה עברית חרוזה. בידינו נשמרו כמה תרגומים ספרותיים קצרים כאלה. הם חוברו בראשית המאה הארבע-עשרה בצפת בידי ר' שם טוב אבן גאון, וגם מהם אפשר ללמוד משהו על אתגריהם של מתרגמים ומעבדים בדורות ראשונים. כפי שאטען בדבר הדוגמאות בסעיפים הבאים – תופעות דומות מתגלות גם כאשר אפשר שדווקא הטקסט הארמי קדם לעיבודו המשני בתוך חיבור עברי או בדוגמאות שבהן אין מניעה להניח כתיבה מקבילה בשתי השפות.

בדוגמה הבאה מוצגת הקבלה בין קטע מן הטקסט הקצר "סוד היבום", שחיבר משה די ליאון, ובין דרשה ארמית בזוהר. מעניין לציין שכמעט כל הקטע הארמי הושמט בהגהות של ר' יוסף חמיץ ור' משה זכות לספר הזוהר על סמך הגהות שיוחסו לאר"י. השמטות אלו שבו וצוינו לראשונה במהדורת ספר הזוהר, זולצבך תמ"ד, שנוסחו מוצג בטבלה להלן בצד "סוד הייבום" בעברית, ובעקבות זאת הן הובחנו במרבית דפוסי הזוהר שראו אור מאז:

ספר הזוהר, זולצבך תמ"ד, וישב, קה ע"א, עמ' תטו

ובג"כ קב"ה עביד ליה לבר נש בגי' לאשתדל' בארחוי ולא יפסיק מקוריה ומבועא דיליה לעלמין וכל מאן דפסיק מקוריה [מתתא ומייבש ליה כביכול כאילו גרים ליה לאתפסקא לעילא כדין אזלו מים מני ים ונהר יחרב ויבש[187]

הואיל ובר נש אתקם לתתא כדוגמא דלעילא מאן דמקוריה ימיש מלמעבד פירין כגון דין דלא בעא למיסב אתתא או נסיב לה דאשתדל ולא יכיל אלו דתרין הפכין אינון דא מדא (נ"א ההוא) דימיש מלמעבד פירין לית ליה תקנה לעולם מעוות לא יוכל לתקון בגין דלא בעא למיסב אתתא ולאשתדלא בפריה ורביה וההוא דאשתדל ונסב איתתא ולא יכיל דא מתתקן בפריקיה דקריב ליה דהוא אחוי

וההוא דמית בלא בנין (נ"א בני)] כד נפיק מהאי עלמא ההוא בר נש לא עאל בפרגודא ולא נטיל חולק בההוא עלמא

[ונשמתיה לא אתכלילת באת' דכל נשמתין אתכלילו ואתגזר דיוקניה מתמן הה"ד ונכרתה הנפש ההיא מלפני[188]

הואיל וכדין הוא ברא ליה קב"ה פריק דיפרוק ליה מידא דמחבלין ודא אחוי דקריב ליה שנאמר כי ישבו אחים יחדו וגו'[189]].

סוד היבום, כ"י וטיקן, ebr. 283, דף 52א

והוא ית' רוצה שלא יהי הפסק למקור זה כי הוא סוד דוגמת הנהר אשר לא יכזבו מימיו[186] ואין הפסק למקורו וכל המפסיק מקור זה מלמטה וייבש מבועו כביכול כמי שמתיש כח של מעלה באין חובש ואזלו מים מני ים ונהר יחרב ויבש.

הואיל והאדם עומד למטה בסוד דוגמת עליונה ומי שמקורו מש מעשות פרי או שנשתדל ולא יכול אלו שניהם הם שני הפכים זה מזה אותו שמש מעשות פרי לדעת אין לו תקנה לעולם ומעוות לא יוכל לתקון כגון שלא רצה לקחת אשה ולהשתדל בפריה ורביה ואותו שהשתדל ולקח אשה ולא יכול זה מיתקן בגואלו הקרוב אליו [...]

אבל אותו שמת בלא בנים אינו נכנס בתוך פלטרין של מלך ונפסק מאותה התמונה הכולל' כל התמונות

ונשמתו נשארה שלא נכללה במקום ששאר הנשמות (מובדלות) נכללות ונכרת דמותו משם וזהו הענין ונכרתה הנפש ההיא מלפני

והואיל והוא כך הוא ית' צוה להיות לו גואל שיגאלהו משחת והוא אחיו הקרוב אליו דכתי' כי ישבו אחים יחדו.

ההשוואה בין שני המקורות שלפנינו מציגה הקבלה מילולית מלאה בין המאמר הארמי ובין החיבור העברי של די ליאון, ואין ספק שלפנינו מקור ותרגומו. ראיה שהנוסח העברי הוא מקור לתרגום הארמי (ולא התרגום של זולתו) מצויה בלשונות האידיומטיות

הניבטות מקטעים עבריים אלו, שמקורן בניבים ובשימושי לשון מן העברית לרבדיה ומקצתן ניטשטשו במעבר לצורות ארמיות או מעין־ארמיות. מלשון המקרא - "מש מעשות פרי" (על פי ירמיהו יז ח) תורגם "ימיש מלעבד פירין"; "בגואלו הקרוב אליו" (על פי ויקרא כה כה) תורגם "בפריקיה דקריב ליה"; "שיגאלהו משחת" (על פי תהלים קג) תורגם "דיפרוק ליה מידא דמחבלין"; מלשון חכמים – "אינו נכנס בתוך פלטרין של מלך" תורגם "לא עאל בפרגודא"; מלשון ימי הביניים – "ונפסק מאותה התמונה הכוללת כל התמונות" תורגם בצורה חופשית "ולא נטיל חולק בההוא עלמא". אשר לביטוי האחרון הערתי לעיל על משמעותו הפילוסופית ועל מקורו המוקדם בכתבי ראשוני בעלי הקבלה בגרונה. כאמור בדרשות זוהריות בארמית מתועדים ניסיונות שונים לתרגמו לארמית, ואולם בטקסט הארמי שלפנינו הסתפק בעל הדרשה בחלופה "ולא נטיל חולק בההוא עלמא" (=ואינו נוטל חלק בעולם ההוא), שהוא כינוי נרדף למקום מחצבת הנשמות בספירות. קטעים רבים כאלה – לעיתים בלוויית סימנים למקורם המסתורי של הדברים – פזורים בחיבוריו של משה די ליאון הכתובים עברית, וכדוגמתם העלו החוקרים זעיר פה זעיר שם מאז ימי ילינק ועד היום. בחינה מדוקדקת של לשונות הקטעים הללו והשוואתן ל"גרסאותיהם" הארמיות עשויות ללמדנו רבות על תהליכי היווצרות מלאכותיים שאפיינו (לפחות במידה חלקית) את יצירתם של מאמרים ארמיים בזוהר. יש להדגיש הצעה זו בייחוד כנגד הערכות אחרות, שביקשו לראות בקטע שלפנינו יוצא מן הכלל שרק על עצמו יצא ללמד. ואולם כפי שהראיתי במקומות אחרים, ריבוי הדוגמאות לתופעה זו מסייע לעמוד על היקפה הנרחב ומאפשר לכנס מאות רבות של ממצאים לשוניים שבהם טבועים בין היתר עקבות חשובים לחקר היווצרות הלשונות הארמיות של הזוהר. ותחת המשאלה להסביר ממצאים כאלה בעזרת הנחת כיוון התפתחות אחד (מן העברית של די ליאון אל הארמית שבזוהר או להפך), מוטב לדעתי להתבסס על ההנחה שהיצירה בשתי הלשונות נעשתה לעיתים בו בזמן. רוצה לומר יוצר אחד עשוי לעיתים לכתוב דרשות ארמיות בתיווך כתיבה ממשית בעברית, ולעיתים אפשר שהכתיבה העברית מאוחרת ומשנית ליצירה בארמית. ריבוי האפשרויות הללו ניבט גם מן הדוגמה השלישית, שתידון בסעיף הבא.

הדוגמה השלישית והאחרונה לקוחה מספרו המאוחר של די ליאון, "ספר שקל הקדש" (נחתם בשנת 1292). כדרכו בכמה מחיבוריו הביא די ליאון בעברית מאמר שמצא לדבריו ב"סתרי תורה", ושכמותו אפשר לאתר בדרשות הזוהר על התורה.

מעניין שגם בדפוסים שלפנינו הקטע מוכתר בשם "סתרי תורה", ומדובר בטקסט הנבדל מדרשות הזוהר על התורה הנדפסות בצידו ונושא היסטוריה טקסטואלית מובחנת.[194] לפנינו אפוא ראיה נוספת להכרח בהבחנה בין מסגרות ספרותיות שונות ואף בין חיבורים שונים. מעניין מאוד שבנוסח הנדפס שולבו במאמר הארמי כמה חילופי נוסח מאוחרים הזרים בוודאי לגוף הדברים, ויש בהם כדי לשנות את המשמעות הבסיסית.[195] כך מלמדת גם ההעתקה הקדומה של המאמר הארמי מידי ר' יוסף אנג'לט (ראשית המאה הארבע־עשרה), שהעדפתי להיסמך עליה בהעתקה דלקמן:[196]

שקל הקדש בשם "סתרי תורה"[197]	**זוהר, א, פא ע"א—ע"ב ("סתרי תורה")**[198]
תלת דרגין דמחברן כחדא ואינון רזא דמהימנו סגי' [...] והם **נפש ורוח ונשמה.**	תלת דרגין אינון דאחידן דא בדא. ואלין אינון נפ"ש רו"ח ונשמ"ה
[...] **אמרו** כי **הנפש** הוא ענין כח סבת נפש האב המכניס באותו הזרע סבת דקדוק הנפש בכח ציורי [...]	**נפ"ש** איהו חילא דגופא אתבני מינה. דכד בר נש אתער בהאי עלמא בשמושא בנוקבי [...] ומשיך ליה לההוא נפש ואעיל ליה תמן בההוא זרעא דאושיד.
ואמרו בכאן כי סיוע ממקום אחר למעלה יש באותו הנפש, ומפני אותו סיוע נקראת חיונית והסיוע ההוא בא **ממעלת סבת כח אישים**	ומגו רעותא ומשיכו דנפשא דמשיך תמן אתמשיך חילא אוחרא תמן מאינון דרגין דאיקרון אישי"ם. ועאל כולא במשיכו
ובהתפשט האדם מן הגוף שהוא המלביש הנפש הזאת תחזור ליסודה ולא תפרד מן הגוף **ולפי זה הכח המתים יודעים ידיעה** בסבה נסתרת כאשר נפרש בע"ה.[199]	וכד מית בר נש בהאי עלמא ההוא נפש לא אעדי מן קברא לעלמין **ובחילא דא ידעי מיתייא** ומשתעשעי דא עם דא.
הרוח הוא בא ממקום אחר גדול יותר [...] **ואמרו** כי כל נקבה בהזדווגה עם הזכר מרוב התאוה היא מזרעת לנגד הזכר והבן. ואמנם כי הרוח הזאת תשוב אל האלהים אשר נתנה כאמרו 'והרוח תשוב על האלהים'[200] [...] הרוח היא הולכת ונכנסת בגן עדן אשר בארץ ואמרו כי בהכנסה שם מתלבשת מיד באויר גן עדן.	**רו"ח** איהו דמקיים לנפש בהאי עלמא [...] ואיהו משיכו דאתערותא דנוקבא לגבי דכורא בתיובתא דלהאי רוח לכוונא דנוקבא דלתתא. אשדיאת זרעא בתיובתא לגבי דכורא. וסתרא דא 'והרוח תשוב אל האלהי' אשר נתנה'.[201] והאי רוח [...] עאלת לג"ע די בהאי עלמא. ואתלבשת תמן גו אוירא דגינתא [...]
הנשמה היא הבאה **מסוד הזכר למעלה** [...] הנשמה **עולה למעלה** [...] וכל דבר חוזר ליסודו כי הנהר אשר הנשמה ממנו הוא	**נשמתא** היא חילא **עילאה** על אלין ואיהי **מחילה דדכורא רזא דאילנא דחיי. ודא סלקא לעילא** מיד.

ראשית יש להעיר שבדוגמה המיוחדת שלפנינו יחידת הטקסט המקבילה בעברית נפתחת במשפט אחד בארמית, אך נוסחו אינו זהה לנוסח המאמר הזוהרי שנשמר בידינו, ולא מן הנמנע שלפנינו תיעוד של גרסה קדומה ביותר של מאמר זה, שאבדה. תופעה נדירה זו נשנית גם בכתבים אחרים של די ליאון, הן בביטויים קצרים בארמית הן במאמרים שלמים אשר לא אותרו עד כה בין דפי הזוהר בדפוס או בכתבי היד.202 כמדומני קשה להפריז בחשיבותו של ממצא זה, העשוי להורות שהציטוט הקדום ביותר מדרשות ארמיות בזוהר כבר חסר נוסחאות או קטעים שלמים. מבחינת חקר הלשון קטעים נדירים אלו משמרים תיעוד מאובן של דרכי הארמית בשלב קדום מאוד, בטרם הוחל בתהליכי התיקון והתקנון של הלשון בעדי הנוסח הרבים של הזוהר. שנית, השוואת הגרסאות בשתי הלשונות שבה וחושפת את מגבלות הארמית במינוח פילוסופי הקיים בעברית. למשל כניסת הנפש מגוף הזכר לגוף הנקבה באמצעות הזרע מתוארת בארמית "ואעיל ליה תמן בההוא זרעא דאושיד", ואילו בעברית מצוי תחתיה דימוי עשיר יותר: "האב המכניס באותו הזרע סבת דקדוק הנפש בכח ציורי" גם במקרה זה אפשר כנראה לאתר את מקורו של הביטוי בכתבי ראשוני המקובלים – בפירוש למעשה בראשית שיוחס לר' יצחק "סגי נהור" בן ראב"ד. בהמשך הדברים שולב רעיון שמקורו בדברי רמב"ם בספר המדע (הלכות יסודי התורה ז, א) על הזיקה של הנפש האנושית למעלת המלאכים המכונה אישים. המונח אישים שרד כצורתו במעבר לדרשה הארמית, ואילו תמורת הגדרת האישים כ"מעלת סבת כח" בלשונו העברית של די ליאון אנו מוצאים בארמית חילא או דרגא. הצורות הארמיות משקפות את התלות במינוח הפילוסופי העברי, שהתחדש בימי הביניים. לבסוף כאמור בדוגמה שלפנינו אפשר להיווכח שבשלב מוקדם בתולדות ההדפסות של ספר הזוהר נערך המאמר בידי עורכים שביקשו להתאים את תוכנו – העוסק במבנה הנפש – לתפיסה אחרת שבה החזיקו, ולכן התערבו בנוסחו ושילבו בו תוספות. למשל בפתח המאמר הם שינו את "תלת דרגין" ל"ארבע דרגין" כדי להורות על חלוקה מרובעת (ולא משולשת) של הנפש, ובהתאמה הוסיפו בהמשך על שלושת החלקים – נפש, רוח ונשמה – את החלק הרביעי "נשמתא לנשמתא". התערבויות אלו במערכת המונחים הבסיסית שעמדה לפנים ביחידת הטקסט המקורית מציגות שינויים דרמטיים בנוסח הטקסט, ויש בהם כדי לעקור אותו מפשוטו. כמבואר לעיל, תופעות אלו לא הצטמצמו רק לשלבים מאוחרים במסירת הדרשות הארמיות, ולמעשה בכל תהליכי התפוצה וההתקבלות שלהן היו התערבויות מסוג זה. כאמור נשתמרו בידינו העתקות אחרות

של הדרשה הארמית שבדוגמה זו ובהן העתקה משנית מוקדמת מאוד, והן מסייעות בשחזור נוסחיה המקוריים לפני שחלו בהם ידיים. ואולם במקרים אחרים קשה יותר – ולעיתים אף בלתי אפשרי – לזהות בכתבי היד שרידים לשרבוב (אינטרפולציות) או עירוב צורות (קונטמינציה) בנוסח הטקסט עברית וארמית בדגם הכתיבה המקבילה לבחינת הכתיבה העברית בסביבה שבה הופיעו לראשונה – ועל פי המשוער גם נוצרו – חיבורים זוהריים בארמית ערך רב לחקר הלשונות שבהן נכתבו טקסטים אלו במקורם בטרם החלו לעבור מיד ליד ולפוץ. משום מגוון תהליכי התקנון שפקדו את הטקסטים הארמיים הללו בשלבי ההתקבלות וההתקדשות שלהם (שנידונו בפרקים הקודמים) יש בתיעוד הקדום של מקבילותיהם בעברית תועלת מיוחדת בין שתופסים את ההקבלות האלה כתרגומים הראשונים ליצירה הארמית סמוך לעת הופעתה ובין שרואים בהן את החיבורים המקוריים שמהם הוכנו בבוא העת טקסטים ב"תרגום ארמי". כפי שצוין לעיל, שתי האפשרויות האלה אינן מוציאות זו את זו, ולאמיתו של דבר מוטב להניח דגם של יצירה ספרותית מקבילה, דהיינו כתיבה בשתי הלשונות: לעיתים המבע בעברית קדם למבע הארמי ולעיתים להפך. גישה זו פותחת פתח לניצול הכתבים העבריים שחוברו בסביבת הופעתו המשוערת של הזוהר לא רק כתעודות ההיסטוריות הקדומות לראשית התקבלותו אלא גם ככלים להבנת תהליכי התהוותו הראשונית ובכלל זה – היווצרות לשונותיו. כאמור לעיל על התרגומים הראשונים לזוהר, כל הדוגמאות מכתבי די ליאון שנידונו בסעיף זה – אשר נכתבו במשך שנים ובשלבים שונים ביצירתו הספרותית – ממחישות את ערכן הרב של תעודות "מאובנות", אשר בניגוד לטקסטים שנקבצו בזוהר ככלות תהליכי התגבשות והתקדשות סבוכים, לא היו נתונות לתמורות מהותיות כגון תקנון מתמיד של הלשון. הבחינה המשווה של הכתיבה בשתי הלשונות סייעה באיתורן של כמה תופעות חשובות אשר ליוו את היצירה הקבלית בשפה הארמית.

ולעומת הקשיים שליוו את מלאכתם של מתרגמי הזוהר הראשונים בהבנתן ובתרגומן של צורות ארמיות מיוחדות (שתוארו בסעיף הקודם) הוצגה בסעיף זה תופעה משלימה: קשיי היצירה בשפה הארמית עקב מגבלותיה בהבעת מושגים ורעיונות קבליים. לאלה שימשו צורות מן העברית בימי הביניים. בשתי התופעות השונות והמשלימות הללו אפשר להבחין בתהליכי השחיקה במעבר מלשון אחת לזולתה: טשטוש הריבוד הלשוני שאפיין את הכתיבה בעברית; דלדול המינוח הטכני בעברית בת הזמן (כדוגמת

מינוח הגותי, מדעי ופילוסופי) ולעיתים אף הותרת מינוח בלשון המקור – במעבר מעברית לארמית. ולעומת זאת המחסור בכלים להבנה ולפיענוח מלא של הארמית, שגרם להחטאת הכוונה שבמקור, וביתר שאת עם התרופפות המגע הישיר עם סביבת היווצרותם של הטקסטים בלשון זו – תופעות הניבטות מניסיונות התרגום החלוציים מן הארמית לעברית. כישלונותיהם של חלוצי המתרגמים לעמוד על המשמעות של צורות וביטויים ייחודיים או הקושי למסור בדיוק דברים שנוסחו באופן מחוור בלשונו העברית של משה די ליאון מספקים עדות חשובה לתופעה זו.

בעבר הוצע לראות בהקבלות בין כתבי די ליאון ובין קטעים ארמיים בזוהר ראיה שדי ליאון כתב את הדברים תחילה בעברית ואחר יצק אותם באופן פסידו־ אפיגרפי לדרשות בארמית או לחלופין הוצע שהוא היה מראשוני המעיינים בטקסט הארמי, והוא ששלח ידו בתרגום הטקסטים לעברית בהצלחה מוגבלת לכאורה.

כפי שביקשתי להמחיש באמצעות כמה דוגמאות שכונסו בסעיף זה, בחינתן של הקבלות רבות כאלה מלמדת על תופעה משולבת ומורכבת יותר. בניגוד למאמרי זוהר שתורגמו במאה הארבע-עשרה (בתרגומים שנידונו בסעיפים הקודמים), הרי בהקבלות שבכתבי די ליאון אין ניסיון לתרגום מדויק וצמוד מן הארמית לעברית (וגם לא מן העברית לארמית). אומנם במקצת ההקבלות האלה יש ביטויים ואף משפטים שלמים בעברית השקולים למקביליהם בארמית, אך בד בבד אפשר למצוא בהן – במידה רבה או מועטה – כתיבה הנדמית כעיבוד חופשי בהשוואה לקטעים המקבילים ששרדו בארמית שבדפי הזוהר. לפיכך תיאור הקבלות אלו (ואחרות) כתרגום טקסטים שנכתבו בלשון אחת אל לשון אחרת ותו לא – אינו הולם בכל מקרה את הממצאים. לעומת זאת יש רגליים להנחה שמקורן של חלק מן ההקבלות במלאכתו של יוצר שנקט את שתי הלשונות לסירוגין ובצד התרגום המילולי של קטעים מלשון אחת לרעותה נטל לעצמו חירות רבה.

בהמשך לכך בחינת עשרות רבות של הקבלות עבריות מסוג זה בכתבי די ליאון מסייעת להבחין בשתי מגמות עיקריות (שכדוגמתן פגשנו לעיל): שיבוצן כמובאות עלומות מספרות קדומה ומסתורית לצד כתיבה עצמאית של יחידות המקבילות בתוכנן ובלשונותיהן, בלא רמיזה על מקורן בספרות אחרת. ובעוד המגמה הראשונה עשויה לייצג עיבוד עברי לטקסט מדרשי קיים בארמית, הרי ההקבלות מן הסוג השני

מסתברות כיחידות שנכתבו תחילה בעברית ובסוגה מובחנת ומאוחר יותר שימשו יסוד לחיבורן של דרשות בארמית. אם כן תחת ההנחה שהבדלים בין קטעים ארמיים למקביליהם בעברית מקורם במחדליו של מתרגם שלא עמד כיאות על כוונת המקור, אפשר לשער – לפחות במקצת הטקסטים – שהבדלים אלו נובעים מעיבוד חופשי ודינמי שאפיין את יצירתו של המחבר. ויש להדגיש את הימצאותה של יצירה אחת בסוגות שונות ואת משמעות המעבר מסוגה אחת לאחרת, וכיוצא בזה מאפיינים ספרותיים וסגנוניים אחרים זולת השפה. ומלבד זאת, בשעה שחלוצי מתרגמי הזוהר שפעלו במאה הארבע-עשרה (ידועים ועלומים כאחד) לימדונו על מגוון הבעיות שעוררה קליטתם של טקסטים אנונימיים שהופיעו לפניהם בארמית תוכל יצירתו של מחבר כמשה די ליאון ללמדנו הרבה על קשיי המבע שעוררו מאמצי היצירה בשפה הארמית החדשה בשלבי התהוותם של טקסטים אלו. כפי שהוצע כאן, קשיים אלו מתגלים הן מתוך העיון בטקסטים הנדמים כטיוטות עבריות מקוריות שקדמו ליצירה הארמית הן ביחידות טקסט הנראות כעיבוד עברי למדרשים ארמיים שכבר נכתבו. ובאלה גם באלה פזורים סימנים רבי ערך לחקר הלשון והמשמעות שעמדו במקור בעת יצירת הטקסטים הארמיים. לבסוף, דגם היצירה המקבילה בשתי הלשונות מסייע בערעור על ההבחנה הנוקשה המתבטאת בהגדרת העברית שפת יצירה טבעית ובהגדרת הארמית לשון מלאכותית. כתיבת חיבורים קבליים תאוסופיים שלשונם עברית אינה חפה מחידושים בתחום הצורות או באוצר המילים. כמו כן ככלל מוטב להניח שהיצירה של מחברים כמשה די ליאון התאפיינה בדיגלוסיביות לא רק בבואם לחדש חיבור בארמית אלא אף בניסיונם ליצור בסוגות שונות בעברית.

דוגמאות אלו מדגישות את התועלת הרבה בחקר העברית של משה די ליאון ככלי ראשון במעלה לחקירת התפתחות הארמית בחלקים מתוך הזוהר כפי שהגיע לידינו. תחום זה – שזכה לפיתוח חשוב מימי ילינק, נמשך בעבודת השדה רחבת ההיקף של שלום והגיע עד למהדירי כתביו של די ליאון בדור האחרון – נפקד לחלוטין מן המחקר החדש על לשון הזוהר. כך דווקא סדנת היוצר הקדומה – של המעתיק, העורך וקרוב לוודאי אף המחבר של טקסטים זוהריים רבים – הוזנחה כליל ונדחתה מפני עיון בלתי ביקורתי בתעודות מאוחרות מאוד של ספר הזוהר. בדוגמאות שכונסו לעיל אפשר היה לעמוד בין היתר על מילים ושימושי לשון הייחודיים ללשון הזוהר ולכתיבה העברית של די ליאון שנשנו בהקשרים דומים (ולעיתים זהים) בשני הגופים

הספרותיים ולעמוד על קשרים מוצנעים ובסיסיים בין שני המקורות. לבסוף יש לציין שההתמקדות בכתביו של משה די ליאון כמחבר מזוהה, מרכזי ופורה אינה באה להוציא מן הכלל מחברים אחרים בני זמנו ששלחו ידיהם בחיבור טקסטים ארמיים, שגונבו אף הם אל ליקוטי הזוהר. כוחה של שיטת המחקר שהוצעה כאן יפה בוודאי גם למחברים כאלה, והיא עשויה להניב תועלת רבה בחקר התהוות לשונות הזוהר – הן כתבים שהוצע במחקר לזהות את מחבריהם, כדוגמת חיבוריו של ר' יוסף אנג'לט או כתביו של בעל ספר תש"ק (המכונה במחקר יוסף משושן הבירה), שבהם אפשר לראות יוצרים המחקים את סגנונות הזוהר ואת לשונותיו, הן יצירות אנונימיות המשקפות חיקוי ספרותי של יצירה ארמית מוקדמת ממנה, כגון יחידות טקסטואליות שלמות בתוך הקבצים המכונים "תיקוני הזהר" ו"רעיא מהימנא" (ובדומה סביר להניח שחומר ארמי רב האצור בחלקיו השונים של הזוהר מקורו במחברים שזהותם לא התבררה לפי שעה).

אחרית דבר: לשונות הארמית בזוהר - משפה "מלאכותית" לחקר תהליכי המסירה והגיבוש המלאכותיים של ספר הזוהר

מחקר זה יוחד לתחום מרכזי במחקר ההיסטורי והביקורתי של ספר הזוהר ומוצאו: חקר לשונותיו, ובייחוד השימוש בארמית, המאפיין את מרבית הטקסטים שהתגבשו בו. באמצעות מבחר דוגמאות ביקשתי להפנות את המבט אל פעולותיהם של מעתיקים, מצטטים, מעבדים, מתרגמים ואפשר שאף מחברים – שידיהם חלו ביחידות טקסט שב"זוהר" בדורות הראשונים למסירתן ולהפצתן. בדיון הודגש הצורך בפיתוח כלים פילולוגיים היסטוריים למחקר הלשונות המשמשות בחלקיו השונים של ספר הזוהר. כפי שצוין בפתח הדברים, התיעוד הקדום של ספר הזוהר והיקף התמורות הטקסטואליות שחלו בטקסטים שנקבצו לתוכו משקפים היסטוריה מרובדת של התגבשות, ואין הם מתירים לנו לפי שעה לקבוע ש"הארמית של הזוהר" היא תופעה לשונית אחידה. התגבשות זו כללה תהליכי תקנון מהותיים שחרצו את גורל נוסחי הטקסטים שבזוהר במשך דורות רבים במסירתם בכתבי היד ועד לראשית הדפסותיו של הזוהר כספר. כל אלה הוצבו במחקר זה כנגד ניסיונות העבר לתאר את הארמית של הזוהר בעיקר כפי שהיא ניבטת מן הפרק ההיסטורי המאוחר, שראשיתו בהבאת הספר לדפוס באמצע המאה השש-עשרה. כאמור ניסיונות אלו לווו בדרך כלל בקביעה שלשון הזוהר מלאכותית. ומתברר שהתעודות ששימשו את החוקרים אכן

שיקפו באופן אירוני את תוצאותיהם של תהליכים "מלאכותיים" במסירת הזוהר במשך דורות, ובהם התקנון, הסבת שקיעי העברית לארמית, הקליטה וכן העריכה של הטקסטים. כנגד הטענה שלשון הזוהר הייתה מחוורת ומובנת לדורות של מעיינים בה הוצגו במחקר זה ראיות לקשיים ומכשלות שליוו את קליטת לשונם של הטקסטים כבר בהעתקות קדומות או בניסיונות התרגום הראשונים לעברית. יחידות טקסט ארמיות, שלשונן לא הובנה עד תום, היו נתונות תדיר לביאור, להגהה ולתיקון יתר, ובעטיים חלו תמורות וקלקלות במסורת הטקסט. פיענוח צורות מוקשות או ביאור כינויים תאוסופיים, שרבוב גלוסות פרשניות ותהליכים טקסטואליים ופרשניים אחרים בתקופות קדומות – דור דור ודורשיו – שוקעו בהדרגה בטקסט. תופעות אלו הלכו וגברו עם התעצמות תהליכי ההתקדשות הקנונית של ספר הזוהר עת שבו חלקיו והועתקו במחוזות מרוחקים. סוכני מסירה שפעלו בתקופות שונות נקטו שיטות שונות בעת התמודדותם עם צורות ארמיות בזוהר, וריבוי זה הניב ענפי נוסח בעלי אפיון גאוגרפי וסוציולוגי. אם כן ברור שכל הערכה בדבר מידת הנהירות של לשונות הזוהר בקרב מתרגמים תחייב שימוש בממצאים מגובשים יותר בקביעת חיבורי המוצא שעמדו לרשות המתרגמים ובחינה של הניסיונות להנהיר את הטקסט בתקופות שונות. קליטתן והבהרתן של לשונות הארמית בספר הזוהר היו אפוא תהליכים ארוכים וסבוכים, וגם לאחר שזכו להתבססות מסוימת – הם לא הושלמו עד ימינו.

לבד מתמורות טקסטואליות המאפיינות מסירה של חיבורים שלשונם מחוורת דווקא, נלוו למסירת הטקסטים הזוהריים בעיות מיוחדות הקשורות במאפייניהם או במרכיביהם הייחודיים. העיסוק המדעי בלשונותיהם של הטקסטים האלה מתוך התעלמות מהגיוון הרב הניבט מתיעודן ההיסטורי בתקופות שונות יצר למעשה אשליה, והיא הותירה את המחקר הביקורתי של ספר הזוהר בשדה של מוסכמות שרירותיות שאמיתותן לא הוכחה מעולם. לעומת זאת חידוד המודעות לתופעות הטקסטואליות השונות שליוו את המסירה בצד השימוש בשיטות מחקר רעננות ובכלים תאורטיים יוכלו לסייע לחוקרים לנצל באופן מושכל יותר את התעודות ששרדו ממאת השנים הראשונות לערך בתולדות הפצת חיבורי הזוהר. דומה שכל עוד לא תחול התפתחות ניכרת בערוצי מחקר אלו יקשה לקבל את מרבית הקביעות בדבר מאפייני לשונות הזוהר ובדבר תפקידיהן הספרותיים. כל מחקר עתידי בענייני תחביר,

דקדוק או אוצר המילים בזוהר לחלקיו לא יוכל לפטור עצמו ממיצוי חקר התעודות הללו, מבחינת שרידי התרגומים הקדומים ודרכי המתרגמים, מבדיקת ההעתקות המשניות והעיבודים הספרותיים, וכאמור גם ממחקר יסודי של השתקפות לשונות הארמית בכתביהם של ראשוני המחברים שעסקו בכתבי הזוהר. הצגתם (האנכרוניסטית) של מחברים אלו כמי שלא דקו עד תום בכוונה "המקורית" של מאמרים ארמיים וכמי שלשונם חסרה את השגב המאפיין לכאורה את הארמית שבזוהר מצריכה הערכה מחודשת לאור עדויות טקסטואליות שכדוגמתן הצגתי לעיל, המדגישות דווקא את מגבלותיה ואת מחדליה של לשון הזוהר עצמה כבר בשלבי גיבושו הקדומים ביותר. יש לשוב ולחדש את העיסוק בחקר לשונם העברית של מחברים הקשורים על פי המשוער בהתהוות הראשונית של הטקסטים הזוהריים ובהפצתם המוקדמת. ההתעלמות מאפיק חיוני ופורה זה השתלבה במגמות לא היסטוריות אחרות במחקר הביקורתי של ספר הזוהר. ואולם עיון מחודש בשלבים שונים בהתפתחות לשונות הזוהר מנקודת מבט היסטורית וסוציולינגוויסטית יוכל לקדם את המחקר לקראת פתרונים חדשים בשאלות יסוד כגון אלה: מדוע קבעו יוצרי חיבורי הזוהר את הארמית ללשון חיבוריהם? האף אומנם זיהו בה סגולה מיוחדת להבעת ענייני סוד ומסתורין, כפי שהוצע בעבר? ושמא להפך – ביקשו למצוא בה מפלט בשל מגבלות היצירה שאפיינו גם את כתיבתם בעברית? גם עתה בחינת כלל היצירה העברית ממקום חיבורו המשוער של הזוהר ומן העת המשוערת לראשית הופעתו תוכל לסייע בביסוס הערכות חדשות בדבר אופייה של הארמית בחלקי הזוהר ובדבר מידת המלאכותיות שיוחסה לה. כנרמז לעיל, אפילו נרצה להניח שלרשות המחברים שפעלו לצד הזוהר עמד מאגר של יצירה עברית שהיה גדול ממקורות השראה הכתובים ארמית – אפשר לייחס מידה רבה יותר של דיגלוסיביות גם ליצירתם העברית. כיוצא בדבר, בירור המגבלות שאפיינו את ניסיונות היצירה של ספרות קבלית תאוסופית בעברית יתרום לשרטוט תמונה מאוזנת יותר של דרכי ההתהוות הראשונות של לשונות הארמית בזוהר.

פרק ח: הזוהר ושם הכותב

רבי יצחק אייזיק מקאמארנא:
מחבר התיקונים והרע"מ צדיק בעולם הזה שחי בזמן הגאונים

בספר "נתיב מצוותיך" מהרב הקדוש מקאמארנא זי"ע וזו לשונו: דע אחי שספר הזוהר חיברו רבי שמעון בן יוחאי, ורבי אבא היה כותב כל מה ששמע, הן ממנו הן מן החברים, ורבי אבא הוא רב בעצמו, שחי שלוש מאות שנים, ואחר כך גלה רב לבבל ולקח עמו כל הכתבים, ומסר אותם לראשי ישיבות, ולא ניתן להעתיקו, כי היו מצניעים אותו, ולא ניתן לו רשות לגלות, והיה מצוי בבבל ביד ראשי ישיבות רבנן סבוראי והגאונים[42], ובסוף ימי רבנן סבוראי תחלת הגאונים, היה איש קדוש אחד שהיה בו נשמת משה רבנו ממש, שהרי משה מגולגל בכל דור ודור, והוא עסק בספר הזוהר בקדושה וטהרה וסידר אותו סדר נאה על הפרשיות של תורה, ומרוב קדושתו זכה שנתגלו אליו כל החברייא, רבי שמעון בן יוחאי עם חבריו, וכל הנשמות ממתיבתא דרקיעא, ואליהו זכור לטוב היה מצוי בכל שעה, והוא חיבר ספר "רעיא מהימנא", וקרא לזוהר חיבורא קדמאה. גם סידר ספר התיקונים, שנתחבר במערה עם רבי אלעזר בנו, והוסיף בו כמה דברים מן הזוהר, וגם דבריו וחידושיו, ואל תתמה על זה, שהרי מרן האריז"ל החי, היו לו כל אלו המדריגות, יותר הרבה מזה, ומה תתמה אם היה כמותו בין הגאונים וספר רעיא מהימנא ותיקונים, עמוק אין מי שישיגנו אלא לאיש אשר רוח אלקים בו, כמו למרן האריז"ל בכל אות ואות ממש, יש בו רזין סתימין ורזין פליאין עד אין לשער ולהעריך, ולא נמצא עמקות כמותו בכל ספר הזוהר.

[42] ומקורו כתב בהקדמת זוהר חי (י"ג ע"ב עיי"ש) בזוהר (לך לך צ"ח א) שרשב"י ציווה לרב אבא שיקח סודותיו לבבל וילמדו לצנועים, וכנראה דעתו שרב אבא העתיק כל דברי האמוראים בזוהר והוא מסרם לסבוראים. וכן ממה שמצינו דברי הזוהר בדברי רבי חמאי גאון ושיעור קומה ובתשובות הגאונים, וכן ברמב"ם מצינו הרבה השוואות לדברי הזוהר. הנה לגבי גילו של רב כבר כתבו בספרי היחוסין שנולד י"ב שנים אחר פטירת רשב"י בשנת תתקל"ה, וחי כשבעים ושנים שנה, ולגבי המיוחס לרב חמאי גאון כבר הוכיחו חכמים זיופו. והזוהר לקח מדבריו ומשיעור קומה ומהרמב"ם. ותשובות הגאונים בקבלה כתבם הרמד"ל כדלעיל באריכות.

ובזוהר חי י"ג ע"א: ויש ראיות למאות שמחבר רע"מ היה איש צדיק קדוש חי בעולם הזה, ואליו התגלו אליהו וכל שבעת חברי האידרא וכו', ויש לזה ראיות למאות שהוא היה אדם צדיק מעונה בעוני ועינוי, בדוחק ובבזיון בין ערב רב ובצער גדול.."

היעב"ץ

היעב"ץ גם הסכים לדרך הנ"ל שהרע"מ והתיקונים נכתבו ע"י גילוי נשמות שבג"ע לצדיק אחד, אולם היעב"ץ במטפחתו מאחר אותו ואת זמן חיבור התיקונים לחכם ספרדי מזמן ר' משה ליאון דייקא. והזוהר עיקר חכמתו מסיני והתחבר ע"י חכם אחד קדמון, ובזה מיישב הסתירה בעדותו של ר' יצחק מעכו שמצד אחד אשתו של הרמד"ל ובתו נשבעו לו שר' משה כתבם ע"י שם הכותב, מצד שני לבסוף האמין ר"י מן עכו לשבועת הרמד"ל ועוד חכם שהעתיקו ולא בדאם מליבו. (אם כי קשה על מהלך זה שהרי התיקונים כתב ממש בסוף ימיו כדלקמן ומסתמא העידו על הזוהר המרכזי שנכתב משך הרבה שנים, ויש ליישב בדרך אחרת עניין שבועתו)

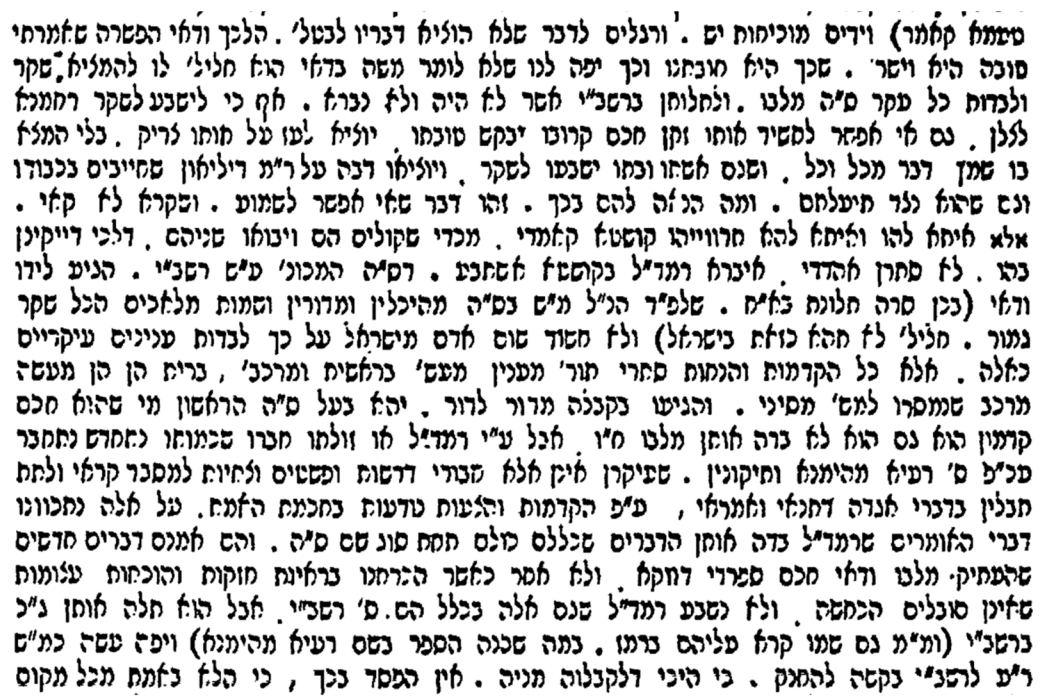

ר' יצחק מן עכו

ובשנת ס"ה היה זה ר' יצחק דמן עכו בנבארה באישטלייא, וניצל מעכו, ובשנת ס"ה עצמה בא לטוליטולה. ומצאתי בספר דברי הימים שלו, ר"ל מר' יצחק דמן עכו... והוא הלך לספרד לחקור כיצד נמצא בזמנו ספר הזוהר אשר עשה ר' שמעון ור' אלעזר בנו במערה... וזה לשונו:

ומפני שראיתי כי דבריו מופלאים, ישאבו ממקור העליון המעיין המשפיע בלתי מקבל בשכמל"ו, רדפתי אחריו ואשאלה את התלמידים הנמצאים בידם דברים גדולים ממנו מאין בא להם סודות מופלאים מקובלים מפה אל פה אשר לא ניתנו ליכתב ונמצאו שם מבוארים לכל קורא ספר. ולא מצאתי תשובותיהם על שאלתי זאת מכוונות, זה אומר בכה וזה אומר בכה. שמעתי אומרים לי על שאלתי כי הרב הנאמן הרמב"ן ז"ל שלח אותו מארץ ישראל לקטלוניא לבנו, והביאו הרוח לארץ ארגון, ויש אומרים לאלקנט, ונפל בידי החכם הרמד"ל ויש אומרים שמעולם לא חיבר רשב"י ספר זה, **אבל ר' משה זה היה יודע שם הכותב ובכוחו יכתוב ר' משה זה דברים מופלאים אלה,** ולמען יקח בהם מחיר גדול כסף וזהב רב תולה דבריו באשלי רברבי לאמר: מתוך הספר אשר חיבר רשב"י ורבי אלעזר בנו וחבריו אני מעתיק להם דברים אלו.

ואני בבואי ספרדה ואבוא אל עיר ואלדוליד אשר המלך שם, ואמצא שם לר' משה זה ואמצא חן בעיניו וידבר עמי וידר לי וישבע לאמר: כה יעשה לי אלקים וכה יוסיף אם לא הספר הקדמון אשר חיבר רשב"י אשר הוא היום בביתי במדינת ישיבתי היא אוילה, בבואך אלי שם אראך. ויהי אחר הדברים האלה נפרד ממני, וילך ר' משה זה אל עיר אריבאלו לשוב אל ביתו לאוילה, ויחלה באריבאלו וימת שם.

וכשמעי הבשורה היטב חרה לי עד מוות. ואצא ואשים לדרך פעמי ואבוא אל אוילה ומצאתי שם חכם גדול וזקן ושמו ר' דוד די פאנקורבו, ואמצאה חן בעיניו ואשביעהו לאמור: הנתבררו לו סודות ספר הזוהר, שבני אדם נחלקים: זה אומר בכה וזה אומר בכה, ור' משה עצמו נדר לי ולא הספיק עד שמת ואיני יודע על מי אסמוך ולדברי מי אאמין. ויאמר: דע באמת כי נתברר לי בלא ספק שמעולם לא בא לידו של ר' משה זה, ואין בעולם ספר זוהר זה,

רק היה ר' משה בעל שם הכותב, ובכוחו כתב כל מה שכתב בספר הזה, ועתה שמע נא באיזה דרך נתברר לי:

דע כי ר' משה זה היה מפזר גדול ומוציא בעין יפה ממונו עד שהיום הזה ביתו מלא כסף וזהב שנתנו לו העשירים המבינים בסודות גדולים אלו אשר יתן להם כתובים בשם הכותב ומחר נתרוקן כלו עד שעזב אשתו ובתו הנה ערומו' שרויות ברעב ובצמא ובחוסר כל, וכששמענו שמת בעיר ארבולו ואקום ואלך אל העשיר הגדול אשר בעיר הזאת הנקרא ר' יוסף די אוילה ואומר לו עתה הגיע העת אשר תזכה לספר הזוהר אשר לא יערכנו זהב וזכוכית אם תעשה את אשר איעצך, ועצתי היא זאת שיקרא ר' יוסף זה לאשתו ויאמר לה קחי נא מנחה נאה ביד שפחתך ושלחי אותה לאשת ר' משה ותעש כן. וכששמענו שמת בעיר אריבאלו ואקום ואלך אל העשיר הגדול אשר בעיר הזאת, הנקרא ר' יוסף די אוילה, ואומר לו: עתה הגיע העת אשר תזכה לספר הזוהר אשר לא יערכנו זהב וזכוכית אם תעשה את אשר איעצך. ועצתי היא זאת, שיקרא ר' יוסף זה לאשתו, ויאמר לה: קחי נא מנחה נאה ביד שפחתך ושלחי אותה לאשת ר' משה, ותעש כן. ויהי ממחרת ויאמר עוד לה: לכי נא ביתה אשת ר' משה, ואמרי לה: דעי כי רצוני הוא להשיא את בתך לבני, ואליך לא יחסר לחם לאכול ובגד ללבוש כל ימיך, ואין אני מבקשת ממך דבר בעולם, רק ספר הזוהר אשר היה אישך מעתיק ממנו ונותן לבני אדם. דברים אלו תאמרי לה לבד ולבתה לבד, ותשמעי את דבריהן אשר יענוך, ונראה היהיו מכוונים אם לא. ותלך ותעש כן.

ותען אשת ר' משה ותישבע לאשת ר' יוסף לאמור: כה יעשה לי אלקים וכה יוסיף, אם מעולם ספר זה היה עם אישי, אבל מראשו ולבו, מדעתו ושכלו כתב כל מה שכתב. ואומרה לו בראותי אותו כותב מבלעדי דבר לפניו: **מדוע תאמר שאתה מעתיק מספר, ואתה אין לך ספר רק מראשך אתה כותב?** הלא נאה לך לאמר כי משכלך אתה כותב, ויותר כבוד יהיה לך? ויען אלי ויאמר: אילו אודיע להם סודי זה שמשכלי אני כותב לא ישגיחו בדברי ולא יתנו בעבורם פרוטה, כי יאמרו כי מליבו הוא בודה אותם, אבל עתה, כאשר ישמעו שמתוך ספר הזוהר אשר חיבר רשב"י ברוח הקודש אני מעתיקם, יקנו אותם בדמים יקרים, כאשר עיניך רואות. אחר כך דיברה אשת ר' יוסף זה עם בתו של ר' משה את הדברים אשר דברה עם אמה להשיאה לבנה ולתת לאמה לחם ושמלה, ותען לה כאשר ענתה אמה, לא פחות ולא יותר. **התרצה** עדות ברורה יותר מזו?

כשמעי דבריו אלה נשתוממתי ונבהלתי מאד, ואאמין אז כי לא היה שם ספר, רק בשם הכותב היה כותב ונותן לבני אדם. ואסע מאוילה ואבוא אל עיר

טאלאבירה, ואמצאה בה חכם גדול מופלא נדיב לב וטוב עין, שמו ר' יוסף הלוי בנו של ר' טודרוס המקובל. ואחקורה ממנו על אודות הספר הזה. ויען ויאמר אלי: דע והאמן כי ספר הזוהר אשר חיבר רשב"י היה בידו של ר' משה זה, וממנו יעתיק ויתן לאשר טוב בעיניו. ועתה ראה בחינה גדולה אשר בחנתיו לר' משה, אם מתוך ספר קדמון יעתיק או בכח שם הכותב יכתוב. והבחינה היתה שימים רבים אחרי כתבו לי קונדרסים גדולים ורבים מהזוהר, גנזתי לי אחד מהקונדרסים ואומר לו כי אבד ממני ואחלה את פניו להעתיקו לי שנית, ויאמר לי: הראני נא אחרית קונדרס אשר לפניו, וראשית הקונדרס אשר יבא אחריו, ואני אעתיקנו לך שלם כראשון אשר אבד לך, ואעש כן. אחר ימים מועטים נתן לי הקונדרס מועתק ואניחהו עם הראשון, וארא כי אין ביניהם הפרש כלל, לא תוספות ולא מגרעת, לא שינוי ענין ולא שינוי דברים, אבל שפה אחת ודברים אחדים, כאילו הועתק קונדרס מקונדרס. היתכן בחינה גדולה יותר מזו ונסיון חזק מזה?

ואסע ממאלבירה ואבוא אל העיר טוליטולה, ואוסיף עוד לחקור על הספר הנזכר אל החכמים ותלמידיהם. ועדיין מצאתים חלוקים, זה אומר בכה וזה אומר בכה. וכאשר סיפרתי להם בענין בחינת החכם ר' יוסף הנזכר, אמרו לי שאין זה ראיה. כי נוכל לומר שטרם נותנו לאדם קונדרס מאשר יכתוב בכוח שם הכותב, יעתיקהו תחילה לעצמו ולעולם לא יתרוקן ממנו, אבל יעתיק ויתן יעתיק ויתן, כמעתיק מספר קדמון. אמנם נתחדש לי ענין, כי אמרו לי תלמידים שראו איש זקן ושמו ר' יעקב תלמיד מובהק של ר' משה זה, אשר היה אוהבו כנפשו, שהיה מעיד עליו שמים וארץ שספר הזוהר אשר חיבר רשב"י...חסר (ספר היוחסין)[43]

[43] ואכן בספרו של ר' יצחק מעכו "אוצר חיים" הגיע למסקנא שהזוהר הוא מרשב"י ולא כתוב מה שכנעו, פעם אחת הוא מעתיק מאמר "מספר הזוהר רשב"י ז"ל", ומסביר טעם כתיבת הזוהר בארמית ע"י רשב"י במערה. אלא שיש לשים לב שיתכן שסבר שהוא גילוי שמיימי של רשב"י וראיה לכך שכתב: "עוד השתכלתי בדברי הנביאים והחכמים על תוקף גלות ישראל, הוא מה שאמר הנביא ע"ה ימים רבים לישראל ללא תורה וללא כהן וללא אלהי אמת. ואז"ל עתידה תורה להשתכח מישראל. וראיה כי כל זה נתקיים עד עת **...וספר הזוהר לרשב"י ז"ל בספרד".**

ומכאן ראיות ברורות שהתיקונים נכתבו בשם הכותב:

תיקוני הזוהר

דף מ"ג: בגין דא אתמר עד כי יבא שיל"ה, **שיל"ה משי"ה**, דאיהי מורשה דיליה, ובגין דא בגיניה אתמר ביה עד כי יבא שיל"ה, דיליה (נ"א דילה) ודאי, איהו קטיל לחוייא:

בקדמיתא בימא בההוא חמר, בפורקנא בתרייתא כלא בימא דאורייתא, **מטה דיליה** דקרע **ביה ימא דא קולמוס,** בגין דעליה אתגליא זרוע ה', דאתמר ביה וזרוע ה' על מי נגלתה:

דף פ"ט: תלת אצבעין מתייחדין בקולמוס לכתיבה... וכד איהו חתים בטבעת המלך דאיהו ו' (נ"א י') אין להשיב, חותם איהו ו' חותם אמת, יד כותב ויד חותם ה' תתאה כותב ה' עלאה חותם, דאינון ה' אצבעאן דיד ימינא וה' אצבעאן דיד שמאלא, ה' תתאה כותב באת ו' **דאיהו קולמוס,** קנה דדרועא ה' עלאה חותם באת י' דאיהו כף היד: ש"ם הדורש איהו צדיק, עליה אתמר ה' אלקי"ם נתן לי לשון למודים, ודא (ז') י"ו זעירא, לדעת לעות את יעף דבר, אינון ה"ה, דבהון ועוף יעופף על הארץ, **ונקודה דשם הכותב**, והמכתב מכתב אלקי"ם[44] הוא דא יקוק.

[44] בכתבי הרב אבולעפיה: עניין מאמר התורה שאמרה והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות אלהים על הלוחות כי זה העניין אינו ממה שאנו מדברים בו עתה ויתבאר במקומו בע"ה ואשר הוא נבואיי והוא שבעדו יאמר בם שהם בעלי כח לקבל הנבואה.

מחבר תיקוני הזוהר-ו"שם הכותב"

האמת טיבעה לצמוח מן אפילת הארץ. כך חקק הבורא "אמת מארץ תצמח" וכל שנה שעוברת מתגלים כתבי יד ומקורות נוספים, הנועצים יתידות אדירות לקביעה האמיתית כי ספר הזוהר נתחבר בספרד במחצית הראשונה של המאה הראשונה לאלף השישי.

השאלה כעת אינה מי כתב את הזוהר? או מתי חובר?

אני פונה כעת להשערות בדבר כיצד בעצם חיבר אותו חכם מתקופת הראשונים את ספר הזוהר?

הועלתה טענה זה כי ספר הזוהר נכתב בכח פעולה מאגית-קבלית. היא סוד שם המפורש או הורדת נשמות וכדומה. נתנו תיזה מסודרת פחות או יותר אם כי ללא ראיות מספיקות.

לא אכנס להבחנות הפרטיות וההבדלים שבין פעולה זו או אחרת. אבל הכיוון הינו נכון. ספר הזוהר לא נכתב בצורה טבעית, לאמיתו של דבר כבר העיד על כך שכנו של רבי משה די ליאון (להלן: רמד"ל) כי היה מחבר הרמד"ל את ספרו בכח "שם הכותב". פעולה הקשורה בהשבעת מלאכים וסוד שמות הקדש. לא אכנס לנושא זו בכללות וגם לא בתקדימיו ההיסטוריים הידועים לי שקדמו לחיבור הזוהר.

לנו כאנשים המאמינים בתורה ובחז"ל, לקביעה זו השלכות הלכתיות מרחיקות לכת[45]. מה דינה של תורה היוצאת ע"י מגיד? איזה תוקף הלכתי ומחייב יש לה? האם נשמת

[45] להלן רשימת עיקרית של חידושים הנהגות והלכות של ספר הזוהר: (במ"ב או"ח מוזכר רק שלושים פעם דעת הזוהר)

א. חיוב מיתה להולך ד"א בלא נט"י.
ב. להניח תפילין של יד בישיבה וראש בעמידה.

רשב"י דינה כרשב"י ההסטורי או לא? ומה עם "לא בשמים היא"? כיצד נתייחס איפוא לדברי האר"י? ומה נעשה עם כל ספרות ההלכה שראתה בזוהר מקור חזל"י? (השווה דברי הרמ"ק בספר שיעור קומה - כי דברי הזוהר דינם כדברי המשנה. כי אלו דברי התנאים! לא פחות) לאמיתו של דבר לכל שאלות אלו נמצאות תשובות, לכל רוחב קשת האפשרויות. מן השלילה המוחלטת ועד החיוב המוחלט. הסירו דאגה מלבכם.

בשורות הבאות אני בא להציג ולסכם את עיקרי מאמרו החשוב של ה' עמוס גולדרייך (להלן המחבר) בספר "משואות" (תשנ"ד-לזכרו של א' גוטליב ז"ל - מעמוד 459 והלאה) המוכיח מכתבים חדשים בהנחה הנזכרת כי ספר רעיא מהימנא והתיקונין (תיקוני הזוהר) נכתבו ע"י פעולה של "שם הכותב" ולעניות דעתי נמצאים בו כמה גילויים

ג. להניח הטלית ותפילין בבית ולצאת מעוטף ומעוטר לבית הכנסת.
ד. איסור חמור להניח תפילין בחול המועד.
ה. הנחת תרי זוגי תפילין.
ו. צורות האותיות סת"ם שהשתנו בעיקר ה', ד', וצ' עם יוד הפוכה.
ז. אין כפרה על הוצז"ל רק בתשובה יתירה.
ח. אי אמירת אמ"נ בקריאת שמע.
ט. לקרוא על המיטה ג' פרשיות קר"ש.
י. נוסחאות התפילות והקידושים.
יא. להיות ער כל ליל שבועות.
יב. תיקוני יום הושענא רבא.
יג. העלייה ההמונית למירון והפיכת ל"ג בעומר ליום "הילולא דרשב"י.
יד. המתנה אחרי חלב בשביל לאכול עוף.
טו. חליצת תפילין בר"ח לפני מוסף.
טז. אי השמעת קול לאזנו בתפילת העמידה.
יז. אי הקריאה של העולה בתורה.
יח. העמדת כוס של ברכה על האצבעות.
יט. אי העברת מת מחו"ל לא"י.
כ. חיבור הלולב והאתרוג.
כא. לקום מפני זקן בגיל שישים ולא שבעים,
כב. סכנה לשאת אלמנה.
כג. לומר "זה הכסא בברית".
כד. קידוש לבנה להמתין ג' ימים.
כה. קברי צדיקים אינם מטמאים ומקורו מהרמב"ן.
כו. החסידים שמורידים הפיאות מהאוזן בשעת תפילה.
כז. סכנה לשאת אלמנה.

חשובים מאד בעניין הזוהר בכללותו, ולכן מצאתי לנכון להאריך בזה אם כי הדברים ידועים לכמה וכמה. אחר כך אעיר כמה הערות על מאמרו. תחילה למאמר.

שתי ידיעות יסוד עמודות לפנינו.

- ספר תיקוני הזוהר נכתב אחר ספר הזוהר.
- "ספר המלכות" וכן חיבור בעברית "פירוש על מעשה מרכבה" - הינם חיבוריו של מחבר ספר תיקוני הזוהר.

המחבר בא להוכיח זיקה בין דמותו של הרעיא מהימנא, הוא משה רבנו, בזוהר לבין המחבר של ספר התיקונין וראיית עצמו כמשה רבינו. ועל העצמת דמותו של משה בספר התיקונין לעומת האפלתם של תרין משיחין: משיח בן דוד ובן יוסף, אתן רצף של ידיעות ואחר כך הפסיפס יושלם.

תחילה עומד הוא על חישובי הקץ ובזוהר חדש (פרשת בלק) מוזכר הקץ בשנת 60 לאלף השישי או 59 או 66 או 54 דהיינו תקופה קצרה, 5-6 שנים טרם פטירתו של הרמד"ל.

יש שסברו כי מגמת הזוהר היא משיחית ובעל הזוהר ראה עצמו כמשיח. ואם כך יפה המשיך אחריו בעל התיקונין כאשר ראה עצמו כמשיח.

בעל הזוהר מעצים את דמותו של רשב"י אף יותר ממשה והמפרשים התחבטו בזה הרבה.

ועד"ז הזוהר במגמה להעצים ולהעלות את מדרגת רב המנונא או בנו מעל למדרגת משה.

בתיקונין נמנע מלציין תדיר כי משה הוא המשיח. אם כי יש מאמר "משה דא משיח" (יש גירסאות שונות) אם כי מתוכן ענייניו ברור כי הרעיא מהימנא הוא המשיח.

דרשות חז"ל ושל הזוהר הנדרשות על משיח בן דוד הופכות להיות דרשות על משה רעיא מהימנא פשוט ע"י שינוי השם בדרשה עצמה. למשל בב"ר דורש "רוח אלוהים" על משיח בן דוד ובתיקונין (כו) נהפך למשה. וכן בתיקונין (ו) נדרש על משה הפך מהאידרא רבא (קל ע"ב) והוא הדין נעשה המהפך גם ברעיא מהימנא (ח"ב קיט) דרש על משיח בן דוד נדרש דווקא על משה. הזוהר בפרשת נח, דורש את הקשת על דוד המלך. ומזכירו ג' פעמים על אתר. ואילו התיקונין (יח) הופך כל הג' פעמים על משה רבנו. אותה תופעה גם בתיקון לג'.

רבי יצחק דמן עכו בספרו אוצר חיים (כת"י) כותב "זו רוחו של משיח הוא משה הכהן הגדול המשוח בשמן משחת קדש העליון אשר אם *היום* נשמע בקול רבו אשר שמו בקרבו יבוא משיח *זה* ויגאלנו" הר"י דמן עכו חי בזמן גילוי הזוהר והכיר את רמד"ל. ויש מאפיינים דומים בינו לבין בעל התיקונין.

ב"ספר המלכות" מעלה את משה רבנו מעל כל "הגאונים" ומעל תרין משיחין. ובתקוני זוהר חדש (דף קי) ובהשמטות לזוהר חלק א (רסג ע"א) כעין זה.

התיקונין משווה בין שני המשיחים מה שמגרע מייחודו של משיח בן דוד. ומאידך מדגיש את יחסו אל משיח בן יוסף דווקא למרות שעל פי המסורת העיקר הוא משיח בן דוד. (רעיא מהימנא פרשת פנחס ופרשת כי תצא) ובכלל אין איזכור רב של משיח בן דוד בספר התיקונין שלא כמו בזוהר. וגם מכנהו כבעל תהילים ולאו דווקא דגש על היותו המשיח.

על יסוד ההקבלה רעיא מהמנא=מחבר ספר תיקוני הזוהר, מציין המחבר את דברי הר"י מקומרנא בספר זוהר חי (פרשת קדושים ושאר מקומות) כי רעיא מהימנא אינו רשב"י ההיסטורי אלא חכם מאוחר איש קדוש (בזמן הגאונים לדעת הר"י מקומרנא) שנכנסה בו השגה נפלאה ונשמת משה רבנו. וכל מעשה ראיית הנשמות והשיחה ביניהם אינה מציאות היסטורית, אלא השגה ממשית. למרות שישנם מאמרים שקשה להולמם אם לא נניח מציאות עליונה נוספת לנשמת משה. (מה שיש לו סימוכין ברעיא מהימנא עצמו).

המחבר מביא את דברי הר"י מקומרנא (על זוהר ח"ב דף קיד) שכותב "מוכרח שרעיא מהמנא היה איש צדיק מגולגל מן משה רבנו וזכה שנתגלו אליו כל החברים ורשב"י ואליהו. ועימהם חיבר ספר זה על המצוות וקרא שמו רעיא מהימנא. "עוד כותב הר"י מקאמרנא (על זוהר חלק ב דף כה) שהיה הרעיא מהימנא בזמן הגאונים והוא למד ספר הזוהר בעיון עד שזכה שנגלה אליו... וגילו לו סודות... "ויש לזה ראיות למאות" שהוא היה אדם צדיק מעונה בעוני ועינוי, בדוחק ובבזיון בין ערב רב ובצער גדול.." דברי הר"י הנ"ל הובאו בשתיקה ע"י המקובל רבי משה יאיר ויינשטוק במהדורתו לרעיא מהימנא (ירושלים תשמט) וזכה להסכמת הבד"ץ של העדה החרדית. (מה שמפליא את בעל המאמר).

מכאן שכל המסופר על רעיא מהמנא הוא קורות חייו. ומכאן שאלו הם קורות חיי מחבר ספר התיקונים. כי כאמור, מחבר התיקונים הוא הוא רעיא מהימנא של הזוהר.

קורות חייו על פי החזיונות הללו, מצביעים שבעל התיקונין היה איש עני, נע ונד בארץ שנרדף על ידי עשירים שלא חפץ אליהו הנביא להעשירו, כי עוניו הוא גאולת ישראל. ורשב"י הודיעו כי הוא בעל התיקונין=רעיא מהימנא נשמת משה רבנו. מחבר תיקוני הזוהר על פי הרעיא מהימנא לא נודע בגדולתו לסובבים אותו והיה איש מכוסה כמו משה. עיקר בולט בעולמו הוא שנאתו העזה לערב רב. אלו שהטעו אותו בגלגולו הקודם ביציאת מצרים. כמו כן היה נרדף ע"י תלמידי חכמים רודפי שררה.

אולם המחבר מציין כי דעת החוקרים כי הרעיא מהימנא הוא בעצם הרמד"ל ששמה "משה" היא טעות גמורה. ואין להשוות ביניהם.

המחבר מוצא כי המחבר התיקונין כתב בספרו "פירוש המרכבה" שראה דברים בשם רשב"י "אבל אינם בזוהר" המחבר חיפש ומצא שמקור הדברים מופיע בספר ברית מנוחה.

וכך הוא גם מציע לנו להבין כי תלמידי הרמד"ל היו בבחינת אליהו=פנחס והם הפכו להיות רעיא מהימנא אחר פטירתו. כתוצאה מאיחור הקץ. למרות שמחברנו לא מגלה

לנו מאיפה הרעיון הרי ברור שזה לקוח מתפיסת המהרח"ו את עצמו בחיי האר"י ואחר פטירתו והקישור שלהם בחבורת הרשב"י. אבל מחברנו לא טורח לציין זאת כי כל רעיונו הוא העתק למה שאירע בצפת.

המחבר מביא, כי ב"ספר המלכות" מאשר בעל התיקונין (לשיטת מחברנו שהוא הוא הרעיא מהימנא) את דברי הזוהר חלק ב (ט) בדבר קץ הגאולה "אע"פ שעבר זמנם" - כמה חבל שפרט זה לא הודגש כראוי שהרי אם אכן מחבר ספר המלכות הינו בעל התיקונין, נמצא שנשמט מתחתיו כל היסוד שבנה מחברנו לתחושת הלהט משיחי שהניע את בעל התיקונין שהרי כבר עבר זמן הקץ. יתירה מכך, הרי למחברנו ברור כי בעל הרעיא מהימנא הוא הוא בעל התיקונין ובכל זאת הוא מציין כי ברעיא מהימנא (ח"ג רנב) ייעוד הקץ מאוחר הרבה יותר.

ולענינו והוא העיקר: בפרק הבא אני מקווה לכתוב את מה שמעלה המאמר החשוב הזה בנוגע לעניין אופן כתיבת ספר התיקונין ע"י "שם הכותב" הפלאי.

לא אאריך ביצירת רקע לכל המציאות שהיתה בספרד באותה עת בה נגלה הזוהר. ירא המעיין וישפוט. אם הוא יארוג נכון ובשים לב את כל הנתונים שנצברו עד עכשיו.רק אקדים הקדמה קצרה הידועה לרבים. בספר יוחסין מובא סיפור התחקותו של רבי יצחק דמן עכו אחר ספר הזוהר. הוא נסע לשם כך עד לספרד חקר ובדק עד שהגיע ופגש את הרמד"ל שנשבע לו שספר זה הוא מן הרשב"י. אחר כך אירע באופן טרגי כי הרמד"ל נפטר בטרם הצליח להראות להר"י דמן עכו את כתב היד של ספר הזוהר. הר"י דמן עכו חקר בסביבת מגוריו של הרמד"ל ושם שמע מפי חכם וזקן כי הרמד"ל כתב ספר זה בכח פעולה מאגית (שם הכותב).

החשוב לענינו. כי זהו המקור היחיד והראשוני שהיה ידוע לנו על אפשרות מאגית זו ביצירת ספר הזוהר, יש לציין שרבי יצחק דמן עכו הוא דמות פלאית ביותר, לא פחות מאשר הרמד"ל. וכנראה מחמת שלא נתפרסמו דבריו בדפוס (עד העת האחרונה) לא יצא שמו בעולם הדרשנים הקהילתיים כ"ש בעולם הישיבות והמוסר. בהזדמנות זאת אעיר, כי אם אכן עדות אותו זקן הינה אמת. והכתיבה היתה מאגית פלאית (ראה להלן)

אין כל קושי בכך שהרמד"ל נשבע (לענ"ד לא שבועה ממש) שלא הוא כתב את ספר הזוהר. ויבואר מכלל הדברים להלן.

נעבור כעת לגילוי החשוב מכל במאמרו הנכבד של המחבר: (משואות מעמוד 483) המחבר מביא כי א. גוטליב ז"ל גילה שמחבר ספר התיקונין חיבר ספר בעברית. זוהי היתה ידיעה מרעישה בזמנו ורבים קיוו לפענח דרכה הרבה מתעלומות חיבור הזוהר. אך למצער נכזבה תוחלתם ולא נמצאו כל עניינים מהותיים. החיבור בעברית מובלט בכך שאין הוא עשוי בצורה פסאודואפיגראפית. בעיקרו החיבור הוא "פירוש למרכבת יחזקאל" (כתב יד ששון 919) המחבר ההדירו והוציאו לאור.

המחבר מעיר כי נמצא שם בחיבור "פירוש מרכבת יחזקאל" קטע מאד מעניין, שהוא מפתח להבנת חיבור ספר התיקונין. המבאר את כל העניין האישי של מחבר ספר התיקונין. וזה לשון הקטע:

> יהי רצון מלפניך השם. שניקודך מלך ימלוך. שתצוה לשמועיא"ל[46] מטטרון יהוא"ל[47]. "לגלות לי סתרי תורתך על פי הקולמוס וכל רז לא אנס לי ולא פסוק ולא משנה ותלמוד. ויהיו שמותיך ומלאכיך פועלים בנפשי ורוחי ונשמתי", אמן סלה".

המחבר עמד מייד על החשיבות העצומה שיש לקטע זה. ומעיר כי שלושת המלאכים הנזכרים כאן ידועים לנו ברצף שלהם מתוך ספר ברית מנוחה. בכל ספר התיקונין

[46] מס' אצילות (להרמד"ל) אוצר המדרשים ע' ס"ז: ואלו הם שרפים שמועיאל ממונה עליהם וכו' אף עשיתיו עולם העשייה שם אופנים ומקבלי התפלות והבקשות וכו'.

[47] מוזכר בסודי רזיא להרוקח כ"שר התעודה". וכן שם זה מזכירו הרב אבולעפיה בספר סתרי תורה כמסוגל ל"קבלה נבואית" כנז"ל פרק ג'.

ובתפילות של הרמח"ל: שתצוה למלאכיך הקדושים שמועיאל מטטרון יהואל להביא תפלתי זאת משער לשער בעד שערי הרחמים. וכן בשער רוח הקודש מהמהרח"ו: " להתיר הפה שיוכל שישרה בפיו רוח המדבר" יכוון בשמות סגרון יהואל ומטטרון.

המלאכים הנ"ל אינם נזכרים כי אם פעם אחת, וזה בהקשר מאד מעניין (בתיקון נט) "תלת אצבעין מתייחדין בקולמוס לכתיבה" ומיד נזכרים שם "שם הדורש" ו.."שם הכותב"!!! קטע זה נזכר גם בספר לבנת הספיר.

גם מתוך ספר המלכות (דף כא) שמיוחס לבעל התיקונין ישנה תפילה דומה המבקשת דיבוק והתעוררות נפשית לגילוי רזין עילאין. לצורך הגאולה והקמת התורה.

להלן רשימת עובדות:

א. בכל מקום בו מוזכר קולמוס בתיקונין הוא מופיע כמטהו של משה.

ב. פעולת שם הכותב" (כת"י ששון 290) היא מתוארת כך: "כתיבה במהירות רב בלי שום עיכוב במהירות ולא ביגיעה בכל עת ובכל שעה".

ג. התיקונין מדמה את בקיעת הפשט "טיפין טיפין" לעומת זרימת העץ חיים.

ד. על הפסוק "ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות"-פירשו מקובלים אותות=אותיות.

ה. בתיקונין כתוב כי משה בקע את ים התורה בקולמוסו (תקון כא. תקוני זוהר חדש דף צט. ובספר המלכות דף מז).

ו. הרמ"ק כותב (פירוש התיקונים תיקון א דף רכב) כי משה הראשון בקע את הים הגשמי במטהו וניצח את פרעה הגשמי והאחרון ילחם רוחנית בפרעה הרוחני להשבית ה"חיצונים" ע"י הקולמוס ותיקון סודות התורה.

ז. הילקוט שמעוני (במדבר) כתוב כי מטה משה עבר דרך צדיקים עד שנגנז כשחרב הבית. ועתיד לחזור למלך המשיח שנאמר "מטה עזך ישלח ה' מציון".

ח. בזוהר (פנחס) עה"פ הנה ישכיל עבדי... ובחבורתו נרפא לנו" הנדרש על המשיח (ראה חז"ל ורמב"ן בכתביו) אומר הזוהר "ובההוא חבורא נרפא לנו".

ט. מצינו דימויים של מטה=חרב=קולמוס (גם בשירת ספרד). וכך הם דברי אבולעפיה הנז"ל: ודע שאתה צריך שיהיה הקולמוס בידך כחנית ביד גבור.

י. הרעיא מהימנא (משפטים קיד) מתאר לנו איך בניהו בן יהוידע גזל את החנית מיד "איש מצרי" שהוא משה.

יא. בחיבור אחר קבלי קדום מובא כי משה עמד על הסלע לא יכל להכניע במטהו את קצה הנחש. וכולם דנו ק"ו בעצמם להימנע מלנסות.

יב. בספר נצוצי זוהר חלק א (דף ו) מבואר כי בניהו בן יהוידע הוא רב המנונא סבא או בנו. לדעת הזוהר.

יג. בניהו הוא נלחם עם כוחות הערב רב והרוע בעולם (תקון יג ותקון כא ובתקוני זו"ח דף צט).

יד. בניהו יושב על מגדל. (שם ברעיא מהימנא) רב המנונא סבא מקומו ב"מגדל הפורח באויר" (הקדמת הזוהר) מבואר כי הם לא ניצחו את כוחות הרוע. אבל רעיא מהימנא ינצח אותם ויפתח דרך לקראת שתי כנפיו משיח בן יוסף ומשיח בן דויד. (יתר פירוט המקורות שם במאמר).

אין צורך להאריך במארג שנוצר אומר בקיצור. מחבר התיקונין הוא מחבר הרעיא מהימנא, הוא עצמו הרעיא מהימנא האחרון, שבכח מטהו=קולמוסו בקע את צפונות התורה והזרים את עץ החיים בשפע אלוקי על טיבעי לעולם ובכח קולמוסו=חרבו יבער את הערב רב מישראל שלא יעצרוהו כבתחילה ועל מימי העץ חיים הללו יגדלו המשיחים המקווים לגאולתינו, ולא תצא התורה כהכאת מטה על הסלע טיפין טיפין, אלא בזרם עצום. כמו שכתוב בזוהר בראשית (לא, ב): וישכן מקדם - לגן - את הכרובים, משיח בן דוד ומשיח בן יוסף שמושך רוח המשיח, שנאמר בו ורוח אלהים, זה שיל"ה, אותו שנאמר בו (במדבר יא) ואצלתי מן הרוח, שכך עולה שילה כחשבון משה. וישכן מקדם, שמקדים שילה לשניהם, כדי שתהיה מרחפת על פני התורה, והגאלה תלויה בו, והרי פרשוה.

פרק ט: בעל התיקונים הוא עצמו מחבר הזוהר

בספרי מחקרי הזוהר ניתש פולמוס מיהו מחבר תיקוני הזוהר והרע"מ, מצד אחד חלק גדול מסודות הזוהר חוזרים על עצמם בלשונם בתוספת נופך בחיבור "התיקונים והרע"מ", עם אותם שיבושי ארמית ממש, ומאידך הצביעו על שינויים כלשהם בנוסח ובסגנון, ובפרט הצביעו על הסגנון בה מתבטא בחריפות כנגד לומדי הנגלה שלא לשמה ועשירי ופרנסי הדור ומכנה אותם בשם "ערב רב", וכן נגד "משה הראשון" שחטא בחטא העגל וחטא "מי מריבה" מחמת שקירב את הערב רב ואי עיסוקו בסודות התורה שכזאת לא מצינו בספר הזוהר המרכזי. וכן בספר תיקוני זוהר דחה את מועד הקץ שכתב בזוהר משנת ס' וס"ו לשנת ע"ב עד שנת ק', הרי שתקופתו מאוחרת למחבר הזוהר.

בספר משנת הזוהר (ח"ב עמ' שצ"ג) מביא בשם ג. שלום שסבר שבעל התיקונים הוא תלמידו של הרמד"ל שהמשיך מפעלו, ודעתו של י. תשבי שם שאדרבה מדובר במקובל שהסתייג מאוד מדרכו של הרמד"ל והאשים אותו שנכשל בדרכו להפיץ סודות הזוהר עד שקראהו בשם "עורב"[48] (ראה להלן) והכל בגלל שפעל לשם בצע כסף כדי לקבל מתנות מאת העשירים כפי שהעיד ר' יצחק מעכו, אך באמת שם בעדותו של הרב יצחק מעכו כתוב להיפך שאדרבה אכן היה מקבל הון רב כסף וזהב מהעשירים אך באותו יום היה מפזרם "בעין יפה". (ע"ש הכתוב: פזר נתן לאביונים) ולכא' ברור שהיה מפזרם "בעין יפה" לצדקה, ולא זורקם לים או מפזרם ברוח. וכן בזוהר ויחי (ר"ז ב) כותב על מעלת הצדיק שהוא "גבאי צדקה": בא ראה, מלכות שמים היא בית המקדש, לקים כל העניים בתוך הצל של ראשית השכינה, והצדיק הזה הוא נקרא גבאי צדקה, לחן ולזון את הכל, **שכתוב פזר נתן לאביונים,** משום כך גבאי צדקה נוטלים שכר כנגד כל הנותנים צדקה.

---

[48] עיי"ש שמביא גם דעה שמתכוון בשם עורב שנכשל בשליחותו לנביא מאווילה.

ואחר ההתבוננות בתיקוני הזוהר והרע"מ ובפרט בדקדוק בלשונות בהם הוא מתייחס לזוהר המרכזי נראה בעליל שמדובר באותו מחבר עצמו הלא הוא הרמד"ל, ואדרבה סיבת ההתבטאות החמורה נגד לומדי רק תורת הנגלה ועשירי ופרנסי הדור באה כנראה דייקא כתגובה לאי קבלת סודות הזוהר שפירסם הוא עצמו בשם רבי שמעון, בהם כביכול מתאר שעיקר תורת התנאים היתה בעסק הנסתרות. וכן הבטחתו לקץ שהכזיבה שיבוא בשנת ס'. והיו מבזים ומחרפים אותו על כך כמו שנראה להלן שהיה "מטרה לחץ" מהלועגים עליו. ואילו את השליח הקדמון ששמו "משה" שהוא קוראהו בשם "עורב" לא התכוון כלל למשה- הרמד"ל אלא חלילה למשה הראשון שהוא הגואל הראשון ונכשל בשליחותו לגאול את עם ישראל, כיוון שעסק רק בעץ הדעת טוב ורע שלדעת הרמד"ל עולה על חלק הנגלה, ואילו היה עוסק כמוהו ב"עץ "החיים" הוא הזוהר הקדוש היה כבר מביא בימיו את התיקון השלם, ועכשיו משה רבינו התגלגל ברע"מ כדי להשלים מלאכתו. וכל זה יבואר בהרחבה להלן.

הרע"מ - גלגול משה

משה רבינו התגלגל ברע"מ כדי להשלים תיקונו.

בזוהר ספרא תנינא: ולא עוד, אלא אתה הוא שנאמר בך ויך את הסלע, ושים בסלע, שהנחש קנך לכפר עונך. הקדוש ברוך הוא צוה אתכם ודברתם אל הסלע, ואתם לא עשיתם כך. שאם עשיתם מאמרו בדבור, היו לומדים תורה בלי ספק ובלי קשיה ומחלקת. ומשום שנאמר בך (במדבר כ) ויך את הסלע, ולא יצאו ממנו אלא טפות, כך בעלי המשנה הם כמי שמכה בסלע, והם לשונם. כפטיש יפוצץ סלע, ופוסקים בה כמה הלכות פסוקות של הלכות, ולא יוצאים מהם אלא טפות והן לקוטות. ומשום כך הכל תלוי בך. הרי האבן אצלך ושש אחרות. ובך תלויה הגאלה של השכינה ובניה, כדי שיתקן בך מה שנהרס בראשונה. ובשביל החביבות שלך, שש טפות של גלגול חזרו אליך, שהם רמוזים בראשי הענפים שלך. אותם ש' ש' שכפל בהם משה. האבן השביעית (איכה ב) מה אעידך מה אדמה לך, ונאמר בה הבת ירושלים. ועליה אמר מה אשוה לך. היא אשוה לך בשברון שלך ואנחמך. שיש לך להתנחם עמה, שדיו לעבד להיות כרבו, **ואף על גב שיהיה גדול השברון שלך כמו הים.**

זהו שכתוב (שם) כי גדול כים שברך מ"י ירפא לך, שהיא האם העליונה, התשובה שלך באר שלך שהתבקעה, שהיא ים התורה. זהו שכתוב (שמות יד) ויט משה ידו על הים ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה.

זוהר חדש תנינא:

קמו כלם בעלי המשנה והמלאכים, ואמרו, מי הוא שגלה הסודות הללו? **אלא ודאי זהו שנקרא ספר הזהר, בדרגה שלו,** אמרו נשמתין דמתיבתא עלאה, ודאי האי איהו דדרגה עמודא דאמצעיתא דעתיד לאתגליא בדרא דמלכא משיחא שיאתגליא בה. ורזא דמלא קרא אוכח, **מ**'ה **ש**הי'ה **ה**וא שיהי'ה. ובה **מ**מכו"ן **ש**בת"ו **ה**שגי"ח (ר"ת משה) אל כל יושבי הארץ. ובהמשך... ויפן כ'ה וכ'ה וירא כי אין איש. אין בהם אחד שהרג את הנחש. והכרוזים יוצאים: מי שנצח בקרב והרג את הנחש, תהיה ההלכה שלו **והיא ארוסה למשה**, הלכה למשה מסיני, ועדין אינה נשואה לו, עד שיהרג הנחש ויכנס לארץ הקדושה. קום אנת רעיא מהימנא, דבגינך אתמר (שמות ב) ויפן כה וכה ויך את המצרי. קום לגבה בחוטרא דילך, למחאה לה ככלבא, דהכי אורחא דכלבא למחאה לה בחוטרא. ואורחא דעבדא למחאה לה בחוטרא ככלבא, בגין דעלה אתמר (משלי כט) בדברים לא יוסר עבד. בקדמיתא מחית לה על ימא. כען קום מחי לה בימא דאוריתא **בקלמוס דילך בדרועא דילך ביד דילך.** [49]

ומכאן ראיה נחרצת - שמי שגילה הסודות של "ספר הזוהר" הוא "משה" צדיק שגר בעולם הזה, ומתכנה רעיא מהימנא שם ובתיקונים, **ע"ש שמו,** של משה הגואל הראשון, ומה שהיה כבר הוא שיהיה היינו שיתגלה שוב בדרא בתראה, ואת סודותיו גילה בהשבעות הקולמוס דיליה. וראה בסוף זוהר חדש תנינא - שאז קיבל (רשב"י) רשות לומר את השבעים תיקונים דבראשית שגילה לו רע"מ:

[49] בחיבור הנעלם של הרמד"ל בשם "יעקב איש תבץ" כותב שבחיבור שלו לחם מלחמות אדירות כנגד הנחש והשמיד כל המינים והאפיקורסים בעולם.

רבון העולם, יהי רצונך לקים בי ואנכי אהיה עם פיך והוריתיך אשר תדבר. שלא בשביל כבודי עשיתי,[50] אלא לפתח דברים לפני שכינתך. פתח ואמר פעם שניה. סו"ד ה' ליראיו, הוא שבעים פנים של סתרי תורה שצריך לפרש בהם שבעים פעמים במעשה של הפרשה הזו של בראשית.

ועיין ברע"מ פנחס רי"ט ועוד הרבה שם - שהרעיא מהימנא משלים סודות שגילה רשב"י וחבורתו בחיבורא קדמאה הוא הזוהר. ונמצא שחיבורא קדמאה היה מחברו רשב"י או רב אבא שכתב סודות רשב"י, כדאיתא שם ברע"מ:

אמרו לו האבות לרשב"י: **"אשלים מלין** דחבורא **קדמאה דילך לאעטרא לון"**, "קום רבי אבא, לחדשא מילין דאורייתא, דאמרת בחבורא קדמאה". ואילו לרע"מ הוא הרמד"ל לא היה תפקיד בחיבור.

ואילו בחיבורא בתראה הם התיקונים - רע"מ כבר עלה למדרגת משה רעיא מהימנא שמתגלה בכל דור ומגלה סודות חדשים ומשלים משנתו של חיבורא קדמאה ומשתתף עם רשב"י בחיבורו. ולא עוד - אלא שכתב ברע"מ (פנחס ריט א) משמיה דרשב"י וחבורתו שכל החידושים של רבי שמעון בחבורא קדמאה הם חידושים שנתגלו ע"י ובכוחו של רע"מ בדור האחרון:

אתו כלהו ובריכו ליה, ואמרו ליה סינ"י סינ"י, דקודשא בריך הוא ושכינתיה מליל בפומוי, מאן יכיל לקיימא קמיה בכלא. זכאה חולקנא, **דזכינא לחדשא חבורא קדמאה דא בך, לאנהרא שכינתא בגלותא.**

[50] שם: וגם גלוי וידוע לפניו כי אין כוונתי להשתבח לעצמי ולא להתפאר ולהתגדל כי אני בתוך השפלות ולתת עצמי ונמנעתי משלחן המלכים והגדולים כי אי סייפא לא ספרא. ואי ספרא לא סייפא.

ואילו ברע"מ (נשא קכ"ו) ע"א מייחס את ספר הזוהר כולו להאי רע"מ:

"והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע בהאי חבורא דילך דאיהו ספר הזהר, וכן ברע"מ פרשת בהעלותך: "והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע. אלין אינון דקא משתדלין בזהר דא, דאקרי ספר הזהר, פתחו תנאין ואמוראין ואמרו, רעיא מהימנא, **אנת הוית ידע כל דא, ועל ידך היא אתגלייא, אבל בענוה דילך**, דאתמר בך (במדבר יב) והאיש משה ענו מאד, באלין אתרין **דאנת מתבייש לאחזקא טיבו לגבך**. (ראה לקמן נוסח הרמד"ל במשכן עדות שמפחד לגלות מחבר הסודות פן יהיה כמטרה לחץ מהלועגים עליו) **מני קודשא בריך הוא לן, ולבוצינא קדישא**, (רשב"י) **למהוי בידך ובפומך באלין אתרין**[51].

וכן שם אומר אליהו לרע"מ שבזכות ספר הזוהר שלו יצאו מהגלות:

והמשכילים יבינו - מצד הבינה, שהוא עץ החיים, בגללם נאמר (דניאל יב) והמשכלים יזהרו כזהר הרקיע, **בחבור זה שלך, שהוא ספר הזהר**, מזהר האם העליונה תשובה. באלה לא צריך נסיון, ומשום שעתידים ישראל לטעם מעץ החיים, שהוא ספר הזהר הזה, יצאו בו מהגלות, ויתקים בהם (דברים לב) ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר.

ומוכח - שאותו מחבר של הזוהר חיבר התיקונים ורע"מ דלא כחוקרי זמננו שטוענים שהוא מאוחר לזמן רמד"ל, וכן מוכח שבעל הזוהר היה עניו ומתבייש להחזיק טוביה לנפשיה (שזכה לגילויים של רשב"י ולכן תלה הזוהר במדרש).

וכן בספר הזוהר גופא וארא (כ"ג ע"א) רומז ש"משה" חיבר הזוהר:

כתוב (דניאל יב) והמשכלים יזהרו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד. והמשכלים יזהרו, מי הם המשכילים? אלא **זהו אותו חכם**

[51] כאן יש רמז שהרמד"ל השתמש ב"שם הדורש" וב"שם הכותב", ודו"ק.

שיסתכל על דברים מעצמו שלא יכולים בני אדם לדבר בפה, ולאלה קוראים משכילים. יזהרו כזהר הרקיע. מי {הזהר} הוא הרקיע? זהו הרקיע של משה, שעומדת באמצע, והזהר שלו הוא נסתר ולא התגלה מהגון שלו. והשווה דברי זוהר חדש על האי רע"מ דצדיק איהו דאיהו ימינא דבה (ישעיה נב) כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון. ונטיל בע"ב דעמודא דאמצעיתא, דבה (הרקיע) ויהי מבדיל בין מים למים, ובגינא אתמר ללבי גליתי.

וכבר רמז הרמד"ל בספרו משכן העדות בשנת ה' נ"ג דהוא הוא האי רע"מ:

בראותי אני ענייני בני העולם במחשבות זרות ודעות נפסדות חיצונות בעניינים הללו, ודור הולך ודור בא, והדעת הנפסדת לעולם עומדת, ואין רואה ואין שומע ואין מקיץ כי כלם ישנים כי תרדמת יי' נפלה עליהם לא לשאול ולא לקרוא ולא לדקדק, **הוצרכתי לכתוב ולגנוז ולעיין כדי לגלותי (!) לכל משכיל** ולהודיע כל הדברים האלה אשר החכמים הקדושים הקדמונים עמלו בהם כל ימותיהם שהם מפוזרים בתלמוד ובדבריהם ובמצפוניהם יקרים וצפונים וטמונים מפנינים והשער סגרו עליהם והעלימו כל ספריהם העמוקים וראו שאין ראוי לגלותם ולפרסם אותם.

ספר הרימון של רמד"ל:

ותופסי התורה היו מתחבאים בדבריהם... ועל סיבה זו נשתכחה התורה הרבה מישראל, עד אשר העיר השם ית' רוח אחרת ולקחו בני האדם עצה טובה לשוב אחר דעת הבורא ית' האמתי והבינו דברים בדברי רז"ל בהתעוררות מעט שהתעוררו'.

ועיין לעיל בפרק ג', התפילה שאמר האי רעיא מהימנא קודם חיבור הזוהר שהוא העתק מילה במילה לתפילה שחיבר הרב אברהם אבולעפיה בספריו, וגם הנ"ל כתב שע"י קולמוסו וחיבוריו יביא הגאולה:

"הודיעני את קץ הגלות וזמן התחלת הגאולה. הוא הכריחני להתפאר בנבואה".

הרע"מ ממתיק יסורי הגלות בכח סודותיו ויסוריו

בהקדמת תיקו"ז: ועוד, כן איש נודד ממקומו, זה משה, שכתוב והאיש משה ענו מאד, שגרשה רוחו אחריהם. ועוד, כן איש נודד ממקומו - מי שהוא איש צדיק שהולך נע ונד ממקומו כמו השכינה, שנאמר בה ולא מצאה היונה מנוח, ואף כך היא רוגזת יותר על נבל כי ישבע לחם, שנאמר בו לכו לחמו בלחמי, שהוא קמצן, נבל בממונו נבל שמו, שאינו נדיב ואינו מזרע האבות, שנאמר עליהם נדיבי עמים נאספו, שהרי קמצן הוא עני הדעת, אחר שלא עושה חסד לבעלי תורה להיות מחזיק בידיהם.

ובאמת מצינו בעדויות של הר' יצחק מן עכו שהרמד"ל היה נע ונד בדרכים, וכן נמצא בעדות הנ"ל שהיה מפזר כספו לעניים: "כי ר' משה הנז' היה כותב סודות ונפלאות לעשירים, אשר במלכות ההוא, ולוקח בהם מתנות רבות זהב וכסף, ואותו היום כל מה שהיה מרויח היה מפזר, עד שביום מותו לא נשאר לו אפילו פרוטה".

ועד"ז ברע"מ שם בהעלותך: בההוא זמנא (שמות ט"ו) שם לו חוק ומשפט, ואינון מארי משנה. אוף הכא ויבאו מרתה, אתהדר לון אורייתא דבעל פה, מרה בדחקין סגיאין, בעניותא, דיתקיים בהו, (שם א) וימררו את חייהם בעבודה קשה: זו קושיא. בחמר: דא קל וחומר. ובלבנים: דא לבון הלכה. ובכל עבודה בשדה: דא ברייתא. את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך: דא תיק"ו. וכן תיקון ס"ט: ועוד אני ישנה במשנה, ולבי ער באורייתא, דאתמר בה (שם ב יג) התאנה חנטה פגיה, דאינון תלמידי חכמים בל"ב נתיבות פליאות חכמה.

ורעיא מהימנא, תמן אתקיים בך, שם לו חק ומשפט ושם נסהו. ובהאי עץ הדעת טוב ורע, דאיהו איסור והיתר. **ובאינון רזין דאתגליין על ידך,** וימתקו המים. כמלח דממתקת בשרא, הכי יתמתקון ברזייא דאתגליין על ידך, כל אינון קושיין ומחלוקות, דמיין מרירן דאורייתא דבעל פה, אתהדרו מתיקן מי אורייתא, **ויסורין דילך**, ברזין אלין דאתגליין על ידך. "ומשום זה עתיד הרועה

הנאמן להיות בגלות האחרונה, ובו יתקים והוא מחולל מפשעינו, נעשה חל בגללם, מדכא בעונותינו, במכות של יסורים של עניות, בכמה דחקים שסובל עליהם, ובגללו וינחם ה' על הרעה וגומר.

והנה מכל זה נמצינו למדים שרע"מ (הרמד"ל) מכוון על עצמו שמקבל עליו יסורים ובזיונות וחי בעניות ובכח יסוריו וגילוי הרזים תבוא הגאולה, והשווה דבריו במשכן עדות: (שם גם אפשר לטעום את הארמית הזוהרית)

והנה כי לא כתבנו אלא כטיפה אחת מן הים הגדול כי לא מלאנו לבנו לכתוב עומק העניינים והדברים הגדולים הרמים והנשאים כי הם ראויים להיות גנוזים וסתומים וחתומים במקומם לאותם השרידים שעמלו וידעו[117] להם כל ימיהם ברוב תעניות וסיגוף גופם ועצמם עד שנגעו ונתגלו להם וכדי שלא יהיו כמטרה לחץ[118] לכל יבא דכל מאן דבעייתא [אולי צ"ל: ובעי] ייתא ויעול לסוד מעלתם.[119]

כספים לבנים

ושם פרשת בהעלותך קנ"ג: ואלין דאית לון, טמיר וגניז ממונא מלגו, דאיהו תוכן, כגון תוך האוצר ותיבה, אתקיים בהו ותוכן לבנים תתנו. ודא כספים לבנים, דיהון בההוא דרא.

ומתברר - שכוונתו למטבעות מכסף לבן שהונפקו ע"י מלך קסטיליה במיוחד שנקראים "מטבע אלפונסו" בשנת ה' כ"ו ושוב בה' מ"ב בזמנו של הרמד"ל, והעשירים היו אוצרים אותם באוצרותיהם ולא אבו לפרנס בהם עניים[52].

מטבע אלפונסו

[52] אחר כותבי זאת העירוני שהחוקר י.בער כתב (קובץ ציון ב' תרצ"ז) שעולה על המטבעות השחורות הגרועות מנחושת שהנפיק המלך הנ"ל ב-הי"ח, ומתקשה עם פי' זה כי הם שימשו רק תקופה קצרה ובזמן חיבור הזוהר לא היו בשימוש, ועפ"ז הסביר ע. גולדרייך (ספר הזוהר ודורו תשמ"ט) מהו ממונא דשקרא המוזכר כאן (ראה להלן), וכן את הזוהר (כי תצא רע"מ)

שם: דיומין ייתון, דיתקיים בהו כמפקנו דמצרים, דאתמר ביה (שמות א) וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא. ובגלותא בתראה, לית מיתה אלא עוני דעני חשוב כמת. לקיים בהון (צפניה ג) והשארתי בך עם עני ודל וחסו בשם יי. לאתקיימא בהון (שמואל ב כב) ואת עם עני תושיע. ואלין עתירים דישתארון בהון יתקיים בהון, (שמות ה) נרפים אתם נרפים. נרפים הם באורייתא. נרפים הם, למעבד טיבו עם מארי תורה. ואנשי חיל המסובבים מעיר לעיר ולא יחוננו.

ונרפים הם בכבד המס. שאם תאמר, כבדים הם בכבד המס ולא עושים טובות - בגלל זה (שם) תכבד העבדה על האנשים ויעשו בה, שכבד המס עליהם, ואל ישעו בדברי שקר, שהם משקרים ואומרים שכבד המס עליהם, ומשום זה לא יעשו טובות. הם משקרים בדבריהם, ואומרים שמהכבד שתכבד עליהם, תבן אין נתן, **ממון השקר שבו טועים** (מדברים) לקדוש-ברוך-הוא. ומשום שלא מדברים בו ולא חסו בשם ה', אין נתן לעבדיך.

והפלא ופלא, המלך ששלט אז בספרד היה נותן מיסים כבדים, וגם יהודי קסטיליה נשללו מהם כספם, והעשירים היו צריכים לשלם מיסים כבדים בגלל המלחמות שהיו אז, ולכן גם הנפיק מטבעות חדשים שהיו מכונים "לבנים" כדי להתמודד עם ירידות השער. וכנראה זה ההסבר שהרע"מ מספר שכל הדור היו היה עני מחמת המלחמות וגזירות המס, וכך מסופר שהיה בשנת ה' מ"ג: יחסו ליהודים "אלפונסו" נטה חסד ליהודים, שיתפם בחצרו והקפיד על זכויותיהם, אולם בלחץ הכנסייה תיקן תקנות שונות נגד היהודים, כגון החובה על לבישת בגד מיוחד[53] והגבלות על נטילת ריבית.

שאוי לו למי שמערב עופרת במטבעות ואומר שהם של כסף. וכן בתיקון שבעים: דודאי דא איהו ערבוביא בישא, דמשקר מונייטא דמלכא, דמערב כספא בעופרת. ודא הוה חטא דחוה דהטיל בה נחש זוהמא, דאיהו עופרת דאתערב בטפה (נ"א בכספא) חוורא **כספא מזוקק**, והוא מסתפק בפי' זה עיי"ש. ולדברינו הכל יובן ברור כי מדובר במטבעות הלבנים שהיו במחזור הרבה שנים ועשויים ממתכת עם מעט מאוד כסף, והיו שווים פחות מכסף רגיל, ולכן מכנה אותם "ממונא דשקרא" "וכספים לבנים".

[53] אמרו אחיכם שונאיכם, אלין אינון אחוכון בני עשו. מנדיכם, כמה דאת אמר (איכה ד) סורו טמא קראו **למו. דלית עמא דקא מבזין לון באנפי, ומרקקין באנפייהו לישראל כבני אדום. ואמרי**

אולם, במהלך מלחמת האזרחים, לאחר שעיכב בנו סנצ'ו חלק מכספי המיסים של היהודים, אסר אלפונסו את כל היהודים בבתי הכנסת, ושחררם רק לאחר ששילמו לו 4,380,000 זהובים. וגם על כל עשירי המדינה היה נטל של מיסים כבדים על סחורות.

וברע"מ (נשא קכ"ו) כותב בחריפות נגד העשירים שבמקום לפרנס ת"ח נתנו כספם למלכות ואילו לת"ח נתנו רק מכסה קצובה:

ואני חשיב בעינייהו בין ערב רב רשיעייא, ככלב מת דסרח בינייהו, **דחכמת סופרים תסרח בינייהו, בכל קרתא וקרתא,** ובכל אתר דישראל מפוזרין בינייהו בין מלכוון. ואתהדרו אינון ערב רב רעיין על ישראל, עאנא דקודשא בריך הוא, דאתמר בהו (יחזקאל לד) ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם, ולית לון יכולת למעבד טיבו עם תלמידי חכמים.

וכאן רומז על עצמו ועוד ת"ח שהיו נעים ונדים לבקש עזרה ולא ריחמו עליהם ואפי' אכסניא לא נתנו להם בביתם:

ואנשי חיל ויראי חטא מסובבים מעיר לעיר ולא יחוננו, ומחרימין ערב רב בינייהו. ולא יהבין לון באתרין סגיאין אלא דבר קצוב, דלא יהא תקומה לנפילו דלהון,[54] ואפילו חיי שעה. וכל חכמים ואנשי חיל ויראי חטא בצערא בדוחקא ביגונא, חשיבין ככלבים. (מיכה ד) בנים המסולאים בפז איכה נחשבו לנבלי חרש בראש כל חוצות. **דלא אשכחו אכסניא בינייהו.**

ואינון ערב רב, אינון עתירין, בשלוה, בחדווא, בלא צערא, בלא יגונא כלל, גזלנין מארי שוחד, דאינון דיינין רישי עמא. (בראשית ו) כי מלאה הארץ חמס מפניהם, עלייהו אתמר (איכה א) היו צריה לראש. באומאה עלך זמנא

כלהו מסאבין-טמאים כנדה (והנידה לובשת בגדים מיוחדים), ודא איהו מנדיכם. זוהר שמות קפ"ח ב.

[54] א. בער מביא תקנות הקהילה בקסטיליה על קצבה לת"ח.

תניינא, בחי יי צבאות אלהי ישראל יושב הכרובים, דכל אלין מלין לא יפלון מפומך, בכל יכלתך למללא בהון קמי קודשא בריך הוא, ולאחזאה דוחקא דלהון.

ובתקונא תנינא מכנה אותם "רפאים": ואלין אנון דמתרפין מפתגמי אוריתא לע"ז, דיהבי לעובדי עכו"ם ממונא דילהון לאתגברא בהון וארפון ידיהון **מאלין דעסקין באוריתא לשמה** למעבד טיבו עמהון. אלין לא יקומון.[55]

משה הראשון

ומציין שם ברע"מ (בהעלותך קנ"ג.) שהיה "משה" אחר שנכשל בתפקידו להחזיר בתשובה את הרשעים כי רצה את הממון שלהם.

"ומאן גרים דא. עורב דאנת תהא בההוא זמנא, כיונה. דשליח אחרא דאקרי בשמך, כעורב דאשתלח בקדמיתא, ולא אתהדר בשליחותא, דאשתדל בשקצים, דאתמר בהון, עמי הארץ שקץ. בגין ממונא דלהון, ולא אשתדל בשליחותיה לאהדרא לצדיקייא בתיובתא. כאילו לא עביד שליחותא דמאריה.

כאן רמז שמשה רבינו ע"ה חטא כשקירב הערב רב בגלל ממונם, והוא נגד פסוק מפורש "לא חמור אחד מהם נשאתי", ומכנה אותו רח"ל "עורב" ע"ש הערב רב, וכבר חזר על דברים קשים אלו שקשה להולמם ברע"מ פרשת משפטים (דף קט"ו ע"א) שמשה רבינו בגלגול הראשון קודם שנתעבר ברע"מ היה בבחי' עץ הדעת והרע דבק בו ועכשיו חוזר בתשובה, ושם מכנהו "עבד" ו"נער":

[55] ובהקדמת הזוהר שהוא מזמן התיקונים ובעוד מקומות בתיקונים נתן בערב רב היהודים סימנים נג"ע ר"ע: וחמש מינין אנון בערב רב ואנון נ'פילים ג'בורים ע'נקים ר'פאים ע'מלקים. נפילים – כנגד הנפילים היו בארץ אלו בעלי עבירה. גבורים- אנשי השם שבונים להם בתי כנסיות להתפאר. ענקים- הם המבזים ת"ח. רפאים כנ"ל. ועמלקים הם ראשי ופרנסי הציבור.

דקדם דחזרת בתיובתא לא הוית, אלא באילנא דטוב ורע, עבד ונער הוה שמך בקדמיתא, (שמות ב) והנה נער בוכה, עבד נאמן, הדא הוא דכתיב, (במדבר יב) לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא. וההוא רע, שותפא דעבד, גרם לך למחטי בסלע, בגין דמטה דאתמסר לך הוה דאילנא דטוב ורע. וכען, דחזרת בתיובתא, ואתדבקת באילנא דחיי, הא נפקת מעבד, ואתהדרת בן לקודשא בריך הוא. ומטה דאתמסר בידך, יהא עץ חיים. וכן כתב בבראשית כ"ז: ועם כל זה, משה, כדי לכסות על ערות אביו, לקח את בת יתרו שנאמר בה (שופטים א) ובני קיני חתן משה. והרי פרשוה, למה נקרא קיני? שנפרד מקין, כמו שנאמר (שם ד) וחבר הקיני נפרד מקין. אחר כך רצה להחזיר ערב רב בתשובה לכסות את ערות אביו, שהקדוש ברוך הוא מצרף מחשבה טובה למעשה, ואמר לו הקדוש ברוך הוא: הם מגזע רע, תשמר מהם. אלה הם חטא של אדם שאמר לו ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו. אלה הם חטא של משה וישראל.

הנה נראה מכל זה - שרק בתיקוני זוהר וברע"מ (ובבראשית הקדמה והשמטות שהוא מאוחר לגוף הזוהר) דיבר בחזקה כנגד הת"ח שלומדים רק נגלה שהם בחי' מט"ט טוב ורע וכו', ונגד רבני ופרנסי הדור, ועל כך שהת"ח האמיתיים נרדפים ומבוזים וכו', ומסתבר שאחרי שפרסם הזוהר לא הסכימו עימו הרבה רבנים ודינים וכו', שהתנאים עסקו בתורת הסוד והוא גילה חיבור כביכול מזמן רשב"י, וסברו שיש להגות בעיקר במשנה והתלמוד, וכמו שראינו בעדות הר"י מעכו שגם בין החכמים ניתש פולמוס והיו שחשדו שהוא כתבם מדעתו. והיה בגלל כך מבוזה ונרדף ושרוי בשברון לב ומתבייש ונע ונד. ואם נשים לב כל הספרים העבריים של הרמד"ל חוברו בעיר "גוודלחרה", ואז גם חובר הזוהר המרכזי, ואילו בסוף ימיו מצינו שהעתיק מגוריו ל"אווילה" ולעיר הבירה "ואלדוליד", ולדברינו יובן שמתאונן שהוא נע ונד ודו"ק שמא כי היה מתבייש כעדות הרע"מ. וביותר אחרי שפירסם שמשיח יבוא בשנת ס'-1300 כדלהלן ולא בא, אפשר והעשירים הפסיקו לקנות ממנו את הקונטרסים של הזוהר שלא כמנהגם הקודם כעדות הרב יצחק מעכו שמזה התפרנס וחילק צדקה לת"ח, והיה עני ולא היה בידו להחזיק ת"ח, ולכן ראה בעיני רוחו שרשב"י וחבורתו מחזקים אותו ואומרים לו שהם גילו לו החיבורא קדמאה ולא הוא עשאו, ושהקבלה ממתקת את המרירות של לימוד הנגלה וכו'.

קץ הזוהר והתיקונים

אחד מיסודות ספר הזוהר אשר עורר עניין רב בכל הדורות, הוא תורת הקיצים וסדר ביאת המשיח מלחמותיו ודרך גילויו, בכל דור היו חכמים ופשוטי עם מנסים למצוא רמזים לביאתו הקרובה של הגואל לקבל תקוה ונחמה שהנה זה משיח בא. ונסמכו על הזוהר פרשת וירא שבדורו של המשיח אפילו ילדים יבינו את הקץ הנסתר שבדניאל. אמנם המתבונן יראה שרוב הקיצים בזוהר ניתנו למאה הראשונה של האלף השישי המאה בה נכתבה ונתגלתה ספר הזוהר[56]. ואע"פ שהתמהמה עם כל זה אחכה לו.

לפי התיקוני זוהר ורע"מ הגאולה היתה צריכה להיות בשנת ה' ע"ב או ע"ג, ע"י משה רעיא מהימנא שיתן כח ועוז לשני המשיחים כמו שכתוב בזוהר חדש תיקונא קדמאה:

> וכלא **אתעכב** עד דייתי שילה דאיהו משה בגימטריא מ"ה, ארבעין וחמש שנין בתר אלף ומאתן שנין. היינו 1245 שנה אחרי החורבן שהיה בשנת ד' תתכ"ח... עד דיתקשר צדיק בימינא, דאיהו עני וחכים דתמן צדיק איהו מסכן וחכם, ומלט הוא את העיר בחכמתו. מאי העיר דא ירושלם, דאתמר בה ונלכדה העיר. ובגין עניותה וחכמתה ישיזב לקרתא בגין **דאיהו עני וחשוב כמת.** וכן ברע"מ משפטים קט"ז: ולמאן הקם תקים. לאת ה'. דנפלת באלף חמשאה, בתר ע"ב. אבל הקמה, בדרגא דילך, הקם ו' תתאה. תקים עמו: עם בן עמרם, בדרגא עלאה דילך, תפארת. **במ"ה דילך, שמא מפרש בשלימו. בתר ק' ק' (מהחורבן) דהקם תקים,** (ובגין דא הקם תקים). אלא שלא זכינו ונטרפה השעה.

וביתר ביאור ענין **"העיכוב"** שמזכיר, דבאמת לפי ספר הזוהר המרכזי בפרשת וירא בשם רשב"י הגאולה ע"י משיח בן דוד היתה צריכה להיות בשנת ס':

[56] וידועים הקיצים שניתנו בזוהר לשנת ת"ח תקמ"א ושנת ת"ר, וגם נמצאו רמזים על שנת של"ה ושנות תרס"ו תש"ח תש"נ אשר עוררו ציפיות גדולות בעם ישראל.

"ובזמנא דשתין שנין לעבורא דדשא באלף שתיתאה יקים אלה שמיא פקידו", ובזו"ח בלק משמיה דרשב"י: ומהדר גאונו - זה משיח - בקומו לערץ הארץ. אז ואסף נדחי ישראל ונפצות יהודה יקבץ וגו'. זה בששים שנה של האלף הששי, ומשיח בן יוסף היה צריך לבוא בשנת ס"ו, וע"ז רמז הפסוק "כל הנפש הבאה מצרימה ששים ושש", וגוג ומגוג בשנת ע"ג עיי"ש (וירא), וכן בשמות ט:, אלא שאח"כ מסיק הזוהר בשמא דרע"מ שלא יבוא בשנת ס' ובשנת ס"ו, ויתעכב "עד כי יבוא משה" כדי שהגאולה תהיה ברחמים, ולא ימות משיח בן יוסף.

וזה הכוונה בזוהר בראשית "השמטות" (בראשית כ"ג, והוא כידוע מזמן התיקונים):

ובגלל שמשה בקש עליהם רחמים, **השמאל דוחה ולא יצאו בה בני ישראל**, וימין מקרבת שהיא ימין מטה כלפי חסד. ומשה, בגלל שנתן עצמו עליהם, נתן תקף לדרגתו, שהיא עמוד האמצעי, שהיא תורה שנתנה בימין. זהו שכתוב (דברים לג) מימינו אש דת למו, ובגלל זה הגאלה תלויה בו. זהו שכתוב (בראשית מט) לא יסור שבט מיהודה, **עד כי יבא "שילה", שהוא משה בחשבון.** יסוד צדיק בו **סו"ד תהא שמאל דוחה, אף על פי שפרשנו בו כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה ששים ושש**[57], בגלל שנקשר בשמאל, וימין מקרבת כי תלוי ממנה עמוד האמצעי, ששים ושש הם ששים מסכתות, וששה סדרי משנה שנתנו מגבורה שהיא שמאל. ששים גבורים נקראו שנוסעים מגבורה, ששם תורה שבעל פה, שהיא שכינה תחתונה, כלל של ששים מסכתות וששה סדרי משנה. שתורה שבכתב, לפה לא התגלתה, **בגלל שעתיד שמאל, שהיא פה, להדחות.** ובגין כך איהו סתים הכי פורקנא בלבא ופומא דאיהו גלייא לא אתגלי פורקנא ולכן הוא מסתיר כך הגאלה בלב, והפה שהוא גלוי לא מתגלה הגאלה, ובגלל שהכל תלוי בימין, אמר הנביא (ישעיה נג) וזרוע ה' על מי נגלתה. על מי ודאי, שנאמר בה מי ירפא לך, זהו שכתוב (איכה ב) מ"ה אעידך מ"ה אדמה לך, ואמרו לי מ"ה שמו, **במ"ה יבא הזמן** (היינו 1245 כנ"ל), ובמ"ה תבא רפואה. זהו שכתוב (שם) מה

[57] בתיקונים רשב"י אומר הסודות שנתגלו לרע"מ, ולכן רשב"י כעת אומר כביכול שאע"פ שאמרתי בזוהר הראשון שהגאולה תבוא בס' ס"ו, האי רעיא מהימנא דוחה אותה.

אשוה לך ואנחמך וגומר, מ"י ירפא לך, שמשה **הוא מ"ה שמו ובו תהא נחמתך,** ודו"ק. (ולשון זה נמצא גם בזוהר חדש קדמאה הנ"ל עיי"ש)

וכן בתיקונים כ"ב ועוד רומז שהקץ דמשה בשנת ה' ע"ב, כנגד ה' של ה'שש"י, ה' עולה על אלף הששי, ואח"כ ויכל"ו-ע"ב, וכן בתיקונין י"ג: ורזא דמלה (קהלת א ט) מ"ה (היינו 45-12 כנ"ל). ש"היה ה"וא ש"יהיה, וביה (תהלים לג יד) מ"מכון ש"בתו ה"שגיח, בגין דאיהו דיוקנא דעמודא דאמצעיתא, בההוא זמנא אתקיים רזא דמתניתין דאמר אוכלין כל ארבע, ותולין כל חמש דהיינו אלף חמשאה, ושורפין בתחלת שש דאיהו אלף שתיתאה. וכן בתיקונין ט"ז: וזה לך האות כי אנכי שלחתיך, לקיימא ביה כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ז טו), בההוא זמנא אתגלייא מ"ה ש"היה ה"וא שיהיה[58].

[58] ולפי מה שהעלו שהרמד"ל נולד בתחילת האלף השישי בשנה הראשונה מובן יותר שתלה שנת הגאולה "ע"ב", "אלף השישי" "בדרגה דמשה", ואולי לזה רמז ספרא תנינא: **שהצדיק הוא האלף הששי, היום הששי. ונוסע בימין, שהוא חסד כולל שבעים ושתים**, ובשבילו נאמר (דניאל יב) ואתה לך לקץ ותנוח, בצדיק, ותעמד לגרלך לקץ הימין. שהוא הימין, שבו (ישעיה נב) כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון. ונוסע בע"ב של העמוד האמצעי, שבו (בראשית א) ויהי מבדיל בין מים למים. ובשבילה נאמר ללבי גליתי.

ולפי זה יובן היטב עניין שבעים שנה של חבלי משיח שהזוהר קבע שהוא עינוי ועניות של "משה" והת"ח מהערב רב ועוד שנתיים של לידת משיח: "ובגין דא עתיד רעיא מהימנא למהוי בגלותא בתראה, וביה יתקיים (ישעיה נג ה) והוא מחולל מפשעינו, אתעביד חול בגינייהו, מדוכא בעונותינו במכתשין דיסורין דעניותא, בכמה דוחקין דסביל עלייהו, ובגיניה (שמות לב ד) וינחם יהו"ה על הרעה וגומר (תיקונים כ"ב) בטרם תחיל ילדה, ושבעין תיבין דמזמור יענך יהו"ה ביום צרה (תהלים כ ב) אינון לקבל שבעים שרים, דאינון צירים וחבלים דשכינתא עלאה ותתאה, דאתוון ב' ביה אתקריאן פלטרין גדולים, הדא הוא דכתיב (תהלים קיא ב) גדלים מעשי יהו"ה, וקודשא בריך הוא ביה אתקרי גדול, ודא איהו חס"ד, ביה ויכלו, ה' בששי (נ"א וביה ויכלו בהששי), ע"כ. היינו ע"ב שנה שבאלף השישי. וברע"מ אחרי מות מפורש שהחבלים הם ע"ב שנים. וכן מסתבר שאם חיבר המדרש הנעלם בשנת מ' אז קיים בן ארבעים לבינה.

וזהו שכתב בספר המלכות (כ"ח ע"א): אע"פ שכבר עבר הזמן אמת הוא... בהתייחסותו לקץ שאמר הרשב"י על שנת ס' וס"ו[59], וז"ל:

ור' שמעון שפירש כל הנפש לבית יעקב ששים ושש ואמ' ששים ליתערותא דיעקב ושש ליתערותא דיוסף, והיו כנגדן משיח בן דוד ומשיח בן יוסף הוא אמת אמר, ואינו הדבר אלא **אמת "אע"פ שעבר הזמן", שזהו הסוד ממה שפירשתי למעלה לא יסור שבט מיהודה וגו', אע"פ "שהיה עתיד" ליגלות משיח בן דוד לששים שנא' תבא בכלח אלי קבר בכל"ח עולה ששים,[60] אע"פ "שהיה עתיד" משיח בן יוסף ליגלות בשש והם שש שנים תזרע שדך וגו'[61]** עכ"ז הכל יהיה תלוי עד שיבא שילה שהוא משה בעבור שאין יוצאין בצרה ובמיתה.

ומזה יש להביא ראיה שהתיקונים נכתבו בשנת ס' או ס"ו ולאחריו. (הרמד"ל הסתלק לכא' בשנת ה'ס"ה [62]-ס"ו). כיוון שהגאולה לא באה בשנת שישים ואולי גם ס"ו עברה

[59] כוונתו על זוהר וירא שם מדבר מפורש ר"ש על הקץ דשנת ס' וס"ו, ויש גם קץ דשנת נ"ט בבלק. (בשמות עיקר הדגש על ס"ו, ושם מדבר על קץ בשם ר"ש של 1260-1266 "אחר החורבן" ועוד שש להשלמת הקץ היינו שנת ק', וכנראה זו שיטה חדשה בזוהר כי שם גם כתוב שיש לחכות עד שנת ת"ח להשלמת הקץ. וכן בזוהר תרומה. וכידוע פרסום הקץ הזה גרם לטעות מרה ואסון גדול בקורות ימי עם ישראל, ואכמ"ל).

[60] בזוהר אינו נמצא הפסוק.

[61] זוהר רע"מ פנחס: כל הנפש לבית יעקב ששים ושש. ששים, לאתערותא דמשיח ראשון. ושש, לאתערותא דמשיח שני. אשתארו ו' שנים לע"ב, לקיים בהו, (ויקרא כה) שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך ואספת את תבואתה. והנה בפשטות משיח ראשון הוא מב"י ושני מב"ד, והרמד"ל מהפך הסדר.

[62] כך מקובל שזאת שנת פטירתו כמו שכתב בספר היוחסין: בשנת ס"ה היה רבי יצחק דמן עכו בנבארה, באישטלייא -איטליה ובאותה שנה בא בטוליטולא - ספרד, והוא הלך בספרד לחקור כיצד נמצא בזמנו ספר הזוהר אשר עשה רבי שמעון בר יוחאי, אז מספר הר"י מן עכו שרדף אחריו-היינו שחיפשו, וחקר כמה תלמידים אודות הזוהר זה אומר בכה וזה אומר בכה, עד שפגש

ברמד"ל בעיר המלוכה "ואלדוליד", ונשבע לו שכשיבוא לביתו באווילה יראנו ספר הזוהר המקורי, וילך ר' משה זה אל עיר אריבאלו לשוב אל ביתו לאוילה, ויחלה באריבאלו וימת שם.

אלא שאין מכאן ראיה מוכחת לשנת פטירתו, כי מסתבר שהגיע לספרד בסוף ס"ה כי באותו שנה היה (או הגיע) באיטליה ומשם נסע לספרד שהוא מהלך מספר חודשים, ונשאר כידוע לגור בספרד הרבה שנים, ולא כמשתמע שם שסיבת בואו לספרד היא אך בשביל חקר הזוהר (יש טוענים שנפטר במרוקו). כי כן הבינו החוקרים שבאיטליה שמע מהספר הזוהר וע"כ נסע לספרד לחקור ולא היא, אלא בטולידו עצמה כשהגיע לשם מאיטליה בשנת ס"ה שמע מספר הזוהר ומחלוקת התלמידים מנין מקורו, והא ראיה שלבסוף כתב הר"י מן עכו אחרי ששמע מפטירת הרמד"ל, **ואבוא אל העיר טוליטולה, ואוסיף עוד לחקור על הספר הנזכר אל החכמים ותלמידיהם, ועדיין מצאתים חלוקים, זה אומר בכה וזה אומר בכה, וכו'.** זאת אומרת שבטולידו שם פעם ראשונה התוודע לפולמוס סביב ספר הזוהר כמו שכתב בספר היוחסין שהגיע מאיטליה לטולידו, ושם שמע מחלוקת התלמידים, וכשחזר לשם **עדיין** עמדו במחלוקתם. וממילא יתכן מאוד שעד שהחל להתוודע ממקור ספר הזוהר בטולידו ועד שהחל לחוקרו ולפגוש התלמידים אשר כל אחד אמר דעה אחרת בכה ובכה, ועד שהשיג את הרמד"ל בספרד שהיא מדינה ענקית (המרחק בין טולידו לעיר המלוכה הוא 300 ק"מ) עבר זמן רב, ויתכן גם שהשתהה הרמד"ל זמן רב בעיר המלוכה, כידוע שרוב ימיו היה נע ונד כנזכר בתיקונים עצמם שכתב בעת ההיא, וממילא עד שחלה ומת בעיר אחרת היה זה בסביבות שנת ס"ו ואולי לאחריו, וממילא יתכן מאוד שכתב התיקונים וספר המלכות או שמא רק את החלקים של דחיית הגאולה לע"ב בשנת ס"ו ואחריו. והוא מדוייק גם מלשון ספר היוחסין שבאותו שנה ס"ה הגיע לטולידו, ולא כתב שבאותו שנה פגש ברמד"ל. חוץ מזה יתכן שיש טעות סופרים בשנה ההיא שהעתיקו בספר יוחסין משמו דר"י מן עכו.

וכבר עמדו על כך (י. ליבס – שנת פטירת רמד"ל, והוא עצמו נוטה שנפטר בשנת נ"ג בגלל שמצא לשון בספר 'קצור זכר צדיק' לר' יוסף בן צדיק מזמן גירוש ספרד: נפטר ר' משה בר שם טוב מעיר ליאון. וחיבר ספר משכן העדות שנת ה אלפים נ"ג. וכך גם לפי ספר יוחסין לר' אברהם זכות שנכתב עשרים שנה אח"כ: נפטר הרב שם טוב מעיר ליאון המקובל שנת נ"ג ועשה משכן העדות וספר המשקל וספרים אחרים, ולענ"ד ר' יוסף בן צדיק מתכוון בעיקר שעשה הספר משכן העדות בשנת נ"ג, כידוע, ולא דווקא שנפטר באותו שנה, וכפי דרכו שמביא שם שנת חיבורים של ספרים, וגם נמצאו שם הרבה טעויות למשל כותב שהרמב"ן נפטר בשת ה' ב. ור' אברהם זכות העתיק משם שעולה על פטירתו באותו שנה והוסיף עוד חיבורים שערך, ואותו הרב אברהם זכות הרי מביא גירסת הר"י מעכו שפגשו בס"ה). שהיו שם כמה גירסאות ומחיקות

חלפה עברה לה (ראה בהערות) אמר הרע"מ ברוח קדשו שרק בחס"ד יגאלו, ובס"ו לא יגאלו כדי שמשיח בן יוסף שהיה אמור לבוא אז לא ימות, כי ס"ו רומז על מידת הדין כנגד המשניות, ועתידה להידחות[63], רק בע"ב שהוא חס"ד האי משה יגאל אותם ברחמים יחד עם התרי משיחים.

על שנים מ"ה ונ"ה. וגם עמדו על כך שאין דרכו של הר"י מעכו לדייק ביומנו בדיוק בשנים, כי מספר על מעשי הצלב בעכו בשנה אחרת מהידוע נ' במקום נ"א, וממילא יתכן שנתחלף לו ס"ה בס"ו.

והנה בספר המלכות כותב: ובעבור הצרות שהם סובלים ישראל בגלות מאיש שדה שהם אומה של עשו כשיבא נאמר בו לכה דודי נצא השדה, נלינה בכפרים נלינה עם אלו שנותנין כופר נפשם הצדקה שעושין שמרחמין על אחיהם שהשליך אתם איש שדה. ושם בספרו ע. גולדרייך רוצה לטעון שמדובר בגזירות גירוש צרפת משנת הס"ו בעשרה באב, שגלו הרבה מהם לספרד, אך גם בשנת ה נ' היתה גזירת גירוש של יהודי לונדון והרבה היגרו לספרד, ויתכן שעולה על זה. ואם נכונה השערתו של גולדרייך שמדובר דווקא על גירוש יהודי צרפת הרי שספר המלכות נכתב בשלהי שנת ס"ו.

[63] הנה מפשטות לשון הרע"מ על שנת ס' וס"ו "עתידה לאידחייא" "שמאל דוחה ולא יפקון ביה ישראל, נשמע שהרע"מ והתיקונים נכתבו לפני שנת ס', אמנם בספר המלכות שכתב: "אע"פ שעבר הזמן" על שנת ס-ס"ו, משמע שכתב כן אחר שעבר לפחות הזמן הראשון שנתן, ולכן היה נראה לומר שכבר עבר הזמן עולה רק על שנת ס', וממילא נמצא שמב"י גם לא יבוא בס"ו אלא שניהם יחד יתגלו עם משה בע"ב, ודו"ק. ואם נרצה לומר כפשטות לשון ספר המלכות שעבר הזמן עולה על שניהם נצטרך בע"כ לומר שהרמד"ל הסתלק בשנת ס"ו או לאחריה, (או שמא כתבו קודם כי חשש שמא לא יבוא משיח בס"ו) ומה שנכתב בשם הר"י מן עכו שהסתלק בשנת ס"ה לא מדוייק כנ"ל. ועפ"ז י"ל שבאמת נכתבו גם התיקונים בשנת ס"ו ונכתב בלשון עתיד כביכול שרשב"י כבר בזמנו ראה שעתיד להידחות. ואין לומר שספר המלכות חיברו תלמיד של הרמד"ל, כי לשונו של ספר המלכות תואם **במדוייק** את סגנון כתיבתו של הרמד"ל עם אותם סודות ומטבעות לשון ושיבושי מדרשים וארמית כפי שנראה בנספח בסוף הספר, וע"כ שהוא חיברו.

ואם נתבונן נראה שחלקים גדולים מהרע"מ, תיקוני הזוהר (כגון ההקדמה השניה לתיקוני זוהר, וכן תיקון י"ג, כ', כ"א-כ"ב הארוך במיוחד וכולו נמצא בספר המלכות בראשיתו בלשון קודש,

וכן תיקון ס"ט, ע, ועוד, וכן תקונא תניינא מזו"ח) רובם מדברים סחור סחור סביב סוד זה על שהגאולה תלויה דווקא במשה כדי שתהיה בחס"ד – ע"ב, ובבחי' ניסן ולא תשרי וכד', ויתכן שאחד מעיקרי חיבורים אלו הוא בשביל המסר שהקץ שכבר הבטיח ר' שמעון נדחה או עתיד להידחות כדי שאנשים לא יתייאשו מהגאולה, ויש לעשות הכל כדי ששוב לא ידחה, וממילא נכתב דווקא באיזור שנת ס"ו, ודו"ק.

וכן כתוב בתיקונים כ"א, על הסוד דבן שישים ל-שיב"ה שאז זוכים לנבואה: משום שהקדוש ברוך הוא אין לו רשות לצאת מן הגלות עד שהיא יוצאת עמו, היא הנבואה שלו, הנבואה כלולה שש דרגות מצד של האות ו' שהיא העמוד האמצעי, היא חלום אחד מששים של נבואה, מה זה ששים? אלא אין שיב"ה (שינה) פחותה מששים, וזה ישראל סבא שעולה באות ו', שש פעמים עשר שהוא ששים. ושם נכתב שיב"ה בגירשיים (ומסתמא כיוון ש-לשיב"ה עולה במש"ה וכדו', כמו שכתב על אשרי העם שככ"ה בגימ' משה), וכתב הגר"א שהתיקונים חולק על משניות דאבות שם כתוב בן שבעים לשיבה, ולדברינו יש לומר שרמז שהגיע גיל שישים דשיבה שאז זוכים לנבואה. ולא דק, ודו"ק. ושם גם רומז למספר ס"ו. וכן בתיקון ל"ט (דף פ ע"א) כותב שנבואה היא בחי' ס"ו: חזן חסר ו' חמש ושתין כחשבן אדנ"י, בנבוא"ה ס"ו, ס"ה כחשבן אדנ"י, ותיבה הא ס"ו, ובמאי היא חזון באת ו', ביה אתעבידת אספקלריאה דנהרא אדון דילה. וכן בספר המלכות: א"ל משה רבון העולמים אע"פ שאינן יוצאין במדת הדין שהיא אספקלריא שאינה מאירה (היינו שנת ס' כמו שכתב שם) ולא במדת רחמים שהיא "אספקלריא המאירה" בעבור שאינה רחמים גמורים אלא כלול בדין (שנת ס"ו) על כל זה אני מפחד שמא החטא וכו'. ומזה רואים שרמז שבשנת ס"ו זוכים לנבואה, ודו"ק.

וכן בתיקון ס"ט: **דאיהו ברזא דס"ו מן יסוד**. דאתמר ביה (בראשית מו כו) כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה ששים ושש, לאתערותא דעמודא דאמצעיתא ששים, לאתערותא דצדיק ושש, **וכלא אתרמיז בצדיק דביה גלגול.** וכן בתיקון ח"י: ס"ו מן יסוד, הם כנגד שש הדרגות של הכסא, שנאמר בו שש מעלות לכסא, ואות ו' עולה בי', שהיא עטרה של הברית לששים, שש פעמים עשר, ועולים לששים כנגד ששים גלגלים שסובבים את הכסא, והכסא שם השכינה דאיהי דמיון ומראה דכלא, דמיון הא דאתמר וביד הנביאים אדמה, ועלה אתמר (במדבר יב ח) ותמונת יי' יביט, מן הצד של צדיק, שהוא אור הגנוז לצדיקים לעולם הבא (נ"א לעתיד לבא) נקראת מראה בחלום, והוא שנראה בה מצד הגוף, הוא העמוד האמצעי, שנטל משני צדדים. קם רבי שמעון וכל החברים ואמר: **רועה הנאמן, רבן של כל הנביאים, קום התעורר משנתך, שאתה הוא בכל הנביאים כמו השמש**, שהלבנה והכוכבים מאירים ממנו, ואין להם אור מצד אחר, ובזמן שאתה

וכן ברע"מ כי תצא: אמרו בעלי המשנה של הישיבה העליונה והתחתונה, רועה הנאמן, אנו שלוחי רבון העולם אליך, אשרי חלקך שאתה בעל תשובה, שקול לששים רבוא ישראל, ואתה החזרת את הקדוש ברוך הוא ושכינתו למקומו, מעלה ומטה. ובגללך יגאלו ישראל ויחזרו למקומם, **ואין כח למשיחים לגאל את ישראל חוץ ממך, ובגללך הם מתעכבים.** השלם דברים נכבדים הללו, שעליהם נאמר (תהלים יט) הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונפת צופים.

ולגבי איחור הקץ של הרע"מ פרשת אמור ל-1272 שנה אחרי החורבן היינו שנת ק':

ו' תוספת, אלף שתיתאה. קודם דיליה עק"ב, חרב בי מקדשא, ולבתר דיליה, עד תשלום רע"ב, יהיה ערב. הדא הוא דכתיב, (שמות טז) ערב וידעתם כי יי הוציא אתכם וגו', כבר ברע"מ פנחס (רמ"ט): מתייחס לכך שהקץ יתחיל קודם: "ואי תימא דלע' תחיל ולב' שנין אולידת, בתר אלף ומאתן, כחושבן רע"ב. הא כתיב (ישעיה סו) בטרם תחיל ילדה. ורזא דמלה, (ישעיה סה) והיה טרם יקראו ואני אענה עוד וגו'. ומאי (ס"א יומא) בטרם. אלא "קדם דישתלימו", שבעין ותרין שנין, בתר אלף ומאתן, וכן ברע"מ משפטים מופיע עד "תשלום ערב" ודו"ק. וכמו שכתיב בזוהר וירא "עד דאשתלימו אנון שנין למאה, כדין וא"ו יתחבר בה"א" היינו שאז סוף תהליך פעולת המשיח אך ההתגלות תהיה קודם. וכן ביאר הגר"א ברע"מ פנחס רי"ט שהוא תהליך משנת ע"ב עד ק', ויבוא[64] הכל על מקומו בשלום.

נאספת מן העולם, נאמר בהם יחשכו ככבי נשפו, קום האר אורך. וכ"ז ראיה שנכתבו התיקונים קרוב ונראה לשנת ס"ו.

[64] יש שרצו לומר שיש חלקים בזוהר מוקדמים ב200 שנה כי כתוב בזוהר שמות (ט"ז) שהגלות תימשך אלף שנה. אך שם מיד כתוב שיש אפשרות שתימשך יותר וממילא אין משם שום ראיה. דאמר רבי חייא, לית שולטנו לאומין עלייהו דישראל, אלא יומא חדא לחוד, דהוא יומו של הקדוש ברוך הוא, והוא אלף שנים. הדא הוא דכתיב, (איכה א') נתני שוממה כל היום דוה. יומא חד לחוד, ולא יתיר. אמר רבי יוסי, אי יתיר ישתעבדון, לא על פום גזרת מלכא הוא, אלא על דלא בעיין למיהדר לקבליה.

כיון שמשיח לא התעורר לבוא בשנת ס' (וס"ו) כתב הרע"מ פנחס (דף רנ"ב),[65] שנכתב בבירור אחר הזוהר כידוע שקרא לזוהר "חיבורא קדמאה", שהכתוב והסימן שישים ושישים ושש שכבר הבטיח בפרשת וירא מתייחסים רק לאחר האלף מאתיים מהחורבן. וכן שנת ע"ב;

"וישאר הנ"ה. מיד - (ישעיה מ) הנה ה' אלהים בחזק יבא, (שם מא) ראשון לציון הנה הנם ולירושלים מבשר אתן. הנה - ס', אחר אלף ומאתים" (שנת פ"ח). כל הנפש לבית יעקב ששים ושש...אך כתב שם סימן וקץ חדש, ושישנם ארבעה קיצים, תחילת הקץ הוא רנ"ו היינו 1256 אחר החורבן והיינו שנת פ"ד לאלף השישי.. ואח"כ שישים (פ"ח) ואח"כ ששים ושש (צ"ד), וסוף הקץ ע"ב אחר 1200 מהחורבן, היינו שנת ק': "אלא ארבע גאולות עתידין למהוי, לקבל ארבע כוסות דפסח. בגין דישראל מפוזרין בארבע פנות עלמא, ואינון דיהון רחוקין מאומין, אקדימו לרנו. ותנייניין, לשתין. ותליתאין, לשתין ושית. ורביעאין לע"ב". וכן בהקדמת התיקונים נוטה לקץ של שנת ק, וגם מביא הקץ שפרסם הרמב"ן 1290 שנה אחר החורבן, עיי"ש.

ובזוהר חדש ספרא תנינא

סיכם כל הקיצים:

ואית ע"ב בתר אלף חמישאה כפום ההיא מדה. ואית ע"ב בתר אלף ומאתן, (היינו שנת ק') כפום ההיא מדה ואית מאתן וחמשין ושית דנח דילה, (היינו שנת פ"ד כנ"ל) כי עין בעין יראו קץ אחרא אית רמ"ה כפום מדה (שנת ע"ג

[65] עיין ברעיא מהימנא פנחס בדף רל"ב ועוד הרבה שרעיא מהימנא מתקן או מוסיף על מה שר' שמעון גילה בחיבורא קדמאה- ספר הזוהר. אמר ליה, בוצינא קדישא, **אשלים מלולי דרזין דחבורא קדמאה,** לפרשא לון, דהא כל מארי מתיבתאן דלעילא וכו'. וכן אומר לר' שמעון שהוא כבר הכרית חלק מהנחש ועכשיו צריך להכריעו לגמרי, עיי"ש.

כנ"ל), והאי דרגא דרעוא דאיהו קודשא בריך הוא. **תרין קצין אאריך**[66]. ודא וכל חשבונות וגימטריאות דקצים.

עכ"פ יש מכאן הוכחה שהרמד"ל גם כתב את הרע"מ ולא כפי שרצו החוקרים להוכיח מאיחור זמן הקץ לשנת ק' שמחברו מאוחר, שאז לפי התיקונים והרע"מ הוא הגמר.

ואילו בספר המלכות כתוב שהבטיח ה' למשה שהגאולה תהיה בע"ג והסימן רמ"ה בים: סוס ורכבו רמה בים מאי רמ"ה אלא מאתים וארבעים וחמשה שיהיה חשבון רמ"ה יתקיים הכל ובו יתקיים הפסוק רמה קרני באלה"י. אלא שגם זאת לא נתקיימה בעוונותינו.

מאחר שהוכחנו שהרמד"ל מחבר הזוהר חיבר בסוף ימיו את התיקוני זוהר, נוכל להבין מדוע יש קצת שוני בסגנון ובלשון בין הזוהר לתיקונים על אף שיש אין סוף השוואות

[66] היינו הקיצים של ס' וס"ו כמו שכתב בספר המלכות הנז"ל: ושם (כ"ז ג): א"ל משה לקב"ה, ועל כל זה אני מפחד שמא החטא גורם שההבטחה אינה מתקיימת א"ל הנה אנכי כורת ברית כרת לו ברית בי"ג מדות של רחמים שלא יחזור ריקם, "**וזהו שאנו אומרי ויעבור עוברין שני קצים**" שהם תלויין בימין ושמאל והם חס"ד גבור"ה חסד עולה ע"ב גבורה רי"ו, זהו סוד ויעבר ומשם שני משיחים עליהם לאמר כי הנה המלכים נועדו עברו יחדו, והפסוק מופת על זה שנאמ' לא יסור שבט מיהודה זה משיח בן דוד שהוא מיהודה ומחוקק מבין רגליו זה משיח בן יוסף, עד כי יבא שילה זה משה שהוא בגימטריא שילה, וקהלת רמז אותו בספרו מה שהיה הוא שיהיה, ובזמן ההוא יתקיים הפסוק אז ישיר משה אז שר לא כתי' אלא ישיר ועליו נאמ' **מ**מכון **ש**בתו **ה**שגיח אל כל יושבי הארץ, ובעבור שעתידין ישראל ומשיח לינצל בעבורה ואינן יוצאין במיתה ובצרה, אמר הקב"ה אשרי העם שככה לו שככ"ה בגימ' משה אשרי העם שה' אלוהיו, שהודה לו לצאת אותם ברחמים גמורים.

וכן הוא הלשון בספרא תנינא: וכלא אתעכב עד דייתי שילה דאיהו משה בגימטריא מ"ה, ארבעין וחמש שנין בתר אלף ומאתן שנין... ואלין אנון תלת עשר מכילן דרחמי דכרת עם משה, לאפקא בהון לישראל מן גלותא. **ואית בהון ע'ב תבין דאנון חסד דרועא ימינא, ובהון רי"ו אתון בחשבון גבורה.** ואנון אתון מתכפין תחות תבין, ודא איהו ויעבר ע'ב רי'ו.

ענינים ביניהם, וכמעט כל סוד בקבלה שנמצא בתיקו"ז תמצאהו כלשונו בזוהר (לבד מסודות הניקוד, וכן בשניהם ציטוטים מספרי הראשונים ושיבושי ארמית זהים) ומי ששנה זו שנה זו, כיוון שזה נכתב בערוב ימיו בסגנון מעט שונה, כ15-20 שנה אחרי כתיבת הזוהר. וגם שבתיקונים יש יותר ראיות ה"ניכרות לעין" לאיחורם בעקבות ריבוי המנהגים שנהגו בספרד בדורו ובלשונות השגורים בספרד ומאידך ההליכות הלא טובות עליהם התריע, יתכן כיוון שכבר כתב בתיקון ס"ט ועוד שהוא חיבור של משה בתראה ויתכן שרצה לרמוז על עצמו כגואל או בעקבות זקנותו לא חש להסתיר האיחורים, ולכן גם לא הזכיר כמעט שמות תנאים ומדרשי חז"ל בחיבור הזה אלא את רשב"י שכביכול האי רעיא מגלה לו סודות שלא שמע מעולם, ור"א ור' המנונא סבא. לבד מזה שבתיקונים המחבר מרחיב ומפתח מאוד את הסודות שהתגלו בחיבורא קדמאה.

ובספר המלכות עצמו שכתב בסוף ימיו יכולים לראות את שני סגנונות הכתיבה. החלק הראשון הם דרושים בלשון קודש המבארים כל ענין בפ"ע בלשון מובנת ודומה לשאר כתביו, וכן רוב מדרשי ספר הזוהר. ואילו החלק השני כתוב בארמית ועובר במהירות מנושא לנושא כמו בתיקוני הזוהר. ויתכן שבכתיבת התיקונים השתמש יותר בהשבעת הקולמוס. ובספר המלכות גם מודפס בתוכו חלקים נרחבים מהזוהר חדש (יתרו),[67] וגם שם בספר המלכות כמו ברעיא מהימנא מביא מאמרים שאמר רשב"י בזוהר שלו, ולפעמים מתווכח עימו ולפעמים מסביר ומשלים דבריו.

ובתיקון ל' כתב: ואפילו כל אינון דמשתדלין באורייתא, כל חסד לגרמייהו עבדין, בההוא זמנא ויזכור כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב (תהלים עח לט) לעלמא, ודא איהו רוחא דמשיח, **וי לון מאן דגרמין דיזיל ליה (המשיח) מן עלמא ולא יתוב לעלמא.**

[67] ואולי לוקחו משם, ולכן נתגלו יותר מאוחר כי עוד לא הספיק הרמד"ל להפיצם.

והיעב"ץ כבר תמה על לשון זו, ולדברינו יובן, ודו"ק, מכל זה אנו אתה למד ברור שספר הזוהר נכתב ע"י הרמד"ל שסבר שהוא גלגול משה שבא לגאול את עם ישראל בכח סודות התורה, אלא שנטרפה השעה.

ועל כגון דא שפיר קא בכה רבי שמעון: "יבא הנס מכל מקום", דייך, שאני ובוראך מכירים את כוחך". עדיין בן דוד לא בא, והאיש משה לא ידענו מ"ה היה לו. ובתוך הגלות שרינו, ואין מפגיע בעדינו, עדי יחוס ה' וירחמנו.

מסעות הצלב בראי הזוהר

בזוהר שמות ו' ע"ב, מספר על גזרות של שלושה מלכי רומי שעתידים לעשות צרות ליהודים ואחד מהם יכבוש את מצרים ולבסוף מצרים תאבד:

רבי אלעזר היה יושב יום אחד על שער לוד, והיה יושב עמו רבי אבא ורבי יהודה ורבי יוסי. אמר רבי יוסי, אמר לכם מה שראיתי היום הזה בבקר קמתי באור, ראיתי עוף אחד שהיה טס ועולה למב עלה שלש פעמים, ומנמיך פעם אחת, והיה אומר: עליונים, ביום זה פורחים [דקיקים] הרקיעים [לימין] שלשה ממנים זקופים מושלים על הארץ, אחד יושב שלא יושב, העבירו אותו באש דולקת, מעבירים את קיומו, מעבירים את שלטונו. שלשה תומכים שליטים עליונים עומדים על העולם. זרקתי לאותו עוף רגב עפר, ואמרתי לו: עוף, אמר לי שלשה שעומדים ממנים ואחד שהעבירו שלטונו מי הם. זרק לי שלשה חצים מכנף ימינו, וזה אחד משמאל (ומכנף שמאל אחד), ולא ידעתי למה הוא רומז. לקח אותם רבי אלעזר, הוריד אותם לנחיריו, ויצא דם מנחיריו. אמר, ודאי שלשה שליטי עמים עומדים ברומי בארץ ועתידים לעשות גזרות רעות לישראל מצד הרומאים. לקח אותו חץ מכנף שמאל, הריח, ויצאה אש שחורה ממנו. אמר, שלטון המצרים העבירו, ועתיד לעבר מלך אחד של הרומאים בכל הארץ (מצרים), ולמנות במצרים שרי מלחמה גדולים, וסותר בנין ובונה את הסתורים. זרק אותם רבי אלעזר לארץ. נפלו שלשת אלה על האחד שמצד שמאל. עד שהיו יושבים, עבר

תינוק אחד והיה קורא, (ישעיה יט) משא מצרים הנה ה' רכב על עב קל ובא מצרים. עבר חברו השני ואמר, וארץ מצרים תהיה שממה. עבר חברו השלישי ואמר, ואבדה חכמת מצרים. ראו שאותו חץ של כנף שמאל נשרף, ושלשת האחרים שהיו עליו לא נשרפו.

וכנראה רמז כאן על מסעות הצלב שהיו בזמנו, המרכזי שבהם הונהגו על ידי "לואי התשיעי" מלך צרפת שעשה צרות רבות ליהודים ואף גירש חלק מהם, בזמנו גם היתה גזירת "שריפת התלמוד", בשנת ה' ל' הורה שכל יהודי בתחומי הממלכה שיימצא ללא טלאי צהוב יקנס בעשר ליברות כסף. ואותו מלך צרפת לואי ידוע שערך מסעות צלב נגד מצרים בשנת ה' י' ובשנת ה' כ"ד ובשנת ה' ל', וכבש את איזור הנילוס והרס שם הרבה בנינים ומגדלים, אך נכשל לבסוף לכבוש את מצרים, מסע הצלב האחרון בה עדיין ניסו לכבוש את ארצות האיסלאם היה בה' מ"א ולא צלח. מה שמתאים לזמן חיבור הזוהר. ואז ראה בעל הזוהר כביכול ששלושת המלכים יפלו אצל ישמעאל וכנראה הכוונה למלכי צרפת אנגליה ואיטליה שנכשלו בכיבוש מצרים, אך אח"כ ראה הרמד"ל בעיני רוחו שבסוף יצליחו מסעות הצלב להכניע את מצרים ותהיה לשממה – והשמאלי יישרף. וגם בעיני רוחו ראה את ר"א המנבא זאת.

לעומת כן ניבא מחבר הזוהר שארץ ישראל לא תיפול ביד אדום אלא תישאר ביד הישמעלים: וארא ל"ו:

וזמינין בני ישמעאל, לאתערא קרבין תקיפין בעלמא, ולאתכנשא בני אדום עלייהו, ויתערון קרבא בהו, חד על ימא, וחד על יבשתא וחד סמוך לירושלים, וישלטון אלין באלין, וארעא קדישא לא יתמסר לבני אדום.

הדברים תואמים לתקופת מסעות הצלב לאר"י בהם נלחמו בני אדום גם סביבות ירושלים. אך לבסוף הנוצרים הובסו בשנת ה' ד', ולא שלטו בארץ ועזבו כליל את ארץ ישראל בשנת ה' נ"א.

השוואות בין ספר הזוהר לתיקוני זוהר

תיקון ו': בראשית, קם רבי שמעון,[68] (פתח) ואמר לאליהו, אליהו באומאה עלך במלכות קדישא[69], דאיהי נפילא בגלותא טול רשותא[70] דלא תזוז מינן, דהא שכינתא וחילהא נטרין לך[71], מלאכי השרת דאתמר בהון (ישעיהו לג ז) הן אראלם צעקו חוצה, לבר מהיכלין, לא אית מאן[72] דמקבל צלותין דישראל[73], כמה צפרין מצפצפין בצלותין לגבי

---

[68] הזוהר בראשית-דף מא ע"א
בידיה. זכאין אנון צדיקיא דאנון ידעי למפתי למאריהון ולבטולי גזרין ולאשראה שכינתא בעלמא ולנחתא ברכאן ולמעדי מאריהון דדינין דלא ישלטון בעלמא. **קם רבי שמעון ואמר.**

[69] הזוהר פרשת פקודי -דף רמ"א ע"ב
ויקם משה את המשכן רבי יהודה פתח, (מיכה ז) אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי וגו'. מאן אויבתי לי. דבבו דמלכו חייבא **במלכות קדישא.**

[70] הזוהר פרשת שמות -דף ט"ו ע"ב
דאתקרי עדן, די לקבל דא, אתיהיבת אורייתא, במ"ט פנים טמא, ובמ"ט פנים טהור. מ"ט אתוון בשמהן דשבטי. מ"ט יומין לקבלא אורייתא. מ"ט יומין קדישין עלאין קיימין, **למיטל רשותא.**

[71] הזוהר פרשת תזריע -דף מ"ו ע"ב
תא חזי, בכל זמנא דהאי נשמתא קדישא, אתדבקת ביה בבר נש. רחימא הוא דמאריה. כמה נטורין נטרין ליה מכל סטרין, ושכינתא קדישא שריא עלוי.

[72] הזוהר פרשת ואתה תצוה-דף קפ"ו ע"א
דנהירו דכל עלמין. עלמא דכל חיין, עלמא דכל חירו. ואי תימא מדינא דיצחק. אי איהו אתער דינא לגבי האי עלמא, לא יכלין כל עלמא למסבל, דההוא אשא תקיפא עלאה, **לא אית מאן דסביל ליה.**

[73] הזוהר פרשת משפטים -דף קט"ז ע"ב

אמהון[74], דאינון מקננן על ארעא[75], דנטרין לך, וכלהו אתקריאו צפרים, על שם קן צפור דאיהי אימא קדישא[76], דאתמר בה (דברים כב ו) כי יקרא קן צפור לפניך, ועלה אתמר (תהלים פד ד) גם צפור מצאה בית, ודא ב' מבראשית, דאתמר בה (משלי כד ג) בחכמה[77] יבנה בית, ודרור קן לה דא אימא עלאה יובל[78], דאתמר בה (ויקרא כה י) וקראתם דרור

ומקדשן ומברכן ומיחדן לקודשא בריך הוא, עם ישראל כחדא. כל שכן לשכינתא, דאיהי עלייהו. כל שכן קודשא בריך הוא דאיהו לעילא מן שכינתיה, **דבה מקבל צלותין דישראל**.

[74] הזוהר פרשת בלק - דף קצ"ו ע"ב
אינון רוחין משטטן ופקדן לאתר דאצטריך. ואף על גב דזמנין סגיאין משטטן, אבל יומין אלין רשימין אינון, ואתחזון על גבי שורין דגנתא, כל חד וחד **כחיזו דצפרין מצפצפן**, בכל צפרא.

[75] הזוהר פרשת תרומה - דף קע"ח ע"ב
רבע מלכין נפקין לקדמות ארבע, בהון תליין כענבין באתכלא צרירן בהו שבעה רהיטין. סהדין סהדותא ולא קיימין בדוכתייהו. אילנא דמבסם יתיב בגו. בענפוי אחידן **ומקננן צפרין.**

[76] הזוהר פרשת בלק - דף קצ"ה ע"ב
ויפרשון ליה לאם, יפרשו חטאוי **לאמא קדישא.** וברכה לראש משביר, להוא בר נש דיחנך בריה לברכא לקודשא בריך הוא, ולחנכא ליה בפקודי אורייתא.

[77] הזוהר פרשת תולדות - דף קמה ע"א
ה בחכמה, דא כנסת ישראל, ותורת חסד על לשונה אלין אינון ישראל, דאינון לישנא דאורייתא דמשתעי בה יומי ולילי. (משלי לא) פיה פתחה **בחכמה דא ב' דבראשית.**

[78] הזוהר פרשת תרומה - דף קל"ז ע"ב
הא חמש. מצות יי' ברה מאירת עינים, הא חמש. יראת יי' טהורה עומדת לעד, הא חמש. משפטי יי' אמת צדקו יחדיו, הא חמש. וכלהו אתיין בחמש חמש, לאתכללא כגוונא דאימא עלאה.

בארץ, בזמנא דצפור מצאה בית דאיהי בי מקדשא, ואתבניאת ואתתקנת[79], מיד דרור דאיהי שכינתא עלאה[80], אשכחת קן לה לעילא.

ומיד אשר שתה אפרוחיה, אלין שית בנין דילה, שית ספירן[81], דאינון ששת ימי המעשה, כלהו פרחין לגבה, בכמה חגין וזמנין ויומין טבין[82], ואפרוחים דאינון ישראל לתתא, כלהו פרחין עמה בגלותא, ובזמנא דאנון ביצים, דלית לון גדפין בפקודין דעשה לפרחא, אתמר בה לא תקח האם על הבנים.

אי הכי מאי כי יקרא קן, אלא בזמנא דלית לה לשכינתא אתר לשריא תמן בקביעו, איהי אזלת במקרה, ודא איהו כל הקובע מקום לתפלתו וכו', כמה דנשמתין עבדין, הכי שריא שכינתא עמהון [83], נשמתא דאיהי קבועה בצלותא או באורייתא [84]איהי אתר קבוע

---

[79] הזוהר פרשת בלק - דף קצ"א ע"א
ובחדוה דרחימהא דעמה, **ואתבניאת, ואתעבידת בתקונהא.**

[80] הזוהר פרשת וישלח - דף קעא ע"ב
אוף הכא, והוא עבר לפניהם. מאי והוא, דא **שכינתא עלאה** דהוה אזלא קמיה

[81] הזוהר פרשת כי תצא - דף רפ"ג ע"א
צפצופין דצלותין, ואיהי לא בעיא לנחתא לגבייהו. ישראל מה עבדין. נטלין אימא דאיהי שכינתא בהדייהו, וקשרין לה בקשורא דתפלין. כד מטאן לקריאת שמע, קראן בנין דילה בשית תיבין דייחודא.

[82] הזוהר פרשת צו - דף כ"ט ע"א
מוראים, כל אלין תמידין, אינון מדות דקודשא בריך הוא, דצריכי למהוי לון נייחא. ואף על גב דכל ספירן כלהו חד, מכל מקום, כל ספירה וספירה ממנא על **שבתות וזמנין ויומין טבין.**

[83] הזוהר פרשת שמות - דף ט' ע"א
לא ישתכחון אלין, הא ינוקי דיתבין בתוקפא דאמהון וינקי, כמה דאת אמר, (ישעיה כ"ח) גמולי מחלב עתיקי משדים. והיינו או ביצים, דבגין אלין, **שריא שכינתא עמהון.**

[84] הזוהר פרשת ויצא - דף קנ ע"א

לשריא בה שכינתא, אבל נשמתא דלית לה קביעו בצלותא או באורייתא, אלא אי אזדמנת לה במקרה, הכי איהי שריא עלה במקרה, ודא איהו כי יקרא קן צפור לפניך וכו'.

ועוד קן צפור לעילא, איהו כרסיא, וקן דילה לתתא מטטרו"ן, ועליה אתמר (במדבר יד יח) ונקה לא ינקה, דתמן קן, ואיהו קנא ונוקם, בזמנא דלא אשכחת קינא לשרייא, בדרך, דא דאתמר בה (יהושע ה ד) מתו במדבר בדרך בצאתם ממצרים, ועוד בדרך, דא קבורת רחל, דאיהי בפרשת אורחין,[85] ועלה אתמר (ירמיהו ט א) מי יתנני במדבר מלון ארחים, ואינון תרין משיחין, דמתמן קא עברין כד אתאן למפרק לישראל.[86]

בכל עץ דא איהו עץ החיים, דאתמר ביה (משלי ג יח) עץ חיים היא למחזיקים בה, ועליה אתמר (דברים כ יט) כי האדם עץ השדה, ועוד בכל עץ דא צדיק דאתמר ביה (בראשית א יא) עץ פרי עשה פרי למינו, ודא יום השבת דתמן זווגא דשכינתא[87] עם קודשא בריך הוא, ותמן אית לה נייחא, ועליה אתמר (תהלים א ג) והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו, דא עתו דצדיק דאיהי ליל שבת, דצדיק מניה פרחין נשמתין חדתין[88] שראל ערב שבת דאתקריאו פנים חדשות.

שא בריך הוא דנחית על טורא דסיני ואתמר ביה (דברים כ"ט) כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום ואת אשר איננו פה עמנו היום, הכי כד את משתדל **באורייתא ובצלותא.**

[85] הזוהר פרשת ויחי -דף רכה ע"ב
דכלא. ורב המנונא, הכי גלי ואמר, דהא אחזיו ליה, דיתיר עבדת רחל, **דקיימא בפרשת אורחין.**

[86] זוהר חדש-פרשת בלק
אמרה ליה, מארי דעלמא, לא איהך. בתר דרבית לון, ותקינית לון, וגדילית לון. אהי חמית לשנאיהון דאכלי לון, ותינשי לנא תמן. כדין אומי קודשא בריך הוא לה, לאקמא לה, **ולמפרק לון לישראל.**

[87] הזוהר פרשת תולדות -דף קלה ע"ב
אדהכי, בטש רבי יהודה אבבא ועאל, ואתחברו. אמר רבי יצחק, השתא **זווגא דשכינתא בהדן.**

[88] הזוהר פרשת וירא -דף קיט ע"א

השוואות בין ספר המלכות - לשאר כתבי הרמד"ל

הקבלה האמיתית:

סודות הניקוד: כי אמרנו כי בקבלה הנכונה אשר עיינו.

בספר המלכות: יהויד"ע נקרא כן כי ידע בסוד הקבלה האמיתית.

שאיבה – המשכת ממידה:

שקל הקודש: אלא ממדת הגבורה כי משם שואב דין ותוקף ועצמה ממקום.

ספר המלכות: מפני שהוא ממונה על מפתחות החכמה והוא שואב ממדת החכמה.

הצורה העליונה:

הנפש החכמה: בכל כח וגבורתו כדי שתתפשט כח הצורה העליונה היוצאת מכח.

ספר המלכות: ורגל שמאל שבצורה העליונה.

הסוד המופלא הזה: (לא נמצא, רק בספריו)

אור זרוע: עיין הסוד המופלא הזה היאך הוא ית'

ספר המלכות: הששי אלא הסוד המופלא הזה אינו גלוי לכל אדם.

אור הבהיר הנמשך למשכיל הסודות:

זכאין אנון כל אנון דישתארון בעלמא בסייפי אלף שתיתאה למיעל בשבתא, דהא כדין איהו יומא חד לקודשא בריך הוא בלחודוי לאזדווגא כדקא יאות **ולמלקט נשמתין חדתין** .

אור זרוע: ובהיותך מעיין בענין השכל תמצא האור הבהיר הנמשך אליך.

וזהו חוילה הוא סוד השגת המוח מפני שהדעת מתיישב בו והוא היסוד לעלות למעלות אחרות אשר הזכרנו כשהדעת מיושב באדם.

ספר המלכות: ומהם נמשך יקר אל יקר ואל יבא אדם בכל עת בהם כי ביום זך ושכל זך להמשיך אל דרך האור הבהיר.

דרשא באל"ף: (גם כשכותב בלה"ק וכן הוא בכל ספריו)

אור זרוע: והוא בענין דרשא להורות לו לטוב הגנוז.

ספר המלכות: וכל זה הוא דרשא.

לעוררך על הדברים: (מושג החוזר על עצמו מאות פעמים וגם בזוהר)

בהקדמה ל'שושן עדות': 'יש לעוררך על עניינים ידועים'

בהקדמה ל'משכן העדות': 'הוצרכתי להתעורר'.

ספר המלכות: ולא באתי כי אם לעוררך שגם זה לעומת זה.

החכמה שקבלו בעלי העיון:

אור זרוע: ועכשו הנני נכנס בביאור כל א' וא' כי החכמות הנסתרים תמצאם בדברים שיחשוב האדם בהם שהם כמשמעו ושם נרמז בחכמות והנסתרות העליונות בעיון השכל והדברים כלם נגלים על בורים ולא נעלמים.

ספר המלכות: על דרך החכמה הסתורה והנעלמה אשר קבלו בעלי העיון איש מפי איש עד אלינו.

עונש שבט דן:

אור זרוע: אמנם מטה דן לצד צפון שמשם יוצא החשך לעולם ושבט דן הוא החשיך העולם בע"ז ולפיכך צוה הב"ה שיחנה דן בצפון.

ספר המלכות: דן דע כי לא לחנם נאמר כן ששבט דן לאחרונה יסעו לדגליהם והטעם כי העובד לע"ז הולך לאחור ולא לפנים ובדן כתי' בענין שני עגלי זהב שעשה דכתי' את האחד נתן וכו'.

ואפתח לך שערי אורה בקצרה

הנפש החכמה: ואפתח לך שערי אורה כדי להעמידך על זה סוד משנה זו ויען שהדברים ארוכים אקצר בהם.

ספר המלכות: ובע"ה בדרך קצרה הנני פתוח לך שערי אורה.

מפורש בדבריהם עמוקים

סודות המצוות: הענין הזה הורונו הקדמונים ז"ל והכל מפורש בדבריהם עמוקים.

ספר המלכות: ושאר הדברים הם מפורשים בסוד הנפלא והעמוק באר הטיב.

כינוי לראשונים ולרמב"ם - חז"ל ומארי דמתניתין.

זו"ח לג: נשמתא איהי מסטרא דבינה... בגין דאיהי עלמא דאתי ולית בה לא גוף ולא גויה, כמה דאוקמוה מארי מתניתין העולם הבא אין בו לא גוף ולא גויה, והוא לקוח מילה במילה מהרמב"ם (הלכות תשובה ח' ב'): העולם הבא אין בו גוף וגויה.

ספר המלכות: מה שאז"ל שלמעלה אין גוף ואין גויה זהו בעוה"ב שהוא בינה ממעלה למטה, אבל בעוה"ז שהיא מלכות ממטה למעלה יש גוף ויש גויה.

סיכום אריכות הדברים

א. הוכחנו שכל ספר הזוהר על כל רבדיו חוברו בזמן הראשונים בשנים ה' מ' – ה' ס"ו.

ב. הוכחנו שהרמד"ל היה המחבר המרכזי של כל חלקי הזוהר. וכבר בזמנו יצאו עוררין כנגדו על כך שהוא לא מרשב"י גם בין מקובלי וחכמי דורו.

ג. כן הרמד"ל חיבר מדרש סדר גן עדן. ומסכת אצילות וצוואת ר"א הגדול. וחידש תשובות בשו"ת הגאונים, ובשו"ת מן השמים.

ד. הרמד"ל נתלה בסודות הקבלה שכבר התקבלו מאז סוף בית שני דרך ספר יצירה וקבלת הרוקח עד קבלת הרמב"ן והשערי אורה, אמנם חידש ענינים גדולים ועצומים בקבלה יתכן בהשראת נשמת רשב"י וכדו', וגדולי ישראל והמקובלים אימתו וקיבלו עניניהם בגילוי אליהו וברוח קדשם כמעשה מרכבה ששורשם בסיני.

ה. הוכחנו שהשתמש ב"שם הכותב" בהשבעת הקולמוס, אותו כנראה למד מהרב אבולעפיה.

ו. הרב אבולעפיה ניבא שצריך להביא הגאולה בשנת מ', כשלא הצליח ניבא שהגאולה תבוא בשנת נ', **ואז כבר הוא עצמו יהיה הגואל**. הרב משה די ליאון בזוהר ניבא שהקץ יהיה בשנת ס', כשלא הגיע ניבא שיבוא בשנת ע"ב **כשהוא יהיה הגואל**. ואולי וכולי האי על כגון זה כתב בספר חסידים אות ר"ו: אם תראה שמתנבא אדם על משיח דע כי היו עוסקים במעשה שם המפורש וכו'. (ושניהם בספריהם מלמדים האיך להשמש בשם המפורש)

ז. הוכחנו שתלה סודותיו בתנאים ואמוראים כדי שיתקבלו דבריו. כי גם בכתביו העבריים שכתבם על דעתו נתלה במדרשים שאינם, ושם לא שייך לומר שנתגלו לו נשמות וכו', וכן כתב דבריו בארמית (משובשת) אולי כדי שיסברו שהוא מדרש קדום.

קבצים:

תשובות הגאונים

https://drive.google.com/file/d/1P6ExVj3vwT4AHiTQCiJbmhHTrHmyXADu/view

הנגלה שבנסתר

https://drive.google.com/file/d/1VQgrTpIiYjX8sFixrKhWTuOViS-lIPJ8/view

קובץ הניקוד ואנשי תבץ (עם השוואות לזוהר מצד ימין של הקובץ ממחבר אחר)

https://drive.google.com/file/d/1xjgX7QRnUGmMEXrX5KknxL6sUqLDn4pq/view

גולדרייך שם הכותב

https://drive.google.com/file/d/1MzYNHtJKQOi8zqMZPchHMyubv9TMEjfr/view

ספר המלכות של הרמד"ל (מיוחס בטעות לר' דוד הלוי).

https://hebrewbooks.org/33762

לסיכום: הזוהר עצמו עומד וזועק ומכריז מי חיברו ואין איש שם על לב: **אר"ש חברייא בודאי קב"ה אסתכם עמנא עילאין ותתאין למהוי בהאי חבורא זכאה דרא דהאי אתגלייא ביה דעתיד כוליה האי לאתחדשא ע"י דמשה בדרא בתראה לקיימא קרא מ"ה שהי"ה הוא שיהיה. וביה (תהלים לג יד) מ' מכון ש' בתו ה' שגיח, (שם קמד טו) אשרי העם שככ"ה לו בגימטריא מש"ה (תיקון ס"ט). פתחו תנאין ואמוראין ואמרו, רעיא מהימנא, אנת הוית ידע כל דא, "ועל ידך היא אתגלייא", אבל בענוה דילך, דאתמר בך (במדבר יב) והאיש משה ענו מאד, באלין אתרין דאנת מתבייש לאחזקא טיבו לגבך, מני קודשא בריך הוא לן, ולבוצינא קדישא (רשב"י), למהוי בידך ובפומך באלין אתרין. (רע"מ בהעלותך) הזוקף זוקף בשם, דרגא דמשה רבינו לעילא, ומשה לתתא, ביה יקומון כל ישראל (רע"מ משפטים)**